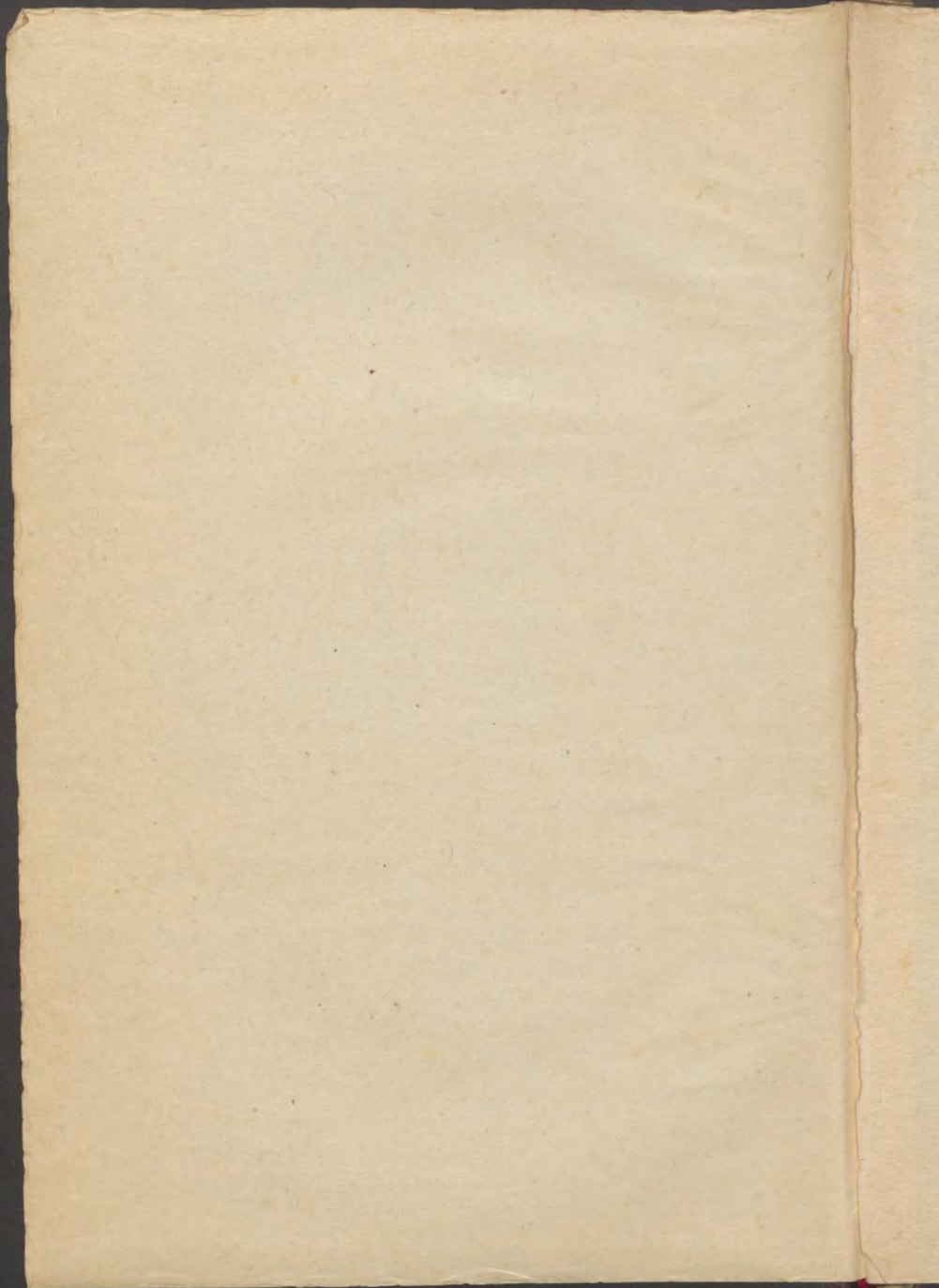

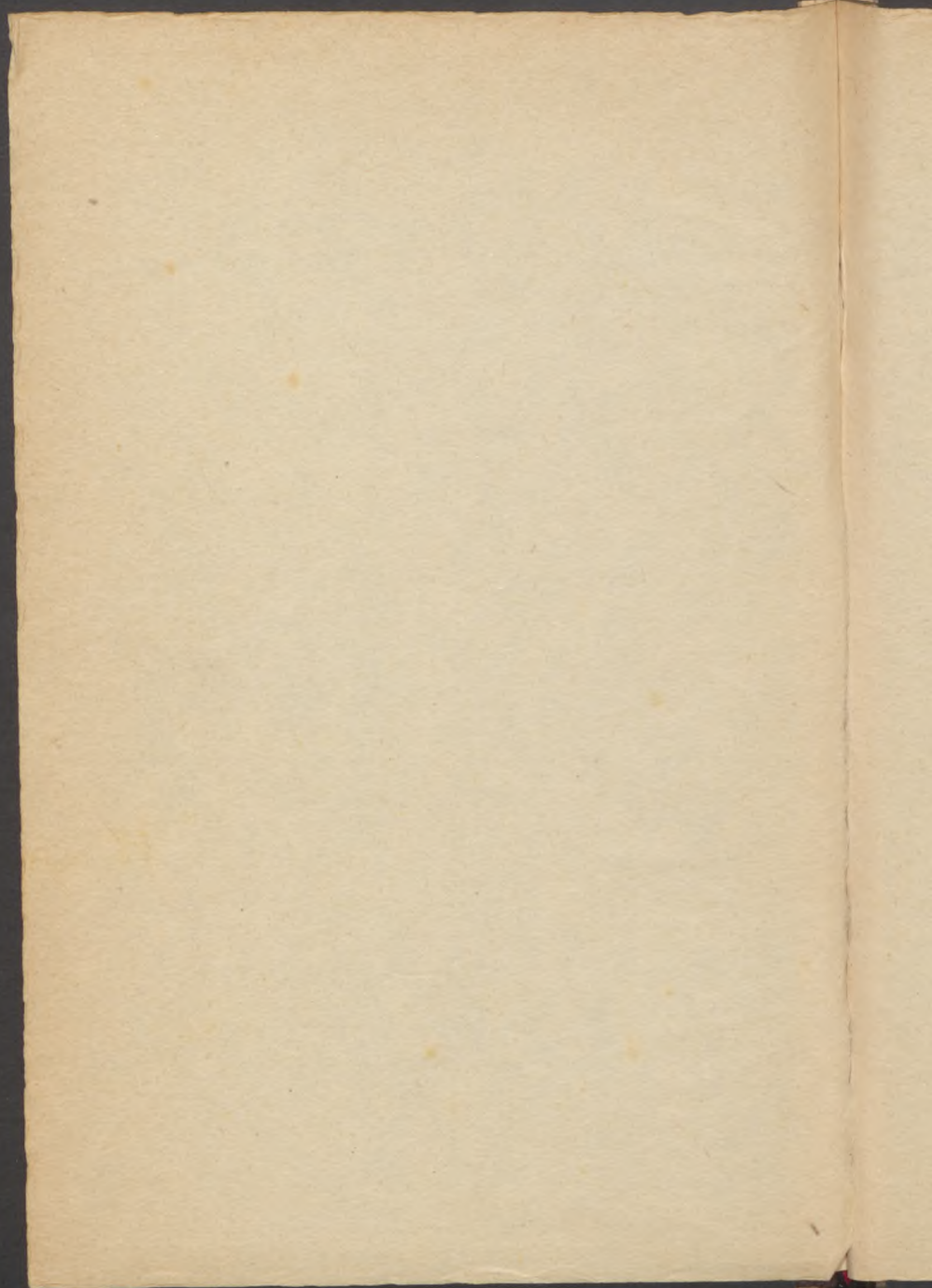
Kid

9 -
6 -

15

vitéz SOMOGYVÁRY GYULA
A HADTEST HŰ MARAD

VITÉZ SOMOGYVÁRY GYULA

A HADTEST HŰ MARAD

REGÉNY

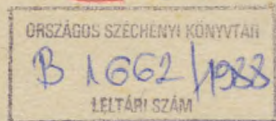
BUDAPEST
SINGER ÉS WOLFNER IRODALMI INTÉZET RT.
KIADÁSA

Fenntartunk minden jogot, a fordítás, színpadra alkalmazás
és filmesítés jogát is.

Copyright by Singer és Wolfner Rt. Budapest, 1943.

M 147.305

Felelős kiadó: Hampó József igazgató.

Pesti Lloyd-nyomda. (Ig. : ifj. Kertész Árpád.)

I.

Éppen azokban a napokban fordult meg a tél.

A bőjti szelek egyre zúgatták a Dunántúl Orgonáját, de a bűgő dallam, amely fölzengett a Bakonyból, már nem a zimankó kegyetlen áriája volt. Sejtelmes tavaszi futamok dudorásztak végig az erdők szálfá-sípjain.

A papodi vadászat után, egyetlen éjszaka alatt lappedt meg a hó és csordultak meg a jégcsapok az ereszek szélén.

Tavaszt lélekzett a március...

Lejtett az út.

Splényi báró kényes szürkéi horgadt nyakkal lassították a szán siklását, csengőik szaporán rázták az ütemet s a mellettünk surranó Gerence hátán kásásodott a jég.

Hanem én mindebből alig láttam valamit, mert a tekintetem, a lelkem, a mátkám rámmosolygó arcát cirógatta.

Szembenültünk egymással a szánon. Mellette a kis bárókisasszony, Splényi Sári mélézött halk du-

dorászással s a jobbkarjával átölelte az én párom derekát. Talán nem is mészázott, csak úgy tettette magát, hogy föl ne rezzentsen bennünket szépséges álmunkból.

Mert két nap óta álomban szédelegtünk Kláriver. Hiszen még mindig hihetetlennek tűnt az, hogy jegyesek vagyunk, hogy az egykori pápai Aranypolgár csilagszemű árvája — az én menyasszonyom. Olyan elképzelhetetlen volt, hogy minduntalan meg kellett bizonyosodnom róla. Ezért nem tudtam betelni avval, hogy nézhetem, láthatom, hogy két gyöngye térde összeütközik időnként a birkabőrös kocsitakaró alatt az én térdemmel s hogy a tekintetünk egymásba olvadhat, elválaszthatatlan szerelemmel.

És ezért mimelte olyan buzgó dudorászással a tűnődést — a melegszívű kis bárónő is. Persze azért időnként el-elmosolyodott lopva s olyankor egészen elfordította a fejét, mintha váratlanul valami erdei vadra lett volna figyelmes.

Mondom: minduntalan meg kellett bizonyosodnunk a felől, hogy ez a mi álmunk nem álom, hanem, bármily hihetetlen is — eleven valóság.

Csak a szemeink beszélgettek persze. De így is éppen úgy megértettük egymást, mint hogyha szóval suttogtunk volna.

— Hát igaz?

— Igaz.

— Szeretsz?

— Szeretlek.

— Ha nem látnám, hogy itt ülsz s rám mosolyogsz, kedves: sehogy se hihetném.

— Magam sem, drágám.

— És ez mindig így lesz?

— Így.

— Szóval: igaz?

— Igaz.

— Ó hogy az Isten áldjon meg!

— Már megáldott.

... És így beszélgettek a szemeink, megindultan és szakadatlanul.

Hanem a gerencei pusztán föl kellett ébrednünk ebből az igézetből. Elérkezett a búcsú perce.

Nekem ismét vissza kellett térnem Bakonybélbe hogy befejezzem a monostor képeinek helyreállítását.

Amíg a lovak kifújták magukat, leléptünk a szánról.

— Tulajdonképen velünk jöhetne egészen Bakonykoppányig — mondotta halkán a bárókisaszszony. — Ott kell találkozunk a sógoromékkal. Odáig kísérem én is Klárikát. Visszafelé a sógoromékat fogatán jöhetne velünk Bélig.

— Hej, hiszen a legszívesebben nyomban hazamennék Kláriver Pápara! — sóhajtottam búsan. — De hát nem hagyhatom cserben az utolsó ecsetvonások előtt Sárkány apátot.

— És jobb is így, — bólogatott Klári. — Ha fáig is: jobb hogy még nem jön utánam. Még sok mindent el kell addig igazítanom.

A kis bárónő a párom dereka köré fonta a karját vigasztaló szóval:

— Nem lesz semmi baj Kaláris. Meglásd: édesanyád is beleegyezik a dologba. A szerelem is Istentől

jön. S ha majd látja, mennyire szeretitek egymást, megérti, hogy ennek így kellett történnie.

— Igen, de addig! — sóhajtotta Klári. — Addig még lesz jónéhány könnyes éjszakája, szegénykémnek.

Megsimogattam a karját.

Rámnézett és a búcsú percében riadtsága tükröződött a szemeiben.

Abban a pillanatban csengők zendültek fel Kópány felől, a gerencei völgyben. Már az imént is hallottuk ütemes zörgésüket, de csak úgy, mintha távol, nagyon távol csönögtek volna. Most egyszerre kibukkant a Gerence meg az út széles kanyarodása mögül két szán. Az egyik finom, úri utazókészség volt, a másik meg erősépítésű, szekérszerű alkotmány. Ez tele volt ládákkal.

Mi még csak a bundákba burkolt utasok körvonalait láttuk, amikor a kis bárókisasszony már rohanni kezdett eléjük a hóban, kitárt karral és ujjongó kiáltással:

— Mária! Rics!

És már fel is szökött a szán lépcsőjére s boldogan ölelgette az utasokat.

— Guyonék! — rebbent föl a búcsú szótlanságából Klárika is.

Félperc múlva megállott előttünk a két szán.

Az asszony úgy hasonlított a kis bárókisasszonyhoz, mint egyik alma a másikhoz.

A férfi alacsonytermetű, feltűnően szélesvállú, zömök ember volt. Első szempillantásra meglátszott rajta, hogy az örök mozgás a gyors cselekvés és pihenéstelen tett rajongója. Pedig a drága pénzma-

kucsma alól olyan világoskék, nyugodt szemek pillantottak rám, mintha szelíd leányszemek lettek volna. Szőke haja, bajusza és szakála különös ellentéte volt a nyugodt tekintetű, leányos, kék szemeknek.

Hanem a kézszorítását keménynek, melegnek és férfiasnak éreztem.

Klárit még Pozsonyból ismerték s most, hogy a jegyességünkről hallottak, ugyancsak szemügyre vettek engem is. És rázogatták a kezünket.

Az elevenmozgású kis gróf nyomban előhúta fínomfaragású utazó-butykosát a hozzávaló cinpohárkával együtt s megtöltvén őket fanyar angol-pálinkával: innunk kellett az eljegyzés örömeire.

Egyébként alig egy-két szót tudott magyarul, hát németül beszélgettünk. Igaz: német kiejtésén is nyomban megérezte az ember, hogy angol.

Mikor azután megtudta, hogy császári tiszt voltam s alig néhány hete léptem ki az ármádiából, még egy-egy pohárkát töltött kettőnknek.

— Jól tetted kamerád! — bólogatott. — Én szolgáltam az angol király hadaiban, a holland hadseregben s végül a fekete-sárga zászló alatt, de mondhatom, ez volt a legtűrhetlenebb. Nem eszményekért szolgáló kiválasztottaknak s a szabadság őreinek érzik ott magukat az emberek, hanem csak fegyveres szolgáltnak. A lélek börtönőreinek. Egyébiránt: éljen Fischhof s éljen Kossuth!

Tele van a lelkem az elválás búbánatával, mégis megütötte a fületem ez a most váratlanul egymásután elhangzott két név. Hogyan, hát akadnak már olyanok, akik egymáshoz fűzik ezt a két nevet? És hát mi köze

a mi magyar törekvéseinknek a bécsi jakobinusok páris-utánzó, nemzetközi célkitűzéseéhez? Hiszen Kosuth nem jakobinus s nem forradalmár!

Klárikára esett a tekintetem s nyomban kiröppent belőlem ez a pillanatnyi töprengés.

S megint csak féllélekkel hallgattam, amint örvendező dicsekvéssel mesélte Guyon gróf a kis bárónőnek, hogy a Zichy-ménésből vett két új lova sokkal rövidebb idő alatt tette meg idáig az utat, mint régi lovai. Sürgette is a további indulást, mert fúrta az oldalát a kíváncsiság, vajjon mennyi idő alatt érnek Pézseskútra.

Válnunk kellett hát.

Mégegyszer karjaimban tarthattam a mátkám, mégegyszer egymásba kapcsolódhatott a tekintetünk.

A búcsúcsók után elkészönt a Splényi-leányoktól meg Guyon gróftól is a párom.

Míntha a lelkem szakadt volna ki, a tovacsörgő Splényi-szánnal.

Guyonék meg Sári bárónő erővel azon voltak, hogy fölszuszakoljanak engem is a fogatukra, de én magam kértem őket, hadd mehessek gyalog. Be kellett még mennem a malomba, a lábatört szénégetőlegényhez meg a mátkájához. Klári kért meg rá, legyen rájuk gondom. Igaz: az öreg pater Nyuli Vilmosnak is figyelmébe ajánlotta őket.

A két szán hát elsuhant Bakonybél felé, Pézseskútnak.

Én meg gyalogszerrel eredtem utánuk, a Gerence partján.

A hóban álló malom csendes volt. Kereke moz-

dulatlanul állott a máskor oly szilaj de most még dermedt hegyipatak jegében.

De odabent vidám bolondozással morzsolta a kukoricát, az öreg molnár, a felesége, a leányuk meg a lábadozó szénégető legény.

Keskeny gyalogszéken lovagolt a legény meg az öreg-molnár s végig-végigrántották a kukoricacsöveket a gyalogszékük élébe eresztett öreg késpengéken. A két fehérnép csak úgy késsel morzsolgatta a kukoricát és nevetve hallgatták a mesélőkedvű Lajcsi mókázását.

Ahogy rájuk nyikkantottam a konyhaajtót, persze abbamaradt a szó és szíveskedve állottak föl. Törülgette a molnárné az öregszéket s nyitogatta volna a tisztaszobát is, hanem én nem soká mulathattam köztük az időt. Délre az apátságon kellett lennem.

Csak éppen Klári elfelejtett üzenetét akartam megvinni a lánynak. Azt, hogy tudassa ám a lakodalma napját, mert ő is küldene valamit a menyasszonyládába.

No, a kis Treszka még bele is pirult az örömbe.

— Tudatjuk, tudatjuk — felelte helyette az anyja — hogyne tudatnánk! Iszen a kisasszonyka annyi jóssággal vót hozzánk, hogy azt úgylis csak a Jóisten fizetheti meg neki.

Elköszöntem tőlük s neki eredtem az útnak.

S mialatt visszafelé lépegettem, Bakonybél felé, elgondolkoztam azon a hirtelen változáson, amely akkorát fordított az életemen. És Sárkány apát szavain, amelyekkel eljegyzésem hírét meg az itáliai tervünk

feladását fogadta. — Jobb szerettem volna — mondotta tegnapelőtt — ha öcsémuram útja csakugyan elért volna Michel Angelo és Rafael földjére, de a Jóisten nem mindig a legrövidebb ösvényen küldi céljukhoz az embereket. Igaz: mi emberek azt sem tudjuk igazában, az-e a célunk s életünk értelme, amit mi látunk annak. De utóbb mindig el kell ismernünk, hogy a Teremtő bölcsebben vezette lépteinket, mint ahogy magunk gondoltuk. Egyébiránt: így is azt hiszem, hogy öcsémuram sorsa mégis az ecset meg paletta csillagképében marad. Hát áldja meg az Isten a kis menyasszonykával együtt!

Sárkány apát különben rögtön írt Monte Cassinóba, hogy az életem másfelé fordult, ne fáradozzanak az ügyemben tovább plasz bencéstestvérei. De írt Höcker Ábelnek, a pápai algimnázium igazgatójának is. Megkérte, hogy tehetsége szerint támogassa a kisiskolához való pályázásomat s legyen egyébként is mindenben a segítségemre.

Szóval Sárkány apát új helyzetemben is ugyanaz volt, aki eddig. Mentorom, meleg szívű jóakaróm, segítő útmutatóm.

Feleúton sem jártam még, amikor kisütött a nap is s még vídámabban csordította meg a hegyekről lezivárgó ereket. Csörögni kezdett a Száraz-Gerence sédje is. Mert valahonnét a Balaton felől meleg szél rohant föl a Kab-hegyre, onnét lenyargalt Szentgálnak, majd megint fölvágtatott a hegyekre, omlasztotta a havat a Fekete Hajag fáiról meg a Szentgálierdő bükkrengetegéről, hogy azután lezúgjon a Kerü-lök bozontja fölött a bakonybéli völgykatlanba.

Azon a helyen, ahol először láttam meg a Bakonyban Klárikát, azazhogy: a Pirossapkás Kislányt, megállottam.

A havas bokor, amely mögül fölbukkant akkor nyugtalanító kis alakja, már lerázta hóterhét. Csak az ágak villáinak aljában ült még egy-egy hócsomó, de az is mind csöpögött, fonnyadt, zsugorodott.

Akkor láttam, hogy: szeder-bokor. Indás, tövises, bakonyi gyalogszeder. Vidáman suhogtak ágbogai a tavasztlehellő szélben.

S tovább is Bakonybél felé, hosszú sorban suhogtak a szederbokrok, az erdő alján.

Valamivel meg kellett jelölnöm ezt a bokrot, hogy máskor is megismerjem.

Nyurga, fiatal juharfa nyújtózott mellette az égnek.

Lerántottam egy tenyérynýt a kérgéből s a síma belső héjába belevéstem egy horgonyt. Ugyanazt a jelet, amelyet a katonáink szurkáltak festékeshegyű tüvel a karjuk bőrébe. A reménység jelképét.

S amikor továbballgattam a falu felé, eszembejutott, hogy nekem ez a jel nemcsak azt jelenti, amit másoknak. Nemcsak a reménységet. Hanem azt is, hogy ott azon a helyen horgonyzódott az én sorsom végképen Magyarországhoz. Igaz: sohase lettem volna más, mint magyar, egyetlen ország se húzhatott volna magához a fiaként, de bolyonghattam volna talán évtizedeket, idegen csillagzatok alatt.

Akkor még nem tudtam, hogy az a horgony úgy megköti az életemet, hogy soha többé el se indulhatok innét.

A monostorban úgy folyt tovább az élet, mint addig.

Csak annyit változott, hogy pater Nyuli most gyakrabban csalt el magával meg a három, kerekfejű kis filozopterrel. Tudták, hogy a két grisaille-kép megfestésére az idén már nem kerülhet sor, a többi képek kijavításával pedig hamarosan végzek, hát alig néhány órát engedtek dolgozni. Pedig újabban még a Szent Mórictól és vértanúársait ábrázoló főoltárképen is felfedeztünk az apát urral néhány kisebb sérülést s annak javításához is hozzáfogtam. Ezt a munkát a templomban kellett elvégeznem, mert a főoltárkép olyan nagy volt, hogy szó sem lehetett leszereléséről.

De hiszen éppen ezt használták föl argumentumnak a derék bencés-paterek. Azt mondogatták, hogy a templomban hideg van s elég ha naponta félórát ácsorgok a kép elé emelt állványokon.

Jártuk hát a Bakonyt, a csatakos, langyos márciusban.

Sorra kerültek Nyuli Vilmos legkedveltebb helyei. A Gáthegey, Hideghegy, a Vörös János-sédje, azután a Pápavár, a Kövestető, meg a Gella-patak völgye.

Hej dehogy is gondoltam akkor még, hogy lesz idő, amikor nem vidám énekszóval, gondtalan kedvtöltésből járom majd ezeket a helyeket, hanem úzótt, hajszozt vadként, éhes, sovány és rongyos honvédbujdosókkal s akolról-akolra, szurdokról-szurdokra, hegytetőről-hegytetőre húzódnak és egyre kisebb lesz tarisznyánkban a reménység kenyere.

Milyen jó, hogy az ember nem lát a jövőndőbel

Ezért csatangolhattunk hát olyan piros kedvvel Vilmos bácsival meg a három clericussal.

Rendről-rendre csúszott le az erdőkből a hó. Följebb már száradozni kezdett az avar is. A kövestetői akol juhászai már kihajtották nyájukat a tisztásokra s a szilajkondák kanászainak túlkei meg dudái is belebelezengtek a rengetegbe.

Egy hét múlva szinte már elfelejtettük a telet.

Vilmos bácsi és a clericusok apró malmocskákat barkácsoltak recreatiós idejükben. Igazi apró játék malmokat.

— Maholnap elillan az utolsó jégvárta is a Gerencéről — mondogatta pater Vilmos — s akkor ráállítjuk a malmokat a vízre. Hadd kelepeljenek! Ősi bakonybéli szokás, hogy a noviciusok meg clericusok virágos apró malmokkal köszöntsék a főlzabadult, tavaszi vizeket.

S valóban: gyermekekké tett bennünket a megújuló természet.

Egyre gyakrabban jártunk ki a szentkúti forráshoz, Szent Gellért egykori legendás pihenőhelyéhez is. Rendbehoztuk körülötte a bájos ligetet, kitataroztuk a korhadó padokat s esténként fülig maszatosan, de énekelve tértünk meg a monostorba, a vállunkra vetett kapákkal.

Pater Vilmos egyébiránt mindegyik clericusnak kiszabott a kertben egy külön-külön kis kertecskét is, virágmagvakat osztott szét köztük s a három kispapnak magának kellett gondoznia a maga részét.

Már a rózsák kibontásában Sárkány apát járt elől s ebben részt kellett vennie az egész apátságnak. Furcsa és megható kép volt az öreg Reginald atya, vagy Pater Rudolf, a perjel, avagy maga a tudósképű Beély Fidelis, amint zsákvászonkötényt kötve, ásóval, kapával, gereblyével, szorgalmatoskodtak a kertben, Miklós apát nyomában. Valahogy a régi erdőirtó, szántóvető, építő, munkáraoktató bencés elődök emlékét szöktették az ember szeme elé.

Persze az én gondolatom azért szakadatlanul Klárika körül járt. Ugyan hogy intézte el édesanyjával, a jegyességünk dolgát? Elvégre annak a szegény aszszonynak nem kis dolog volt, hogy a biztos úton tudott leánya egyszerre elhárítja magától a győri legény rangos módját s e helyett a semmibe se vett Felicziánfiúval indul el — a bizonytalanságba.

Jómagam nem írtam meg ezt a hírt még az édesanyámnak sem. Hiszen anyám éppen olyan engesztelhetetlen hidegséggel nézett a néhai pápai Aranypolgár családjára, mint amazok reánk. Levélben bizonyára nem tudtam volna annyira magunk mellé állítani az édesanyám szívét, mint szóval. Hagytam hát híradás nélkül. Elég jókor tudja majd meg akkor is, ha hazamehetek s magam mondom el neki a dolgot.

Az első héten még Kláriver sem válthattam hírt. A hirtelen olvadás járhatatlanná tette az utakat s még alkalmi postás sem akadt. Nagy ügyel-bajjal vergődött át Varsányon, Porván és Zircen keresztül Sárkány apát lovaslegénye is, akit az apáti beiktatás

terveiről szóló levéllel küldött volt el még a múlt héten Pannonthalmára.

Ez a legény hozott egy fölötté érdekes levelet is a főmonostorból. Rómer Flóris, a pozsonyi királyi akadémiai professzora írta. Egyebek között megemlítette benne azt is, hogy Metternich rendőrei kiszimatolták a bécsi liberál-forradalmi ifjúság titkos készülődését. A fellengző legények javarészét nyomban lefűlelték, egynéhánynak sikerült megugrania. Az előbbiek közt volt Fischhof Adolf orvos is. Utóbb szabadonbocsátották őket, de a Hofjustizstelle folytatja ellenük az eljárást s pörbe fogta őket. Azóta minden fiatalember gyanus lett Bécsben s minden kabát-hajtóka mögött forradalmi jelvényt gyanít a rendőrség. Ilyen jelvényt, amely úgy mondják, piros frígiaisapkás leányfejet ábrázol, ötvenet-hatvanat is elkoboznak naponta Metternich titkos ügynökei.

Mikor Sárkány apát elűjságotla a levelet a refectóriumban, egyszerre Jóska öcsém irányába fordult minden aggodalmam. Azt tudtam, hogy Svájcba szökött de vajjon nem vallottak-e rá a barátai? Mert ha rávallottak, akkor nyilván pörbe fogták őt is. És akkor mikor s hogyan keveredhetik haza?

Sajnáltam azt a szerencsétlen, szeles frátert s bár tudtam, hogy valahogyan kimászik a csávából, búsított, hogy hosszú ideig nem láthatom. Pedig ha valaki, Jóska bizonyára nyomban mellém állott volna a jegyességem dolgában. S ha valaki, hát ő csakugyan órák alatt le tudta volna venni a lábáról édesanyánkat. Hiába, sokkal hosszabb ideig csöntöröghetett

anyám szoknyája körül mint én, aki tizennégy éves koromban elkerültem hazulról, s így sokkal jobban ismerte szívének legpuhább pontjait. Most, hogy Jóska két ország határai zárták el hazulról, az ő testvéri szövetségére nem számíhattam.

Klári, Jóska és a kenyér gondja tette hát nyugtalanná az éjszakáimat.

Nappal még csak el-elmenekültem e kínzó gondoktól, mert a festés mellett Sárkány apát rámbízta az installációja ünnepének készülleteivel járó dolgokat is.

Ezt a beiktatást Szent György-havának huszonedikára, Husvét utáni második vasárnapra tervezték. A megáldást Zichy Domokos gróf veszprémi püspök vállalta, de megígérte eljövetelét Sztankovits János győri püspök is s örömmel készült rá Rimély pannonhalmi főapát és Bresztyenszky tihanyi apát is.

Írta hát az egész apátság a meghívóleveleket.

A templom, a monostor, a kertiház meg a szentkuti liget díszítésére tervet terv után rajzoltatott velem Sárkány apát. Azután a vendégek fogadásának rendjét határoztuk el, sorjában.

A főapátot bandérium várja majd Gerence-pusztán. Zichy püspököt ugyanaznap délután Áklitól ugyancsak lovascsapat kíséri Pénzeskuton, Somhegyen át Bakonybélbe. Somhegyen fehérruhás iskoláslánykák köszöntik. S mivel csak az esti órákban érkezik Bakonybélbe, a diadalkaput és a falut kivilágítják.

Másnap reggel tíz órakor pater Nyuli Vilmos kis

mo
ala
leb
Ak
isp
val

is
ték
—

me
vol
ták

kol
sal

gal
hoz
dez
zet

Mi
Ger
kir
ny
bár
Per

haj

mozsarainak dörgése jelzi az ünnepség kezdetét. Mise alatt történik meg az apát megáldása, akinek concelebrans apátjai, a zirci és tihanyi apátok lesznek. Akkorára megérkezik Marich Dávid veszprémi főispán meg Győr-, Komárom- és Veszprém-megye valamint az egyes testületek küldöttsége is.

Szóval volt munka bőven. Még a clericusoknak is kijutott belőle napi tanulmányaik után. De végezték boldog örömmel és fűgén.

— — — — —

Pénzeskutra, Splényiékhez magunk vittük el a meghívóleveleket egy délután, pater Nyulival. Hívtuk volna Guyonékat is de azok sajnálkozva mondogatták, hogy nem maradhatnak április végéig.

Sári bárókisasszony persze nyomban azt tudakolta, vajjon mit ír Klári? Erre bizony csak sóhajttással felelhettem.

Mégis, alig hogy hazaértünk, lovaslegény nyargalt utánunk Pénzeskútról — a mátkám soraival. A hozzáfűzött névkártyácskán a bárókisasszony lelken-dezett, hogy néhány perccel elindulásunk után érkezett meg a zirci posta külön-stafétája a levelekkel. Mivel az olvadás és a vizek miatt lehetetlen volt a Gerence mentén behozni a póstát, Varsányon, Szentkirályon, majd pedig a Cuha mentén és Zircen át irányította Klári a leveleket Splényiékhez s megkérte a bárónőt, továbbítsa a nekem szóló írást Bakonybélbe. Persze írt hosszabban Splényi Sárinak is.

Kapkodó kézzel törtem meg a levél pecsétjét s hajtogattam szét a papírját.

Ma is emlékezem annak a legelső levélnek minden szavára. Ezt írta benne a párom:

Édes Lelkem-uram!

Két napig még a toll után sem nyúlhattam, mert nem volt hozzá nyugalmam. Mára elcsitult a pör, pirongatás, szegény édes anyámasszony kimondta, mi léssen. Nincs több szava a szándékunk ellen, de nem kívánja életünket látni. Csak az időt s alkalmatosságot várja, hogy a bátyámhoz szálljon Bajcsra, Komárom-megyébe. Még az esküvőnket sem akarja megvárni Pápán. Csaknem a szívem szakad meg. De Lelkem-uram nélkül meg bizonyossággal megszakadna. Hát inkább édesanyám neheztelését vállalom, semhogy a pusztulást. S talán lesz idő, hogy megbékél. Lehetetlen, hogy meg ne becsülje az én édes Lelkem-uramat, ha megismeri.

Az egész város avval van tele, hogy a katolikus kisiskola tanítója kegyelmed lesz. Annyi a gyerek, hogy két helyen is új iskolát nyitnat az egyházközség. Meg szegény Kiss bácsi is járni nem tudó nyomorékja lett a lábtörésének. Dani fia — bizonyosan halotta a hírét, jónevű prókátor Győrött — el is akarja vitetni magához, mihelyt az út sara megszikkad valamelyest. Kiss néni már meg is kezdte a búcsúzkodást.

Szeretném, ha Lelkem-uram csupán akkor jönne haza, amikor szegény édesanyámat már Bajcsra vittük. Csak ne kellene attól tartanom, hogy ez nagyon is elhúzódhat. Mert nem jó nékem úgy, hogy csak álomban lehetek kegyelmeddel. Hiszen minden erőm a mi szegény mostohának szánt szerelmünk.

in-
ert
ör,
mi
em
os-
ra,
rja
De
za-
om,
eg-
des
kus
ek,
ég.
no-
al-
rja
la-
ást.
ne
vit-
n is
ál-
öm

És még csak azt sem kérhetem, hogy nagyon-nagyon szeressen ám mindig, ezért a keserves szomorúságomért, hiszen én rekesztettem el kegyelmed szép terveinek útját. Egyre azért imádkozom: meg ne nehezteljen érte rám valaha! Mert akkor nem volna mentségem arra, hogy két rosszat is tettem: anyám öreg napjait keserítettem meg és a kegyelmed életét tettem tönkre. A Jóisten ugyan akkor is megbocsátaná, mert beledát a szívembe s tudja, hogy egyetlen bűnöm: a szerelem s egyetlen vágyam, hogy életetárja lehessen kegyelmednek; de elviselhetetlen volna, ha két boldogtalant kellene látnom az én vak szerelmem miatt.

Már írhat, kedves! Ide a Bábsütő-utcába is írhat. S irányítsa postáját Zircnek s Varsánynak. Úgy most is ideér. Írjon! Írjon! Írjon! Isten is megáldja a levélíró kezét, amelynek sorai megvigasztalják s erőssé teszik, Lelkem-uram holtig hű párját,

Klárát.

Megrendített, fölemelt s a szerelemnek forró fualmával szította zaklatóvá vágyódásomat ez a levél.

Amilyen vékonyszálú betűi voltak, olyan hajlíthatatlan erő és elszántság sugárzott belőlük. De kisugárzott a sorok közül ennek a különös, bátor, okos lánynak egész szerelme is. És ez a szerelem olyan alázatos volt, hogy megszegyenített. Hiszen hogyan érdekelttem én meg az eddigi hiábavaló, üres életemmel s értéktelen magammal ezt a rajongást? Semmi sem voltam én addig, ez a szerelem meg: Isten váratlan csodája volt.

Alig vártam, hogy véget érjen a nap.

S a refectoriumból szinte törtetve rohantam át, a kerti házban levő szállásomra. És írtam, írtam, amíg tövig nem égett a gyertya. A lelkemet öntöttem bele a percegő lúdtollból kiömlő sorokba.

... Március harmadik hetére készen lettem minden munkámmal. Még a Keresztelő Gellért titokban pingált képe is csaknem egészen elkészült. A Gellért-alakhoz felhasználtam Lukácsnak, a vén szénégetőnek fejét. Volt vagy húsz vázlatom is Lukácsról, ez hát nem okozott gondot. A keresztvíz alá görnyedő pogány férfi hátához s fejéhez azonban nem lett volna modellem, ha a véletlen segítségemre nem siet.

A kerti ház billiárdtermének az apát-installációra való átrendezése és díszítése során az egyik tükröt állványostól együtt be kellett hozni az én szobámba. Ott úgy állították fel, hogy ha mosdottam s a mosdó fölötti tükörbe néztem, a hátamat is megláttam benne. S már első nap megpillantottam mosdás közben a csupasz hátamat, vállaimat, meghajtott nyakamat. Mert övig meztelen voltam. No erre nyomban megfordítottam az ajtóm kulcsát a zárban, hogy rám ne nyithasson senki s elő a titkos képpel!

Megvolt hát a férfihát, a váll, a nyak meg a fejtartás minden hű vonala. Csak az alaptónust kellett barnábbra, napszítta színre vennem, a hajas fej helyett kellett varkocsba font, sötét hajviseletet pingálnom s készen volt a keresztelkedő pogányom is.

Még aznap papírra loptam vízfestékkel a megkeresztelt menyecske alakját is. Déli etetéskor kisom-

fordáltam a majorba s odaállítottam az egyik fiatal béresasszonyt a konyhája ajtajába. Karjába vétettem vele a csecsemőjét s időnként a gyermek feje fölé emeltem vele a kendőjét. Persze csak úgy kapattam kedvre, hogy megígértem, neki adom a képet, ha kész lesz. Ő persze csak a kicsikéjére volt kíváncsi, vajjon eltalálom-e olyan „gyönyörűnek“, mint amilyen a valóságban. Gondoltam, nem mondom meg neki előre, hogy a kis „gyönyörűnek“ bizony csak a fejecskejéből látszik majd valami, mert különben aligha vállalkozott volna a mintaszerepre.

Aznap minden sikerült. Még meg se száradt a vízfesték nedvessége a papíron, már visszarohantam vele a kerti házba s a színvázlat legjellemzőbb foltjait odavethettem róla a vászonra is.

Csak az excitatorium hangja szólított el a munkámtól. Ebédhez hívott.

Még jó, hogy kora délután tovább dolgozhattam a képen, mert így nagyjában be is fejezhettem. A kis papír-színvázlatot még este odaadhattam a menyecskének. Tetszett is neki, csak hát azt sajnálgatta, hogy a csecsemőjének csupán a feje látszik.

... Aznap vacsoránál a diadalkapuk ügye került szóba. Kétféle formát is rajzoltatott velem az apát úr

— Egyik szebb, mint a másik! — mondotta Sárkány apát. S mivel nem tudott dönteni, Beélyre meg a Hármaskórusra, vagyis a clericusokra bízta a döntést. Azok azután meglepő egyszerűen — választottak.

— Úgy véljük, illustrissimus — adta elő nézetüket pater Fidelis — hogy úgyis kétfelől várunk vendégeket. Pápa felől is, meg Veszprém felől is.

A főapát úr a Gerencevölgy felől jön, a püspök úr pedig Pénzeskúton és Somhegyen át. Állítsunk hát két diadalkaput. Az egyiket a somhegyi kijárónál, a Felsőszeren, a másikat meg az Alsószeren, itt a major előtt.

— Hát ez mind igaz — bólogatott Sárkány — de Vilmos barátunk terveihez hatöles gerendaszálak kellenek. Ilyenféle gerendánk pedig csak annyi van, hogy csupán az egyik kapura futja. Azok a gerendák, amelyeket a képre Restaurálás meg a tervezett grisaille-festés állványozására hozattunk be. Úgy-e, Regináld bátyám!

Az öreg alperjel, aki egyúttal gazdasági kormányzója is volt az apátságnak, elgondolkozva hajtotta össze az asztalkendőjét, majd megszólalt:

— Hiszen van nekünk még gerendafánk kint a sátorkúti vágásban. Csak ki kellene válogatni az alkalmas szálakat a rönkrakásból s utána lefuvarozhatnánk ide Bélbe. A megbárdolásukra volna elég időnk. De ki megy ki a végett arra a tájra? Kinek van kedve esetleg még Basa Gállal is összeakaszkodni?

Pater Vilmos rámvillantotta a szemét s megjegyezte:

— Ha a vendégünknek van kedve hozzá, szívesen elvégzem.

Nem tudtam, miről van szó közelebbről, de persze vállalkoztam az útra.

— — — — —
Másnap jókor reggel útnak eredtünk. Mögöttünk egy uradalmi kocsis meg egy béres zörgött a Gella

völgyébe vezető rossz szekércsapáson, a rönkszállító taligapár elé fogott lovakkal.

Elballagtunk a Borostyánkút, vagy másként Szentkút legendás ligete előtt, amely a monda szerint Szent Gellért remetetanyája volt valaha s belevesztünk a Gella-völgy sédes, szakadékos őserdejébe.

Útközben elmondotta pater Nyuli, miért beszélnek a sátorközi vágásról elboruló homlokkal a bakonybéli bencések.

Ősidők óta folyó pör keserű emlékei fűzték az apátságot ahhoz a tájhoz. A nyakas szentgáliak pörlekedtek velük a Szentgál és Bakonybél közötti határerdőségekért.

— Talán kétszáz éven át is egyre birkózott a bakonybéli juss a szentgáli jussal — mondotta pater Vilmos. — Hol az egyik, hol a másik fél élt pörújítással s utoljára vagy hetven évvel ezelőtt a szentgáliak nyerték meg. Akkor közbejött József császár rendelete, amely a szerzetesrendeket s köztük persze a bencéseket is feloszlatta. Így a rákövetkező évtizedek alatt már nem kérhetett pörújítást az apátság. A dölgyfős szentgáli királyi vadászok egyébiránt szakadatlan pörben állottak másokkal is „a király Bakonyáért“, vagyis a Kabhegy környékéért, amelyet idővel, szinte azonosítván magukat a királyi joggal, egyszerűen a magukénak tekintettek. Pörlekedő kedvük lassanként valóságos szenvedéllyé vált s volt idő, amikor úgyszóván valamennyi szomszédjukkal pörben állottak és harciasan lobogtatták tucatnyi ősi kiváltságlevelüket. Rettegett pörlekedő hírük mindenkit megfélemlített s végül is vagy harminchatezer

holdnyi erdőséget pöröltek össze maguknak. Most türelmetlen Kossuth-pártiak, de avval a fenntartással, hogy töröljenek el bár minden kiváltságot az országban: „Szentgál — áll!” Mert a szentgáli kutyabőr erősebb minden papirosnál s tizenkét király pecsétje még Kossuth szavánál is nyomósabb. Vivát Kossuth Lajos, de a szentgáli királyi vadászok adója ezután is csak tizenkét, szarvas, tizenkét őz és háromszáz húros rigó lesz évenként. Aki többet kívánna, annak — coki!

— S mit szól ehhez Kossuth és a liberális elv?
— kérdeztem nevetve.

— Alkalmasint nem tud még a szentgáliak felteteles lelkesedéséről — mosolygott Nyuli Vilmos. — Az erdeiket mindenesetre árgus-szemmel őrzik s a rossz nyelvek szerint azon törik a fejüket, hogy mivel oldalt nincs már kivel pörlekedni, legközelebb a fölöttük levő levegő kizárólagos birtokáért szállnak pörbe. Mert most már csak arrafelé terjeszkedhetnek. Egyelőre hát csak tanakodnak s vasvillaszemmel méregetnek minden idegent. Gyanakvásuk az idegenekkel szemben közmondásos. Egymásközt ugyan sokat veszekszenek, de kifelé összetartanak, mint a darázsraj s ha idegent látnak a határukban, mindjárt ellenfelet szimatolnak és az az első kérdésük, hogy: Nem fiskális az úr? De hiszen most is hamarosan részünk lehet ebben a köszöntésben, mert Basa Gál nyilván régóta szemmel tart már bennünket valamelyik kilátóhelyéről.

— Basa Gál? — kérdeztem. — Ki az?

— Ohó — nevetett Nyuli Vilmos, pillanatnyi

fujtatásra megállva — ha azt olyan egyszerűen el lehetne mondani! Basa Gál egyedülvaló fogalom a világon. Basa Gál a bakonyi kanászkirály. Egyéb-iránt a szentgáliak számadó-kanásza. De ezenkívül a szentgáli juss legfélelmetesebb istrázsája, faizók, taplószedők, szénégetők, orvvadászok rettegett bírása, aki még kenyéradóinak is valóságos zsarnoka. Messze földön híres, erőszakos hatalmasság. Maguk a szentgáli bocskoros-nemesek, azaz bocsánat: királyi vadászok, kevélységükben úgy szoktak nyilatkozni róla a vázsonyi vagy veszprémi vásáron, hogy: Basa Gál csak egy van. Az is Szentgálé. Basa Gál — Szentgál szeme.

Az út fordult s egyszerre két haragvó, csatakos, gubancos kutya rohant elénk.

— Nem mondtam? — dörmögött pater Vilmos.

A vágató pulikat most hasítóan éles fütty állította meg támadó lendületükben. Röviddel utóbb kibukkant egy vadrózsabokor mögül a gazdájuk.

Ha Nyuli Vilmos nem beszélt volna róla, akkor is nyomban tudtam volna, hogy ez a szobor: Basa Gál. A kanászkirály.

Így alulról óriásnak tűnt fel. Sokkal magasabbnak, mint amilyen én voltam, pedig engem is Toronypiktornak csúfoltak katonáéknál.

Tíz lépésre volt s nekünk meg kellett kerülnünk a köves út egyik vízzel telt kátyúját. Ezalatt jól szemügyre vehettem.

Széleskarimájú tollas kalap volt a fején. A karimát a kalap dombjához öltött erős zsinórok húzták vízszintesre és árnyékba borították az alatta levő,

amúgy is sötét arcot. Hosszú, fekete haja volt s azt a nyaka fölött faragott fésű tartotta össze. A válláról kopottas, de valaha ugyancsak „cifra“ szűr lógott alá. A szűrnyíláson kivillant a bőrmellény meg az alatta levő hímes ümög, amelyet széles bőrv szorított össze erős derekán. S végződött az egész ember: szíjjakkal körütekert, darócnadrágba s hatalmas bocskorokba bugyolált lábakon. A vállán ott függött a karikás-ostora, meg a baloskája.

A két kezét az ólommal kivert, cifra kanászboltján nyugtatta s úgy állott ott a vadrózsabokor mellett a csaholó kutyái között, mint valami súlyos és komor szobor. Csak a szeme-fehérje fordulásából látszott, hogy szemmel tartja minden rezzenésnyi mozdulatunkat. Állt az út szélén, az erdőben elszéledt, messzirebúzló, rőfögő, visító, makk után túró, félvad kondája mellett s bennünket méregetett a nagy, sötét bozontos szemöldökei meg a fekete varjuszárny-bajusza közül pislogó, apró szemeivel.

Mikor megkerültük a tócsát meg a bokrot, megbökte a mutatóujjával a kalapja szélét s morrant valamit. Alkalmasint dicsértessékkal köszönt, mert pater Vilmos azt felelte rá: Mindörökké, Gál!

Nyuli Vilmos alig érdekelte a kanászkirályt. A szemei engem vizsgálgattak valami félelmes gyanakvással.

Ahogy két lépésre értünk tőle, akkor láttam, hogy vagy két ujjnyival alacsonyabb nálam, de így is ugyancsak túl volt az egy ölön.

Akkor morrant másodszor.

— Aggyon Isten — dörmögte — ha jóra véll
az úrl

— Adjon Isten! — bólintottam én is.

— Látom, katona az úr — mondotta kis szünet
után. — A mundér azt vallja.

— Azt, azt.

— De löhet más is — fordult a szeme fehérje.

— Más? Hogy, hogy?

— Merhogy: se kard, se pistóly.

— Hát azt bizony nem hoztam erre az útra.
Nem ellenség közibe jöttem!

— Azir másfile is löhet az úr, ha ilyen alig-
katona — mormogta Basa Gál. Majd még lassabban,
mélyre fúródó pillantással fordult egészen rám. —
Nem fis—ká—lis az úr?

Elnevettük magunkat.

— Megnyugodhat, barátom — biztatta pater Vil-
mos — nem álruhába öltözött fiskálissal járok.
Egyébiránt amott a mi vágásunkban fekvő szálfák
miatt jöttünk. Ki kell válogatnunk belőlük néhányat,
mert szükség van rájuk.

Basa Gál gyanakodott még egyideig, de amikor
látta, hogy a közben feldöcögött szálfafuvarozó kész-
séggel átvágunk a túlsó vágásba, láthatóan megnyugo-
dott.

Még utánunk is ballagott. Úgy mozgott, mint va-
lami roppant rögdarab. Alkalmasint jóvá akarta tenni
előbbi mogorvaságát, mert halkán, tisztességgel tuda-
kolta: egészséges-e az új apát úr meg Beély tiszte-
lendő úr.

Mi a kocsissal a szálfarakás körül szemlélődtünk, hát Nyuli Vilmos felelgetett a kanászkirálynak.

Megható részletességgel tudakozódott Rómer Flórissról. Ahogy szavaiból kivehettem, Flóris atyát felette becsülte.

— Rettentő tudomány vagyon a fejibe — vélekedett a pipaszár mellől, mialatt a tűzszeresű bőrvén lógó tűzszeresével vesződött. Vagy félfontos, szívalakú acéllal szikráztatta a kováját, amíg a markában szorongatott taplóba bele nem ugrott s ott füstölni nem kezdett a harapódzó szikra. Akkor azután két ujjal kicsippentette az izzó taplódarabkát a tapló közepéből s beleejtette a pipájába, hogy sebesen horpadozó pofával, gyors szívásokkal belekapassa a tüzet a dohányba. Csak e körülményes művelet után vette föl újra a szót. — Sok tudománya vagyon Rómer tekintetesnek. Szinte bámulja az embör, hogyan fér a fejibe. Kőbül is ért. Eccer ott hált két éccaka a gunyhóm előtt. Oszt elmondotta a csillagokat. Magunk is üsmerjük őket, de a' semmi ahhó, ahogy ü tuggya.

Kivágottuk a szálfákat és széthengerítettük a rakást.

Ezalatt tovább vélekedett Basa Gál.

— Csak hát, engödelmet, az nem fér a fejembe, hjába hajtogatta a tisztölendő úr, hogy a föld: golóbis, oszt forog is hozzá.

— Mi van azon érthetetlen? — kérdezte pater Nyuli.

— Mán engödelmet — nézett rá félmosollyal az erdei ember — hogy lehetne golóforma, mikor akar

a Hajagrul, akar a Papodrul nézi az ember, ollan az, akar a tányér. Persze hegy meg víz azér vagyon rajta, de hegy nekün, bion csak lapos vóna az. Oszt még, hogy forog! Hogy mindennap fordul egyet. Hogy e miatt vagyon nappal meg éccaka. Dejszen, engödelmet, ki bírná ki azt szédülés nekün, akar ember, akar jószág? Nem lehet a'! Meg oszt ha forognánk, hát mikor lefelé vónánk a golóbis fordulásával: fejfel kéne esnünk valahová! Mer' mi ragasztana minket talppal a földhő?

Pater Nyuli megvakarta a fületövét. Nem tudta, hogy kezdjen a magyarázathoz. Végül is avval biztatta meg Szentgál büszkeségét, hogy a nyáron megint erre jár majd Flóris atya s apróra elmondja ezt a hihetetlen dolgot.

A négy szálfá elejét föl kellett volna emelnünk az első keréktaligára, hogy azután a törzsek alá igazíthassuk a másik taligát. Emelővasat hozott a kocsis kettőt is s éppen hozzáláttunk a dologhoz, amikor Basa Gál hozzánk lépett. Rándított egyet a vállán, perdült egy félfordulatot s evvel letaszította a válláról a szűrét a szálfarakásra.

— Nem köll ehő négy ember — mondotta, megköpve a markát.

Avval belevágta a vasalt nyelű baloskáját a rönkfa végébe s a baloskánál fogva, félkézzel megemelte a szálfá elejét.

— Most alája az emelőt — mordult felénk — s taszítsák előre!

A rönk, a két emelő nyomására, előrecsúszott s rázökkent az első taligára.

— Most a másikat! — dörmögte Basa Gál s megint olyan hetyke természetességgel vágta bele a szerzőjét a rönkfa végébe s emelte a taligára, mint az imént. És így történt a többenél is. De mindegyik után rámvillant a szeme.

Következett volna a hátsó taligának a rönkfák vége alá való igazítása.

A kocsisunk — hiszen bakonyi ember volt — tudta a dolgát. Odahengerített a gerendasor oldalára egy jókora tuskót. Azután átment a fuvar másik oldalára, átdugta az emelővasat a rönkök alatt s a végét megtámasztotta a tuskón. Most egyesült erővel kellett volna megfognunk az emelővas szabad végét, hogy az egész szállítmányt megemelve, hátulról alája tolja valaki a másik taligát.

A két emberünk megragadta az emelővasat s a béres odaszólt a kanászkirálynak:

— No, Gál bácsi, kend is!

Basa Gál odacammogott.

— Nem köll ehő három ember — morogta foghegyről s félretolta a bérest. — Te csak a taligát igazijjad!

És lehajolt az emelő végéhez.

Ágaskodni kezdett bennem a virtus. Tullni utásznővendék korom óta elég gerendát emeltem életemben. S most, hogy Basa Gál ott virtuskodott előttem, bennem is megéledt a hetvenkedés.

— Csakugyan elég ehhez két ember is! — mondtam éppen olyan foghegyről s eltoltam a kocsist is. — Majd mi ketten, öreg!

Basa rámvillantotta a csodálkozó szemét, majd szimmantott egyet az orrán s vállat vont.

— No, fogjuk! — intettem neki.

Megragadtuk a vasat, a derekam roppant egyet, de azért megemeltük a rönköket. Pedig az emelővas is meghajlott alattuk.

A kocsis meg a béres sietve igazította a taligát, de az még nem fért a teher alá.

— Följebb kicsinyt! — kiáltották ránk.

Nyögtünk egyet s följebb emeltük a rönköket. A halántékom lüktetett, a két térdem remegett, de Basa nyakán is kidagadt az ér.

Amíg a két ember a rönkök végénél szöszmötölt, zihálva lihegte felém a kanászkirály:

— Osz! ha most eleriszteném, mihit csihinyána... az úr?

Majd megszakadtam, de a kutya virtus dühöngött bennem, hát visszaziháltam:

— Erisszel!

S eleresztette a betyár. Azt hittem, nyomban szörnyethalok. Éreztem, hogy elsötétül előttem a világ. A fogaim csikorogtak, minden csontom ropogott, ám a virtus azt hörögte bennem: inkább megdöglöm, de nem hagyom. Két szemhúnyásig tarthatott az egész, mégis úgy véltem: ezer éve tart. S a megváltás gyönyörűsége futott végig rajtam, amikor a béres rám, kiáltott:

— Kész!

A taligatengely megroppant a ráeresztett súly alatt, de én ezt a roppanást is mennyei muzsikának hallottam.

Ahhoz már nem volt erőm, hogy az emelővasat áthúzzam. Csak ledobtam. S tántorogva kerestem egy tuskót, hogy rázökkenhessek.

— Vilmos! — szörnyűködött pater Nyuli. — Istenkísértés volt!

Magamban bizony elismertem, hogy az volt, de ott állott Szentgál dölyfös büszkesége is. Előtte legénynek kellett maradnom. Azért hát hengegő szerénykedéssel szólaltam meg:

— Hát ez, csakugyan volt — valami.

A kanászkirály furesán nézett rám.

Azután odalépett hozzám, előkotorta a szüre bekötött ujjából a kulacsát. Gyönyörűen faragott alkotmány volt. Spanyolozott faragás.

Lecsavarta a kupakját s nyujtotta felém:

— E' csakugyan vót valami. Tisztességem vóna, ha rámköszöntené a tekintetes tiszt úr. Mer derék asszony lehetett, aki szülte.

Ittam egy kortyot a kulacsából. Fenyőpálinka volt benne, erős mint a méreg. S ráköszöntöttem:

— Egészségire, barátom!

Hörpintett egyet ő is, azután megtörölte a kulacs száját a kezefejével s úgy nyujtotta tovább pater Vilmosnak, az meg az embereinek.

Attól kezdve barátom lett Basa Gál. De hogy milyen barátom, azt csak évekkel utóbb tudtam meg, amikor ránszakadt a világ!

Hogy összeláncolták a taligákat a rönkökkel az embereink és cihelődni kezdtünk, még egyszer odalépett hozzám a bakonyi tölgyfaember.

— Zokon ne essék, tekintetes úr, de mán csak megkérdem, mi néven tisztöljem, ha szó esnék rula?

Megmondtam a nevem.

Bólogatott.

— Megtartom a hírit, Isten éltesse!

— Kendet is, öregem.

Paroláztunk, elindultunk.

De még letről, a Gella-völgyből föltekintve is láttuk, amint ott állott egy kiugró sziklán s bámult utánunk, akár valami furcsa, durvánfaragott, rop-pant szobor.

Csak az Isten tudja, milyen mázsás gondolatokat görgetett a fejében. Egyet azonban bizonyossággal tudtam.

Nem nézett többé — fiskálisnak.

— — — — —
Az élet mindig másként fordul, mint ahogy az ember előre gondolja.

Mikor Kláritól elbúcsúztam, úgy volt, hogy hosszú időre válunk. Keseregtem is rajta eleget. Mert nem véltük lehetségesnek, hogy az installáció előtt elhagyhatom Bakonybél. Hiszen Sárkány Miklós úgy elhalmozott munkával, hogy több dolgom volt, mint annakelőtte, bár a grisaille-ok megfestéséről egyelőre szó sem lehetett. Utóbb meg Klári is írta, hogy ne menjek addig Pápára, amíg maga nem hív.

Mégis minden másképen fordult!

Az apátság kajári ispánja lovasembert nyargaltatott Bakonybélbe avval a hírrrel, hogy a Kajári-ér megduzzadt, előntötte a földek egy részét s ha még tovább árad: előnthesi a majort is.

Erre befogatott az apátúr s Regináld atyával meg velem elindult Zircen, Szentkirályon s Varsányon át Kajárra.

Jómaga nem maradhatott el hosszabb ideig Bakonybélből — hiszen a beiktatás készülétei nem engedték — ezért az volt a terve, hogy az alperjelt meg engem hagy majd Kajáron intézkedés végett, amíg a veszedelem el nem múlik. Ez persze eltarthatott hetekig is, ezért minden málhámat magammal vittem. Még a „Keresztelő Gellért“ képét is lefeszítettem a keretéről s összegöngyölítettem. Gondoltam: ráérő időmben elvégzem majd rajta a hátralevő munkát.

A cuhavölgyi út maga is félelmetes állapotban volt. Egyes szakaszain ennek is kint locsogott néhány ujjnyira az ár. De ezeken átgázoltak a horkoló lovak meg a döcögő batár.

Baj nélkül fordultunk rá a szentkirályi útra.

Attól kezdve már nem kellett attól tartanunk, hogy minket is elrekeszt az árvíz. De Gicen azt mondták, hogy a sokoróaljai erek szinte tengerré változtatták Lovászipatona, Kajár és Gyömöre környékét.

Patona vidéke valóban merő jaj és siralom volt. A szegény kis jobbágytelkek fele vízben állott.

— A Marcal! A Marcal nyomja föl a vizet, a helyett hogy elnyelné az ereket! — jajongtak a boldogtalan emberek.

De Kajáron sokkal kisebb volt a baj, mint gondoltuk. Az apátsági jobbágyházak közül egyet sem, a majorépületek közül a magtárt, a górét meg egy akol táját fenyegette a víz.

Ezeket is körülsáncoltatta már az ispán. Hanem a laposabb földek bizony víz alatt állottak.

— Ha nem soká tart — mondotta megnyugodva Sárkány — még a vetés is kiheveri.

S nyomban intézkedett, hogy minden nélkülözhető iga és embererő menjen inkább a patonaiak segítségére.

Maga másnap hajnalban vissza is fordult Bakonybélbe, miután hosszasan tanácskozott az ispánjával.

Mikor tőlem búcsúzott, szóbahozta az én dolgomat is.

— Ha úgy fordulna, hogy nem jöhetne vissza Bélbe, őszre megint elvárom. Akkor talán már megpróbálkozhatunk a grisaille-okkal is. Bárhogy alakulnak is a dolgok, már most is megköszönöm sok-sok segítségét. Érzem, hogy ezt a hálát nem lehet ezekkel a forintokkal leróni, még csak barátsággal sem. De vannak szolgálatok, amelyeknek igaz jutalmazását a Jóistentől kell kérnünk.

Átadott egy összehajtogatott vastag levelet s elhajtatott.

Kétszáz forint volt benne. Pedig annyi nem is járt volna, még Sárkány feltételei szerint sem. Hiszen a két grisaille felfestése még hátra volt. De az apátúr gavallériája nem nézte ezt. Tudta, hogy becsülettel elvégezem azt is.

Akkor még nem sejtettem, hogy sohase festhetem én rá azt a két vázlatot a bakonybéli templom falára s örökre adósa maradok a bencéseknek vagy ötven forintnyi munkával.

Mert nem tudtam, milyen sötét idők szakadnak ránk. S pillanatig sem kétkedtem abban, hogy ősszel vagy legkésőbb jövő évben: megszolgálom ezt az előre kifizetett egész summát. Hiszen így is óriási pénz volt az, az én soha pénzzel nem értékelt munkámért. De vigasztalt az a gondolat, hogy mégsem maradok adósuk. A titkolt kép, a meglepetésnek szánt „Keresztelő Gellért“ lerója némiképen az én hálaamat is.

Levelet írtam Klárinak, hogy tudassam az új címemet s attól kezdve másfél hétig a szerencsétlen patonaiak vagyonkáját igyekeztünk megmenteni.

Ha nem lettek volna addig is szívszorogató fogalmaim a jobbágyság nyomoráról, hát az a másfél hét megtanított volna rá, hogy nem lehet egyetlen nyugodt éjszakánk addig, amíg e boldogtalanokat embersorban nem tudjuk.

Két földesúr is volt a falu határában. Azok most végkép megvesztek. Ordítva és dühöngve követelték a jobbágyaiktól, hogy az uradalmak mentésére, úrdolgára menjenek igáikkal s háznépükkel együtt, holott azoknak a házikói düledeztek. Az emberben felzúdult a legbékésebb vércsepp is.

S ha a bakonybéli alperjel oda nem áll s Isten törvényeire hivatkozva, lángoló haraggal észre nem téríti a lelketlen urakat: minden jobbágyhajlék összeomlott volna.

Az ember megutálta az egész életet.

A csáklyanyél feltörte a tenyereimet, a katonamundérom elrongyolódott.

Úgy döltem esténként az ágyba, mint a hulla.

A festésből persze semmi sem lett.

A második héten apadni kezdett a víz s a sokoróaljai tenger megszelidülve húzódott vissza a szerény kis erekbe.

Addigra már megtámogattuk a düledező kis jobbágyviskókat.

És akkor érkezett meg a mátkám levele.

Hívott.

A baj nagyján túl volt a Sokoróalja s maga a perjel is unszolt, hogy csak menjek a páromhoz. Búcsút mondtam a kajári kis apátsági kúriának s elindultam haza.

Gyimóttól kezdve óráknak tetszettek a percek. Pedig a kajári lovak ügetésben mentek. Csakhogy a szerelemnél nincs türelmetlenebb kocsis a világon.

Végre feltűnt a párálló mezők és földek fölött a pápai Öregtemplom toronypárja, majd utóbb előttünk, az út végén a vén Hodoska-fogadó, a híd meg a malom.

Tavaszi párában tárult eléem — Pápa.

II.

A Hosszú-utcán magasra dagadt a sár de a Vármegyeháza előtt ott loholt a fáradhatatlan Szladik s ahogy beleütközött a kurta bekecsben és sarkantyús csizmában lépegető Noszlopy Bálintba, nyomban megállította. És lelkesen magyarázni kezdett neki valamit. Bizonyosan megint valami jószándékú ügyben fáradozott.

A Griff előtt Villax városhíró tárgyalta két alsóvárosi atyafival s jókedvű integetéssel válaszolt a köszönésemre.

A cukrászda előtt ki kellett térnünk — még hozzá a sár miatt jobbra — egy lassan cammogó ökrösszekérnek meg a mögötte baktató vízhordó csacsinak. A csacsi gazdája, a félszemű Bakics csak a kitéglázott gyalogjárón lépegetett nagyfülű jószága mellett, mert a bocskora elmerült volna a rettentő latyakban. Ez a félszemű Bakics, a pápai vízárusok legöregebbje volt s mint ilyen — társaival együtt — nélkülözhetetlen tartozéka Pápának. Szülővárosom ugyanis évszázadok óta híres volt a rossz ivóvizéről. Magasszintű talajvize alig egy-két ásonyomásra föl-

buggyant. A pápai kutak gyanúsízű nedűje helyett, a vízárusok forrásvizét itta, aki csak tehetett.

Bakics bácsi hát nagyot köszönt s életúnt számara a füleit lógatva cuppogott el mellettünk a sárban, lotyogótartalmú hordócskáival.

Mikor szabad lett a járható út s indítani akart az imént félreállott kajári kocsis, rámkiáltott valaki a gyalogjáróról, franciául:

— Attendez, attendez mon ami! Quel bonheur!

Paulette kisasszony volt persze. Csak ő örvendezhetett franciául Pápán.

Nem nyugodott addig, amíg le nem ugrottam a kocsiról.

És tüstént suttogni kezdett, anyáskodó bizalmassággal.

— Mes félicitations! Mes félicitations! Nagyon szerencsét magának boldog ember! Je sais tout! Je sais mindent, mindent. Clairette mondotta nekem mindent, mindent! Egész Papa ne sait rien, csak én! És én hallgat, hallgat! Legyetek nagyon boldog maguk, két legkedves tanítvány hozzám!

Így áradozott volna napestig a finom, öreg kis mamzell, ha nem látta volna rajtam a türelmetlenséget.

Kezet csókoltam hát s továbbhajtottam.

A Főtéren akkor oszladoztak a piac kofái meg vásárosai s ott lődörgött köztük mezítláb Kalaba János, a taligás, hogy fölfogadja valaki rozszant taligáját meg öreg vak táltosát egy-egy fuvarra.

A Bábsütő-utcában majd kiugrott a szívem a helyéből.

Vajjon megsejti-e az én egyetlenem, hogy már itt vagyok? A szemeim végigsiettek az emelet ablak-során, ahol laktak.

Nem tudom, valóban megsejtette-e a jöttömet, vagy csak a lódobogásra figyelt föl, de hirtelen meglibbent a kárpit, egy villanásra megjelent Klári kedves arca a második ablak mögött s leintett apró kezével.

Továbbhajtattam két házzal s ott állítottam meg a kocsit. És rohantam vissza, lelkendezve a kapuja felé.

Mire befordultam volna, már ő is leért az öreg lépcsőn a kapubolt alá.

S a lépcső feljáró félhomályában, úgy hullott a karjaimba, mint valami remegő fehér virág.

— Végre! — pihegte két csók között. — Olyan végtelen volt ez az idő! De most... most már jó. Én Lelkem-uram... én édes Lelkem-uram, most már jó. Hanem most, most menjen és este, nem, nem már hatkor, jaj nem, inkább ötkor jöjjön el kedves! És hozza el, igen, igen a keresztlevelét, mert el kell menünk a plébániára... a hirdetés végett.

Halovány volt az én gyönyörűségem, csak a sötét szemei lettek még nagyobbak, mióta nem láttam. De most még a sápadtságát is elkergették a csókjaim.

— Megfojt... most elég! — rebegte lefejtve magáról a karjaimat. — Mennem kell Lelkem-uram...

De azért a harmadik lépcsőről még egyszer le-suhant egy csókra, ölelésre.

Alig tudtam tőle elszakadni.

Szebb volt mint valaha...

Úgy tántorogtam ki a napsütötte utcára, mintha részeg lettem volna.

A barátok templomában akkor ütötte az óra a tizenegyet.

Néhány perccel utóbb megállott a kocsim a Kígyó-utcában. A régi ház előtt.

A kapu mögött fölvakkantott Bakter, a vén kutya s a tornác végén leejtette kezéből a frissen kisúrolt sajtárt Julis nene:

— Jézus Márja! De jó nap! A tekintetes úr! Tekintetes asszony, a tekintetes úr! Vilmos tekintetes úr!

— — — — —

Olyan volt, mintha már órák teltek volna el az ebéd óta.

S legalább félóra azóta, hogy elmondottam az utolsó szót.

És anyám még mindig hallgatott.

Ült az ablakfülkében, a kis dobogón, a varróasztalkája előtt és nézte, nézte a foszlóhímzésű, öreg tüpárnát.

Én meg előtte ültem a régi zsámolyon és vártam, hogy megszólaljon.

Az óra kettőt ütött, a zenélőszerkezete kattant és kedvesen, öregesen, ki-kihagyva egy-egy hangot, eljátszotta a „Fuhrmanns Lied“-et. Azután tovább ketyegett. Ódon volt már az óra nagyon. Egyik-másik hangnyelvecskéje törött-e el, vagy a forgóhengerének apró tüskéiből hiányzott-e már valamelyik, nem tudom. De bizonyos, hogy igen kopottasan, ki-

kihagyva muzsikált, akár a nagyon öreg nénikék. De anyám szerette. S bizonyára nem hallotta a foghíjjaságát sem a régi, rozszant jószágnak. Nyilván behallotta a vékonyka, pirinyó, ezüstös muzsikába a kihagyott hangokat is.

Hanem arra, amit az imént mondtam el néki, még mindig nem szólt semmit.

A konyhából be-beszűrődött Julis nene dudolása, meg a tányércsörgés és mosogatás zaja.

De édesanyám hallgatott.

Abból, hogy az én mondanivalóm után nem szólalt meg nyomban: sejtettem, mi lesz a válasza.

De hogy ennyi ideig hallgatott, elszorult a szívem.

Isten tudja, hol járt a gondolata. Azazhogy nyilván apámmal tanácskozott, azon a hangtalan nyelven, amelyen azokkal szoktunk beszélni, akiket szeretünk, holott nincsenek már a földönjáró emberek között.

Messzire járhatott hát nagyon. Nem csoda, ha hosszú idő után tért meg a válasszal. S nem csoda, hogy sóhajtással kezdte.

— Más mondanivalód nincsen, fiam? — kérdezte halkan.

— Nincsen, édesanyám.

— Nekem sincs sok, fiam — mondotta csendesen. — Csak ennyi. Auerbach János meg édesapád negyvennyolc évig nem ismerték már egymást. Ha véletlenül szembekerültek: Auerbach János levegőt látott apád helyén és szegény édesapád ürességet látott Auerbach János alakja helyett. Egymás számára ők nem voltak a világon. És ha te ezek után, ha te most megfogod Auerbach János lányának a kezét és

elindulsz vele, akkor az a lány lehet a te feleséged, talán hűséges, jó asszonyod is: de az édesapád menyegye meg az én menyem nem lehet soha.

Nem voltak ezek a szavak kemények és szigorúak. Csak szomorúak. De a szomorúságukban fájdalommal, mindennel leszámoló határozottság csengett.

— Annyit jelent ez, édesanyám — kérdeztem halkán — hogy megtagad engem?

Sóhaj volt a válasz első fele. A másik fele csak utóbb hangzott utána.

— Megtagadás? Hogyan tagadhatna meg gyereket az édesanyja? Akit a szíve alatt hordott valaha. Olyan anya nincs. Te is a fiam maradsz, én meg a te anyád. Összenőtt a kezünk s fogjuk egymás kezét a síron innen is, túl is. De azt nem kívánhatod, hogy megtagadjam édesapádat. Hiszen a másik kezemet, azt, amellyel nem a te meg az öcséd kezét fogom, szegény apád tartja erős tenyerében. Hát nem állhatok eléje avval, hogy ime itt a fiad meg a leányod. Mikor az a lány az Auerbach János leánya. Apád számára se Auerbach János, se a lánya nem volt és nincs. Így hát az én számomra sem lehet. Ahányszor eljössz majd hozzám, az édesanyád karja kitárul eléd, de a levegő helyén én sem találhatom meg azt, aki — nincs. Ennyi az egész.

Fölállottam.

— Értem, édesanyám. Ha másként nem tehet: így is jó. Köszönöm, hogy legalább nem az átkát kell magunkkal vinnünk s hogy a régi küszöbtől nem tilt el.

Lehajoltam apró, ráncos kezére.

— Nagyon szereted? — kérdezte olyan halkán, mint a lehellet.

— Jobban, mint az életemet.

— Szegény kisfiam. Sajnálom. És nagyon, nagyon szánlak benneteket. Csak ne volna az a szegény kis teremtés éppen az Auerbach János leánya...

Mikor kimentem, nyikorgott alattam a padló. Tudtam, hogy az ajtóig kísér anyám tekintete, de nem fordultam vissza.

Nem akartam látni — könnyelábadóan.

— — — — —
Háromnegyed ötig kószáltam a városban.

Nem szakadt el köztem és apám között semmi. A régi ház is éppen úgy hazavárt azután is, mint eddig.

Mégis úgy éreztem: már csak ketten vagyunk a világon Klárral. Csak ketten. Szegényen, áldástalanul s magunkra hagyottan.

Becsukódott mögöttünk az eddigvaló világ kapuja s mi új világ felé indulunk. Annak a világnak pedig még csak a zúgását, morajlását halljuk és csupán fellegeit látjuk.

De egymás szemét nézzük s egymás kezét fogjuk.

Így pedig majd azt se vesszük számba, ha vilámlik körülöttünk!

— — — — —
Öt óraker beléptem a házuk kapuján.

A lépcsőn meg kellett állanom, hogy megcsendesítsem a szívem verését.

Az ajtajuk előtt megrántottam a csengőhúzó drót porcellánfogantyúját.

Klári nyitott ajtót. És sárga kis tacsókutyája ugrándozott körül.

— Isten hozta! — mondotta a kislány nyugtalan mosollyal. — Úgy sajnálom, hogy csak én látom itt nálunk szeretettel! Azaz hogy ketten: Matykóval. De azért attól nem kell ám tartania, hogy bántódás éri. Akárhogy fáj a mi dolgunk szegény anyámnak, szemrehányást nem tesz.

Lecsatoltam a kardomat, fogasra akasztottam a csákómat s bementünk a lakásba. Sohse jártam Auerbachéknál, de a három kis szobában összezsúfolt nemesvonalú bútorok s a falakon függő képek első pillantásra is elárulták a régi módot. Összezsúfoltságuk miatt persze nem is lehetett a szokásos lakásbeosztásról beszélni. Nem volt itt szalon vagy ebédlő, meg háló. Úgy állottak a bútorok, ahogy fértek. De még ebben a tarka szorosságban is ízlés és rend uralkodott.

Átmentünk a két első szobán s a harmadikba léptünk.

Magastámlájú karosszékben, lába alatt zsámollyal s a térdein meleg gyapjútakaróval ült Klári édesanyja. Amióta nem láttam: még keskenyebb lett az arca, élesebb az arcéle.

— Édesanyám — szólította meg Klári, halkán hozzálépve — itt van a ... vőlegényem.

A keskeny arc felém fordult és bólintott. Az Aranypolgár özvegye néma maradt, de a kezét azért felém nyújtotta. Majd megint elfordította az arcát s

attól kezdve úgy maradt. Ő is a túlsó házszor tetején s a fölötte szürkülő égen járatta a tekintetét.

Megcsókoltam a kezét.

— Köszönöm asszonyom — mondottam — hogy akadályt nem vetett közénk.

— Nincs benne érdemem — válaszolta. — Klárit nagykorúsítani kellett az apja halála után. Nem volt hát semmiféle hatalmam fölötte. Avval bizonyára tisztában van, hogy nem örülök ennek a fordulatnak, Ismeri a családjaink között való viszonyt. Meg azután: Klári nagyon szegény lány. Magának sincs semmije. Klári nagymóddhoz szokott. Még nem is tudja igazában, mi a szegénység. Ő azt mondja, szereti magát s ez neki elég. De én messzebbre látok. Mi lesz, ha majd elmúlik a szerelem?

— Ha senki sem áld meg bennünket — mondtam halkán — csak a Jóisten, akkor a szerelem nem múlik el.

Klári, aki eddig az édesanyja haját cirógatva, megindultan bámult ki az ablakon át a túlsó háztetőre, most felémfordította az arcát. Könny és hála csillant meg benne.

— Nincs értelme — folytatta vontatottan az asszony — hogy áltassuk egymást. Elviheti a lányomat, de ez semmit nem változtat azon, ami a két család között volt. Magam sem leszek a terhükre. Mihelyt lehet, utazom Bajcsra. Attól kezdve ennek a lánynak nem lesz senkije, csak maga. Meg talán Paulette kisasszony. Nem kívántam ezt a mai találkozást, de ha már így jött sora, meg akarom mondani, hogy nagyon ügyeljen erre a szerencsétlen gyerekre. Sze-

resse úgy, ahogy csak szeretni tud. Több kívánságom nem is lesz.

Meghajoltam.

— Igérem, asszonyom. S igérem azt is: bármiként gondolkozik is rólam, bármiként érez is irántam, én a jószándékú fiú tiszteletével leszek mindig a feleségem édesanyja iránt.

Mintha valami türelmetlenség vonaglott volna át az arcán és utána félreérthetetlen mozdulattal bocsátott el bennünket.

Klári lehajolt hozzá, megcsókolta az arcát, feljebb igazította rajta a gypjútakarót s intett.

Lábujjhegyen mentünk ki a szobából s a kislánya betette az üvegajtót.

Az első szobában ráborult a mellemre s halkán, keservesen fölzokogott.

— Olyan... szörnyű ez! — remegett föl belőle a búbánat. — Hogy így, ilyen módon kell eljönnie értem. De ugye... ugye azért nem hagy el! Ugye azért szeret! Ugye nagyon szeret, mindig szeret! Azért, hogy én csak magam adhatom oda a szívemet, szegény anyám pedig... Én, én megpróbálom a lehetetlent. Azt, hogy elfelejtessem magával mindazt a ridegséget, amelyben itt része volt.

Mélységes, emberi szánalommal, az apa és testvér melegségével és a szerelmes féltő szerelmével simogattam a szívemhez forró, könnyes arcocskáját.

— Csak itt jó — mondotta csendesedő sírással — maga mellett.

— Most már mindig így lesz, kedves — vigasztaltam.

És egymás mellett ülve, először terveztük el jövő életünket. Az esküvőnk napjának mielőbbi kitűzését nemcsak a mi szerelmünk sürgette, hanem a szükség is. Klári édesanyja hamarosan el akart költözni. Még az esküvőt sem kívánta megvárni. Klári meg nem maradhatott sokáig magában, hiszen még vőlegényként sem járhattam volna hozzá, a nélkül, hogy számára ne vegye a pletyka. Ezért úgy terveztük, hogy május elején feltétlenül megesküszünk. Ha Auerbachné rövidesen elutaznék, akkor Klári az esküvőig mamzell Paulette-hez költözik. Ebben már meg is állapodtak. Sőt arra is egyezség volt közöttük, hogy Klári — a megélhetésünk megkönnyítése végett — beáll Paulette-kisasszonyhoz kisegítőnek. Zenéhez jól értett, hát segítségére lehetett legalább a zeneelmélet és spinét-játék tanításában a mamzell-nek.

— Megélünk ám, Lelkem-uram — ragyogott föl a szeme a kislánynak. — Az első hónapokra amúgy is megmaradt valamink. Ha ahhoz hozzávesszük a maga bakonybéli keresetét, el se fogyhat őszig. Akkor meg már átmehetünk a tanítólakásba, mert addigra az is elintéződik s kapunk kétszáznyolcvan forintot egy esztendőre meg nyolc hold konvenció s földet. Majd meglátja, mi mindenünk bet terem azon, ha hozzálátunk ketten!

Sötétedett. A kislány világot gyújtott az édesanyja szobájában, azután fölkapta a mantilkáját, kis kalapját s elindultunk a plébániára.

A Bábsütő-utcában esthomály borongott s Klári belémkarolt. Azaz hogy szinte egészen le kellett bocsátanom a karomat, hogy belémkarolhasson.

Kuncogott is vidáman.

— Tudja mit nevetek? — kérdezte.

— Tudom.

— Hát halljuk édes álmofejtőm!

— Azon nevet, hogy addig-addig tréfálkoztunk a napraforgó meg a muskátli sétájával, amíg bekövetkezett.

— Eltalálta! Nem röstelli?

— Én? Az én virágzó szép kis muskátlimat?

A Zichy-ház sarkán égett a pislogó lámpa. Klári kivonta karját az enyémből.

— Itt már megláthatnak — mondotta.

— És persze röstelli a — napraforgót!

Felkacagott, hogy csak úgy csengett a hangja.

— Dehogy röstellem! Majd bolond vagyok! Örülök, hogy a napraforgó-legény az enyém. Csakhogy: ismeri Pápát. Ha elsőhírdetés előtt meglátnak így, holnap a Rábáék szalónjától az Alsószerig mindenki rajtunk köszörüli a nyelvét. Elég megrökönyödés lesz, ha majd vasárnap elhangzik a nevünk egymás után.

A plébánián bekopogtunk Koroncz apát-blébá-noshoz.

A dolgozószobájába igazítottak bennünket. Klári már jónéhány napja bejelentette neki, hogy rövidesen eljön hozzá a vőlegényével iratkozás végett, de most, amikor engem látott meg a kislány mögött, még a gyönyörű tajtékpipáját is majdnem elejtette.

— Klárika! — hőkölt el. — Hát nem az a győri fiatalember a jegyese?

— Nem, Laci bácsi — mosolyodott el a párom.

— Azt csak anyám szerette volna. De a szívem gye-

rekkorom óta Vilmoshoz húzott. És a jóisten megáldott avval, hogy felémhajlította őt is.

— Vannak hát csodák! — ámuldozott az ősülőhalántékú plébános. — Az Auerbach-Feliczián-háború hát így végződik. Gloria in excelsis Deo! És hogy éppen Vilmos. Ma reggel írtam neked levelet édes öcsém, Bakonybélbe.

— Nekem?

— Igen. Azt talán hallottad már, hogy új iskolát nyitunk az Anna-tér mellett. Meg itt a régi iskolában is szükségünk van új tanítóra. Rád esett az egyháztanács választása, a szegény Kiss bácsi helyének betöltésére. S arra kértelek a levélben, járnál be időnként az examenig a kisiskolába, hogy az ősre beletanulj a tanításba. Mert bármennyit tanárkodtál is Bécsújhelyen: nemo est propheta in patria sua. Persze ezt csak tréfából mondom. De az bizonyos, az ábécé-tanítás más mint a hadfi-nevelés. Plosszer káplán mellett, aki az iskola év végéig átvette Kiss bácsi classisait, hamar eltanulod majd ezt is. Egyébiránt egész szívemmel kívánok boldogságot, gyerekeim!

Leültetett, föltette a pápaszemét s az okmányainkat nézegetve, belemártotta tintafoltos lúdtollát a kalamárisba.

— Szóval május negyedikén esküdnétek.

— Igen.

— No ezt is fölírom. S mit mond a kalendárium? Május négy: az hétfő. Szent-Monika napja. Szimbolum. Tudjátok-e, ki volt Szent Monika? A kibékítés és

hittérítés szentje. Keresztény-gyűlölő pogány férjét kibékítette Krisztus híveivel s végül meg is térítette.

Miután följegyezte az adatainkat, szíves beszélgetésbe eredt velünk.

De hogy háromnegyed nyolcat mutatott az óra, mégis csak fölállottunk.

— Vasárnap hirdetek benneteket először, in nomine Domini. No lesz miről beszélnie Pápának. Magam is hallgatok róla addig.

Vidáman, szinte gyerek-kedvvel siettünk vissza a Bábsütő-utcába.

— Hallotta — ingerkedett velem Klári — mit mondott beszélgetés közben Laci bátyám? Hogy szimbolumot lát az esküvőnk napjában. Szent Monika is megtérítette a pogány urát.

— No engem nem nagyon kellett téríteni!

— Nem-e? Hiszen a pozsonyi bálon még meg sem akart ismerni! Ha tudná, mennyit kellett imádkoznom, amíg egymásfelé hajlott az utunk! Mennyit lestem, kislánykorom óta, még a régi, hosszú-utcai házunk kárpitjai mögül, ahányszor idehaza járt szabadságon!

— Édes kis madaram! Hát mért nem kiáltott rám?

— Lehetett is! Meg azután rám se nézett volna, mikor én olyan kislány voltam. A híres Góliát meg olyan fennen csörgette a kardját, mert hadnagy úr majd meg főhadnagy úr volt! Vallja be, hogy Pozsony után sem jutottam az eszébe egyszer sem!

— De igenis jutott. Hiszen akkor még nem is sejtettem, hogy apáink után, haragosok volnánk. S

bizonyosan többet is gondoltam volna arra a fekete-szemű kis portékára, ha...

— Ha?

— Ha nem lett volna közöttünk az az átléphetlen bástya.

— De hiszen akkor még nem tudott semmit apáink haragos viszonyáról.

— Nem is az volt a bástya. Hanem a módbeli különbség. Az Aranypolgár aranybástyája. Azt nem léphettem volna át soha.

— S ugyan ki tiltotta volna?

— Hm. Az önérzetem. Nem tehettem volna ki magamat annak, hogy a hátam mögött lebiggyesszék a szájukat az emberek. Hogy a kigyó-utcai szegény gyerek belefurakodott az Auerbach-vagyonaiba.

— Ó, ó, a nagy önérzet! A férfi-gőg. És emiatt el tudta volna rontani az életemet!

— Ó, ó, a szemrehányás! A női érzékenység. Mintha bizony sejtettem volna, hogy az Auerbach-kisasszony éppen az ilyen magamfajta árva kóróra nyitogatja a szemecskéit!

— Igaz. Ez igaz — állapította meg Klári, magához szorítva a karomat. — Mégis csak jó, hogy így történt. Így legalább nem magának kellett alázatosan közelednie. Nekem meg... édes volt az alázat, amely magához vitt.

Meg kellett állanom a homályos utcán, hogy megcsókoljam.

— Most legalább elhiszi, hogy igazán szeretem — mondtam, amikor ismét továbbmentünk. — Ha az aranybástyát kellett volna átlépnem: mindig megma-

radt volna az a gyanúja, hogy csak annak a fénye kápráztatott el.

A kapujuk alatt nem akart végeszakadni a búcsúzásunknak.

— Holnap — sepegte Klári. — És azután mindennap. Jöjjön korán. Nagyon soká tartott a várakozásom...

A kapu becsapódott mögöttem s haza indultam a lépteimtől kongó utcán.

A barátok kertjéből sarjadó fűvek illatát hömpölygette felém az áprilisi szellő...

— — — — —
A következő négy nap rohanó ellentéte volt a bakonybéli nyugalmas heteknek.

Először is végig kellett vágtatnom mindazokat a derék pápaiakat, akiknek részük volt abban, hogy keryérhez juttattak.

Villax főbíró meg Békásy Ignác bíró nyomban a nyakamba akasztottak még egy hivatalt. Katonaviselt ember lévén, erővel rávettek, hogy vállaljam el a városi fegyveres polgárság helyettes-kapitányságát. Ez a fegyveres polgárság a régi idők maradványa volt még a régi törökvilágból, amikor a céheknek és polgároknak is ki kellett állaniok egy-egy bástyára. Kétféle ilyen polgári lövészalakulat is volt. Magyar meg német. A magyar fegyveres kompánia vagy százhatvan emberből, a német iparosoké meg mintegy hetven lövészből állott. Esterházy Károly gróf, az akkori főkapitányuk már régóta egyesíteni akarta őket s a — javarészt iparosokból és derék városi polgárokból álló — gárdák nem is nagyon idegenkedtek a dologtól.

A nemzetiségi villongás akkor még ismeretlen fogalom volt. A vezényszó körül se lett volna baj: a svábok vállalták volna a magyar vezényszót. Az egyesülés elhúzódnának egészen más oka volt.

A „mundér“.

A magyar lövészek fekete csákót, sötétkéék zubonyt, ugyanolyan színű, feszes magyar nadrágot, fekete bakancsot meg persze puskát, kardot, patron-táskát hordtak, a svábok pedig háromszögletű kalapot, zöld posztóból készült frakkot, buggyos, sárga nadrágot és sárga bakancsot.

Nos hát a „mundérváltoztatás“ kérdése volt a nagy kérdés.

Mikor híre járt, hogy kiléptem a hadseregből s Pápán telepszem meg, Károly gróf meg a városi tanács szeme összevillant. Ime egy ember, akinek apjához egyforma tisztelettel húzott mindkét lövészgárda — azaz a mögöttük álló iparoshad — egyéb-iránt kvietált tiszt, tehát katona, ennél fogva alkalmasabb embert találni se lehet a két kompánia egyesítésére. Összehívták hát a gárdák tisztjeit s azok is örömmel fogadták az ötletet.

A magyarok avval mentek haza, hogy ez bizony jó lesz, mert a Feliczián-fiú csak nem engedi meg, hogy a német katonák sárga plundráját kényszerítsék rá a magyar lövészekre. A svábok viszont megnyugvással állapították meg egymásközt, hogy aki katona volt, az megbecsüli a régi, tisztos mondurt, tehát a zöld frakk meg sárga plundra — győz a vitában.

— Teremtő egy Isten — sóhajtottam a tarkómat vakargatva, mikor tudtomra adták a „kitüntető vá-

lasztást" — hát minden pápai bonyodalom szétoldozását tőlem várják? Az Ipari Védegylet dolgát is, meg a magyarnadrág-németplundra dolgát is? Hiszen megpróbálom én becsülettel, de azután ne szidjon senki, ha kudarcot vallok!

Biztatónak még közölték, hogy ez a tisztség ugyan tiszteletbeli stallum, de a „költiségek irányába" huszonnégy forint évpénzt számol a markomba a város.

Most tehát loholhattam a két gárda tisztjeihez is vizitába, meg a kompániák első összejöveteleire. A magyarok agyonitattak borral, a németek meg sörrel.

Szóval kenyér is volt, tisztesség is volt.

Persze ezeken kívül is éppen elég dolgom akadt. Egy-egy órát már becsületesen ott töltöttem a kisiskolában. Az iskolaépület ott volt a Griff-fogadó mellett. Két tantermében, négy classis tanult. A két alsót hívták kisiskolának. A nagyszemű nebulók és rövidvarkocsú kislányok először riadtan bámulták jövődő tanítójukat. De amikor Plosszer káplán szünetet adott nekik fertályórára s én ezalatt mókás nyuszikat, mókusokat meg sétáló, pápaszemes gólyanénit vettem krétával a fekete táblára: egyszerre földerült a képük. Hát még mikor mesével kötöttem össze a rajzokat! Meg mikor végezetül még három huszasnyi krumplicukrot is rászántam a barátságra! A kislányoknak padról-padra osztottam ki, de a legénykék közé úgy hajgáltam, hogy elkaphassák. Lett is olyan hajcihő, hogy majd szétvetették az iskolát!

Meg is csóválta a fejét Plosszer barátom:

— Ugyan mi leszen a termése az ilyenfajta vetésnek?

Azután hát: a Védegylet. Bocsor István elől-
ülnek rámakasztotta ennek minden írnivalóját.

Közben utána kellett néznem a még mindig csak „készülő“ köpönyegemnek, Reguly mester „köntös-
dében.“ Az most végezte rajta az „öltögetvényes-
munkát.“ Mert varrási munka-gépelye persze még
nem volt. A világmegváltó csodaszerkezet költségét
még nem tudta előteremteni.

El kellett rohannom Czink Alajoshoz, a városi
chirurgushoz is, hogy fölkerjem vőfélyemnek. Czink
Lojzi iskolatársam volt valaha s gyerekkorunkban a
legjobb barátom. Azóta városi seborvos lett, de meg-
tartotta irántam való barátságát. Nagybeszédű, fürgé
ember volt, a legnépszerűbb figurák egyike Pápan.

Persze hangos örömmel vállalta a vőfélységet,
csak azt tudakolta, ki hát a menyasszonyom. Mikor
megsúgtam neki: majd hanyatt vágódott.

— Ember — kiáltott föl — hiszen ennek a hí-
rére fölrobban Pápa!

— Hát vasárnapig ne robbantsad föl komám!
De gyere ám el az Öregtemplom prédikációs miséjére,
amikor először hirdetnek bennünket s utána győ-
nyörködhetsz a bomba hatásában!

— Ott leszek, hogyne lennék ott — hadarta az
örvendező seborvos — s addig is befogom a pampu-
lámát, hogy valahogy ki ne szaladjon a számon.

... Ezekben a rohanó napokban a délutánok vol-
tak a mesevilág órái.

Az esküvőt már megtervezgettük. Válaszoltunk

Viczaynének is, aki szigorúan meghagyta, hogy az esküvő után nyomban hozzászálljunk s töltsük ott az első heteket.

De persze ezeken túl is akadt még éppen elég tervezgetni való.

Néha megszólalt bennem a kisbíró. A lelkiismeret. Korholt, hogy alig vagyok az édesanyám körül. Annál inkább igyekeztem a kedvében járni, ha odahaza voltam. A házasságom dolgát nem hozta többé szóba, de azt észrevettem, hogy titokban fehéreneműt varrat a számomra.

A drága, kedves lélek csakugyan nem tudta elefajteni, hogy az: anyám!

Csak éppen annak a nevét nem ejtette ki soha, aki akkor rajta és Jóskán kívül az egész világot jelentette számomra.

S ez a világ úgy kipirosodott, úgy kivirágzott abban a bábsütő-utcai bánatos házban, hogy az maga is csoda volt.

Gyakran, ha ott ültem mellette a vékonylábú spinét előtt s elnéztem ifjú, tiszta arcát, amint énekelt, vagy tervezgettük vidám készülődéssel a két szobánk berendezését, hogy a végén mámoros csókokba fulladt a szavunk: el sem tudtam hinni, hogy az üveges ajtón túl ott ül valaki, s ezt a valakit száz mérföld választja el a mi boldog világunktól. Időnkint fölriadtunk egy-egy mozdulatának zajára s olyankor mélységes szájalom fogta el a szívünket.

Odakint rohant a világ, a környékbeli nemes urak hevesen politizáltak, mohón várták Kossuth cikkei, a fejüket csóválták Széchenyi izgatott aggodal-

maira és elkeseredetten disputáltak az adózás vagy nem-adózás kérdése körül. A két Noszlopy meg a barátaik hörcsögméreggel estek neki a „pecsovics“ nem-adózóknak, akik az alkotmány árulóinak nevezték a zalai Bezerédj Istvánt meg a pestmegyei Rosti Albertet, mert nemes-létükre s törvény hiányában is, önként kezdtek adót fizetni. A liberális hírlapok magasztalva írtak e példátmutató férfiakról, a nem-adózók pedig elkeseredett szívóssággal védelmezték napról-napra omladozóbb rendi bástyaikat. Bezerédj lelkes buzgólkodása nyomán ugyan lassanként négyszáz zalai nemes csatlakozott az önként-adózók mozgalmához, de nálunk, Veszprémben meg az ország többi részében, bizony nagyrészt megállott a dolog a — szónoklatnál.

A jobbgyság — hallgatott. De már nemcsak az örök barázdán volt a szeme. Fölneszelt a vármegye-házakból kiszűrődő, sohse hallott hangokra. Hallgatott és figyelt. Óvatosan és bizalmatlanul. De a veritékes néma homlokok mögött fölébredt a szegény, nyolcszáz év óta elkábított öntudat és mázsás gondolatokat görgetett az agyakban. Persze hozzájárult ehhez az is, hogy itt is, ott is, malom alatt és vásárosátrak között föl-fölbukkant egy-egy égőszemű pozsonyi vagy pesti diák-úrfi, avagy ismeretlen vándorlegény és fojtott, lázas szavakat szórt szét a gubás, szűrös, korgógyomrú, szegény magyarok között.

A terhek alatt nyögő, szánandó pór nép még nem szólt, de tudta már, hogy kilencmillió robotoló testvér áll körülötte s vele szemben csak ötszázezer nemesúr. S azok sincsenek egy-véleményen. Javarésze

már vele érez, mióta a cenki gróf kimondta ezt a számot s világgáharsogta, hogy ötszázezer nemes nem uraskodhat kilencmillió koldus jobbágy robotjából.

Csak egy baj volt. Az, hogy senki sem magyarázta meg ezeknek az agyongyötört, elesett millióknak, hogy felszabadításukhoz, becsületes földhözjuttatásukhoz pénzre, pénzre és harmadszor is pénzre van szüksége a nemzetgyógyító jószándéknak. Mert e nélkül ők is meg a nemzet is úgy járnak, mint akit a saját lakodalmán vágnak fejbe fejszefokkal. Ha Széchenyi, Deák, Batthyány vagy éppen Sárkány Miklós avagy Bocsor István jövőbelátó lelkét lehetett volna szétosztani a kilencmillió szenvedő között, bizonyára megértették volna, tanulatlan de mégis józan értelmükkel, hogy lépésről lépésre haladva, s terhet teher után könnyítve, öt év alatt feltétlenül meg lehet váltani őket nyolcvévszázados szörnyű igájuktól, de üres államkincstár mellett a legnemesebb jószándék is csak odavezet, hogy még nagyobb nyomorba süllyednek. Ám a lelkes, liberális ifjú-nemesség és a tanult, de kutyabőrtelen városi polgárság — amely éppen olyan kirekesztett mostohagyermeké volt a rendi alkotmánynak mint a nyöszörgő jobbágy —: beleszédült a liberális forradalom jelszavainak s emberbaráti eszméinek tündöklésébe. Megfeledkezett arról, hogy az élet nem válthat át olyan sebesen s nem tud olyan gyorsan repülni mint a gondolat. Nem gondolt arra, hogy egy nyolcvévszázéves szerkezetet nem lehet egyik napról a másikra félrerúgni s a helyébe vagy alája még ugyanaznap új, emberségesebb szerkezetet állítani. Ha egy épület helyébe újat akarok állítani: előbb

le kell bontanom a régít, s ehhez idő kell. A magyar élet drága bora valóban repedező; csorba, öreg kancsóban állott. De ahhoz, hogy új kancsóba kerüljön, gondosan, minden cseppre ügyelve kellett volna átönteni az új edénybe, nem pedig egyszerűen szétverni a régi kancsót, mielőtt az új kéznél lett volna.

Az a kétségtelenül jószándékú szabadelvű ifjúság — mint minden ifjúság — azonban tapasztalatlan, tehát türelmetlen volt. Sziklaszilárd meggyőződéssel vallotta és hirdette, hogy csak egy kurta mondatnyi törvény kell s másnaptól kezdve megváltozik a világ. Csak lelkes vivatot kell kiáltani a papírra írt mondat felett a pozsonyi diétán s akkor holnaptól kezdve eltűnik minden gond, baj, nyomor, s paradicsomi boldogság szakad a tegnapi úrra és pórra egyaránt, mert vakon hitt a liberális forradalom csodaszerében. Nem hallgatott tehát már „az öreg” Széchenyire, túlvágtatott Deákon s Batthyányn és sodorta, egyre tovább sodorta egetverő ünneplésével, a lassítani talán már nem is tudó Kossuthot.

... Mondom, odakint egyre dübörgőbb ritmusra kapott a világ, s ez meghódította még Pápa lassúvérű vidéki életét is. De ennek a gyorsuló lendületnek hangjai is nyomban elhalkultak, mihelyt betettem magam mögött annak a bábsütő-utcai háznak kapuját.

Attól kezdve csak a mátkám két ragyogó szemét, könnyű kis alakját láttam s határozott, gyors beszédét és csengő kacagását hallottam.

Minél inkább megismertem, annál jobban beleszerettem. Ez a kislány semmiben sem volt a biedermeier-világ gyermeke. Hiányzott belőle minden vonás

amely olyan egyformává tette annak a kornak leány-típusát. Sohase láttam fáradt-tétlennek, nem szerette a préselt virágot s a halk sóhajtozást, nem rajongott a holdvilágos estékért, nem voltak képzelt érzelmi titkai, nem bodorítothajú, zöldfrakkos, nankingnadrágos, kürtőkalapos és gitárral szerenádozó, ernyedt úrfiban látta a női álmok sóvárgott lovagját, sőt — bármennyire hihetetlen is — még emlékkönyve sem volt! Az akkori kor „széplelkű hölgyei“ egyszerűen éhenhaltak volna édeskés gyermeteg gyámoltalanságukban, ha az értük küzdő álomlovag értük nem jön jó módot biztosító erszényével, mert egytől-egyig a hervadó virágot s a köhécselő, babusgatásraszoruló, törékeny csecsebecsét játszották meg. Mozgásuk, mosolyuk és sóhajtságuk éppen olyan volt, mint a divatjuk és illatszerük. Édeskés és fínomkodó. És mint a beszédük. Amelynek minden mondata ah-hal vagy oh-hal kezdődött.

Az én Klárim a fordítottjuk volt. Eleven, egészséges és földönjáró. Villogószemű, mindent a reális lényegében meglátó teremtés. Semmi mesterkéeltség, semmi ernyedtség nem volt benne. Nem kívánta, hogy túlfínomult bájos lénynek tartsák s bizonyára hangos hahotára fakadt volna, ha térdénállva, szívretett kézzel s esküre emelt ujjakkal vallottam volna neki szerelmet.

Gyors elhatározású, szinte cselekvésben-gondolkozó leányka volt, tele tettekrekész idealizmussal. Ő már az új kor gyermeke volt. Bátor, küzdelmetvállaló, a cselekvés izgalmaért hevülő lélek, akinek örök lendülete, vállalkozókészsége már a romantikába hajlott.

Egy-egy szava, mozdulata, néha önkéntelenül megvilantotta bennem azt a gondolatot, hogy a gerencevölgyi találkozáson látott alakja, nem is véletlenül, a sapkája színe és szabása miatt tűnt előttem szimbolikusnak. Ez a lány valóban más volt mint a többi. Újabb, erősebb, egészségesebb, egyszerűbb és viharállóbb. Vékony termete acélosan rugalmas volt s még a spinét billentyűit is határozottabban ütötték le az ujjai, mint másoké. Élni akart embermódon, a magaválasztotta férfi küzdő élettársaként s bátor örömmel vállalta a jövőendő életet, bármilyen viharokat hozzon is az. Sőt talán éppen e küzdelmesnek ígérkező sors rejtelmessége töltötte el valami romantikus, forró izgalommal.

Ha a biedermeier-világ lányai a sóhajtozva epekedő hölgyben vélték megtalálni az eszményi nőalakot, hát az én gyönyöröm meg a cselekvő, izgalmas, színes romantika gyermeke volt. Új kor új típusa. Az új kezdések szívzaklatóan érdekes emberalakja — nőben. Talán így mondhatnám legszemléltetőbben: a Marseillaise lánya.

Akkoriban azt hittem, hogy csak a családját s a sorsát ért csapások alakították ilyenné. S hogy nincs is több hozzá hasonló lelkialkatú lány. Évekkel utóbb, amikor Petőfi már a fehéregyházai közös sírban porladozott — bár még mindig hittük, hogy előtöppan egyszer — s egymásután láttuk kibontakozni szerelmének és szerencsétlensorsú feleségének vonásait: akkor tűnt szemembe, hogy szegény Szendrey Júlia is ugyanehhez a lelkialkathoz tartozott. Tehát ez a nőalak is: típus volt.

De persze ott Pápán, jegyességünk verőfényes heteiben, csak Klárit láttam ilyennek. S ahányszor odaperdült elmém, szerettem volna felujjongani azon való örömömben, hogy ez az egyetlen, újszerű csodavirág: az enyém.

Sok hibám közül egy hiba — mindig hiányzott. Nem érdemem, mert nem tehettem róla. A felületesség nem tartozott bűneim közé. Amit valaha elvállaltam, azt igyekeztem elvégezni becsülettel. Nyilván a pápai bencések, majd méginkább a tullni utászkadétiskola tisztjei nevelték ezt belém.

Akkoriban mégis gyakran úgy éreztem, hogy az életemnek a bábsütő-utcai házkapun kívül levő részét, elhanyagolom. Talán többet tehettem volna, teszem azt a Védegyelet dolgában vagy a lövészkompániák újjászervezése ügyében. Többet a pusztá kötelességénél.

Ám az a bábsütő-utcai ház, zengő hangon hívott szakadatlanul s én bódult örömmel rohantam oda, mihelyt csak lehetett.

Vőlegény voltam, szerelmes voltam s a világ legkedvesebb teremtménye volt a mátkám.

Ezernyolcszáznegyvenhatban, ápril ötödikére esett Virágvasárnapja.

Azon a vasárnapon, a prédikáció után, hirdettek ki bennünket először.

Amikor elhangzottak a neveink, minden szemreánk meredt. Édesanyám ott ült a szokott helyén, én a Szent Anna-oltár mellett kiugró fal mellett állot-

tam s két ölnyire tőlem, éppen anyám előtt ült a néhai Aranypolgár özvegye meg a lánya.

A két asszonynak az arcizma se rezdült. Klári is csak utóbb emelte fel a fejét s fordította lassan felém. S a tekintete tele volt megindult áhítattal.

Azután vége lett a misének. Az orgonán az utolsó, hatalmas akkordokat zúgatta a kántor s a céhek meszterei megmozdultak. Lassan, csendben vonulni kezdtek a kapu felé. Utánuk a segédek, majd az inasok, végül a nem céhbeli közönség. De akik elhaladtak mellettünk, azoknak a szeme mind reánk fordult, ámuló kíváncsisággal.

Csaknem kiürült már a templom, amikor fölkelt az édesanyám is. Ahogy kilépett a padból, rám esett a szomorú és mégis simogató pillantása, utána még egyszer térdelhajtott a főoltár felé és elindult a többiek után.

Valamivel utóbb, követte Klári édesanyja is.

Végül percekkel később kilépett a padból s melém szegődött a párom.

Alig néhány hívő volt csupán a templomban, amikor végiglépkedtünk a padsor mentén s kiléptünk a kapun.

Hanem a Főtér tele volt emberekkel.

Azok mind bennünket akartak látni, hogy most már a szemükkel győződjenek meg arról, amit a füleiknek nem akartak elhinni.

Klári fölnézett rám a templom lépcsőjén, meghatott mosoly tükröződött a szemeiben meg az arcán és — belémkarolt.

A pápaiak összenéztek. A hihetetlen dolog mégis: valóság volt.

De a Főtér zúgása elnémult és minden szem a lépteinket követte.

Csak akkor zümmögött föl a mise utáni beszélgetés zsongása, amikor elhaladtunk az asztalos-, ác- és esztergályos céh csoportja mellett. Azok különösen tisztelték apámat, mert hajdanán sok munkát s megbízatást szerzett nekik, a környékbeli templomok építése, tatározása meg berendezése során.

Most, hogy ellépegettünk mellettük, megemelték a kalapjukat s az öreg Bognár halkán azt mondotta:

— Éljen!

És a faiparosok céhén végigmorajlott ez a szó:

— Éljen! Éljen! Éljen!

Melegedő szívvel néztük ezeket a derék embereket és hálásan intettünk nekik köszönetet.

A Bábsütő-utcában, a második, vagy harmadik ház előtt, egy tipegő öregasszony igyekezett hazafelé szaporán.

Vagy negyven lépéssel hátrább, a Zichy-ház előtt, egy másik asszony fekete szoknyáját lobogtatta a szél.

Nem kell megmondanom: kik voltak.

Főnt magasan siető bárányfelhők vitorláztak a csodakék áprilisi égbolton.

És a szél meg a nevető nap pirosra csókolta az arcunkat, amikor egybevágó lépésekkel átvágtunk a Főtéren, a Zichy-ház felé.

— — — — —
A nagyható megható-szomorú első napjai el-
suhantak.

Azután a nagyesütörtöki és nagypénteki kereplők rekedt, gyászos hangját is felváltották az újból megszólaló harangok.

Majd elmúlt a két, allelujás húsvéti ünnepnap is.

És elsuhant az utánuk következő bimbópattantó hét.

Ápril huszonötödikén kellett volna visszamennem Bakonybélbe, hogy — Sárkány Miklós kívánsága szerint — ott lehessek az apáti beiktatáson.

De ápril huszonnegyedikén éjszaka felugatott a tornácunkon az öreg Bakter.

Ugyanakkor megkocogtatta valaki az egyik ablakot.

Bakter hirtelen abbahagyta az ugatást s vinyogva rohant végig a tornácon. Édesanyám szobájában fény villant, majd imbolyogni kezdett bent a gyertyavilág.

— Valaki jön! — hallottam az anyám hangját.
— Valaki, akit a Bakter is ismer!

Főlkaptam magamra a köpenyemet, beleugrottam a cipőmbe és kisettem.

S a kapuban nekem, odabent pedig az édesanyámnak a karjaiba szaladt az: öcsém.

Szürkülő hajnalig beszélgettünk.

Olaszországon, Dalmácián, Törökországon és Szerbián át vetődött haza.

De hetekig tartó, kalandos hányattatását annyi jókedvvel s olyan ömlő vidámsággal mondotta el, hogy édesanyámnak időnként a könnye is kicsordult a kacagástól, nekem meg nyilalásom támadt a folytonos nevetésben.

— Bolond te, bolondos fiam te! — ismételte anyám boldogan.

És aludni küldött bennünket.

— De a legcifrább a dologban az — fűzte hozzá utóbb Jóska — hogy, mint a végén kisült: merőben feleslegesen vettem a nyakamba a világjáró tarisznyát. Hazajöhettem volna a legrövidebb úton is.

— Hogy-hogy? — képedtem el.

— Úgy hogy Belgrádban a kezembe került a „Centralblätter“ című prágai hírlap egyik márciusvégi száma. Abban hűledezve olvastam, hogy a bécsi Hofjustizstelle megszüntette a vizsgálatot Fischhof doktor és liberális egyesületének tagjai ellen s a letartóztatottakat szabadon bocsátotta. Már pedig ha a Pirossapkás Kislánynak ezek a lovagjai is ártatlanok, akkor én meg éppen hófehér báránynak vagyok.

Jóska csak apám pamlagára heveredett le.

— Csakhogy végre kinyújthatom — sóhajtott boldogan, amikor elfűjtam a gyertyát.

— Én meg közben vőlegény lettem — mondtam a sötétben feléje fordulva.

— Ne röhögtess! — csodálkozott a kalandos fiatalember. — S ki vállalkozott arra a boldogtalan sorsra itt Pápán, hogy egész életében futólépésben szaladjon melletted?

— Bolond vagy öcskös! — dörmögtem. — Hát olyan nagy csapásnak véled nő számára a mellettem való életet?

— Azt nem, de el sem tudom képzelni, ki lehet az, akin megakadhatott a szemed itt Pápán? Meg azután: valóban el is akarod venni?

— Ó te gazember! — nevettem el magam. — Hát azt hiszed, mindenki olyan mint te? Aki minden második városban jegyességbe keveredik s a vége egy elegáns Kratzfusz és kalaplengetés?

— Jó, jó, csak kárálj! Egyébiránt már rég válaszolhattál volna a kérdés lényegére. Tehát: a honleány?

— Auerbach Klári.

A hosszú pamlag megroppant az öcsém alatt. Nyilván felült rajta meglepetésében a fiú.

— Hogy mondtad? — hüledezett.

— Auerbach Klári.

— Az Aranypolgár lánya?

— Az.

Erre füttyentett egyet. S nyomban ontani kezdte a kérdéseket:

— Tótágast áll a világ! Hihetetlen! Az Auerbach-lány? S magától szánta rá magát, hogy hozzád megy, vagy verik szegénykét? Különben, ha igaz: akkor a tenyerén hordoz a szerencse. Mert ez csakugyan az egyetlen lány Pápán, akiért érdemes papucsban járni! Még akkor is, ha koldussá lett. De hát, hogy történt ez a csoda? És mit szólt hozzá anyókánk meg Auerbachné? Hiszen, amit magam is csak apánk halála előtt tudtam meg, valami engesztelhetetlen gyűlölködés volt az öregek között!

Elmondtam neki mindent.

Közben a nap is fölkelte s a tornácról bederengett a fénye. Jóska ott ült a pamlagon törökülésben és olyan baglyosra túrta a haját lelkes hallgatásában,

hogyan volt a feje, mint valami szélcibálta petrence.

— Hát ez forradalmibb esemény, mintha mondjuk a pecsovis Rába Boldizsár tenne jakobinus-sapkát a fejebüjára. Aranygyerek vagy bátyám! Igen, ez a mi utunk! Szakítani minden ósdi hagyománnyal! Széttépni minden poros pókhálót! Bátran ledönteni minden elválasztó falat s embermódon megteremteni az új világot! Vivát hajnalló liberalizmus! Vivát föl-szabadult ember! Vivát világszabadság!

Úgy kellett a páplana alá tuszkolni.

De mihelyt sikerült lefektetni: két perc múlva aludt mint a tej.

— — — — —

Másnap délután Jóskával mentem át Kláriékhoz.

Magyaros ruhája még nem volt, — pedig negyvenhatban, nem utolsó sorban a Védegylet-mozgalom hatásaképen már alig lehetett „külhoni öltönyt“ látni — hát bizonyos feltűnést keltett a fiú. Bolyhos paletot-ja, galambszürke kürtőkalapja, símára borotvált s csak barkóval keretezett arca, pofacsontig fölívelő Vatermördere vagyis szélesen kihajtott keménygallérja, turquois-melltűvel átszúrt nyakkendője, kék frakkja, talpallóval feszesrehúzott sárga nadrágja, lakkcipője, jaquemarkesztyűs és könnyű pálcikát forgató keze, méltán fordította utána a járókelők fejét.

— Röstellem — dörmögte — ezt a maskarát, de hát odakint nem használhattam volna magyar ruhát. Bár az esküvőtök után megint kilejtek Bécsbe, hogy befejezzem a Kaisermühle gépeinek szerelését, mégis szombatok magamnak Regulyval egy magyar ruhát. Ha

ugyanis közbe nem jön valami, akkor mihelyt Bécsben végeztem, hamarosan hazatoppanak s nekilátunk valami entrepris-nek. Azaz, hogy mivel itt Pápán bármely percben fülöncsíphet Bocsor István: valami vállalmánynak. Vagy: vállalatnak? Nem, nem, a vállalmány azt hiszem, jobban hangzik. Mondjuk például: Első Magyarhoni Selyemgyár Részvéti Egylet, Pápán.

— Még mindig ezt forgatod a fejedben? — kérdeztem.

— Ezt is, mást is — dudorászott Jóska eltünődve, mialatt jáspisfogantyús pálcáját olyan gyakorlott sebességgel szélmalmoztatta az orrom előtt, hogy hátra kellett kapnom a fejemet. — Egyébiránt az is megfordult a fejemben, mint lehetne a híres pápai cseréppipa-ipart világpiaci szintre hozni. Ezek a mi derék pipaégetőink maholnap végkép tönkre mennek. Miért? Mert Magyarországon az élelmesebb és fürgebb selmeci német pipametszők concouirozzák le, azaz, köszönöm az ihletet Bocsor városa: pipálják le. Külhoni piacok felé pedig legfeljebb Bécsig ha ki-juthatnak, egy-egy ládácska pápai pipával. Ebben a tengődésben azután maguk a pápai pipagyártó mesterek sorvasztják el egymást, mert egyik olcsóbban vesztegeti portékáját, mint a másik, csakhogy vevőre tehessen szert.

— S hogy vélsz ezen segíteni? — kérdeztem, immár Kláriék kapuján befordulva.

— Külhoni piacokra kellene kirontanunk. De ez kézműipari gyártással szinte lehetetlen. Legjobb volna a pápai pipásmestereket összeszedni, szerszá-

maikat, készleteiket, anyagukat számbavéve, az egész-
ből részvétí vállalmányt vagy mondjuk így: részvé-
nyes egyletet alapítani. Ennek elég ereje volna bel-
és külhoni kapcsolatok szerzésére s utazóügynökök
szegődtetésére. A pipások tehát nem egymást ennék
meg, sőt mivel a piacot lassan egész Európára ki le-
hetne terjeszteni: a számvetés fölötte biztató. Minden
részvétí jegyes, részvétíjegyei arányában, azaz termelő-
ereje igazságos arányában részesülne folyton emel-
kedő jövedelemben s persze hát egyre inkább gép-
munkára kellene átmenni. Mert a gőz és a gép a hol-
nap királya!

Földrünk az emeletre s megrántottam a csengő-
drótot.

Pénzes néni, az öreg szolgáló nyitott ajtót, de
csakhamar előperdült az én gyönyörűm is.

Jóska utánozhatatlan tökéletességgel lendítette le
a kalapját:

— Mademoiselle...

De Klári nem engedte befejezni a szép-manéros
mondatot. Vidáman kacagott fel:

— Pápán vagyunk kérem! Különben is tudom,
hogy kegyelmed: a Jóska. A mátkám öccse. Félre te-
hát a kratzfusz-szal és a bécsi Nobel-Manir-ral!

— Nagyon helyes! — kapott a szón lelkesen
Jóska. — Félre a Nobel-Manir-ral! Tehát: nosza!

Avval se szó, se beszéd, kezében még a kürtő-
kalappal, egyszerűen átnyalábolta az én pici mátká-
mat, két vidám rokon csókot cuppantott a képére s
megint letette a földre.

Klári fülig pirult de a szeme csillogott s nevetve csóválta meg a fejét e viharos rokoni tényre:

— Bolondos! Hiszen maga még bolondosabb, mint a bátyja!

Bementünk.

Auerbachné éppen olyan különösen fogadta Jós-kát is mint engem.

De ahogy magárahagytuk tiszteletreméltó bánatában s Jóska a másik szobában egyre vidámabb s hangosabb irányt szabott a beszélgetésünknek, időnként kihallottuk még az ő halk nevetését is.

Mert az én gézengúz öcsém olyan ellenállhatatlan jókedvvel állította tótágasra az egész világot, hogy talán még a halálos betegeket is meg tudta volna kacagtatni.

Estig maradtunk ott, mert Klári visszatartott bennünket vacsorára.

Persze vacsora főzés közben a konyhában is ott sertepertéltünk körülötte. Jóska ugyanis valahogyan kiszalasztotta a száján, hogy évek óta nem evett palacsintát, holott ő maga a legnagyobb palacsintasütők és palacsintaevők egyike. Klári hát kirántott hírtenjében néhány szelet húst s hozzákészült a palacsintasütéshez is.

Jóskában erre lángotvetett a lelkesedés. Hogy majd ő. A párom nevetve egyezett bele. Kötényt kötött a bolondos emberre — akkora volt rajta, mint egy borbélykendőcske — és a szeles fiatalember elképesztő ügyességgel hajigálta a levegőbe s kapta el megint a féloldalt már megsült palacsintákat.

A huszonöt palacsinta közül csak egyet ejtett le. Az se veszett kárba. Matykó zsákmánya lett.

— Hol a csodába tanulta ezt a kóklerséget? — kérdezte nevetve Klári.

— Hát csak ragad az emberre valami tudomány — szerénykedett Jóska. — Egyébként nem nagy művészet. A legfontosabb a dologban az, hogy az ember a legalkalmasabb ezredmásodpercben tartsa a sütit a visszabukfencező palacsinta alá. És ez a tudomány, a legalkalmasabb pillanat meglesése s villámgyors kihasználása, velemszületett ösztönöm. Igaz, ez néha olyan dolgokra csábít, amelyekkel magamra zúdítom felebarátaim ádáz bosszúját. Mint legutóbb, hazafeljövet Eszéken.

Közben Klári beterelt bennünket a szobába, a terített asztalhoz. Az édesanyja persze nem ült közénk. Ezért előbb őt szolgáltatta ki gyorsan, ügyesen s végtelen gyöngédséggel a kislány.

Akkor azután letelepedett közénk s ennivalóan kedves anyáskodással osztogatta ki a porciónkat. Még bort is kerített.

— Az egykori somlai pincénk utolsó butéliáiból való — mondotta árnyalatnyi búval. De nyomban másrafordította a szót. — Hát mi volt az a nevezetes eszéki veszedelem?

— Nem nagy sor! — legyintett Jóska. — Csak éppen példa arra, hogy miképpen csábítja el az úgynevezett legalkalmasabb pillanat ingere az embert.

És mialatt elfogyasztotta a pecsenyét, még még vagy tizenkét palacsintát, elbeszélte eszéki boldogságát.

— Eszékről egy-rugaszkodással akartam eljutni legalább Kaposvárig, tehát gondoskodnom kellett némi élelemről. Evégből betévedtem az eszéki postaház mellett levő kis boltba. Mikor bebújtam az alacsony ajtón s persze tévedhetetlenül beleütöttem a fejem az ajtó fölött lógó kis csengetyűbe, a kövér, szuszogó kis boltos éppen egy öreg nénikét faggatott, hogy vajjon mivel lehet szolgálatára. Denique, mialatt magam is a függő meg fekvő élelmiszereken és csemegeken jártattam a szemeimet, az anyóka is nyelegetve szemlélődik. Végre, szembetűnő küzdelem után, szájját bizonyára pénzerejéhez szabván, sóhajtvá tesz le három krajcárt a sajtosbödön mellé. A sajt: lágy-sajt sőt túlérett sajt, mondhatnám egészen mozgalmassá sajt. Az eleven sajt készséges árusa megértvén a szándékot, jobbkezevel kirántja a keverőfát a nyúlós, pépes és messzire illatozó kenőcsből, baltenyerére meg jó nagy darab papírt fektet. Nekem persze még eszem ágában sincs, hogy kapcsolatom lesz e művelettel. Szuszogó barátunk a keverőfával kikanalazza a három krajcárért járó csemegét s a megrakott keverőfa már-már lecsappan a baltenyerén várakozó papírra s most hirtelen: megvillan előttem a legalkalmasabb pillanat. Az inger már lendíti a karom, egy rántás, a papír az ujjaim között libeg, a boltos pedig a megtestesült túrót a saját tenyerébe csapja.

Klári hátravetett vállal kacagott a székén s nekem is megakadt a torkomon a falat.

Jeles öcsém pedig berekesztette történetét a filozófiai végkövetkeztetéssel.

— Mint látható, minden jótulajdonságnak van rossz oldala is. Ime: talentumom, a pillanat felismerésének tudománya, kulimászoskezű boltosbarátomban éktelen dühöt, bennem ellenállhatatlan nevetést keltett s viszont nekem menekülnöm kellett, mert a tanács-talan szatócs nyilván a nyakkendőmbe törölte volna bele a tenyerét. Eredmény: a gyors menekülésben ugyan senki sem gátolt, de élelmet sem vehettem már. Ergo: korgó gyomromat vidám füttyszóval kellett csititanom a zörgő póstakocsin egészen Pécsig.

... Odakint az utcán kiáltani kezdett a Barátok-negyedének éjjeli őre s végigkocogott a kitéglázott gyalogjárón a fegyveres polgárság aznap soros-őrségének lépése is.

Búcsúztunk.

— Igaz — kapta el a szót megint az öcsém — az egyik vőfély persze én leszek!

Egymásranéztünk Klárival. Nem tudtam, vajjon a kislány nem kért-e meg már valakit a maga nevében erre a tisztségre. Mert Süttő Jánost, családjuk régi jóemberét, kívánta felkérni.

— Holnap akartam elmenni János bácsiékhoz — mondotta. — De így — tette hozzá örömmel — legyen hát Jóska bátyó!

Mert első látásra úgy a szívébe fogadta az én bolondos öcsémet, mintha csakugyan a bátyja lett volna.

Április huszonötödikén délből átüzent értem Höcker Ábel, a pápai bencésiskola igazgatója, hogy

délután kettőkor legyek az iskola előtt, mert Sárkány apát kívánságára el kell vinnie engem is a bakonybéli ünnepségre. Rajta kívül még két fiatal bencés tanár jött velünk Pápáról. Czina Gusztáv és Bády Izidor.

A beiktatás szép renddel s az egész község lelkes ünneplésével ment végbe. Díszkapuk, lovasbandériumok, kivilágítás meg pater Nyuli kis mozsarainak dörgése fogadták Somhegy felől a veszprémi püspököt, a főispánt, a megyei küldöttségeket és a Gerence-völgyön át érkező Rimely, pannonhalmi főapátot.

Sárkány Miklós mély megindultsággal fogadta a megáldást. Keményvágású katonaarcán hála és áhitat tükröződött.

A nagymise és megáldás után, a clericusok kerekfejú „hármaskórusa“ ünnepi verszetekkel köszöntötte apátjukat. Sárkány fogadta a tisztelgő küldöttségek hosszú-hosszú sorát, majd ünnepi ebéd követte a kerti házban.

Mivel másnap, hétfőn, természetesen rendes tanítás volt a pápai bencéseknel, mi pápaiak még délután visszahajtottunk Pápára. Pedig fölötte érdekes asztalszomszédjaim voltak. Rómer Flóris, a pozsonyi akadémia nagyhírű bencésprofesszora s egyúttal István főherceg gyermekeinek nevelője meg egy tüzeshevületű, Kossuthért rajongó, komáromi bencés tanár; Rónay Jácint.

Sajnáltam, hogy nem hallgathattam végig megkapóan magvas vitájukat az ausztriai és magyarországi nagypolitikai eseményekről.

Akkor még nem sejtettem, hogy két év múlva

sokkal szorosabban is egymás mellé vet bennünket
a szabadságharc roppant forgószele.

Az esti szellő, a Bakony lehellete, lágyan rezegettette a bükkök ifjú, tavaszi lombját s a Gerence tájéktékező tánccal szökellt sziklás medrében a síkság felé...

III.

Mire kinyílottak a szelencebokrok: ránkköszöntött a május is.

Akkor már alig volt szavunk egymáshoz. Ha Jóska nem bolondozik közöttünk minduntalan, hát belefűlladtunk volna egyre türelmetlenebb csókjainkba.

Május harmadikán délben úgy véltük, hogy már mindent elintéztünk.

S akkor átszaladt hozzánk a bábsütő-utcai házba Czink Lojzi, a chirurgus.

— Baj van! Az imént jött a rendelet az alispántól, hogy valamennyi orvos és chirurgus legyen hétfőn Veszprémbe. Megint a cholérától riadoznak s már jóelőre intézkedni akarnak, nehogy készületlenül érje a vármegyét, ha idén is kitörne. Reggel indulunk Zsoldos János urammal meg a többiekkel.

Lekókadtt a fejünk. Szóval nézhetünk más vőfély után.

Nem volt más hátra, minthogy délután kihajtsunk Vaszarra. Süttő János bácsihoz.

— De azért a komátok én leszek! — erősködött a hadaróbeszédű chirurgus, miközben elviharzott.

Jóska fuvarost kerített s délután kikocsiztunk Vaszarra.

Süttő János özvegy-ember volt. Vaszaron gazdálkodott öreg nemesi birtokán. Azahogy nem is igen gazdálkodott. A földjei fele évről-évre parlagon maradt, mert nem győzte vetőmaggal sem. Istállóí, magtára meg a kuriáját körülfutó téglafal, hullatta a vakolatját.

De a kúria előtt öreg hársfák bólogattak s olyan oltalmazóan borították ágaikat, lombjaikat az ódon ház fölé, hogy még tán a vihartól is megvédték.

Vaszaron kitűnt, hogy hiába mentünk ki.

János bácsi öreg szolgáján meg a legvénebb agárán kívül senki sem volt odahaza.

János bácsi bent kártyázott a pápai kaszinóban.

— Persze, hiszen szombat van — mondotta Klári. — Gondolhattam volna. Ilyenkor járt el apám is, a kártyakompániájukba.

Fordulhattunk hát vissza.

Most már el se véthettük egymást. Vagy a kaszinóban kellett még érnünk, vagy útközben kellett vele találkozoznunk, ha közben hazaindult volna.

Úgy is lett.

Sötétedésben értünk Pápa határába, s a homályból egyszercsak kibontakozott Süttő János kocsija. Az út két oldalán két vékonyhorpaszú agár szedegette kényes lábait, a sárban küszködő kocsin pedig ott pázott a kocsis mögött az öregúr.

János bácsi persze vállalta a tisztséget. Hogyne

vállalta volna! Csak azt fájlalta, hogy nem lehetett odahaza, amikor fölkerestük.

Vagy félórát ott beszélgettünk az úton, de hogy a lovak fázni kezdtek a hűs szélben, meg az agarak is vinnyogva sürgették az öreget, elköszöntünk egymástól.

Mikor behajtottunk a városba, akkor haladt el a fegyveres polgárság első éjjeli patrulja a Nepomuki Szent János szobra előtt.

— — — — —
Másnap, vasárnap délután bejött Süttő János hozzánk.

A bajuszkötőjét alkalmasint csak a Tapolca hídján szedte le, mert a két bajusza-vége olyan volt akár a dárda!

— Ti akár el is mehettek! — mondotta tréfálkozva nekem meg Jóskának. — Mert ez a casus nem rátok tartozik. Elintézzük ezt a tekintetes asszonnyal is. Sőt csakis vele.

Avval beült édesanyánk mellé s tanácskozásba merültek.

A két agara, az öreg Bakterral való finnyás megismerkedés után, elnyúlt az ajtó előtt a tornácon.

Félóra múltán kilépett s hetykén csörgette a sarkantyúját János bá'.

— No mehettünk, gyerekek — hunyorgatott vidáman — ez is rendben volna!

S nagy tisztességgel kezetsókolva anyámnak, átmentünk Kláriékhoz.

— Persze — dörmögte — a móringlevélről egyszerűen megfélekedtetek volna, ti bikficek!

dez

ház
ado
ber
Mé
hal
viv
rac
gén
mi

Sü

run
éd
ho
szü

go
tis
se
kó

Bá
me
me

Elhőköltünk.

— Hát még szokásban van az ilyesmi? — kérdezte Jóska.

János bácsi hátra kapta a fejét:

— Hogy szokásban van-e? Hát ki törölte el? A házasság: házasság. S amíg az emberek házasodnak, addig házassági szerződés is lesz. Nézze meg az ember! Ezen ugyan nem változtathat a herkópáter sem! Még a liberál-haladás sem. Én csak ismerem a liberál-haladást, hiszen avval kelek s avval fekszem, hogy: vivát Kossuth! — de a móringlevél, móringlevél marad. Értitek? Aki házasodik, akár gazdag, akár szegény, az adja meg a módját, tehetsége szerint! Tudom, mi a becsület!

Odafönt Kláriéknál avval toppantott be:

— Látod hugám, kis violám, ezt is rendbehozta Süttő János!

— Jaj én úgy röstellem — pirult el a gyönyörű — hogy János bácsi elment... a... a kígyóutcai édesanyámhoz! Még olyan színe lehet a dolognak, hogy én küldöttem. Hiszen erre egyáltalában nem volt szükség!

— Semmiféle színe nincs a dolognak! — pattogott Süttő János. Kígyóutcai édesanyád is tudja, mi a tisztesség. S ugyan megszorítottuk volna, ha meg se kérdeztük volna, mennyit móringolhat a fia. Mert kódisként ő se szeretne volna elereszteni a fiát.

Most kezdett csak derengeni a fejében valami. Bábsüttő-utcai édesanyánk, szegénységében is nyilván meg akarta adni a módját a lánya házasságának s móringpénzt ajánlott föl. De akkor a völegénynek is

móringolnia kellett valamit. Ámbár az is lehet, hogy az egész csak az öreg Süttőnek jutott az eszébe. Akárhogy is volt, János bácsi módfölött hengegett, hogy elintézte a módját.

Nyomban lúdtollat is ragadtatott Jóskával s diktálni kezdte a szerződést.

— Az Istennek nevében a mái alulírt napon, alulírt jegyesek jelen házassági szerződést kötöttek a jelenvaló tanuk előtt. Most belül kezdjed! Így: Egy, pont, ször, azaz: először. — A házasulandó felek, önként, egymás iránti kölcsönös szeretetből megegyeztek abban, hogy egymással házasságra lépnek és a szokott kézfogás által egymást el is jegyezték.

A lúdtoll percegett a vékonylábú secretair-re fektetett papírlapon. Süttő János agarai ásítva nyúltak végig a padlón, mi meg egymást néztük a csöndben Klárral.

— ... egymást el is jegyezték, pont — ismételte a mondat végét az öreg.

— Emlékezik? — kérdezte halkán Klári.

— Emlékezem. És áldom a pénzeskúti kastélyt, meg az óbányai utat.

— Én is — lehellte Klári s megszorította a kezem.

János bácsi az ablakig csörgette a sarkantyúját, majd visszafordult Jóskához.

— Írj egy kettest s utána azt, hogy: szor.

2-szor — írta Jóska.

— Megvan! — tette hozzá hangosan.

Süttő tovább diktált:

— Tehát: a vőlegény ezer azaz ezer váltóforintot

mint móringot — ezt meg nagy Mö betűvel ird — köt a menyasszonynak, ha amaz, esztendő előtt, gyermek nélkül halna meg.

Klári arca olyan lett mint a láng s a mellemhez szorította a lehajtott fejét.

Én meg ellágyuló szívvel gondoltam édesanyámra, aki Isten tudja, mint kuporgatott össze annyit, hogy még az én móringolásomra is teljen. Szóval hát ezt tárgyalgatták az öreggel olyan titokzatosan.

— Megvan? — kérdezte Jóskától Süttö.

— Meg, János bátyám.

— Akkor írad tovább! Harmadszor. A menyasszony a vőlegénynek, az édesanyjától majdan hagyandó örökségét.

Megkapott ez a mondat. De hiszen ezt sohse vártam! S ha csak két krajcárt is tesz ki majd — nem ez a fontos — de az édesanyja kívánta így.

Fölálltam, benyitottam az üvegesajtót. Az özvegyasszony ott ült az ablak előtt a karosszékbén, az ölében az „Allgemeine Modezeitung“ hevert s azon nyugtatta a pápaszemét tartó kezét.

Azt hihette, hogy Klári lépett be, mert fel se pillantott.

Alacsonyan ült, hát féltérdre kellett ereszkednem, hogy elérjem a szék karján pihenő balkezét.

A kezembe vettem s megcsókoltam:

— Nem kívántam, kedves. Nem is érdemlem.

Rámnézett, megvonaglott a szája s elvonta a kezét.

— Nem önért történt. Auerbach János lányáért történt.

Az engesztelhetetlenség még erősebb volt benne, mint hittem.

Meghajoltam és lábujjhegyen mentem ki a másik szobába.

Klári hangtalan sírással símult hozzám. És meg akarta csókolni a kezemet. Persze nem engedtem. Én csókoltam meg könnyharmatos szemeit.

Süttő bácsi pedig tovább diktált, fontossága érzetében.

— Írjad, fiam! Negyedszer. Amit házasulandó felek házasságukban együtt szereznek, az közös vagyón lesz. Ezen egyesség két egyenlő példányban mind a házasulók, mind pedig a hívott tanúk által is aláíratott. Kelt Pápán, május negyedikén, ezernyolcszáznegyvenhatban. Így! És most írja alá jobbról a vőlegény, balról a menyasszony. A vőlegény neve alá te írod a neved, Jóska, mint kérő, Klári húgom neve alá meg én subscribálok, mint kiadó.

Klárinak megremegett a kezében a toll, de mihelyt a papírra ért a hegye, már engedelmeskedett. Tisztán, biztos vonalakkal írta oda a nevét: Auerbach Klára, menyasszony.

Azután aláírtuk mi is Jóskával s végül odakanyarította a nevét az öregúr is. Így: Ns. Süttő János. Majd következett egy utánozhatatlanul bonyolult-rajzú manu propria s alatta ez a két szó — mint kiadó.

A két ngár nyöszörögni kezdett s János bácsi keze után kupkodott.

— Megyünk már, megyünk, Darázs! Nyughass már, Villám! — csitította őket a dárdabajuszú öreg. Majd hozzánk fordult. — Most pedig sietek, mert Vecsey és Bezerédj uraim már megegeresednek a kaszinóban. Hát elnézést, kishúgom! Holnap reggelre itt leszek. De aztán kicsípjétek ám magatokat!

Elköszönt Klári anyjától, majd tőlünk, aláírta a szerződés közben lekörmölt másodpéldányát is és lelépegetett — csörgő sarkantyúival meg nyifogó agaraival a lépcsőn.

Május ötödike.

Hétfő.

Hajnalban borong az ég, de reggel hét óra felé kiderül a világ.

Ma is látom annak a napnak minden percét. De csak úgy, mintha álom volna.

Amikor elkészülök s benyitok anyámhoz, az úgy tesz, mintha ez a nap is csak olyan volna, mint a többi.

El is szorul a szívem. És csak amikor eleresztem sok csók után a kezét, sóhajt föl alig hallhatóan:

— Jó kisfiam voltál, kisfiam!

Azután elindulok Jóskával Kláriékhoz. A ládám még nyitva áll a tornácon, Julis néne még vasalja az új ingemet.

Bakter kikísér a kiskapuig, fölnéz rám, a farkát csóválja. Megsimogatom öreg fejét s lépek az öcsém után.

Jóska olyan, mint valami bécsi arszlán. Rettenően ütik egymást a más-más ruhánkban. Rajtam

a fekete, zsinóros magyar ruhám van. A kalapom is újszabású, magyaros. A „Honművész“ képe után készítik ezeket most a pápai kalaposok. Itt a Noszlopok hordták először, de most már csaknem mindenki ilyenben jár.

Jóska egészen más. Fején a magas barna kürtőkalapja van, válláról a sötétkék crispin lobog, Vatermörder-gallérját széles kék selymekendő húzza szorosra a torkán, kék bársonyfrakkján villognak az aranyozott gombok s galambszürke pantallója feszesen simul a lábaira meg a lakkcipője fölé. Olyan feszesre húzatta a talpallójával, hogy szinte kiszakad a térdén, minden lépésénél.

A hóna alatt, a crispin redőibe burkolva, cipeli nászajándékát: egy gyönyörű kis házipatikát. Isten tudja, kivel hozatta Győrből. Fínom lakkozott asztalosmunka egész sor apró fiókkal.

Klári csupa bűbáj, boldog nyugtalanságában. Fekete bársony ruha van rajta. Csak a vállára s a mellére hajlik ki abból a selyemfényű, fehér csipkeszélű gallér. És a fején van egy icipici, gyöngyös, mirtuszos pártácska. Alig egy éve halt meg az apja, hát nem viselhet talpig fehér menyasszonyruhát.

Annál kackiásabb Süttő János bácsi. Olyan nyalka s úgy feszít sűrű-zsinórzású magyar ruhájában, a kabátujjaiból és mellényéből kiomló csipkeszélű ingében, mintha maga esküdnék. Talán életében először látják őt Pápán a pipája meg az agarai nélkül. De bizonyos, hogy a pipája is meg az agarai is ott vannak a Griff-ben, a kocsija körül.

De kitett magáért a nászajándékával is! Herend

legszebb porcellán asztalneműjét hozta el. Az ember röstelli, de megakadályozni úgy sem lehetett volna. A magyar nemesség egyik megölője a gavalléria. Egyik-másik már holnap éhezik, de még mindig gavallér.

Indulás előtt néhány perccel kocsi áll meg a báb-sütő-utcai ház előtt. Splényi-fogat. Viczay néni meg a Sándor fia szállnak le róla.

Azután megyünk, megyünk az Öregtemplom felé. Azt hittük, senki se áll meg a jöttünkre, hiszen hét-köznap van. Azért is tettük hétfőre az esküvőt, hogy senki se gondoljon vele.

S most mégis mindenki megbámul bennünket. Igaz, hogy csak azok, akik éppen az utcán járnak.

Már a templomban alig van egy-két ember. Bocsorékat látom, azután Szladikot, átszaladt a Lábasházból Reguly mester is, meg az órás is. Azután ott van a derék Sulyok molnár, apám egyik leghívebb barátja és ott van, persze ott van, finom kis arcoeszkájával s fehér hajával, fátyolosan, tisztán és illatosan, a kedves, öreg Paulette kisasszony.

Koronc Laci bátyánk, az apátplébános, megint beteg, hát Etl István, a második káplán lépeget ki a sekrestyéből.

Beszél, halkan zeng a hangja az óriás templomban, utána esket. Holtomiglan... holtáiglan... Isten engem úgy segítjen...

És mindez: hihetetlen. Hihetetlen, hogy az a leány itt mellettem — az Aranypolgár lánya — éppen engem választott ki az urául s holtigtartó kézfogással kapcsolódjék hozzám. Hiszen ki vagyok én? Senki,

semmi. Bizonytalanság felé ténfergő, nagydarab ember, akinek a becsületes szíven kívül semmije sincs. És ez a gyönyörű, finom kis teremtés, akinél szeretnivalóbbat még nem hordott hátán a föld: mégis azt mondotta az imént, hogy „ezt a mellettem álló Vilmost szeretem, szeretvén őt, hozzámegyek feleségül, őt el nem hagyom, sem jósorsában, sem szerencsétlenségében...”

Hihetetlen, egészen hihetetlen! Nem tudja, mit mond, megindult lélekkel s mégis biztos hangon. Ó, ha tudná, mit jelent az a két szó, hogy: „sem szerencsétlenségében”. Ha belátna a sorsunkba, ha csak két évre, vagy öt évre látna előre: ki merné-e mondani ezeket a szavakat?

...Ha ma visszanézek az életünkre s látom az Aranypolgár árvájának, az én édes gyöngye páromnak szörnyűséges küszködését, amelyen át kellett mennie a ráncszakadt sötét éveken s látom soha el nem sápadt szerelmét, hősie hűségét, férfiakat megszágye-nítő győzelmes bátorságát: azt kell mondanom, bizony kimondotta volna ezt a két szót minden szenvedésünk tudatában is. Mert szeretett egy tiszta lélek verhetetlen szerelmével s az Aranypolgár kemény és dacos állhatatosságával. Erősebb volt ő, százszor is erősebb mint én, mert én összeroskadtam volna Isten tudja hányszor, ha meg nem kapaszkodhatom apró kis kezében.

...De ott a templomban, persze, mindebből semmit sem látok.

Csak arcok suhannak el előttem, meleg kezek a kezem szorongatják s azután térdet hajtunk mégeggy-

szer, Klári a karom alá bujtatja a karját, rám néz könnybenúszó, meghatott, sötét szemével s azt sepegi:

— Menjünk, édes...

És elindulunk mint az alvajárók. És amikor a kórusra pillantok, ott látok még két embert. Két sötét ruhás asszonyt. Az egyik a kórus jobbszélén áll. A másik a balszélén. Rettentő távolság van közöttük. Nem csak a kórus Isten tudja, hány ölnyi szélessége.

Az egyik csak engem lát, a másik csak Klárit.

De bizonyos, hogy imádkoztak.

És amire kiérünk a templomból, két asszonyárnék tipeg a Bábsütő-utca felé. Egyszerre érnek az utca elejére is.

Csakhogy az egyik a Zichy-ház előtt igyekszik el, a másik az utca túlsó oldalán.

Amaz a Klári anyja, emez meg az édesanyám.

De fekete ruhájukra is vígan, pazarló bőséggel özőnlük le a májusi napfény...

— — — — —
Kora délután már a Gerence völgyében dőcögött velünk a kocsí. Elöttünk Viczayné meg a fia hajtatott.

Milyen más volt most ez az út, mint a télen!

Klári a vállamra hajtotta a fejét s minduntalan azt kérdezte:

— Igaz ez, Lelkem-uram? Igaz az, hogy mi ketten utazunk itt? És hogy most már mindig így lesz? Hogy semmi sem választhat el bennünket többé?

— Így, angyalom. Most már nincs olyan hatalom, amely elszakítana egymástól.

Amikor elhajtattunk a gyalogszederbokor meg a

juharfa alatt, amelyeknél először bukkant föl a Bakony Pirossapkás leánykája: egyszerre néztünk össze a párommal.

— Emlékezel? — kérdeztem a tekintetemmel.

— Emlékezem — válaszolta a két sötét szem meghatottan.

Azután elhúzott a két kocsi az apátsági major mellett, majd a monostor temploma előtt.

Az apátság csöndbe merülve álmodott a Bakony ölében. Sárkány Miklós kis csapata bizonyára keréteszkedett, a kerti házon túl.

Azután fölkanarodtunk a Viczay-porta elé. Mire mi odaértünk, már a kapu előtt állott a Splényi-fogat. De csak Sándor úrfi szállott le róla. Az anyja ülve maradt a kocsin.

Csodálkozva léptünk hozzá.

De csak mosolygott.

— Mi most két hétig Óbányán lakunk majd a fiammal — mondotta. — Ott van dolga a Sanyinak. Nem hagyhatom magára. Addig rátok bízuk a házat. Ha ugyan el nem lopják a fejetek fölül. Mert az ilyen álombanélő fiatalokkal az is megeshetik.

Alig tudtunk fölocsúdni ámulatunkból. S nem győztük csókolgatni a jóságos öregasszony kezét.

— Hagyjátok már, bolondok! Még lenyúzzátok a kezemet. Hiszen semmi ez! Úgyis el kellett volna mennem a fiamhoz. Inkább még ti tesztek szívességet, hogy nem marad pusztán a kis cseléd gondjára a ház. Hát csak menjete be, lelkeim. Öreg ház ez, szegényes is, de néktek most a kunyhó is mesekastély volna. No, ülj föl, fiam!

Viczay Sándor mégegyszer megölelt bennünket,
fölugrott az anyja mellé s elhajtattak Somhegynek.

Mi meg behordattuk a málhánkat, kifizettük a
pápai fuvarost s a kis cselédke köszönetése meg a
kutyák boldog ugrádozása közben beléptünk a ba-
konybéli mesekastélyba.

Az ebédlő asztalán nagy kosár gyöngyvirág illa-
tozott.

Splényi Sári hozta még délelőtt. S az otthagytott
levele is tele volt fénnel, illattal, jósággal.

Boldog sóhajjal tette le a párom.

És kioldotta a kalapja szalagjait az álla alatt.

És lecsúsztatta válláról a kis bársony mantilláját.

És azután hozzámlépett, fölágaskodott, hogy át-
karolhassa a nyakamat.

És a mellemhez szorította égő arcát.

És sóhajtnál is halkabban rebtent a szava:

— Én édes Lelkem-uram... én édes Lelkem-
uram...

— — — — —
Sohase volt olyan szép a Bakony, mint akkor!
Sohase énekelte úgy a madár-kórusát, mint
akkor.

Sohase ringatta olyan vigyázó gonddal a völgyé-
ben megbújt kis falut, mint akkor.

És sohase látott az az öreg kis ház annyi fényt,
mint azokban a májusi hetekben.

Mert a belseje is tele volt fényességgel.

— — — — —
Az a két hét úgy múlt el, mintha csak ketten let-

tünk volna a világon. Ami kettőnkön kívül esett, úgy tűnt fel, mintha nem a valósághoz tartozott volna.

Bakonybélben éltünk s mégis boldog remeteségben. Még Sárkány Miklóst meg a többi bencéseket is csak a közbeeső két vasárnap láttuk, amikor leballagtunk a templomba, misére.

Annál többet évődtünk a Bakonnyal.

Megjártuk a Kőrishegyét, a Kékhegyét, a Kerülőket, a Durrogótetőt, a Gerence szurdokát. Ültünk álmodozva a Borostyánkút fái alatt, meg a Podmaniczky-vár mohos romjain.

És bolondoztunk kurjongatva-kacagva kakukkal, harkállyal, jókedvű rigókkal. Órákhosszat lestünk egy-egy napon sütkérező gyíkocskát, nevettünk a bakonyi bükkösök vakmerő tornászain, a mókusokon, s mozdulatlanul figyelve állottunk meg egy-egy nagyszemű őzsuta és a fia láttán.

Volt úgy, hogy hanyatt feküdtünk egy-egy tisztás napsütötte fűvébe és énekeltünk, énekeltünk a zengő égboltnak s beleszédültünk a fölöttünk lebbenő pille-táncba.

Úgy tértünk haza délben vagy esténként, fölvirágozva, mintha részekek lettünk volna!

Pedig odahaza is mennyi szépség volt körülötünk! Viczayné öreg madarai versenyt daloltak kalickáikban. De a legszebb trilla mégis Klári kacagása volt.

Időnként előszedtük annak a csodálatos, újhangú költőnek, az egykori pápai koldusdiáknak a verses-könyvét s olvastuk, olvastuk betelni nem tudó gyönyörködéssel. És találgattuk, ugyan merre járhat, hol élhet most az a Petőfi?

Azt tudtuk, hogy a Kiskunság szülötte. S meg-
éreztek a verseiből, hogy olthatatlan szeretettel sze-
reti az Alföldet és a falusi tájat. Hiszen senki annyi
poézissal nem szólt még ezekről, mint ő. Sorra ízel-
gettük a verseit.

„Falun“ című versét háromszor is elolvastuk
egyik este. Azután elámulva gyönyörködtünk nyolc-
soros kis remekművében, az „Alku“-ban, amelyben
olyan tapintható plasztikusan állítja elénk a juhász-
legényt, szegény juhászlegényt, aki a tele erszényért,
de még ráadásként az egész világért sem adná más-
nak a babáját. És nevettünk „A magyar nemes“ hal-
latlanul találó rajzán. Istenem, hány hasonló régi figu-
rát ismertünk mi magunk is!

Hát „A négyökrös szekér“ édesbús, holdvilágos
szépsége! Meg „A jó öreg kocsmáros“ egyszerű s
mégis olyan megkapó ember-rajza! Úgy kaptunk
rajtuk, mint a kisgyerek a nádmézen!

— Azt hiszem, — mondotta Klári — én emléke-
zem arra a Petrovics-fiúra. Ha a komáromi Jókay-
gyerekkel, meg Orlay-Petrich-csel járt, akkor ő volt
az, akire emlékezem. Négy vagy öt éve annak. Édes-
apám hazahozott húsvétra a pozsonyi zárdából s ak-
kor láttam velük. Jókay vékony, szőke, kékszemű fiú
volt, olyan szelíd arccal, mintha kislány lett volna.
Orlay-Petrich magas, szélesvállú legényke: Az a har-
madik meg sovány, csontosarcú, nagyon szomorú,
izzószemű fiú. Nyilván ez volt Petrovics-Petőfi. Öreg,
vedlett katonaköpenyeget hordott s rettentő nagy
bakancsformájú cipőt. Egyszer Eöry-Szabóéktól jöt-
tünk hazafelé este. A Griff-ben éppen vándorszínészek

játszottak. S a Griff kapuja előtt ólálkodott néhány diák. Az egyiket, Kozmát, ismertem is, mert atyafiságban volt Bocsor Pista bácsiékkel. Az somogyi fiú volt. No hát ez a Kozma szólt rá a katonaköpenyegesre, hogy gyere haza baka, mert késő van már. Úgy látszik, bakának szólították tréfából azt a szegény ágrólszakadt, katonaviselt diákot. Milyen jó az Isten, hogy nem engedte elkallódní a szegénységben, nyomorban!

— Minden rávall — dörmögtem. — Nyilván ő volt. Bocsor is azt mondja, hogy a diákpajtásai csak bakának hívták.

És újra belemerültünk a verseibe.

Csak az volt a csodálatos, hogy a költeményeiben minduntalan megcsendült valami háborúról szóló, sejtelmes hang. Egész sor verse háborúról szólt. Pedig hát mélységes béke volt akkor s ugyan ki gondolt volna háborúra! S mégis ilyen énekeket írt, ezer-nyolcszáznegyvenötben:

Háborúval álmodám az éjjel,
Háborúba vitték a magyart;
Főlhívó jelűl mint hajdanában,
Országszerte járt a véres kard.

S fölriadt a véres kard láttára,
Akinek csak egy csepp vére volt.
A szabadság drága koszorúja,
Nem hitvány pénz, volt a harci zsold.

Éppen az nap volt mennyegzőm napja,
Az enyém, leányka, s a tiéd
S én hogy haljak a honért, elhagytam
Házasságunk első éjjelét.

Ugye lányka, a mennyegző napján,
Menni és meghalni: szörnyű vég?
És mégis, ha rákerülne a sor,
Úgy tennék, mint álomban tévők.

Hosszan, hosszan eltűnődött az én csöppnyi feleségem e vers hallatára. Nagy, sötét szemei percekig meredtek bele a hamvadó gyertya lángjába.

Lecsíptem a koppantóval a gyertya kanócának lehajló végét s megint világosabbra lobbant a fény.

— Különös, furcsa vers! — sóhajtotta Klári halkan.

— Itt meg a másik — mondtam. — Ezt hallgassad meg gyöngyvirágom!

És elolvastam „Az álom“ című költeményt.

Az álom:

A természetnek legszebb adománya,
Kinyílik ekkor vágyink tartománya,
Mit nem leltünk meg ébren a világban.
Álmában a szegény
Nem fázik és nem éhezik,
Bibor-ruhába öltözik
S jár szép szobák lágy szőnyegén.
Álmában a király
Nem büntet, nem kegyelmez, nem bírál...
Nyugalmat élvez.
Álmában az ifjú elmegy kedveséhez,
Kiért epezti tiltott szerelem,
S ott olvad, égő kebelén.
Álmomban én:
Rab nemzetek bilincset tördelem!

— Háború! Mindig háború! Mit érez vajjon ez az izzószemű költő? — tűnődött Klári.

S hirtelen átölelte a nyakam:

— Úgy-e ezek agyrémek! Úgy-e nem lesz háború? Hiszen az szörnyű volna, ha elveszteném! Vagy ha el kellene szakadnunk egymástól. Belehalnék! Úgy-e, nem lesz háború, édes Lelkem-uram!

Nevettem s csókkal csitítottam el fölriadt nyugtalanságát.

Akkor, ott, a májusi illatot árasztó, mélycsöndű Bakonyban, valóban elképzelhetetlen volt, hogy háború lehessen.

Egyszer fölmentünk a Középsőhajagra.

Jókor reggel indultunk s a delet már fönt töltöttük a tetőn, egy virágos, madárdaltól zengő irtás rétjén.

Kerestem két ágasfát meg egy nyársnak való vesszőt. Mert Klári pecsenyét akart sütni.

S ahogy térdenállva, kipirult arccal fújta a taplóparazsat, hogy az lángralobbantsa a rávetett száraz fűvet meg galyat, olyan ennivaló volt: majd lenyeltem a tekintetemmel.

Utóbb azon huzakodtunk nagy nevetve, hogy magának alig szánt valamit az ételből. Csaknem az egészet velem akarta megetetni.

— Ez nem igazság, gyöngymenyecském! — zsörtölődtem.

— De igazság, igenis igazság! — erősködött a kis fekete pötty. — Ekkora embernek több erő, hát több élelem is kell, mint nekem. S hátha elfáradok s magának kell vinnie, mint a multkor, amikor a Szárazgerencében csordogált a hólé s úgy hozott át az ölében, köröl-köre lépve.

— No, az ugyan iszonyatos nehéz volt! — nevettem vígan, mialatt Klári visszarakta a kendőket, evőszerszámokat a tarisznánkba.

— Csak hencegjen, hencegjen! — villant rám a szeme. — Azért én is vagyok valaki.

Már erre föl kellett kapnom s földobtam a leve-

gőbe meg el-elkaptam vagy háromszor, hogy úgy sikongott vidám-riadtan, mint a meghintáztatott gyerek.

— Ez csak azért volt, hogy lássad kis Kaláris — mondtam bolondozva — milyen incifinci pihe vagy! Nem is tudom, hogyan fér el benned olyan rettentő sok kedvesség.

Tartottam a karomban, akár egy ölbeli apróságot, ő pedig boldog duzzogással szorította a homlokát az arcomhoz.

— Én meg azt nem értem — pusmogta — hogyan vethettem a szemem ilyen csúf Góliát-emberre. Különben sem tudom, hogy... ha nekünk is ad az Isten gyerekeket, azok kire üssenek. Én olyan picike vagyok, kegyelmed meg olyan hórihorgas. De azért — folytatta lehellethalkan, megbújva a karomban — azért inkább az... apjukra üssenek...

Úgy szorítottam magamhoz, hogy felnyögött a kedves. De hát, mért is volt olyan észvesztően gyönyörű?

Elindultunk a Banka-vár felé, hogy onnan a Fekete-séd mentén ereszkedjünk le a Gella-völgybe.

Ám alig tettünk meg száz lépést, ránkkiáltott valaki hátulról.

Visszanéztünk.

Két szűrös atyafi igyekezett utánunk.

Megvártuk őket. Szentgáli kurtanemesek voltak. A királyi vadászok hetyke fajtájából.

Bizalmatlanul, de tisztességtudóan hímeztek-hámozta, amíg végül mégis előhozakodtak a kérdéssel:

vajjon nem a Stancsics úr emberei vagyunk-e s nem azért gyujtottunk-e tüzet, hogy füstjelet adjunk?

Elhőköltem. Klári is kérdően pillogott rájuk.

— Miféle füstjelet? — tudakozódtam tőlük.

— Hát a szabadság végett — mondták a kalapjukat gyűrögetve. — A szabadság végett. Akit a Stancsics úr üzent. Hogy hát a Stancsics úr hozza a szabadságot oszt akkor gyün a fődosztás. A minap járt az egyik embere Szentgálon. Vánduló mesterlegén képibe gyűtt, mer aszongya, az urak nem akarják a szabadságot, oszt Stancsics urat is börtönre szánták. Mer hogy Kossuth se az igazi, aszonta. A' se akarja, hogy a népé legyen minden. Meg Kossuth az adóztatást is akarja. Még minket, szentgáli szabadokat is ráhajtana. Szóval hát Kossuthba se bízhatunk. Hanem Stancsics úr az igazi. A'még a börtönből is kicsinyájja a szabadságot. Oszt akkó maj' a hegyek jele mutatja. Tűz meg füst. A' lesz a jeladás, hogy mehetünk az urak földgyeire.

Firtatni kezdtem a dolgot tovább. Ám erre begombolkoztak az atyafiak. De hiszen így is eleget láttam már ebből a megdöbbenő bujtogatásból. Valaki, vagy valakik, lázítják ezt a szerencsétlen népet. S vajjon lesz-e hatalom, amely vissza tudja tartani attól, hogy ránk ne gyujtsa az egész, boldogtalan Magyarországot? Nekem ugyan annyi földem sincs, amennyi egy sírhalomhoz elég, egyéb jószágom, vagyonom sincs, hát nem volna mit féltennem, de ilyen eszeveszett örülségbe belepusztulhat Magyarország! Hát ez, ez legyen a vége? Hogy lelkiismeretlen vagy sötétagyú emberek ilyen képtelen szívárvány-igéretekkel uszítsák

bele ezt a szegény, elbolondított népet az országpusztításba? Széchenyi, Deák, Batthyány s még a köztük legmesszebbre vágató Kossuth is, a józan nemességgel együtt tele vannak jószándékkal, hogy fölemeljék a szenvedő testvért: a jobbágyot. S kevés türelemmel, fokról-fokra, de mindig rendet tartva s körütekintő rendszerességgel, helyre is lehet ütni az évszázados mulasztásokat. De rend, törvény és józanság nélkül csak tűzvészt lehet gyújtani, amelyben először a nemeséget, azután meg egymást öli halomra s égeti porig ez a siratnivalóan tudatlan, ágrólszakadt, árva nép. Hiszen azok, akik lázítják, már túllícitáltak mindent. Azoknak már Kossuth radikalizmusa is: cammogó szekér! Ki az a Stancsics, van-e ilyen nevű ember s ha csakugyan van: tudja-e, hogy a kúriák fazsindelyei alá dugott csóva lángja elkerülhetetlenül átszap a jobbágyviskók zsufedelére is? Bárki is az, aki így hirdeti a szabadságot: gyilkos. Mert éppen úgy gye-hennába löki a kilencmillió robotost, mint az ötszáz-ezer urat. S e véres, dühös, magyarirtó polgárháború ízzó zsarátnokát idegen hadak bakancsai tiporják majd össze, hogy soha többé ne legyen Magyarország. S osztrák, cseh, oláh és rác, csak ezt várják.

Még a veríték is kigyöngyözött a homlokomon, amikor ezek a riasztó gondolatok végigvillámlottak az agyamon.

Valamit, valamit mondanom kellett ezeknek a boldogtalanoknak, akik már csak a „szabadság tűz-vagy füstjelét“ várták.

— Az a maguk rejtelmes mesterlegénye — mon-dottam — nyilvánvalóan csaló volt. Stancsics úrnak

még a nevét sem hallottam. Talán nincs is ilyennevű ember. Vagy ha van, aligha üzent ilyen esztelenséget Kossuth-tal meg éppen ne mérjék össze. Egyébiránt maguknak van földjük?

— Van, hogyne vóna — bólogattak — meg közbirtokossági erdők is van. Hiszen királyi vadászok vagyunk. Szabadságoslevelünk van rula. Csakhát: ránk férne több föld is, az urakébul.

— Hm. Azután, hogy mondotta az a vándorlegény?

— Úgy instállok, hogy a szegénység rámehet az urakéra.

— Vagyis olyanformán, hogy a zsellérség, meg a szegődött, teleknélküli jobbágy, meg még ezeken fölül a telkesjobbágy is rámegyen azoknak a földjeire, akiknek van.

A két magyar a tarkóját vakargatta s dünnyögött.

— Valahogy így.

— No de akkor a maguk földjeire is rámennek. Mert maguknak is van. Azok előtt a nincstelenek előtt: maguk is csakúgy uraknak számítanak, mint a többi földbirtokosok.

— Igaz... igaz — komorodott el az arcuk. — De hát ezt... ezt nem lehet! Azt nem tanácsujjuk senkinek, hogy a mienkhez nyújjon! Mer' abbul emberhalál lesz!

— No látják. Aki ilyen bolondsággal beszél tele a fejüket, az vagy kerge, vagy gazember. Széchenyi is, Kossuth is, tiszta szívből javát akarja a népnek. Bizonyos vagyok benne, hogy igazabb osztást tesznek földben, kenyérben, jussban. De ezt csak rendtartással, új

törvényekkel, okossággal, kártalanítással, lépcsről-lépcsőre haladva lehet megtenni. Ez a szabadság, emberek! Nem pedig az, ahogyan az a csaló hazudozott maguknak róla. Tudják, mi lenne abból, amivel magukat hitegette?

— Micsoda instállo? — figyeltek föl rámmeredő szemmel.

— Előbb az, hogy maguk meg a zsellérség és jobbágyság agyonvernék a földesurakat a földjeikért. Akkor azután magukat kisnemeseket vernék agyon a jobbágyság meg a zsellérek, a maguk földjeiért.

— No, azt megkeserülnék! — villámlott a szeme a két szentgálinak.

— Jó, jó, de azok többen vannak ám! Sokkal többen mint kentek. Elnyomnák azok magukat, ha kaszára-kapára kerülne a sor.

— De a törvény, a juss — kaptak argumentum után — az a pártunkon vána! A vármegye hatalma, a katonaság csak nem engedne ilyen istentelenséget!

— Csakhogy mikor kentek is már a kasza-kapára, mások földjének elragadására gondolnak, akkor már nincs törvény. Akkor már túl vannak azon. S éppen avval rugnák föl és éppen maguk, hogy se szó se beszéd: rámennének az urak földjére.

Hosszan hallgattak. Végre megszólalt a szálasabbik:

— Dejszen a mindenit, akkor ez az egész: cudar látorság! Akkor ebből így csak az lehetne, hogy java-részt kiirtanánk egymást, haszon nélkül.

— Persze hogy az. Értelmes vagy jószándékú ember nem hirdethet vagy követelhet ilyet. Csak futó-

bolond vagy gazember. Vagy az ország ellensége. Mert ellenség az, aki a zsellárségnek a maguk földjeire, meg portáira is mutogat. Aki hát ilyet mond, azt szó nélkül vessék ki ebrudon.

— Hajsze, ha elérhetnénk azt a vándulót! Mer csakugyan gazember lehetett, ha így meggondujjuk a dógot.

— Szóval: tartsanak csak maguk jórendet, ügyeljenek a törvényre meg a tisztességre s akkor hamarosan sorra-szerre kerül a szegénység meg a föld minden dolga. Bízsanak csak erős bizakodással Széchenyi, Deák és Kossuth Lajos jóigyekezetében, mert azok ismerik a nép baját, igazán akarják s hozzáértő okossággal meg is valósítják az igazabb, emberségesebb magyar világot. A nélkül, hogy helyrehozhatatlan kárt okoznának valakinek.

— Jó, jó, iszen bízunk mink hozzájuk, csak hát avval az adózással ne riogatnának bennünket is. Akik eddig nem fizettünk adót.

— Javukra lesz az is, higyjék el jóemberek. S a nélkül nem lehet a maguk jobbvilágát se megteremteni. Látják: Deák tábora, a zalai nemesség meg a tolnaiak egyrésze már maga jószántából adózik. Hát csak nem gondolhatják kentek, hogy azok egytől-egyig bolondok volnának? Hogy terhet vállalnának, ha nem tudnák, hogy a közadózással fönttartott ország mindnyájunk sorsát megkönnyíti? Mert több kenyérhez, nagyobb keresethez juttathat mindenkit, hiszen ha van pénze a státusnak, olyan jóra való újításokat hozhat be, amelyek az egész nép javára lesznek.

— Köszönjük a hozzánkvaló szívességét az úrnak!

— köszöntek el ezekután az atyafiak. — Maj a kör-
mire nézünk eztán a vándulóknak meg a másféle
gyűvő-menőknek.

Elindultunk mi is Kláriveral. Hanem a jókedvem-
nek végeszakadt. A menyecském is eltűnődött egy da-
rabig. De ő hamarabb kedvre kapott.

— Miért hallgat úgy, Lelkem-uram? — kérdezte.

— Fejbevágott az, amit ezektől a szentgáliaktól
megtudtam.

— De hiszen megokosította őket, értelmes szóval,
jószívvvel. Akkor hát miért lógatja a fejét?

— Ezeknek talán kinyílik a szeme, kedves, de
hány százezer és millió szegényembert bolondíthattak
már meg s bolondítanak még meg ebben az országban.

— A szabadság majd meggyógyít mindent — vi-
gasztalt a párom.

Sóhajtottam.

— Hiszen ha ezek tudnák, hogy mi a szabadság!
Csakhogy éppen az a főbaj, hogy sejtelmük sincs róla.
Olyan megdöbbenő tudatlanságban tévelyegnek, hogy
az ember sírni szeretne szánalmában. Mert így: gyá-
moltalan bábjaivá és áldozataivá válhatnak minden
eszeveszett vagy alávaló mesterkedésnek.

A bankavári tetőig nem jött meg a kedvem. Pe-
dig az én gyöngykalárisom mindent megtett, hogy ki-
csalogassa a töprengésem mögül. Kedveskedett, mó-
kázott, dalolt, kacagott.

A Bankavár erdős dombjának egy tisztásán azután
megállított. Elkérte a vadászkésemet. Odaadtam.

— Minek az, angyalom? — kérdeztem borúsán.

— Majd meglátja!

Kihúzta a széles, erős pengét a hüvelyéből s kalapnyi gödröt ásott vele az egyik öreg bükk tövében.

Én csak néztem. Klári meg időnként rejtelmes mosolygással pillantott rám. Mikor készen volt, fölállott s egy papírszeletre ráírta a rajzoló ónvesszőmmel ezt a néhány szót:

Lelkem-uram rosszkedve.

Csak néztem.

A sötétszemű, fürgé kis teremtés pedig belevetette a papírszeletet a gödröcskébe, halmot dombolt föléje a kiemelt földből s beletűzött egy páfrányt.

— Így! — mondotta azután s kezecskéit megtörlögetve, sugárzó szemmel kapaszkodott a nyakamba. — Most eltemettük a rosszkedvét, mégpedig örökre, hát tessék megint füttyörészni!

Olyan bolondos gyerekdolog volt ez, hogy nem lehetett megállani nevetés nélkül.

S attól kezdve újra együtt pillangózott a kedvünk.

Vidáman lépegettünk lefelé a Sátorkút irányába, az erdön át. Becsaptuk a rigókat a füttyutánzásunkkal s ingerkedtünk a kakukkal.

Hanem amikor rátértünk a Gella-völgybe levezető kegyetlenül köves szekércsapásra, csaknem rosszuljártunk.

Nem láttunk még semmiféle makkoló kondát, csupán a szagáról éreztük, hogy valahol a közelben kánászok járhatnak a jószágukkal.

Akkor még hatalmas szilajkondákban járta s túrta az erdőket a bakonyi sertés.

Magas, hosszúlábú, nehezen hízó, de nagyon szaporá s kitűnőhúsú disznófajta volt ez. Nyilván vad-

disznóból tenyésztették ki különböző keresztezésekkel a bakonyi kanászok. Ereje, életrevalósága, edzettsége közmondásos volt. Bátor, szilaj, gyors és dühös volt ennek még az emséje is. Hát még a kanja! Akár a vadkan. Formázott is hozzá. Kerülte is a kondák táját a békés vándorló, mert nem egyszer megtámadták a minden idegenre gyanakvó, dühödt állatok.

Így jártunk most mi is.

A mélyen bevágott köves út partos szélén lépettünk lefelé, amikor a túlsó oldal erdejéből visító rohanással vágott át egyenesen felénk egy bozontos kan. Leszegett feje, dühödt hörgése s hatalmas agyari nem hagytak kétséget szándékáról.

A botomon meg vadászkésemén kívül semmiféle fegyver nem volt velünk. Különben sem sokat ért volna. A megvadult állat támadása olyan váratlanul ért, hogy a vadászkés előrántására sem volt már időm.

Fölkaptam Klárit, hogy föltegyem a mögöttünk terebélyesedő fa ágára, de azt, hogy azután magam mire jutok a sörtéshátú döggel: bizony nem tudtam.

A pillanat századrészei alatt történt a többi.

Szegény Klári még csak félkézzel kapta el az ágat, amikor a kan már lezúgott a mély út túlsó partjának lejtőjén. Mögötte, de vagy két ölnyire, két gu-bancos kutya röpült utána haragos ugatással. De hiszen hol vannak azok? Mire beérik, rámront ez a dög. A túlsó partról hozott lendületével hörgött fölfelé az innenső partszakadáson.

Dermedező vérrel fordultam vele szembe. Legalább az első rohama elől szerettem volna félreugrani. De ehhez látnom kellett minden mozdulatát.

Már fölbukkant bozontos feje a mélyből... már csak öt ölnyire volt... fújva s nagyot visítva fordult felém...

Fordultam — s megbotlottam egy gyökérben. Klári felsikoltott s valahonnét még egy hang dörgött felém:

— Állj!

De akkor már zuhantam is oldalt.

Hanem ugyanabban a pillanatban elkalimpált a szemem előtt a levegőben valami, utána tompán puffant valahol s mire föltápáskodtam: ott hevert előttem a kan vagy másfélölnyire. Oldaltrogyva, rángatózó lábakkal, lihegő horpasszal és hörögve. Mintha csak gutaütés érte volna.

A lejtőn pedig akkor fordult rá egy lapulevéltre az állat füle tövéről visszapattant baloska.

S nyomban rá, már ott marta, harapta a két kutya is a tehetetlen disznót.

Az az utolsó pillanatban előttem elkalimpáló baloska torpantotta meg rohamában a fenevaddá kergült hatalmas kant.

Azt a baloskát pedig olyan mesteri kéz hajította el, amilyen még a baltadobásban páratlan bakonyi kanászok között is csak egy akadt.

A Basa Gál keze.

A feketeképű kanászkirályé.

Akkor már fölbukkant ő is mögöttünk.

— Adj Isten, tekintetes úr! — dörmögte, hatalmas bocskoraiban felénk cammogva.

— Fogadj Isten, Gál bátyám! — lihegtem vissza, mialatt leemeltem a menyecskémet a faágról. —

Köszönöm, hogy gondja volt ránk. Ha szemhunyásnyit késik a baloskája, ugyan csúffá tehetett volna ez a dühödt jószág. Egyébiránt kár érte. Gyönyörű állat volt.

— Mír kár? Nincs annak vége. Fertályóra múlva kutyabaja se lesz. Föláll, röffent egyet s tovább túrja az avart.

— No de hiszen főbesujtotta!

— Nem egészen. Csak a fületöve gödribe. Oda se baltaéllel. Fokával köllött, hogy érje a baloska. Tec-cik látnyi: vére sehun. Ki vót az számítva.

Még jobban elámultunk.

— Akárhogy volt öreg, mesterdobás volt. Pénzért mutogathatná ezt a tudományát. Mert tudomány ez. Ha két ujjnyit fordul még a baloska, élehegyével éri a jószágot.

Basa Gál dölyfösen rántotta össze magát a szüre csatját s elparancsolta a két condrás kuvaszt.

— Csak nem gondúta a tekintetes úr, hogy agyonsujtom a jószágot, azér mer rágyütt a vak-méreg!

— De vajjon csakugyan lábraáll-e? — kérdezte Klári dideregve, miközben gyanakodva vizsgálta körül a földönheverő, óriásagyarú, pompás gazembert.

— Aj, hát mit gondol a tekintetes asszonka? — nevetett Basa — Persze, hogy talpraáll. Nem akár-micsodás jószág e'! Bakonyi e'!

Avval előkotorta a szüre bekötött ujjából a kulacsát. Kicsavarta a kulacs nyakát s nyujtotta a párom felé.

— Ha meg nem utájja a tekintetes asszonka a

szegényember kortyát, tessék egy csöppöt izeltetni. Ollan a lelkem tekintetes asszonka, akar a reszkető gyöngé harmat. Hát jót tesz egy csöpp ebből.

Klári ivott egy madárkortynyit a fenyőpállinkából.

Basa Gálnak jólesett, hogy Klári elfogadta a gavallériáját.

Húztam én is egyet a felémkínált kulacsból. Azután ivott a kanászkirály is.

Mialatt visszaigazította az ivókészséget a szűre ujjába, megkérdeztem tőle, honnét sejtí, hogy Klári asszony?

Csodálkozva nézett rám.

— Mán honne tudnám. Vagy két hete gyűttek meg a tekintetes urék ide le a vögybe.

— De hiszen Gál bácsi nem szokott oda lejárni!

— Nem. De azért híre van mindennek. Favágó, fafzó, szénégető, taplószedő mind hírt lát, oszt így csak jár a szegényembör postája. Nagy hír adásához pejg még e' se köll.

— Hát?

— Hájsze úgyis tudhassa azt a tekintetes úr, hogy más módja van ennek. Süveggel, szűrlengetéssel, vagy tölökszóval meg ostorkongatással. Módja-szere vagy on mindennek. Dejsze úgyis teccik ezt tunnyi, hát mír szaporiccsuk a szót. Mink csak úgy hijjuk, hogy szegényembör postája.

Dehogy is tudtam! S elhallgattam volna napestig. Mert csak most kezdtem ráeszmélni, mi kapcsolja össze itt a Bakonyban a hegyeket és völgyeket, erdőket és irtásokat, patakokat, száraz-sédeket, förtéseket és nyelőket. Megértettem, miért nem boldogult éveken át

három vármegye csendbiztosa és hajduja sem a Sobri Jóska meg híres cimborái, a Fűmag és a Kalarábé nyomain. A szegényember-postája híradással volt a közülükvaló — szegénylegények számára is. S ez pontosabban működött talán még Napoleon híres látótelegráfjánál is.

Mondom: elhallgattam volna napestig Basa Gált, hogy kitudjam tőle a szegényember-postájának százféle tudományát, de hát: menni kellett.

Elköszöntünk az öregtől s elindultunk. A lesujtott kan akkor kezdett fektében pislogni.

Alkonyodott, amikor leértünk a Szentkúthoz, vagy másnéven Borostyánkúthoz. Az apátavatás ünnepének színes virág- és papírfüzérei még ott rezegtek szent-Gellért ez egykori remetetanyájának fáin.

Odahaza friss túróval, édes tejjel, új kenyérrel várt bennünket a terített asztal.

— — — — —
Végül mégis elkövetkezett a búcsú a harsogó zöldbe öltözött, madárdalos, méhzümmögéses, májusvégi Bakonytól.

Viczayék is megjöttek idejére.

De egyre türelmetlenebbül üzengettek értem Párpáról is. Koroncz plébános is, Bocsor is, Villax is. De még Károly gróf is.

Elindult hát velünk a fogadott béli fuvaros a Gerence-völgynek.

Harminckétéves voltam akkor. Mögöttem egy megúnt, üres, kárbaveszett élet, amelynek tudását, ismereteit, tapasztalatait értéktelen lomként dobhattam félre, hiszen emberi számítás szerint semmire sem

használhattam többé azokat, előttem meg egy ismeretlen út, a maga ismeretlen fordulóival. Túl voltam hát az ifjúság romantikus káprázatain s a holnap se várt mesebeli tündérországgal.

S most mégis, mégis úgy éreztem, mintha a Bakony fái, a füvek, a virágok, a szederbokrok, a völgy sziklái meg a tajtékzó Gerence búcsúztattak volna bennünket.

Némán ültünk egymás mellett Kláriver és a lelkünkkel hallgattuk a fák suhogását, madarak csevegetését, hajlongó bokrok néma szavát s a surranó meg sellőkről zuhanó vizek zúgását.

Úgy véltem, hogy hallom a beszédüket.

Az öreg bükkök bölcsen bólogattak:

— Mennek hát a szerelmesek. Igaz, ez a sora mindennek. Ez a rendje. Az élet nem áll meg rügyfakadásnál, bimbóhasadásnál, csóknál. Az élet: vándorlás.

A szederbokrok ráfelelték:

— Ugyan, ugyan, csak semmi elégia! A nap süt, tavasz van s mélységes-mély a világ békessége. Ki bánthatná a szerelmeseket? Napfényben vándorolnak ezek holtig!

A tilinkózó rigó hintázott az ágon és leszólt a gyalogszederhez:

— Ez a való! Ez a tavaszi szó! Fészekrakóknak nincs gondjuk viharra. Szívükben, szívükben van az útravaló!

A víz zúgva zuhant alá egy komor köről s tajtékzó táncból felelt nekik:

— Sziklák megzúznak, kövek megtörnek de ez is

élet, ez is csak élet! S elcsitul utóbb a tajték, a hab.
Szelíd partok közt surranunk tovább...

Koppány előtt világosodni kezdett a szelidülő
völgy.

Ott meglobogtatta a szél a köpenyeinket.

Kint, a síkbalejtő úton visszanéztem még egyszer
a búcsúzó Bakonyra.

Lent, az alján alig rezdült valami. De fönt a
magasban acélos szél rázta, borzolta a Kőrishegy kirá-
lyi lombkoronáját.

Fölhajtottam a párom szelíd nyaka körül a kö-
penygallért s magamhoz szorítottam kedves kis
alakját.

— Búcsúzik a Bakony — seppegte megindultan.

— Búcsúzik. Hallod a szavát?

— Hallom, Lelkem-uram.

— S érted is, csillagom?

— Értem. Azt zúgja: visszahúzlak, visszavárlak!

A nap piros hálóköntösét bontogatta valahol —
Pápa fölött...

IV.

A nyár úgy rohant el fölöttünk, mint valami forró fürgeteg.

Az első napokban Klári az édesanyjánál lakott, én meg az anyám házában.

Június elején napam elköltözött Bajcsra. Vele ment a párom is s csak négy nappal utóbb tért vissza.

Ezalatt a négy nap alatt a velünk maradt bútorokat átszállítottuk az öreg tanító-lakásba s Jóska buzgó segítségével elkészült a fészek.

Mire a menyecském megérkezett, ünneplőben várhattuk a küszöbön.

... És azután megkezdődött az új életünk.

Károly gróf szinte érthetetlen türelmetlenséggel sürgette a fegyveres polgárság két kompániájának egységes kiképzését. Ehhez persze a vezetőkkel való megegyezésen kívül az is kellett, hogy a fegyverzetük egyforma legyen. Mert addig különböző, ócska mordályokkal borzongatták a jámbor polgárságot.

A vezényszó dolgában hamarosan egyezsége jutottunk. A magyar nyelv használata, a diéták legutóbbi

ha
vel
dít
a c

ké
gr
az
löv
ko

a s
so
csa
Mé

A
cs
is
be

kó
gy
ba
fo
zöl
ily

ség
val
gá
ab
av

határozatai nyomán s főként az országban elemi erővel feltörő lelkesség hatásaképen, olyan rohamban hódított, hogy a pápai németek is szívesen vették át még a céhekben is.

Már a két kompánia öltözetének ügye nehezebb kérdés volt. Hiába hívott össze bennünket Esterházy gróf a Várba ötször is. S hasztalan fáradozott ő maga, azután Győrök György meg Haydu Gábor, a magyar lövészek két polgártisztje s végül hasztalan próbálkoztam én is; Arkauer Szepe meg Vels Károly csak a sárga nadrág megváltoztatásába mentek bele. A második összezejövetelen elpanaszolták, hogy még ebben is csaknem leszavasták őket a Bürgerwehr emberei. Mégis sikerült utóbb újabb eredményt is elérnünk. A háromszögletű kalap helyett elfogadták a fekete csákót. Az utolsó tanácskozáson még a frakk helyett is zubbonyt disputáltunk rájuk. Hanem a ruhaszínben nem jutottunk tovább.

Így a magyar polgári lövész-század a fekete csákóhoz sötétkék dolmányt, ugyanilyenszínű feszes magyar nadrágot s bakancsot kapott — szóval nagyjában az utolsó nemesi felkelés gyalogzászlóaljainak formaruháját — míg a német század, nem tágítván a zöld színtől, fekete csákót, sötétzöld zubbonyt, ugyanilyenszínű pantallót s ez alá fekete bakancsot vett föl.

Károly grófnak az a terve, hogy a két gárda egyseges parancsnokság alá is kerüljön, teljesen kudarcot vallott. Nem is lettem hát soha a pápai fegyveres polgárság alkaptánya, ahogy a gróf kitervelte. Viszont abba készségesen belementek, hogy többszázéves elavult fegyverfogásaik, gyakorlati szabályzatuk és szol-

gálati rendtartásuk helyett újat, az új kornak és új, gyutacsos fegyvernek megfelelőt állapítsunk meg s ehhezképest átképezzem őket.

Ilyenformán mindvégig csak afféle katonai szaktanácsadója maradtam a fegyveres polgárságnak. Tiszteletbeli főkapitányuk továbbra is a gróf maradt, de közös kapitányról hallani sem akartak. Csak őszre alakult úgy a helyzet, hogy lassanként olyan zászlóalj-adjutáns féle szolgálattá fejlődött ki a munkám Károly gróf mellett. Hanem a munkámért azért megszavaztatták az ígért salláriumot Villax főbíró és Békásy Ignác bíró.

Szóval egész nyárra volt munkám elég.

S ehhez jött még a védegyleti titoknokság is.

Ha tíz kezem lett volna, az is kevés lett volna.

— — — — —
Egyik este Jóska, aki gyakorta vacsorázott nálunk, korán fölkel az asztaltól.

— Ne haragudjatok, beszédem van még valakivel.

— A régi kaszinóban, vagy az új ellen-kaszinóban? — kérdezte a párom nevetve.

— Egyikben sem, ángyom-asszony. Pedig ma-holnap kétfelé szakít a felénk való vágyakozás. A Pápai Casinóban a Rába-Csóthy-Sebestyén-féle egyesült táblabíróhadak várnak vérszomjas szócsatára. A Polgári Casinóban pedig a Noszlopy-Osváld-féle ifjú-nemes gárda, megerősödve a Pápára került Lőw rabbi segédcsapataival. Amazok vivát Verbőczy-t kiáltanak s a nem-adózásra esküsznek, ezek pedig azt harsogják: Jogot a polgárságnak! Éljen az egyenlőség! Éljen Kossuth!

— És te? — kérdeztem a csibukomat tömve.

Jóska fölszívott egy csipetnyi burnótot a keze fejről, zsebetette a burnótszelencéjét s csodálkozva nézett rám.

— Én? Hogy kérdezhetsz ilyet? Én a Pirossapkás Kislány lovagja vagyok, tehát a liberalista ifjúság harcosa. A táblabírák casinójába csak disputálni járok. Emide meg lelkesedni.

— S közbül van — vetettem közbe — szegény Bocsor meg a gróf. Ezek egyiktől a másikba rohanak. A táblabírák várában haladásért s több megértésért rimánkodnak, a Polgári Casinóban pedig mérsékletért, összefogásért könyörögnek!

— Pedig ez lehetetlen — ingatta a fejét az öcsém. — Képtelenség, hogy a szabadság tábora engedjen. A táblabírák menjenek a lomkamrába!

— E szerint ma hová még Jóska?

— A patikába. Az új patikus-segédde van beszédem. Nagyon lelkes fiatalember! Ez majd fölkarolja a pápai aludtejet. Tavalý került le Bécsből Pestre. Most meg ideszegődött a városi patikába. Különben budai születésű, akárcsak a bécsiek Kossuthja: Fischhof doktor.

— Hm. S te már persze evvel is összeakadtál.

— Hát hogyan? — pillogott Jóska. — Bécsben ugyan sohasem találkoztam vele, de mint mondja, barátja és híve Fischhof doktornak s ez nekem elég.

— Valami német neve van. Úgy hallottam — szólalt meg Klári, a leszedett asztalt rendezgetve.

— Az. Halbig. Halbig Cyprián. De lángol Kos-

suthért. Mialatt Kisbérrel együtt utaztunk hazáig, alaposan megismerhettük egymást.

— Kisbérrel? S együtt utaztatok? — csodálkoztunk Klárral.

— Persze ti még nem tudjátok! Nos amíg ti a Bakonyban turbékoltatok, én megjártam Kisbért is. átugrottam Ferenc bácsiékhoz. A komáromi malompörhöz kellett a Ferenc bácsi memóriájának néhány adata. Egyébiránt egészségesek s azt se tudják, hol a fejük. Mert Kisbér most olyan mintha a világ közepe volna. Mióta a Végelet megvan s Batthyány Kázmér gróf az előlőnöke, egymást kergetik az emberek a kastélyban. Még ott sem hagyják nyugton. Pedig éppen eleget van Pesten is meg Pozsonyban is. Szóval Ferenc bácsi mást se csinál, mint a vendéglovakkal meg vendégkocsisokkal bajlódik. Denique ott akadtam össze Halbig Cypriánnal. Valami végeleti úrral jött Kisbérig. Hanem onnét már nem kínálkozott a számára ilyen alkalmi fuvar. Így azután hozzámcsatlakozott.

— No és mit csinál a menyasszonyod: Pongrácz Bözsi?

A boglyashajú fiatalember elnevette magát.

— Jó, hogy említéd! Emlékszel még rá? Ha látnád, milyen kisasszony lett! Az apácák vették gondjukba, megtanult írni, olvasni s azt mondják, olyan eszes kis teremtés, hogy az úrikisasszonykák is elbűhadtak mellette, tanulás dolgában. Most a kastélybeli kulcsárné jobbkéze. De olyan takaros a kis szösze, el se hinné az ember, hogy jobbágycsemete. Maholnap valóságos dáma lesz belőle! No, hanem én megyek is.

Jóska úr elviharzott, nekem meg el kellett mesélnem, ki is az a Pongrácz Bözsi. Mert Klári persze sohase hallott a mi gyerekkori, kishéri mulatságainkról s így hát arról se, hogy Jóska tizenkétéves fejjelel határozott s mindenesetre vakmerő házassági ígéretet tett a hétesztendő kis libapásztorlányának a béri libalegelőn.

Klári úgy kacagott, hogy az asztal gyertyái is fölragyogtak tőle.

— Szóval Pongrácz Bözsi nyitotta meg azoknak a szánandó nőknek egész processzióját — mondotta a párom — akiket ez a rosszsont Jóska azóta sorra szédített! Ó, ó, a boldogtalan kis teremtés...

— — — — —

Halbig Cyprián rövidesen nevezetes fiatalember lett a tapolcaparti por-metropolisban.

Mert mialatt én a fegyveres polgárság századaival bajlódtam a városszéli mezőn, vagy a Védegyelet meg-sokasodott levelezését körmöltem, azalatt egyre jobban szembekerült egymással a két kaszinó. A régi vagyis a „Pápai Casino“ meg az új: a „Polgári Casino.“ S ebben bizony jórésze volt Cypriánnak.

A régi együletet még a táblabírák alapították, a nyugalmasabb időkben. A Széchenyi—Kossuth-vita, azaz a haladó-konzervatívok meg a liberálisták ellentéteinek kiélesedésével azonban egyre szélesebb szakadék támadt a nemesurak és a kutyabőrtelen polgárság között. Ezért a polgárokkal érző ifjúnemesek meg a polgári rendű tagok kiléptek a „Pápai Casino“-ból. Otthagyták a Griff-beli pipafüstös, kártyacsapkodás-

től hangos helyiséget s megalapították a „Polgári Casino“-t. Amabban Széchenyi „Jelenkor“ című lapjának elveire esküdtek, emitt pedig a Kossuth elveit követő „Pesti Hírlap“ meg a többi liberális újságok cikkein lelkesedtek. A régi kaszinóban csak rebellis politikai sihederekként emlegették a Zichy-házban tanyát vert új kaszinó tagjait, emezek pedig egyszerűen Bagolyvárnak, vagy Pókhálóskamrának titulálták a régi fészket.

Ha ma visszanézek, igazat kell adnom Esterházy Károly grófnak, a pápai Vár akkori urának, meg Boscser Istvánnak, akik kétségbeesett erőfeszítéseket tettek, hogy a két kaszinót megint egyesítsék, hiszen — mondogatták — a köztük levő ellentétek valójában: elenyészőek.

Éppen olyan túlzás volt a pápai ifjúnemesekről meg a polgári renden levőkről azt állítani, hogy azok megkótyagosodott forradalmárok, mint amilyen túlzás az volt, hogy a régi kaszinó a pecsovecs, svecgelb, aulikus-feudális „urak“ bagolytanyája.

Az öregek között talán Rába Boldizsár, a vén Csóthy meg Sebestyén Gábor diétai követ kivételével — akik még mindig Werbőczy Tripartitumának csorbítatlanságáért hadakoztak — senki sem volt, aki nem kívánta volna szívvel-lélekkel az alkotmányt és a magyar élet megújítását. Ezek valamennyien Széchenyi István hívei voltak. Elvben is, munkaütemben is. A fiatalok pedig maguk is avval argumentáltak, hogy hiszen Kossuth is Széchenyi törekvéseit hajtja, mert elvei javarészt a cenki gróf követelte legelsőként. Ők, Kossuth táborá, csak indulatosabb, türelmetlenebb sürgetői Széchenyi reformpolitikájának. Ennélfogva csak

a megvalósítás ütemében van a két oldal között különbség.

És ez, ezernyolcszáznegyvenhétig nagyjában s főként látszatra így is volt.

Éppen ezért fáradozott Károly gróf meg Bocsor a „Bagolyvár“ és a „Rebelistanya“ ellentéteinek lefargásán és a két tábor egyesítésén.

Csak kevesen vették észre akkoriban — mint Sárkány Miklós — hogy Széchenyi és Kossuth kezdetben valóban egybeeső törekvései között, akkor már alapjában véve mélyreható különbségek voltak. Széchenyi változatlanul magyar, nemzeti reformpolitikát hirdetett. Tehát magyar politikát és semmi mást. Kossuth — Ausztriának a Zollvereinbe való belépésétől s evvel a német ipar magyarországi inváziójától való rettegettségében — külső világáramlatokban is segítséget keresve: örömmel hajlott a Párisból szétsugárzó, s fokról-fokra nemzetközivé váló liberálisizmus eszmeköre felé. A világszabadság, az egyenlőjogú nemzetek, a korlátozatlan gazdasági élet, a szabadverseny az anyagi és szellemi élet egész területén, a minden féktől mentes sajtó s a szabadságeszme ember- és világmegváltó hatásának tana: mind olyan oxigénáramlások voltak Kossuth számára, amelyekben ragyogóra izzott e páratlanlendületű ember lelkesége. Így színeződött s alakult át Kossuth eredetben ugyancsak tisztán magyar politikai munkaterve: világliberalizmusba ágyazott, új magyar életszemléletté.

Széchenyi nem félt Ausztriának a Zollvereinbe való belépésétől, mert kizártnak tartotta azt. Tehát

nem félt annak gazdasági következményeitől sem. Ezért nem kémlelődött soha idegen országok fölött kirajzolódó szivárványok felé. Hazája és népe felemelkedését pusztán magyar erővel, magyar talajból akarta megvalósítani csupán Magyarországért és a magyar nemzetért. Éppen ezért nem keresett, nem látott és munkásságába sem akart belevinni idegen lelkeségből sarjadt gondolatokat. Példaként maga fordult leggyakrabban a külföld felé, de a sürgetett újításokat tisztán magyar szellemben, magyar átépítésben, a magyar lélek stílusában kívánta megoldani. S e munkájában csak Magyarország ügye érdekelte és semmi más. — Kossuth már a magyarság küzdelme szempontjából is nagyfontosságú, roppant lendítőerőket látott a világon széthullámzó liberális eszmékben. Éppen ezért nyitott lélekkel engedte azokat átáramlani magán s boldog hittel és meggyőződéssel vitette magát velük. Így maradt Széchenyi reformpolitikai elgondolása továbbra is tisztán: magyar nemzeti munkaterv; s így lett Kossuth politikai hitvallása idővel: liberális világ-nézet. Széchenyi nem akart liberalista lenni, Kossuth már az volt. Széchenyi ösztönösen érezte, hogy a liberalizmus: iparosjellegű országok számára valóban lehet ifjító varázsszer, mert könnyebben lép át minden országhatáron az iparcikkek gyorsabb áramlásának érdekében, de Magyarország: agrárország. Ennek mérge és megölője lehet a liberalizmus. Megérezte benne a kozmopolita felfogás könnyebb előretörését, az alapelvűül szolgáló szabadversenyben pedig a nagyobb népek veszedelmes szövetségesét, tehát fokozódó aggodalommal sikonghatott lelkében a régi, riadt

kiáltás: Vigyázz! Egyedül vagyunk! Egyedül vagyunk!
— Kossuth aligha láthatta a liberálisizmusnak iparos-
országokra és agrárországra való más-más hatását.
A rajongók hitével hitt a liberális demokrácia általá-
nosértékű csoda-hatásában. — Ezért volt az, hogy
Széchenyi gazdaságpolitikát sürgetett, elsősorban a
mezőgazdaságot kívánta megerősíteni s evvel arány-
ban munkálta az iparfejlesztést, hogy gazdag néppel
érje el a szabadságot. Kossuth viszont szabadság-
politikát hirdetett, hogy a szabadság korlátjait
ledöntve, a szabadverseny varázserejével vívhassa ki
Magyarország gazdasági boldogulását.

Kossuth hitt az új, nemzetközi gondolatok és esz-
mék emberátalakító varázserejében — Széchenyi csak
a magyar munkában hitt.

Ám ezeknek a különbségeknek a felszínalatti
fokozatos kialakulását Széchenyin kívül alig látta ak-
kor még valaki. Magam Sárkány Miklóstól hallottam
róluk először. A pápaiak még egynek vélték Széchenyi
és Kossuth útját. Károly gróf meg Bocsor István csak
ütemkülönbséget érzett a két ember között. Meg azt,
amit Széchenyi a mód közötti eltérésnek nevezett. A
liberalisták nyugtalanító agitációja ugyan meghökken-
tette őket, mert soha azelőtt nem tapasztaltak ilyen
türelmetlen, helyenként lázítómódszerű korteskedést
Magyarországon, de Széchenyit mégis — rémlátónak
tartották.

Ezért hittek abban, hogy a két kaszinót is könnyű-
szerrel össze lehet hangolni s minden erejüket meg-
feszítették a „Bagolyvár“ és a „Rebelistanya“ tábo-
rainak egyesítésére.

Ebbe a törekvésbe vert egyszerre éket Halbig Cyprián, az új patikussegéd.

Ez a különös fiatalember szélesperemű carbonari-kalapban, fekete felleghajtó lebernyegben s alatta agyonzsinórozott magyar ruhában érkezett Pápára. Kitömöttmellű, szélesvállra-szabott dolmányából csaknem a szeméigérő, hegyesvégű keménygallér ugrott ki, viszont cinegevékony lábain azaz hogy csizmáján nagytarajú sarkantyút viselt. A kezében fokost pörgetett. Bajusza nem volt, de a barkóját bozontosra növelte s az kétoldalt összevegyült az álla alatt sűrűsödő szakállal. Hajadonfőtt olyan volt mint egy Vatermörder-gallérba beszorított csupasz-szájú s vékonylábú oroszlán, mert a fejét is félelmetes, vörhenyes-színű sörény körítette. Ha ehhez hozzávesszük még, hogy rendszerint öblös mellhangon s a szokásos beszédnél háromszor hangosabban közölte gondolatait az emberiséggel, akkor körülbelül előttünk áll Halbig Cyprián, az új szellemiség ellentmondást nem tűrő, pápai bajnoka.

Az egész ember, ruhában is, gondolkozásban is, valami meghökkentő keveréke volt az ifjúnemes hetykeségnek, meg a nyugateurópai forradalmár liberalistának.

Én csak Bocsortól hallottam róla, aki egyre többször tört ki e messzirőljött fiatalember mesterkedései ellen.

— A fene egye meg ezt a hóbortos szamarat! — dörmögte mérgesen. — Már minden rendbejött volna, ha ez a patkányfogó fuvalás meg nem bolondítja a Noszlopyakat meg a híveiket. Érthetetlen, hogyan

nyerte meg őket magának. Máskor évekig bizalmatlan-
kodnak a pápaiak a legbecsületesebb idegennel szem-
ben is. Ugyan sok időnek kell eltelni, amíg leveszik
valakiról a jöttment nevet. Ez meg idetoppan, jön, lát,
fuvalázik egyet és győz. Most kezdhethük az egész
gyúrást előlről. De fogadom, hogy kipörkölköm Pápá-
ról ezt a frátert, ha továbbra is hepciáskodik!

No, Bocsor István sem tudta, mibe vágta a fej-
széjét, amikor Halbig Cyprián alá tette az emelő-
vasat! Pedig minden más korban csak hahotát és
csúfolódó szót arathatott volna e maskaraszerű pati-
kussegéd. Csakhogy abban a nyugtalan és lázas idő-
ben minél szertelenebb volt valaki, annál újszerűbb-
nek tartották. Hát még ha az a valaki szakadatlanul
Kossuthot, Fischhof doktort meg a francia jakobinu-
sokat emlegette s úgy burnótozott, mintha minden
szelencenyításkor a világszabadságból szippantott
volna egy-egy lélekzetrevalót. És mindezekhez képest
még szívhezszólóan tudott flótázni is!

Más időkben, más patikussegédet — persze ide-
genből jöttet értek — meg se láttak volna Pápán.
Főként ilyen felemás-külsejű, félig fokosos magyar,
félig pedig vatermörderes-biedermeyer figurát. De hát
akkor divat lett, hogy az ifjúság és a jogot követelő
polgári rend mindent megtapsoljon, ami újszerű volt,
ami szakítást vagy szembenállást jelentett a tábla-
bírák világával. Hiszen ezekben is csak az új időknek,
a világmegváltó eszmék korának hírért, vagy hírnökét
látták. S minél cifrább, minél meghökkentőbb el-
rugaszkodás nyilatkozott meg benne, annál forróbb
rajongás vette körül.

Ez volt a titka Halbig Cyprián elképesztően gyors és elképesztően széleskörű népszerűségének.

És még valami.

A fuvola. Vagy ahogy akkoriban nevezték: a flóta.

Erről érdemes külön is szólni.

Kossuth megvesztegető férfiszépsége, szónoklatának páratlan ereje, kiállásának bátorsága akkor már országszerte közismert volt. S igézően vonzó alakját még vonzóbbá tette az eszméiért szenvedett bebörtönzése. A kemény harcos és szabadság-hitvalló sőt titokban börtönért áhító férfi-flegyéniség, divattipussá lett. És miként a rendíthetetlen szilárdságú Kossuth alakját valami megindítóan érzelmes vonással egészítette ki az, hogy ez a férfi-bálvány szépen s meleg líraisággal tudott flótázni: a flótajáték is hozzátartozott a szabadságrajongók jellemvonásaihoz. Soha annyi ember nem tanult flótázni Magyarországon, mint akkor. Paulett kisasszony „Zenedéjét“ is annyian ostromolták flótatanításért, hogy a mamzell kénytelen volt flótaoktatót fogadni. Pápán nem akadt ilyen, hát Győrből szegődttetett egy száraz, mogorva figurát, akinek azután egyszerre vagy húsz tanítványa is akadt.

Attól kezdve tehát, de különösen azóta, hogy Halbig Cyprián megjelent Pápán, esténként se vége se hossza nem volt a keserves flótázásnak. És mindenki a romantikus patikussegédet utánozta.

Este nyolc órakor azonban elnémult Cyprián úr hangszere. Ilyenkor — ha nem kellett éjjeli szolgálatot tartania — átvonult a „Rebellistanyára“ s ott

komor arccal billiárdozott, burnótozott, meg rejtelmes kijelentéseket tett.

Szinte minden napra volt egy-egy meghökkentő, bizalmas híre. Ilyeneket mondott:

— Mához egy évre meglesz Európa-respublica. Ennek presidense Fischhof doktor, premierje pedig Kossuth Lajos lesz. Olasz carbonari-hadsereg szervezkedik az Appeninekben. A muszka ármádia pedig már az utolsó szálig republikánus. Angliában Palmerston a jövő nagy embere, ő fejleszti majd tovább Európa-köztársaságot Világ-szabadállammá. Honunkra azonban csak akkor származand' üdv mindezekből, ha idejében lobogtatjuk a szabadság szövétnekít, azaz: liberál-érzeményinket.

Mindezeket tátott szájjal hallgatták a Polgári Caisino lelkes tagjai s valamennyien azt a tanulást merítették Halbig Cyprián megnyilatkozásaiból, hogy a „Bagolyfészek“ táblabírótáboránál sötétebb ellenségei nincsenek a „hon üdvének.“

A két szomszédvár között tehát egyre szélesebb lett a szakadék, a helyett, hogy betömődött volna.

Jóska viszont két hét alatt nagy változáson ment át. Halbig Cyprián becsülő barátjából átalakult előbb meglepett, majd tartózkodó, végül csúfolódó szemlélőjévé.

Rövidesen úgy nyilatkozott róla, hogy Halbig csupán nagyszájú ripacs, de harcias hősködése falrengetően mulatságos. Ezért feltétlenül érdemes hallgatni. Végső véleménye ebben az egy mondatban ösze-szegeződött a világmegváltó patikussegédről:

— Azt hittem róla, hogy sörényes oroszlán —
kitűnt, hogy galléros pávián.

No nem is sokáig maradt azután már Pápán az
öcsém. De elvonulását persze nem Halbig Cypriánból
vagy a pápai kaszinó-háború részletküzdelseiből való
kiábrándulása okozta. Bosszankodott, hogy meg-
bukott a selyemgyár tervével, viszont a Pipagyártási
Részvéti Egyesület ügye olyan jól fejlődött, hogy
Jóska már a pesti Gyáralapító Egylettel keresett kap-
csolatot a tervezett részvények egyharmadának le-
jegyeztetése végett. Ezt a Gyáralapító Egyletet ugyan-
csak Kossuth és Batthyány Kázmér hívta létre a
magyar gyáripár fejlesztése érdekében s a saját ala-
pításai mellett szívesen vállalkozott arra, hogy mások
alapításaihoz is hozzájárul, megfelelő tőkével.

A selyemgyár egyébiránt azon bukott el, hogy
Jóska az egész környéken a legteljesebb részvétlen-
séggel találkozott éppen azok részéről, akiken legin-
kább akart vele segíteni. A jobbagyság részéről. Sze-
derfa éppen elég volt a jobbagyitelkeken meg az utak
mentén. Jóska tehát bekocsikázta a vidéket, hogy rá-
beszélje a nyomorgó atyafiakat, gyűjtsék majd a
levelet s fuvarozzák be Pápára — jó pénzért. Másod-
évre már úgy tervezte, hogy a vállalkozó jobbagy-
családoknak keltető-gubókat oszt ki s a kikelt her-
nyókkal maguk dolgoztassanak. Akkor tehát már a
levélfuvarozás elmaradhatott volna s a jobbagyok a
kész új gubókat adhatták volna el a gyárnak — még
jobb pénzért.

Jószándék még nem szenvedett akkora kudarcot,
mint az öcsémé a selyemgyár körül. Jóska egész ékes-

szólására csak ümgettek az ágrólszakadt szegény magyarok. Egy sem akart vállalkozni a levélgyűjtésre. Alkalmasint hihetetlennek tartották, hogy olyasvalami is lehet a világon, ami nem az ő becsapásukra megy.

— Így nem lehet rajtuk segíteni — vallotta be sóhajtván, a reményetört fiatalember.

Akkor vetette rá magát a pipagyár ötletére. S ez, mint mondtam, olyan kecsegtetően alakult, hogy az öcsém az aláírásokkal ellátott alapítóívvvel neki-lódult — Pestnek.

A nyári hónapokra azonban ez is meg a Véd-egylet ügye is ellanyhult valamelyest, mert a városi polgárság kivételével mindenki mezei munkákba merült. Az egész környék tele volt a hordást végző szekerekkel s a szérükön zúgtak a kopogó cséphadárók és dobogtak a körbejáratott nyomtató-lovak.

A Védegylettel járó írásmunkáimban hát kevesebb lett a dolgom, de a lövészkompániákkal többet kellett bajlódnom.

Úgy ahogy tudtam, átfordítottam az akkori császári ármádia őrszolgálati és legszükségesebb szolgálati utasításait meg vezényszavait magyarra s augusztus végén már-már parádéra is kiállhattunk volna a két századdal.

Akkorra megérkezett a kétszázötven új, gyutasos fegyver is Bécsből, hála Károly gróf udvari kapcsolatainak meg személyes utánajárásának.

Ez új lelkesedést öntött a derék lövészekbe. Maga a város is több megbecsüléssel nézte a peckesen lépegető embereket, ami idővel szinte dölyfössé tette őket.

Hát még amikor kimentünk az öreg lövöldébe s minden lövész öt-öt lövést adhatott le — éleset! Dícsérgették az új puskákat, hogy mennyivel pontosabban hordanak, mint régi, ósdi, sokkal nehezebb kovásfegyvereik.

Éppen idejére estünk át az átképzésen, mert őszre fordulva megkezdődött az iskolákban a tanítás, s jóval kevesebb időm maradt a lövészekkel való bajlódásra. Szerencsére, Győrök Gyuri a magyar század meg Arkauer Szepi a német század parancsnoka, egyaránt lelkes, jóra való ember volt, mindkettő szívesen tanult, hát nyugodt lélekkel rájukmaradhatott a további kiképzés.

Így egész lélekkel fordulhattam az iskola felé.

Fárasztó, nehéz munka volt a kis porontyokkal való munka, de elmondhatom: igaz gyönyörűségem is telt benne.

Ha nem kavargott volna újból s még viharosabban a kaszinó-háború meg a Végegylet körüli acsarkodás — amelyeknek minden keserősége Károly gróf, Bocsor István meg az én tányéromra került, hiszen én voltam fáradozásuk legközvetlenebb eszköze és tanuja — én lettem volna Pápa legboldogabb embere.

Anyám szíve is egész melegségével fordult felém, ha déli harangszó után hazabocsátva az iskolásaimat, átugrottam hozzá néhány percre. Klárit ugyan sohasem hozta szóba, de mivel látta derűs kedvemet, elégedettséget: bizonyára egyre szívesebben gondolt Klárirra.

Jóska, miután néhány hétig Pesten kilíneselt jobbra-balra, azzal toppant haza Pápára, hogy máris

utazik Bécsbe, a gyárengedély kisürgetése végett. Fischhof doktor meg a Pirossapkás Kislány többi bécsi rajongója már mind szabadlábon volt, hát ő is nyugodtan visszavitorlázhatott megint a császárvárosba. De hangoztatta, hogy három hét alatt megfordul s hozza magával a bécsi magyar királyi udvari cancellária engedélyező-pátensét. — Persze nem sejtette a lelkes fiatalember, hogy a Kossuth-Batthyány Kázmér-féle de Széchenyi által is őszintén támogatott Gyáralapító Társaság minden rezzenését, sőt a budai helytartótanács legjobb szándékait is, gyanakvó szemmel figyelteti Metternich. Ennélfogva könnyebb a tevének a tű fokán átmenni, mint olyan gyár alapítására pátenszt szerezni, amelyet a Gyáralapító Társaság támogat.

Jóska hát egyelőre Bécsben rekedt s egyre ingerültebben próbálta kiverekedni a pátenszt. Egyik levele szerint Szőgyén-Marich László, az udvari cancellária consiliarusa is támogatja az ügyet, Görgey Guidó is jó hírekkel biztatja; a vége mégis az volt, hogy egyik hónap telt a másik után s az öcsém kénytelen volt valami megélhetés után nézni. Egy bécsi posztógyárban vállalt irodai munkát, hogy a posztógyártás rejtelmeibe is belepillanthasson.

A magunk élete nyugalmas és felhőtelen volt.

Klári elképesztő ügyességgel gazdálkodott szerény kis jövedelmünkből. Délelőtt odahaza sürgött ebédig, azután, hogy én visszamentem az iskolámba, ő is el-sietett Paulette kisasszony zenedéjébe és este hét óráig taníttatta a zenedei növendékeket a spinét előtt.

Hetenként egyszer-kétszer kimentünk a tanítói

konvenciós földcskénkre s tervezgetéseink közben szinte már láttuk, mennyi krumplink, babunk, kukoricánk lesz — jövőre. Mert a még rajta levő termés nem minket illetett.

Építettük, szépítettük az életünket.

— — — — —

Az iskolában ott ült a jövőendő Pápa, vagy úgy is mondhatom, a jövőendő Magyarország egy tenyérfütyi darabkája.

Itt valóban nem volt különbség a táblabírák ivadéka meg a jobbágy-gyerek között. Az aulikus és dölös Rába Boldizsár dédunokája, az egyik harcos Kosuth-párti Noszlopy kisfiával ült egy padban. Mellettük: a Hoffelder doktor halovány kis polgárcsemetéje meg a Bürkök János jobbágy kékszemű Jancsikája.

Az egyik padsorban a legénykék ültek, a másikon a kurta-varkocsú kislánykák.

Az első napokban még sírva fakadt egyik-másik az anyja után, de utóbb, ha sikerült alaposan elkapnom a hatvankét kis emberke figyelmét valamivel, akkor rámfeledkeztek a szemeik. Hatvankét nyilatkozó kis lélek bámult rám olyankor a hatvankét szempárból.

Egy hétig hiába vesződtem az akkori iskolautasítás meg az olvasókönyv nyomán az ábécével. Az osztály felével nem tudtam megjegyeztetni az *a* betű rejtelmeit. Ez bizony levert. Ha minden betűvel, minden hanggal ennyi bajom lesz, akkor nem való vagyok én tanítónak.

Tanácsstalanságomban elővettem hát a mesét meg a rajzolókrétát.

Rákanyarítottam a táblára három birkát meg egy kerekarcú, pörgekalapos, gatyás, mezitlábás kis gyereket. És elkezdtem a hozzávaló mondókát. Hogy ment mendegélt egyszer Birkás Miska bojtárgyerek a legelőre... Mialatt beszéltem, újból fölrajzoltam a figurákat, de a Miska itt már lehajolt egy almáért. A mese pedig azt tudatta, hogy talált az úton egy szép piros almát. Persze, hogy fölvette. Így ni...

A hatvankét amorett-fejnek a szája is nyitva maradt.

Birkás Miska története pedig növekedett, hosszabbodott, már ötféleképen is ott volt a táblán, heverészett is, a kutyájával is játszott s végül persze megéhezett.

— Ugyan mit is ehetett az a Miska? — kérdeztem a gyerekektől.

Csillogó szemekkel, kórusban zendült meg a hatvankéthangú csodacsengetyű:

— Az almát!

Béres Rozika, a legszegényebb kis mezitlábás szöszke még hozzátette örömmel:

— Azt hát! Akit tanát az úton!

No hát persze!

Fölkerült hát az almát evő Birkás Miska alakja is a táblára.

— Éppen jóízűen ette az almát — meséltem tovább — amikor arra jött az öreg számadója. Elöl a számadó lépegetett feléje, a Miska hátamögött meg a ra-

vasz öreg kos törte valamiben a fejét. Ezt a kost pedig úgy hívták: Vasfejű.

Mikor a Vasfejű is ott ravaszkodott a táblán, már merő izgalom volt az egész gyerekhad. Két kis bogárszemű kislánynak, a Piri Borkának meg a Vels Marinak hirtelen ki is kellett mennie, de könyörögve kérték, hogy addig ne mondjam tovább, amíg vissza nem jöttek.

Húztam hát az időt meseszóval, amíg vissza nem jött a két bogárszemű.

Akkor azután megkérdezte a táblán való János bácsi, hogy: Mit eszel kis szógám, Miska?

Miska már éppen válaszolni akart, hogy: almát gazduram, csakhogy a ravasz Vasfejű leszegte a fejét, nekirontott tréfából hátulról a Miskának úgy, hogy annak a szájából az alma szó helyett már csak ennyi jött ki: a...

Persze addigra már a táblán volt a hétrétgörbülő s majd hanyatteső újabb Miska is, amint a tátott szájából kigömbölyödik az „a” betű.

Vasfejű továbbrohant, a rajzon következő Miska meg keresztül hengerbuckázott a saját fején.

Mire a harsogó, csilengelő kacagás-vihar megcsillapodott, már letöröltem mindent, csak az „a” betű maradt a táblán.

Mert, hogy csak az „a” maradt meg a Miska válaszából.

Most aztán megkérdeztem a vidáman fészkelődő gyerekhadat, hogy mit is akart mondani az a Miska gyerek?

— Almát! — felelte a hatvankétsípú, vékonyhangú orgona.

— És hát ki tudta mondani?

— Neem!

— Hát mit mondott?

— Csak annyit, hogy: a... a...

... Azon az egy órán csoda történt. Az egész nebulósereg megtanulta az „a” betűt. Olvasni is, írni is. A másik csoda meg az volt, hogy kinyílt az én szemem is.

Igaz, ha rajtakapott volna valaki, hogy így s nem pedig könyv után tanítom a gyerekeket, kilöktek volna az iskolából, mint holmi hóbertos szamarat. Dehát akkoriban nem nagyon gyakran szaladoztak Ferdinánd király egyébiránt pedáns és módszeres iskolafelügyelői a vidéki iskolákban.

A Birkás Miska történetét nem tudtam többé abbahagyni. A gyerekek követelték. Folytatnom kellett hát napról-napra. Elevenebb alak lett, mintha élt volna. S mivel most már minden betűt csak Birkás Miska valamilyen mókás története során kívánt megtanulni az én aprónépem, ugyancsak törhettem a fejem olyan új és új kalandokon, amelyeknek a végén egy-egy új betű ragadhatott meg a kis kölykök emlékezetében. Még szerencse, hogy a szükség és a szeretet leleményessé teszi az embert.

Ha az iskolában voltam, megfeledeztem mindenről, ami annak a falain kívül volt. Odahaza Klári mellett pedig megfeledeztem még az iskoláról is.

De mihelyt kiléptem hazulról is, egyszerre belekerültem a Sebestyén—Rába-had meg a Noszlopy—

Halbig—Löw-tábor csatájába. Mert újabban az új, fiatal zsidó pap is fölsorakoztatta türelmetlen ifjú híveit a liberális tábor hadsoraiba.

Ősztől kezdve úgy látszott, hogy megenyhül ez a már-már féktelenné vált acsarkodás a két tábor között.

— A pesti liberális tábor — mondotta egyik este a Szél-utca sarkán Bocsor István — kicsit megtorpan-totta néhány kijózanító esemény. A Védegyletben szabálytalanságokra bukkant Kossuth, a Gyáralapító Társulatban meg éppen visszaélések történtek. Az ezerszemű és százkezű Kossuth meg Batthyány Kázmér ugyan kérlelhetetlen szigorúsággal teremtett rendet, de a körülöttük lángoló lelkesedés mégis meg-lehetősen lelohadt. Ügylátszik a szabadságeszme még-sem változtat át mindenkit igénytelen apostollá. A könnyebben megszeppenő liberalisták most Szalay László, Eötvös József meg Kemény Zsigmond centralista irányzata felé hullámszanak.

Arról, hogy kik ezek a centralisták s mit akarnak, már nem beszélt Bocsor, mert fölbukkant előttünk Szladik János, aki most a pellengér- és kaloda-büntetés eltörlése ügyében fáradozott s elvonszolta a derék históriaprofesszort.

Aznap este nagy vigalom volt a Rába-házban.

Napokkal utóbb tudtam meg, hogy kik ezek a centralisták.

Károly gróf hivatott át a Várba a lövészek dolgában s ő említette, hogy Kossuth pártjában újabb sza-

kadás állott be... A mérsékeltliberalisták ki-
léptek és csatlakoztak a már régebben elszakadt
Szalayékhöz.

— S ha szabad tudnom — kérdeztem — kik
ezek a centralisták?

A gróf csodálkozva nézett rám. Nem értette, hogy
valaki, aki már több mint féléve él idehaza, ne ismerje ki magát a magyarországi politika labi-
rintusában.

S nagyot szippantva a burnótos-szelencéjéből,
világosságot gyújtott tudatlanságomban.

— Szalay, Eötvös és Kemény nyugateurópai
Magyarországot akarnak. Úgy vélik, hogy a magyar
haladás főakadálya a vármegyerendszer. Verbőczy
nemesi vármegyéi. Amelyek a maguk megyehatárig
érő kis látókörökkel s féltve őrzött csökönyös ön-
kormányzatukkal könnyűszerrel megghiúsíthatnak
minden reformtörekvést. A táblabíróvilág, alispánjai
mesterien játszanak a sokhangú orgonán, amelyet úgy
hívnak: megyegyűlés. Tehát vagy a főnemésekre,
vagy a köznemesekre, vagy a bocskoros nemességre,
avagy mindegyikre támaszkodva olyan resolútiókat
hozhatnak az újítások ellen, amilyeneket ők akar-
nak. Nos a centralisták ezt a kerékkötő megyei kis-
királyoskodást szeretnék kivetni a magyar életből.

— De hisz ezzel Metternich malmára hajtják a
vizet! — véltem csodálkozva.

— Lehet — vonta meg vállát a gróf. — Egyéb-
ként azonban a centralisták mérhetetlen messzeség-
ben állanak Metternichtől. Viszont Kossuthtól alapjá-
ban véve alig választja el őket más, mint a megye-

rendszer kérdése. Szalay meg Eötvös azt tartja: a megyei önkormányzat megszüntével s helyében afféle franciarendszerű prefecturával, avagy osztrákforma Bezirk-igazgatással — amely éppen csak végrehajtáná valamely erős, centrális magyar kormány reform-rendeleteit: néhány év alatt el lehetne tüntetni azt a másfélszázados elmaradottságot, amelybe a török hódoltság vetett bennünket. Ergo: lomtárba Verbőczy nemesi vármegyéivel!

— De hiszen Kossuth is azonnali rendszerváltozást sürget! — vetettem közbe.

— Azt, azt — bólogatott Esterházy — de a megyéhez nem enged hozzányúlni. A megyére szüksége van. Egyfelől azért, mert a vármegyék valóban legbeváltabb védőbástyái a magyarságnak Metternichhez szemben. Ez nyilvánvaló is. Egy centralista rendszerű Magyarország központi kormányával sokkal könnyebben elbánná Bécs, mint a táblabírák százfejú Magyarországaival. De másfelől meg egyéb ok miatt is szüksége van Kossuthnak a vármegyékre. Agitációs possibilitásai sokkal korlátlanabbak, ha hívei minden megye közgyűlésében kész prédikálószékkal rendelkeznek. Különösen amióta sikerült őt a nyomdászok megkörményezésével, a Pesti Hírlap szerkesztői stallumából kipiszkálni s nincs többé a kezében ez a trombita. A Pesti Hírlap a centralisták kezébe került, Kossuth meg közben rájött, hogy a megyegyűlések sokkal hatásosabb instrumentumok eszméi terjesztésére, mint az újság. Mert újságot vajmi kevés ember járát, de a megyegyűlés dolgai a legszegényebb bocsorokos nemest is érdeklik.

... Hazafelémenet azon tünődtem, hogy ha eddig két párt viaskodott egymással, most már alkalmasint három párt kap majd egymás hajába.

Mi lesz ebből, Teremtőm?

Az Öregtemplomban elhúzták az estéli harangot s a rászakadó csöndben vagy tíz helyről is mélán ábrándozott ki az olvadozó flótaszó...

Hordás után sorra megszólalt a verbunk a falvakon.

Máskor öt-hat nekikeseredett, vagy árva legény is fölcsapott egy-egy helységben.

Negyvenhétben azonban valahogy kókadtt volt a verbunk az egész környéken. Vagy talán egész Magyarországon is. Valami halk tünődés ült a jobbágyfalvak kontyos, zsuptetős házain.

Jóformán csak gyerekek ácsorogtak a nyalka verbunkos katonák körül. S hiába erőltették a nótát a közlegények, hasztalan járta a toborzót a Würtemberg-huszárok legdaliásabb káplárja s hiába húzatta a legtüzesebb verbunkosmuzsikát is a toborzómeister: nem kapott rajtuk senki.

Ihászi, Vaszar, Gyimót, Tevel, Dáka, de még Pápa sem adott magakedvéből fölcsapó katonát.

Pápán azt mondta a verbunkos Schwartzenberg-káplár, hogy megette a fene az egész idei verbunkot.

— Nem mén, hát nem mén, no! — legyintett. — Valami férög van a virtusban. Avagy hogy valamit éröz ez a sok nép. Obsitos meg annyi lősz, hogy csak győzzék az országutak a húzásukat. Aszongyák, az

idén nincs kapituláció. Az ördög se látott ilyet. Igaz, ha most kéne fölcsapnom, valahogy magam se mennék. Isten tudja csak, mi van velünk...

Nem is vittek mást, csak a kötéllel fogottakat. Akikre a bíró meg a jegyző igazította rá a verbunkosokat. Korhelyeket, garázdákat, falurossza-legényeket kaptak el hát mindenütt a toborzók s azokkal szekereztek tovább. Szóval nagyon kókadt, nagyon sovány volt a verbunkja a Würtembergeknak is, a Vilmos-huszároknak is meg a Schwartzenberg-bakáknak is.

Valami halk búbanat, szótlan tűnődés úszott az őszi táj levegőjében, akár az ökörnál csillogó ezüstfonalai...

Szüret idejére kétnapos vakációnk volt.

Bocsor István meghívta a szöllejébe a két kaszinó korifeusait. Úgy vélte: poharazás, nótázás közben egymáshoz-szelídülnek.

Kora délután mi is kiballagtunk Klárral.

Kellett is a napfény a páromnak. Az utóbbi napokban mintha fáradt és kedvetlen lett volna. Úgy véltem, a levegőtlenség, a folytonos szobalevegő sápasztotta meg egy lehellelnyivel az arcát s vett el egy sugárnyit a szeme fényéből.

Ballagtunk hát a Hosszú-utcán a Hodoska-malom felé, hogy onnét nekiforduljunk a kishantai szőlőknek.

Útközben Reguly Gáspárral, a tudós szabómesterrel meg az egyik inasával akadtunk össze. Azok a

mester szöllejébe igyekeztek. Készülődtek ők is más-napi szüretjükre. Darabig együtt vitt az utunk, hát Reguly kifejtette elmeképzeményeit.

— Helytelenítéssel találkozok sok minden, tanító uram — vélekedett a köntösművész, dohogva. — Hallom, az öregebb urak mind kirugván Halbig patikáriuslegény-úrfi ellen. Hogy a patikárius-úrfi megbecstelenítván önhirdette elveit, kevertöltöny viselését hozza módiba Pápán. Hogy krispint hord a kazinczyja fölött és kürtőkalapot visel a magyar csizmához. Azt mondja Bocsor tekintetes úr, hogy evvel megbecstelenítván a Védegylet és a honi iparpártolás törekvéseit.

Reguly mester most megállott s hirtelen olyan mozdulatot tett, mintha a posztón átszúrt varrótűt rántotta volna föl a levegőbe.

— S miért? Kérem: miért? — kérdezte összeráncolt homlokkal. — Hírközlőnyeink azt zengedezik, legyen szabadság. Magam is helyeslén. De akkor miért pirongatja Bocsor tekintetes úr mindazokat, akik Halbig úr kezdeményére ugyancsak krispint szabatnak, hogy azt viselendjék bármely köntösük fölött? Nemde? Ha óhajtásunk a szabadság, akkor lehessen mindenben szabadság!

Nem szakítottam félbe a szónokló köntösművészt, de azért sikerült megmozdítanom, hogy továbbindulhassunk.

A „Honművész“ buzgó olvasója azonban egyre folytatta elmeforgatványát.

— És azután hát a Védegylet! Nem mondom, van eredménye is. De ha jól szemlélem, sok helyen

az egész honi iparpártolat csak öltönyfordítás. Régebben honi posztót kellett külhoni posztóként eladni, hogy jó árat kapjanak érte kalmáraink. Most pedig mivel elég honi kelménk nincs, a külhonit is honi iparként adják el. Pórias nyelven úgy véleményezhetném ezen jelenséget, hogy eben guba-cserélés foly honunkban. Ezért tehát Bocsor tekintetes úr más méltánylattel kellene, hogy vélekedjék a Védegyletéről is, meg Halbig Cyprián patikárius-úrfi eszményeiről is. Elvégre mit akarunk ugyebár? Haladást, művelődést. S ebben mi legyen példánk? Francia hon és Angol hon. De magyarok is kívánunk maradni, nemde? Nos akkor Halbig úr jár a kívántatott úton. Korszellemű viselete legszebben példázza eszmekövetményét. Kívül francia krispin és angol kürtőkalap, bévül magyar Kazinczy-dolmány csizmával. Kontár fércelő legyenek, ha van ennél világosabb példázata, korszellemű törekvéseinknek!

Nem mertünk egymásra nézni Klárral, mert attól tartottunk, nem bírjuk tovább magunkba fojtani a kacagásunkat.

Ha ma, annyi év után visszagondolok a hóbortos Regulyra, meghökkenve kell megállapítanom azt, hogy egy dologban valóban igaza volt. Liberális „korszellemű törekvéseinkből“ furcsa magyar világ született. Felemás, kevert lelkiség és kevert kultúra.

Az a Magyarország, amely ezernyolcszáznegyvennyolc után következett, valahogy felemás lett. Földműves magyarság — merkantil törvényszabásban. Óvatosan lépegető hagyományszeretet — nyugati haladásfrázisok között. A rokontalan magyar lélek —

európai szabvány-zubbonyban. Sajátos magyar lelki-ségünk — francia-német kultúrmáz alatt. Vagyis a Halbig Cypriánba bújt — Noszlopy Bálint.

Mert a Halbig Cypriánok lehurrogták Széchenyit, túllicitálták Kossuthot s azt hitték, hogy ami jó és alkalmas az angoloknak, franciáknak, németeknek, az feltétlen illik ránk is. És a haladás rajongó magyar-jai gondolkozás nélkül sodródtak velük.

Vajjon le tudja-e vetni valaha a magyarság ezt a felemás jelleget s ki tudja-e csíráztatni önmagából a maga természetes, igazi európaiságát?

Persze akkor, ott a Hodoska-malom előtti réten még eszembe se ötlöttek ezek a gondolatok. Ott csak egy szegény, nevetni- és szánnivaló kis magyar iparost láttam, aki megkótyagosodott a sürgető jel-szavaktól meg a váratlanul kezébe nyomott „hírköz-lönyök“-től s most magárahagyottan tévelygett két világ között.

Bocsoréknak az a szüretje emlékezetes maradt számomra. — Bocsor István jószándéka olyan kudarcot szenvedett, amilyenre senki se számított. Mégsem ez tette nevezetessé azt az aranyszínű, őszi délutánt.

Mire mi is odaértünk, már javában vitatkoztak az urak. Nem hiszem, hogy evvel kezdődött volna a poharazás, sőt Bocsor nyilván többízben el is akarta terelni a vendégek társalgását erről a térről, de azok konokul visszatértek a politikára.

S ebben hibás volt mind a két párt, akarom mondani: mindkét kaszinó tábora.

Kocsi Sebestyén Gábor bátyánk, a megye legutóbbi konzervatív követe, nem állhatta meg, hogy minduntalan oda ne bökjön a fiataloknak:

— Denique, elmehettek már a Kossuthotokkal. A védegyleti visszaéléseket ugyan ki nem heveri!

— Miért? — hördült föl Noszlopy Bálint. — Talán Kossuth tehet arról, hogy az ő táborában is akadt egy vagy két gazember? Mindenkiel megeshet!

— Persze, hogy megeshet — vetette magát közbe Bocsor — éppen ezért kár is erre a dologra szót vesztegetni. Igyunk inkább minden olyan magyarnak az egészségére, aki tiszta szívvel akarja a nemzet fölvirágzását!

Ittunk.

A présház mögött megzendült a ripacsos Gányó Ferke cigánybandájának muzsikája. Erre előkerült a szöllő minden tájáról a fiatalság s táncrakerekedett. Ez a tánc is felemás volt már. A strassburger, a minét, a langaus meg a polonaise váltakozott a nemrég fölkapott lassú-magyarral meg a csárdással.

A pipázó, burnótozó és iddogáló kaszinóbeli urak meg az árnyékban beszélgető asszonynép figyelme egyelőre a táncolókra fordult.

Hát hiszen volt is rajtuk mit nézni! Pápa legszebb lányai járták ott. Persze mind olyan fiatalok, hogy minduntalan meg kellett kérdeznem: melyik kicsoda?

Sugárzóan szép leány volt Rozsos Mari, azután Szabó Emilia, a két Rába-unoka meg a Hoffelder doktor lánya. De a legszebb talán mégis Haydu

Jul
zad
elő
zot
a l

me
jell
ado
mit
áll
Eö
egy

me
Ez
leg
mo
vár
haz
ahl
Va
ny
esz
fűz
am
lye
ha
mé
tán
ka

Juliska volt, Haydu Sándornak, a magyar lövész-század egyik hadnagyának húga. Egy-két esztendővel ezelőtt még kislányok voltak. Most meg csak úgy virágoztak. No, legyeskedtek is, kivált a Haydu-lány körül a legények! Főként Halbig Cyprián.

Evvel a Halbig Cypriánnal is akkor ismerkedtem meg. Semmit sem kellett hozzátennem ahhoz a jellemzéshez, amelyet Bocsor István meg az öcsém adott róla. Ezek után már csak azon csodálkoztam, miféle varázslattal tudta ez a maskara maga mellé állítani a Noszlopyakat, a Bogyay-fiút, a kisebbik Eöry-Szabót, Bozzay Gyurkát, de még az öreg Csóthy egyik unokáját: Varsányi Pált is?

S csodálkoztam főként azon, mivel babonázta meg Noszlopy Gazsit, a daliás somogyi szolgabíró. Ez a karcsú, lelkestekintetű fiatalember volt a család legszebb hajtása. Minden gondolata eredeti: minden mozdulata harmonikus. Röviddel azelőtt lépett Somogy vármegye szolgálatába. Maga is csak szüretre jött haza Marcaliból s az azóta eltelt két nap is elég volt ahhoz, hogy Halbig Cyprián barátai közé szegődjék. Vagy tíz esztendővel volt fiatalabb nálam, mégis nyomban megfogta a figyelmemet. Pedig akkor eszembe se ötlött, hogy jöhet idő, amely testvérként fűz össze bennünket s jön majd még feketébb óra, amikor vértanuként zárja le azt a tragikus sort, amelyet Aulich Lajos nyitott meg ama döbbenetes aradi hajnalon. Hanem Aulich a Bocsorék szüretje idején még a Sándor-bakák őrnagya volt Pozsonyban vagy tán másutt, Noszlopy Gáspár meg ott pengette a sarkantyút a Hoffelder Anna apró lábacskaí mellett.

Csárdásra fordult megint a sor.

A Hoffelder-lányt elkérte Noszlopytól az Eöry-Szabó-fiú s amaz piros arccal ült le közénk.

Sebestyén Gábor ezt se állhatta meg szó nélkül. Nagyot szívott a pipájából, kipöfentette a füstöt s odaszólt Gáspárnak.

— No, ezt a gyönyörűt se táncolnátok, Gazsi, ha Széchenyi nem lenne. Mert az ő barátai vezették be a Nemzeti Casinóba. A legúribb casinó bálján. Érted? Azóta kezdik ropni országszerte, mert addig szégyellték volna. De mert Wenckheim Béla fölkapta s ellejtette a Széchenyi casinójában, hát most egyszerre módos tánc lett. Mert Pesten a Nemzeti Casino, Pápán meg a mienk: a magyar!

— Jól van táblabíró uram — mondotta egyet nyelve Noszlopy — köszönjük is a csárdást Széchenyi barátainak. De azt már mégse tessék mondani, hogy mivel nem mi hoztuk, hát a Polgári Casinónk alábbvaló a kegyelmetékénél.

— Azt mondtam, hogy magyarabb! — felelte Sebestyén Gábor hangsúllyal.

Noszlopy Gáspár nyaka vörösödni kezdett.

(Idáig értem e nagyon lassan készülő regény írásában máig, amikor komolyabb katonadolog szólít. Viszem magammal a kéziratot is. Talán lesznek rá-érő perceim, hogy folytathatom kintlétem alatt is. Magamnak szánt emlékképen megjelölöm majd, melyik részt vagy sorokat, hol írtam. Kérem az olva-

sót, nézze el, ha e megszakítások és helynevek olvasás
közben talán megzavarnák egy pillanatra!)

(Lemberg)

Bocsor István későn figyelt fel a készülő szó-
váltásra. Noszlopyból már kirobbant a szó:

— Ilyet pedig ne mondjon senki, aki jót akar!
Azt még szemünkre vethetik, hogy rebellisek vagyunk,
de hogy Kossuth vagy mi, akik az ő elvét követjük,
rosszabb magyarok volnánk mint kegyelmetek, azt ne
merje mondani emberfia!

— Miért? — csattant rá az öreg Rába is. — Nézd
csak a hörcsög-mérgit!

— Miféle módi ez? — horkant föl Csóthy. — A
régí jó időkben bizony több tisztességgel volt fiatal-
ságunk az öregebbek irányában!

A szóváltásra odagyülekezett az ifjúság közül is
mindenki, aki nem táncolt. S két perc alatt két vil-
lámlószemű tábor nézett farkasszemet egymással.

És szállottak, zúgtak a szőnyilak, szódárdák:

— Régi jóvilágot emlegetnek kegyelmetek? Igazi
úrnak pokol volt az is! Hát még a pórnak?

— Csak ti hallgassatok! Fölforgatnátok a menny-
ország békességét is! Fölforgatók! Fölforgatók!

— Jó! Vállaljuk! De vajjon a földet nem kell-e
megforgatnia minden évben az ekevasnak?

— Ekék vagytok? Az már igaz! Híres ekék! Kos-
suth ekéi! Fölforgatnátok a szántót, de csak francia
magot vetnétek bele meg zsidó magot!

— Hallatlan! Ki mondja ezt? Egyébként embernek, a zsidó is ember! És hát így akarnak kegyelmek békeességet? Ez az úrikaszinó hangja? Köszönjük! Nem kérünk belőle többet!

— Amilyen az adjon Isten, csak olyan a fogadj Isten!

— Békeesség! Békeesség! — könyörgött Bocsor István kétségbeesve.

— Werbőczy deákossá tette Magyarországot — kiáltotta öklét rázva a Bogyay-fiú — Kegyelmek meg németté tennék! Aki magyar Magyarországot akar, az csak Kossuth elvén lehet!

— Kossuth? Magyar? — rázta a pipaszárát az öreg Csóthy. — Hát a liberalizmus magyar elv? Nem Franciaországból csempészitek be?

Noszlopy Gáspár nyelt egyet, meghajtotta magát a boldogtalan Bocsor előtt és odaszólt a társainak:

— Ezek után kár volna minden további szóért, barátaim! Csak Pista bátyánk szép igyekezetét szánhatjuk, hogy ilyen csúnya kátyuba zökkent. Nem rajtunk múlt a békeesség. Gyerünk barátaim!

Fölvetett fővel, büszkén indult el a többiek élén, hogy elköszönjön az asszonyoktól, lányoktól.

Röviddel utóbb felporzott az út a kocsijaik nyomában.

Kínos feszültség maradt utánuk.

Az öregek krákogtak, dohogtak, de a szüreti jókedvnek vége volt.

Alább, a szőlő alján még táncolt egy kisebb csoport. A Rába-unokák — akik még a szóváltás elején húzódtak el Pápay Miklóssal és Pápay Lajossal — az-

után Vermes Mari és a Zsoldos-lány. Ott röpködött körülöttük a Halbig Cyprián világoskék frakkja is, ahogy a táncot ropta.

Hanem a többi lányka bizony táncos nélkül maradt.

Duzzogtak is, zsörtölődtek is, hogy az öregek csak úgy forgatták a fejüket, akár a csínytevésen ért gyerekek.

Alászállóban volt a nap. Az én gyönyörűm már nem lelte helyét. Odatörleszkedett hozzám s a fülembé duruzsolta:

— Menjünk immár Lelkém-uram! Nem kívánám, hogy ránkesteledjék. Ügyelnünk kell magunkra.

Elfordította az arcát és nem értettem, mit akar mondani. De mert sápadt volt és kedvetlen, nyomban hajtottam a kívánságára.

Bocsorék ugyan váltig tartóztattak, de Klári végül súgott valamit Lujza néninek, mire az megölelte az én menyecskémet s attól kezdve ő is a pártunkra állott. Még a meleg kendőjét is rátukmálta Klárirra s a maguk kocsiján indított útnak bennünket.

Végigmentünk a szőlők között vezető kerécsapáson, hogy kijussunk a Báróné-újtára.

A szőlőkben akkor még mindenütt tüzek lobogtak s Gányó Ferke bandája tízfelé szakadva s tizszeres cigány segédhadakkal megszorodva cincogott, nyekergett, rikkogott és brummogott az Öreg-hegyben, hogy szaporábban dobogjon a föld a táncolók lába alatt.

— Valahonnét Alászony felől szüreti mozsarak is

durrogtak. És a Somlóhegy lejtőjén apró csillagok ragyogtak föl. Szüreteltek arrafelé is.

Azután feltűnt előttünk a Szépasszony-kastélya s ráfordultunk a gyönyörű, fiatal fasorral szegett, aranyszínű levelekkel borított Bároné-újtjára.

A város fölött az őszi nap utolsó sugarai búcsúztak a violaszín páráktól...

(Proskurow)

Klári megorzongott a kocsiban, hát összébbhúztam rajta a mantilkáját s magamhoz szorítottam, hogy melegítsem.

— Milyen jó lehet annak — szuszogta a gyönyörűm a szállongó levelek között — aki ilyen gyönyörű fasort ültethet s ilyen hívogató utat építtethet annak, akit szeret. Én csak álmomban tudtam széppé tenni a kegyelmed útját...

Fölemeltem szelíd arcát s rejtelmes, sötét szemének válaszoltam:

— Az az álombeli út belefutott a valóságba, kedves. És ez a valóság szebb csoda, mint az álmok minden színe-fénye.

(Kiew)

A Bároné-útja az Alsóváros felől vezet föl az Öreghegybe. Az Öreghegyen, az út végén építtette föl kastélyát, a bécsi szépasszony.

Ez a szép, fiatal özvegy vagy tíz évvel azelőtt költözött Pápára. Dúsgazdag, fiatal teremtés volt,

valaha ünnepelt szépsége a császárvárosnak, utóbb szelíd remetéje a pápai Öreghegynek.

Vagy harmincholdnyi területet kitevő kis birtokára csodálatos parkot telepített s a hozzávezető immár árnyas-lombos utat nevezte el a nép Báróné-útjának. Pedig ez a kis özvegy nem is volt báróné. Úgy tudtuk, hogy valami régi bécsi patricius-család lányaként, szinte gyerekfejjel adták férjhez. Az urát azonban hamarosan elvesztette s a most már még gazdagabb, szép teremtés egyszerre a bécsi osztrák, cseh és lengyel mágnás-ifjúság heves ostromának célpontja lett. Mondják, hogy egész sereg vetélkedő úrfi vívott miatta párbajt, hírelett, hogy az orosz nagykövetség egyik diplomatája, valami Rylskij nevű gróf is pályázott a kezére, de ő sorra kitette a szűrét a kérőknek. Egyszer azután megismerkedett valahol a mi grófkunkkal: Esterházy Károllyal. No, ez nem hadakozott érte senkivel. Még csak járni sem járt utána.

Hanem attól kezdve vége volt a kis özvegy jókedvének. Soha többé észre se vette, hogy más férfi is él a világon. Epekedett, vágyakozott a daliás pápai gróf után, akár a szerelmes gilice.

Még Pápára is utánajött, csakhogy egy-levegőt szívhasson vele. Akkor építette a mesekastélyt, mesekertet, meseutat. S reggeltől estig kint ült a kastély városfelé eső erkélyén és nézte a várost. A szerelmes szemével hívta, hívogatta azt a férfit, akiért odahagyta mindenét, a bécsi ünneplést, a császárváros kultúráját, fényét, ezer kínált multságát.

— A szerelem erősebb mindennél! — mondotta

egyszer a párom, amikor az öreghegyi szépasszonyról beszélgettünk. — Bizonyság rá a mi dolgunk is, meg ezeké is. Azok a némán hívó szemek kikönyörögték, hogy Károly gróf arrafelé fordítsa egyszer a lova fejét. S azóta egyre gyakrabban látják őt a fásor fái. Tavaszban, nyárban, őszben, télben. Évek óta jegyesek már, de a grófi család körömszakadtig küzd a házasság ellen. Rangkórság. Mert hogy az asszony csak polgárlány. Mégis azt hiszem, hogy egyszer megesküdhetnek. A nép egyelőre mindenesetre elnevezte bárónénak a szép, szerelmes asszonyt.

... Hűs esti fuvalom zörgette meg a fákat s indított el új, sárga leveleket utolsó útjukra.

Szép volt az az őszi délután, szép volt a leveleit hullató fásor, nekem mégse ez az emlék tette kedvessé a Báróné-útját. Néhány szó tette azzá.

Az út közepén járhattunk, amikor Klári megint megborzongott.

Vállára vetettem a köpenyemet. Furcsa, bús mosollyal köszönte meg.

— Valami bajod van, kedves? — kérdeztem aggódva.

— Nincs — felelte a vállamhoz támasztott fejjel. — Csak néha olyan különös, sejtelmes félelem fog el. Van úgy, fölrettenek éjszaka s úgy érzem, mintha ... két szív dobogna bennem.

Rámertedtem.

— De hiszen akkor mégis beteg vagy, angyalom. Holnap, nem, nem, még ma este átfutok Hoffelder doktorért!

Klári a fejét ingatta a mellemen.

— Nem, nem kell... Ez nem betegség. Csak most majd jobban kell magunkra ügyelnem.

— Magunkra? Én rám is? — képedtem el. — De hiszen nekem semmi bajom sincs!

— Jaj de tudatlan egy ember! — mosolygott föl rám anyásan, megbocsátóan a párom. — Hát nem érti meg? Két szív dobog bennem... Az enyém, meg... a maga... kisfiáé...

Elfordította az arcát, de úgy szorítottam magamhoz, mint az eszeveszett. És csókoltam a kezét, az arcát, a fénylő, fekete haját.

Klári meg boldogan, fáradtan engedte, hogy hulljanak rá a csókjaim.

— Én... édes, bolondos Lelkem-uram — rebegette. — Vigyázzon, no, hiszen agyonszorít... bennünket.

Erre észbekaptam. S lágyan, gyöngéden ölelve tartottam és szerettem volna megvédeni még a leveleket-kergető, szelíd, őszei fuvalomtól is.

A Bároné-útja végén most magányos lovas fordult be a fásor alá.

Lépésben jött és csak akkor váltott át ügetésbe, amikor elhúzott mellettünk. Némán köszöntünk egymásnak.

Károly gróf volt. A pápai vár ura.

Ahogy visszanéztünk utána, messze az út végén sötétruhás, karcsú nőalak intett feléje fehér kendőjével a kastély erkélyéről.

A vékonylábú, sárga, angol telivért akkor ugratta a lovasa — vágta.

A Bároné útján, aranyszínű őszben zengeni kezdett bennem egy sohase hallott dallam. Dallam, amely

úgy harsogott mint valami ünnepi induló. Pedig verse volt. Legfeljebb néhány szó. Ez:

Ég, föld, világ! Tudjátok-e? Jön a fiam! Jön a fiam...

— — — — —

Vacsora után benézett hozzánk Czink Lojzi, a seborvos. Tőle hallottuk, hogy Pápay Lajos huszárkapitány arculütötte Halbig Cypriánt a Bocsorék szőlőjében.

A hányaveti patikussegéd valami nyegle pimaszságot mondott a Hoffelder-lánynak, mire Pápay úgy képenütötte az oroszlánfejű fiatalembert, hogy elájult.

erse

Jön

i, a
zár-
rék

asz-
ügy
ult.

V.

(Konotop)

A Halbig—Pápay-féle duellum avval végződött, hogy Cyprián mester kiadós vágást kapott a jobb arcára.

Zsoldos János uram bepólyálta a patikus-bojtár fejét s úgy véltük, evvel nyugvópontra is jutott az ügy. Minden más világban így is lett volna. Csakhogy akkoriban minden másként történt, mint ahogy az emberek gondolták. Feszültségekkel tele, viharelőtti kor volt az, amelyben tán még a fakardokból is igazi szikra csattant volna ki. Mert mindenben és mindenütt történelmi ellentétek ereje feszült.

A „gépek“ harca volt ez az emberrel.

Az ember régi törvényekből épített sáncot az emberi kéz munkájának oltalmára, a kézimunkával keresett kenyér védelmére. Céhek és pátensek védelmezték ezt a kenyeret s a gép nem tűrhetett ilyen korlátokat maga előtt. A gőz azt süvítette a kazánokból: Szabadság! Szabadság a termelésben, szabadság a gépek számára, hogy olcsóbban, boldogabban élhessen az ember. És a könnyenhívő ember elhitte, hogy ha

ledönt minden korlátot, hát pusztán a pőre szabadság erejéből: egyszerre megváltozik az ember meg a világ. Ezért maga is kiáltozni kezdte a gép után: Szabadsági Szabadság! Szabadság! És ez a szabadságot, libertást hívó, valló, követelő és zengő áramlat elindult nyugat felől — keletre.

Útközben itt talált egy árva, elmaradt országot a Kárpátok ölében. Száz vagy százötven évvel lemaradt, külön, kis világ volt ez, amelyet tatárdúlás, törökharcok s másfél-százados hódoltság vetett vissza s ósdi törvények gúzskötései béklyóztak még olyan apró lépések megtételében is, amelyeket pedig bátran és veszedelem nélkül tehetett volna meg. Ki vehetné bűnül, hogy az idehangzó szabadság-kiáltás nyomán itt százszoros feszültség töltötte meg a lelkeket?

Az öregek megrettentek vagy legalább is meg-hőkölttek attól, hogy egyik napról a másikra fenekes-tül forduljon föl a régi rend, a fiatalok pedig azt hit-ték, hogy egyetlen nekirugaszkodással utólérhetjük Európát. Ezek európai utakon akartak rohanni, holott nekünk még a magyar útjainkat is csak Széchenyi kezdte építeni. Az öregek jól sejtették, hogy a libera-lizmus a nyugati országokban sokkal kevesebb válto-zást kíván mint nálunk, mert ott fokozatosabban fej-lődhetett a világ, de itt jóformán mindent össze kellene törni, hogy egyszerre hozzájuk hasonlóvá idomulhas-sunk. Az ifjúság nem félt ettől a nagy töréstől-zúzástól. Az öregek azonban tudták, hogy csak egyetlen terem-tő dolog van a világon: a munka. Lassú és veritékes de teremt és előrevisz. A fiatalok azonban a rajongók idealizmusával hitték, hogy van más is. Arkánus,

csodafluidum, varázsvessző. Az arkánum: a szabadság, a csodafluidum: a liberális szabadverseny, a varázsvessző: a politikai rendszerváltoztatás. Ezekben látták a magunk sajátos bajainak s Ausztriával való bonyodalmas küzdelmeinknek orvosságát is. Hiszen a liberalizmus páratlan rugalmasságú s végtelenségig tágítható tanításaiban minden kérdésre volt valami tündöklő argumentum. Csak hinni kellett benne!

Az igazság pedig alkalmasint valahol a középén volt. Ott, ahol Széchenyi állott, aki úgy sejtette: a liberalizmusból csak cseppenként szedhet a nemzet. Annyit, amennyi megpezsdi ellomhult vérünket, de nem forgat ki bennünket magyarságunkból. Ő, aki annyi évet töltött külföldi országokban, látta a rettentő különbségeket Európa többi népei és miközöttünk. Tudta: mekkora a különbség a világtengereken kalmárkodó angol, a rohamosan iparosodó izgága francia, a higgadt tervszerűséggel merkantilizálódó német — meg az úttalan, irdatlan parlagon szántóvető, magábanálló, áradásokkal, vadvizekkel, gazzal és sárral küszködő s ráadásul még Ausztriához is kötözött: magyar között. De látta mindezen túl még a nyugati árja-népek meg az ázsiai vérű magyarság között levő roppant lélektani különbséget is. Széchenyi hát nem hihetett abban, hogy lehet olyan egyetemes orvossága a világnak, amely egyformán hat, egyformán gyógyít, akár az angol, a francia, a német vagy a magyar él vele. Széchenyi nem akart kuruzsló lenni, mert bölcs volt, tapasztalt és becsületes. És mert jól tudta, hogy a mi betegségünk okai merőben mások mint a többi nemzeteké.

A messze mögötte tipródó öregeket és messze előtte vágatató ifjúságot mégsem ítélik el majd, a legtávolabb korok tisztáblanoló magyar nemzedékei sem. Az öregeket menti majd a javarészt jószándékú aggodalmunk, az ifjakat pedig a hitük tisztasága. Az öregek féltésből akarták Werbőczy régi Magyarországot, a fiatalok szeretetből kívántak európai Magyarországot — Széchenyi pedig bölcseségből akart: új, de magyar Magyarországot.

S ebben a belső viaskodásban minden apróság, minden napi eset és minden életsurlódás már csak két szemüveg alá esett. Hiszen ezernyolcszáznegyvenhatban már a fiataloké volt a hang. Széchenyi a két egykori veszedelem: a maradiság és meggondolatlan vágatás közül, emezt tartotta veszedelmesebbnek, mert ennek nyilván forradalmi anarchiába kellett beletorkolnia. Ezért evvel szállott szembe. De így megtehetetlenné vált avval a váddal szemben, hogy maga is maradi. A liberálisok egyszerűen árulónak, köpönyegforgatónak bélyegezték, aki a-maga elveit tagadta meg s még messzebbre távolodtak tőle; a verbőczyánusok pedig a megtért maradit látták benne, akit ezek után már támogatniok kell. Evvel azután megpecsétlődött a cenki próféta sorsa.

Nem is volt akkor már más szemlélet: csak a gyöngülő és rohamosan fogyatkozó verbőczyánusoké meg az egyre erősödő liberalistáké. Hiszen a Szalay—Eötvös—Kemény-féle centralistákat is csak a vár-megye-kérdés választotta el a liberalistáktól.

A Pápay—Halbig-párbaj hát nem csattanhatott ki másban, mint újabb politikai villámlásokban.

Halbig Cyprián, megértő baráti körben, fatális félreértésnek mondotta, hogy magatartását sértőként fogták fel. Ebből persze nyilvánvalónak vették barátai, hogy szándékos politikai üldöztetésről van szó, tehát habozás nélkül keltek védelmére.

A párbaj utáni estén már macskazenét rendeztek Rábáék, meg Kocsi-Sebestyén Gábor és a két Pápay háza előtt.

A Pápayak nem voltak odahaza, de másnap dühödten keresték a macskazene rendezőit az egész városban. Alapjában véve sohse tudták meg, hogy személyszerint ki fogadta föl a mesterinasokat. Csak az az egy volt bizonyos, hogy Noszlopy Gáspár nem lehetett. Az még a szüret estéjén áthajtatott Devecserre, tehát nem is tudhatott az összetűzésről.

Nemesebb fegyver hiányában most már a Rába—Sebestyén-tábor is a macskazenéhez folyamodott. A pápai suhancoknak mindegy volt, milyen párt szolgálatában nyávognak, nyerítenek, üvöltenek s fújják a kéregtülköt meg verik a szemétről fölszedett lukas fazekakat. Ők igazán l'art pour l'art működtek. Egyik nap a „pecsovicsok“ előtt, másik nap a „rebellisek“ előtt. Egyik este az egyik kaszinó körül, másik este a másik táján.

A vége az lett, hogy a magistratus őrséget rendelt mindkét kaszinó elé a fegyveres polgárság századaiból. Ez hatott. Nem azért, mintha a tüntetők a fegyverhasználatról féltek volna, hanem azért, mert a lövész-századokban majszter-uramék meg a lapáttenyerű iparoslegények szolgáltak s azoknak sasszeme és gyors keze félelmetesebb volt puskánál, kardnál.

Azoknak a szeme előtt nem varázsolhatták magukat láthatatlanná, a kezük pedig hihetetlen gyakorlattal tudta elkapni a lelkesen tüntető inashad fülét némely csavarintás végett. Avagy éppoly szakavatottsággal törülte képen a kézművesipar jövődjő büszkeségeit.

S itt, ebben a néhány napig tartó őrszolgálatban állotta ki a legnehezebb próbát az újjászervezett lövészszázadok fegyelme. Bár az iparosság javarésze egész lelkességével a liberalistákhoz húzott — hiszen azok valóságos iparosparadicsomot ígértek Kossuthék győzelme esetére —, mégis megtántorodás nélkül teljesítették köteleességüket az „úrikaszinó“ előtt is.

Az első őrállást követő napon mindenesetre általános inasverés volt Pápán. Hol emennek, hol meg amannak a majsztramnak udvarából vagy műhelyéből hangzott fel a sívalkodás vagy öblös bömbölés, de egyszeribe csönd és nyugalom lett a városban.

Korántse higgye azonban senki, hogy ez a csönd a politikai fenekedésnek is végét jelentette volna! Ez forróbban és keserűbben, dühösebben és elszántabban folyt, mint valaha.

Nem is enyhült ez többé, csak az önvédelmi harc ágyúdörgésében. Keserves planétája maradt a magyar égboltnak még ezernyolcszáznegyvenhétben, sőt negyvennyolc koratavasán is.

Nem is igen maradt más az emlékezetemben negyvenhat második feléből, mint ez a torzsalkodás, meg az iskolám, negyvenhétből pedig az első fiam születése, az új adóösszeírás, meg az utolsó diétai követválasztás.

Ha visszanézek azokra az évekre: ma is látom az én egykori kis kölykeimet. A nagyszemű, araszosvar-kocsú kislányokat és a csikószilajságú kisfiúkat. Ősz-szel almaszagú volt az iskolám a tarisznyákban rejtőzködő almáktól. Ilyenkor még mezítláb, pendelyben meg vásott kis gatyácskáiban jártak be a gyerekek. Télen a szegénység dohos szaga és az öreg, rozszant kályha füstje terjengett a szűtte padok fölött. Mert ilyenkor avas gubákban, elhordott s a gyerekekre hagyott csizmákban és birkabőrsüvegekben dobogtak be reggelenként, havon-sáron át, hónuk alatt néhány hasáb fával. Tavasszal megint vedlettek s a kislányok telehordották illatos szelencével meg apácavirággal az asztalomat.

Birkás Miska akkor már az ábécé végén kalandozott s még Piri Borka is tudta, hogy mennyi őt meg őt. De a kis Béres Rozika újév óta nem járt már be az iskolába. Szárazbetegség sorvasztotta gyöngé testét. Amikor Húsvét másodnapján kimentem hozzájuk, a gymóti dűlőben álló kis jobbágyházukba, már búcsúzott benne a rövidre szabott élet.

El is temettük Szentgyörgy-napjára. Kétfélműnyire sírjába utánavettem árva palatábláját, egysornyi írással. Ez volt rajta:

Béres Rozika tudta a leckéit, szeressed én Istenem!

A tolnai meg zalai nemesek önkéntes adófizetése nálunk is követőkre lelt.

Károly gróf már a múlt esztendőben magára vállalt ötezer forint önkéntes adót. Hosszú ideig nem ment utána senki.

Azután, kora tavaszon, Süttő János nyúlt a bugyellárisába, hogy elvállaljon ötven forint terhet.

Erre iratkozni kezdtek a többi köznemesek is.

Most ez lett a divat. A Végegylet haldoklott, más lelkesítő buzgalom kellett. A liberalista nemesek sorra jelentkeztek adófizetésre. Ki ennyivel, ki annyival. Híre járt, hogy mire összeül az új diéta: bizony disputa nélkül lesz törvény a köztcherviselésből.

A közhatóságok készülleteket is tettek az összeírásra. Persze a tanítókat meg iskolamestereket fogták be erre. Így azután eleinte csak iskola után, utóbb — a tanítás korábbi berekesztésével — már egész nap ezeken a lajstromokon dolgoztunk.

A bocskoros nemesség kezdetben zúgott, mint a darázsraj. De amikor látta, hogy erővel senki sem kényszeríti adóvállalásra, elcsitult a nyugtalansága. Persze azért ezeket is lajstromba kellett venni, birtok, ház, egyéb vagyon s jószágszám szerint. A bírák, esküdtek eléggé ismertek mindenkit ahhoz, hogy a későbbi pontosabb felvételekhez legalább hozzávetőleges alapunk legyen.

Mivel az egész pápai járást össze kellett írunk s ehhez bizony nem volt elég ember, az alispán meg a pápai magistratus unszolására hárman — legfiatalabb tanítók — átléptünk a vármegyéhez meg a városhoz ideiglenes adótárnoknak. Ilyen címet kaptunk a latin persecutor mellett. A tanítóföldet azért megtarthattuk termésbetakarításig, a salláriumunk is több lett havi két forinttal, hát vállaltuk.

Igaz: az iskolát jobban szerettem. Sajnáltam oda-

hagyni. De Bocsor is, Koroncz apát is unszolt, Villax, a városi főbíró is csalogatott, jobb lakást is ígértek a nedvesfalú öreg tanítólakás helyett: így némi habozás után ráállottam. A legfontosabb argumentum mégis mindenesetre az volt, hogy szerettem volna szárazabb, tágasabb hajlékot tudni a feleségem meg a májusra várt kisgyerekekünk feje fölött.

Ezernyolcszáznegyvenhét Pünkösöd havának elsejével tehát professziót változtattam.

Abban a hónapban született meg a kisfiam.

Sohasem tartoztam az érzelmes, lágyszívű emberek közé. Idegenben, a családi tűzhelytől távol nőtem fel s katonának neveltek.

De amikor a konyhában töltött, gyötrődve átvirrasztott éjszaka után először sírt föl valami furcsa és hasonlíthatatlan hangon a szobában a kisfiam: megrendült bennem a lélek. Ez a sírás egy idegen világ kiáltása volt. A legnagyobb csoda gyámoltalan hangja. Mert nincs nagyobb csoda a gyereknél. A rózsabimbó is csoda, a virágból gyümölcsé váló termés is csoda, a legparányibb állat világrajötte is csoda, de semmi sem olyan csoda, mint amikor ember születik! Antropológia és élettan kifürkészhetik ennek a csodának ezer apró jelenségét, tünetét, de sohasem jönnek nyitjára a legvégső misztériumnak. Csak a mechanizmus tárulhat ki előttünk, az ember-test szerkezete, anyaga, fejlődése, de arra az utolsó kérdésre, hogy mi is hát az élet, amely e mechanizmust elevenné teszi — sohase tud majd válaszolni az

ember híres értelme. Itt némult el Lavater, itt akadt el a világ minden tudósa s itt remeg meg a lélek, hogy megzavarodva és tapogatva megkeresse az egyetlen fénysugarat, amely világít, magyaráz és megvigasztal s amely alatt összegörnyedve kidadozhatja ezt az egyetlen magyarázatot, egyetlen szót: Isten...

Az anyák, az édesanyák bizonyára sokkal közelebb vannak ehhez a végső titokhoz, mint mi férfiak. Többet bízott rájuk a teremtés csodájából a Teremtő. De ők is bizonyára csak a szívükkel sejtik s nem az értelmükkel. S mivel a szó csak az értelem nyelve, soha el nem mondhatják nekünk ezt a kifejezhetetlen rejtelmet. Isten mosolyog és hallgat róla s mosolyognak és hallgatnak az édesanyák is, amikor a szívük megtermett áldott gyümölcsét a karjainkba adják.

És így lesz ez a világ végeztéig.

Így mosolygott az én párom is, amikor odarokkadtam az ágya elé, hogy megcsókoljam reszkető kezét s ámulva néztem a pólyapárnán vonagló pirinyó idegent. Az asszonyom már az édesanyák szemével látta, neki nem volt idegen. Ő már ismerte régen minden szívverését a picike szív első dobbanásától kezdve. S bizonyára nem értette, mi ámulni való van azon, hogy itt van, megérkezett a végtelenségnek ez a másfélarasnyi kis futárja, aki messzebről jött, mint a nap, a hold és a csillagok, hiszen Isten küldötte őt a nedvesfalú, öreg, pápai tanítólakásba. Ezért mondogatta halkan, a fejemre téve boldog, nyirkos kis kezét:

— A maga fia, Lelkem-uram... meg az én fiam. A mi fiúnk. Hát nem érti? A mi fiúnk! Mi van ezen csodálkoznivaló?

Mert ő még azon se csodálkozott, boldogan muzsikáló anyaszívével, hogy milyen mérhetetlen hatalom ez a másfélarasznyi, gyönges kis poronty. Nem gondolt rá, milyen távoli életeket olvasztott egybe, mennyi egymásnak feszülő indulatot, milyen régi ellenségeket, lázadó vércsöppeket egyesített egyetlen testbe, egyetlen harmonikus ritmikába. Az én apám vércsöppjei és Auerbach János vércsöppjei, testvéri láncban, engedelmesen surrogtak ezekben a friss, új, apró ereken, ugyanannak a szívnek parancsára, mintha mindig együtt jártak volna.

Nem mertem a kezembe venni ezt a hadonászó emberbimbót sem, mert attól tartottam: összetörhet nagy, csontos kezeim között.

Csak akkor vettem a karomba, amikor Székér Juli néni, az akkori pápai újszülöttek első fürösztője, odatette az ölembe pólyában s narancshéjnyi fejkötőben.

S akkor is csak a pólyát mertem simogatni.

Czink Lojzi, a koránkelő, hadaróbeszédű orvos persze már félóra múlva lecsapott ránk.

— Násznagyotok nem lehettem — örvendezett — de azt már nem tűröm, hogy keresztapának mást hívjatok!

És harciasan hadonászott a hosszú karjaival.

Berobogott természetesen Paulette kisasszony is és elmondhatatlan kedveskedéssel gügyögte körül a páromat meg a kisfiát:

— Clairette, Clairette petite maman! Je te felice, je te felice! Szivecskám, sok, nagyon sok boldogság hozzád! Et comme c'est beau cet petit ange! Gyönyö-

rüs van a pici angyal! De megyek siet, tudni kell egész város, hogy Clairettemnak van aranyos pici!

S miután lelkére kötötte Klárinak, hogy ne nyugtalankodjék a spinét-tanítványai miatt, azokat majd ellátja ő is két hétig: kilibegett kecsesen és illatosan.

Magam még anyámnak sem adhattam hírt, amikor mamzell Paulette már az egész városban szétbarangozta.

Éppen hozzá készültem a kígyóutcai öreg házba, amikor az iskola kapuboltja alatt szembetipegett velem.

Piros volt az arca, lihegett szegény s a szavában fájdalmas szemrehányás reszketett.

Elhökölten állottam meg, hogy íme, mégis átlépi a küszöbünket s olyan volt az egész, mintha álmot láttam volna.

— És nekem... nekem így kell megtudnom — zihálta, mialatt fekete csipkekesztyűs kezét a karomra tette — másoktól kell megtudnom, hogy... hogy unokám van? Hogy megjött a kisfiú? Ezt... ezt nem érdemeltem meg tőletek, fiam. Persze annak a másiknak... annak az izé... Auerbachnének jókor hírül adtátok...

— Auerbachnének? — ámultam el. — De hiszen az Bajcson van és mit se sejthet még arról, hogy másfélórával ezelőtt...

— Úgy? — kesergett édesanyám. — Bajcson? Szóval akkor mindenkinek káprázott a szeme tegnapelőtt! Ferkének is, amikor a postával ott járt Osváld fiskáliséknál, meg az öreg Julisnak is, aki piacolás közben látta az Osváld-ház ablakában, az apát úrnak

is, aki maga beszélt vele? És mindenki másnak, aki még látta?

— Ferke? Julis? Osváldék? — hüledeztem. — De hiszen ezt most hallom először!

— Te: igen! De az asszonyod az bezzeg tudhat róla! Mert az jobb lánya az anyjának, mint amilyen fiam te vagy nekem.

Elkaptam izgatottan hadonászó kis kezét s a mellemhez szorítottam.

— De higgye el, édes, Klári se tud róla!

Édesanyám megbotránkozva nézett rám. Azután fejcsóválva válaszolta:

— No már ugyan ki értesítette volna róla, hogy a lánya már az utolsó időkben van s ha siet, még éppen idejében toppanhat be hozzátok Pápán?

— Százan is megírhatták. Elég ismerősük van Pápán. S igaz: Klári is megírhatta régebben, hogy májusra várjuk a kicsit. Ennyit meg édesanyám is tudott.

— Akárhogy is volt, fiam, nem rekeszthettek el az unokámtól! — türelmetlenkedett az anyám s elindult az udvaron át a hajlékunk felé.

— De hiszen senki se akarta elrekeszteni, kedves! — tiltakoztam, mellette lépegetve.

— Hát akkor mit tölteted velem itt az időt evvel a sok mihaszna beszéddel?

— Én töltöm?

Csak legyintett.

Benyitottunk.

A konyhaajtóból olyan elképedve nézett ránk a kis szolgálónk, hogy még a kezécsókolomot is csak

akkor mondotta, amikor az anyám már eltiptegette mellette. S Matykó, a filozófuspofájú, görbelábú tacs-kónk is csak kettőt vakkantott meglepetésében.

Azután — felénk fordította szép, sötét szemeit a párnáról Klári. Egy pillanatig úgy látszott, hogy nem hisz a szemeinek, azután boldog pirosság futotta el sápadt arcát s vékony kezét az anyám felé nyújtva, megszólalt:

— Istenem... Isten hozta, édesanyám! Köszönöm, hogy eljött...

Az anyám csak állott, azután közelebb lépett.

Klári a lába végénél alvó kis pólyás felé intett.

— Az imént aludt el.

Édesanyám olyan halkán lépett oda s olyan lágyan hajolt a csöpp alvó felé, mint az árnyék.

És csak nézte, nézte, a szája elé tartott zsebkendőjével, nehogy a feltörő boldog nyöszörgése felébressze a kisfiút. Nem szólt, csak a szája elé tartott zsebkendőjét gyűrögette és a könnyeit nyelegette. Nem is gördült ki a szeméből egy sem, csak a szempilláin remegett egy-egy csöpp, mint valami opalizáló gyöngyszem. Ezeket is elfente utóbb a reszkető kezefejével.

Azután sóhajtott egyet. Mélyről, nagyon mélyről szakadozott föl ez a sóhajtás, olyan volt, mintha zokogás lett volna, de boldog zokogás.

És akkor zökkent egyet balra. A párom feje felé. És görnyedni kezdett gyöngé teste, amíg a kezével támaszt talált az ágy fáján s halkán, nagyon csendesen ülésbe ereszkedett a nyoszolya szélén.

Akkor vette először a kezébe a feleségem kezét.

De a két tenyerébe szorította, gyöngéden, melengetően, ahogy csak az anyák tudják s úgy sepegte a lehellelnyi szavakat:

— Édes kis lányom... édes kis lányom... Köszönöm, köszönöm az unokámat...

A párom pedig szelíd-gyöngéden húzta, húzta maga felé, a könnybelábadt sötét szemei felé, a megindultan vonagló arca felé az anyámat. Addig húzta, amíg az édesanyám feje egyszercsak odahullott az ő feje mellé a párnára s a fekete-hajkoronás, lehúnyt-szemű, kipirult, fiatal arc meg a gyászfőkötős, galambfehér, öreg fej egymáshoz nem símult, szorosan, nagyon szorosan.

És hosszú, hosszú ideig nem volt se szó se nesz se mozdulat, csak a párom szelíd szíromkeze simogatta az édesanyám odahajtott fejét.

... Szinte észre se vettük, amikor újra megnyílt az ajtó.

Valaki belépett és ott állott a szoba közepén.

Akkor figyeltem föl rá, amikor újra mozdult és a lába alatt megreccsent a kopottra sikált padló.

Klári anyja volt.

Rámeredve állottam föl, hogy köszöntsem, de ő tiltóan intett s éppoly halkán, mint az imént az én anyám, lépett a gyerek felé.

Hanem az a másik öregasszony, mintha csak megsügtá volna neki valaki, hirtelen felült az ágy szélén és szinte megrettenve tartotta a kezét a gyerek fölé.

— Az unokám...

Akkor látta meg, ki áll az ágy végénél. A szeme

tágra nyílt s úgy nézte a pápai Aranypolgár sápadt özvegyét, mint aki kísértetet lát.

— Az unokám — dadogta — A fiam kisleány ..

Klári elnyílt szájjal bámulta őket és nem jött szó az ajkára.

— Az én fiam ... kisleány ... — tördelte újból az anyám.

— És az én lányom ... kisleány — bólogatott árván az a másik.

— Az — tette hozzá megadóan az anyám.

És már nem bánta, hogy annak a keze is ott remeg a pólyán, az övé mellett.

Félszegen, egymás tekintetét kerülve hallgattak kis ideig és Klárral nem merték megtörni ezt a furcsa csöndességet.

Tisztán sejtették, hogy egy régi harc, s egy egész emberöltő néma keserősége engesztelődik meg ebben a percben. Szinte érezték a két büszke, dacos lélek gondolatainak rezzenését. S végül azt az utolsó és megbékítő gondolatukat, hogy nem ők törtek meg, nem egymás előtt alázkodtak meg, hanem ez a néhányórás parányi élet hívta őket erre a találkozóra, mert neki egyformán őse mind a kettő. Ettől a csöppségtől pedig egyik sem röstelte a legyőzetést. Ő és senki más előtt alázkodtak meg, abban a lágy, súlytalan párnasimogatásban, amelyben annyi év után először ért össze a kezük.

Ez a megbékítő, megértő, szelíd anyajóság súgta meg most az édesanyámnak, hogy felálljon s utat engedjen a másiknak — a lányához.

— Tessék — mondotta halkán — hiszen ... lám

csak ... meg se csókoltad még a lányodat. Az én kis menyemet ...

És most a másik öszülő fej hajlott oda Klári arca mellé, hogy úgy maradjon sokáig.

Megint csak az óraketyegés hallatszott.

Végül mégis megmozdult újból az Aranypolgár özvegye. Fölállott, felém lépett s én kitártam a karom.

— Fiam — mondotta ki életében először felém fordulva ezt a szót, mialatt átöleltem.

— Igen — bólogatott az anyám — a te fiad is.

A kisfiú megrezzent, apró karocskája akaratosan lendült maga elé, sírásra készülő gömbölyű arca szinte szögletesre törzult s egyszercsak fölsírt, panaszosan, követelően, parancsolóan.

Ez véget vetett az előbbi félszégnek s furcsa varázslatnak. A két halkhangú, tétovázó, gyámoltalan öregasszony nyomban átalakult sürgőforgó, gyerekhez értő, mindentudó nagyanyává.

Engem egyszerre semmibe se vettek, sőt, mindjárt ki is tették a szűrőmet, avval, hogy aló: a plébániára! A gyereket be kell iratni.

Délre már konyhában, szobában, kamrában s udvaron ők dirigáltak. Olyan természetesen, mintha mindig így lett volna.

... Késő este ment csak haza az anyám. Akkor is csak azért, mert abban állapodtak meg, hogy egyik nap az egyik, másik nap a másik tölti az éjszakát Klári meg a kis legényke mellett.

Engem úgy kitettek a másik szobába, mintha semmi közöm sem lett volna a családomhoz. S ebben

az én anyám még kérlelhetlenebb volt, mint az anyósom.

Mialatt hazakísértem az édesanyámat, úgy tűnt, hogy valósággal kicserélődött. Erős, gyors és határozott lett. Szinte csak vezénylő hangon közölte gondolatait, akaratát.

Odahaza hát én lettem a kirekesztett. Nekem született fiam, de az apai jogot egyszerűen félretolta a két nagyanya. Meghökkenítő önzéssel egyszerűen maguknak foglalták le a fiamat. S arra se tartottak érdemesnek, hogy velem is közöljenek valamit a gyerek és a ház körüli elhatározásaikról.

Mikor az éjjel tíz órai bakterkiáltás után magunkra maradtunk Matykovával a másik szobában s elköppantván a gyertya alákonyuló hamvát, lefekvéshez készültem, nem tudom, ki nézett furcsábban, ostobábban. Én-e a sárgaszőrű tacsakóra, avagy sorsom e négy s nevetnivalóan görbe lábakon járó osztályosa — én rám.

Ha visszagondolok ezernyolcszáznegyvenhétre, a legtöbb emlékem elfoszlik egyetlen kép körül. Ez a kép ma is sugárözönben áll a lelkem vásznán.

Virágzószépségű ifjú asszony szoptatja a kisfiát.

Sötét haját lágyan simogatja a fény, amint lehajtja fejét és néma boldogsággal nézi a mohón nyelegető gyereket. És ez a kép olyan, hogy imádságos érzések támadnak tőle a lelkemben.

Mert nincsen szelídebb, gyöngédebb és meghatóbb jelensége az emberiség földi életének, mint a gyereket emtető anya.

Boldog Correggio! Te ifjúkorodtól megigézettje voltál e legsugarasabb földi képnek s ezért kerested vásznaidra újból és újból az örök — Madonnát. S a boldogságod százszoros, mert minden Madonnád képe oda tudtad varázsolni az ifjú anya boldogságának egész szín- és hangulatvilágát, hogy az ember szinte hallani véli az anyaság zengő himnuszát. Azt a himnuszt, amelyet valami láthatatlan és néma világ-orgona újjong minden szoptató édesanya körül s amelynek dallama minden egészséges emberben nyomban megzendül, akár egyszerű béresasszonyt, akár királynőt láthat ebben a fenséges pillanatban.

Hányszor, de hányszor kaptam én is az ecseteim, festékeim, vásznam után, hogy képre rögzítsem a páromat és az első kisfiát, az anyaság legszebb jelenetében!

Nekem sohase sikerült ez a varázslat. Kontár voltam hozzá. Valami, valami mindig hiányzott a képről. Sohase volt olyan sugaras, mint a valóság. Vagy az is lehet, hogy az áhitatos lélek többet lát a valóságból, mint amennyit megfogható, földi szerszámokkal: festékkal és ecsettel ki lehet fejezni.

Alapjában véve akkor vesztettem el bátorságomat festés dolgában.

Pedig a „Keresztelő Gellért“-et még a tavaszon megfestettem volt. S arra csaknem megelégedetten tekintettem, ahányszor ráesett a pillantásom. Azon minden megvolt. Gellért áhítatos öröme és bölcseségének derűje. A megkeresztelt asszony meghatott átszellemültsége. És a keresztelő kancsó alá hajló pogány magyar férfi szilaj erejének, magátólvaló, szelíd meg-

alázkodása. Höcker Ábel, a pápai bencések műértő, tudós igazgatója, azután Bocsor István meg a klasszikus művészetek légkörében élő Tarczy professzor, de még az élesen bíráló Koroncz apát is; meglepetten, örvendezve nézegették. Fogadkoztak is erősen, hogy semmiesetre sem engednek a pápai porba belefulladni, hanem minden úton-módon művészi pályára terelnek.

Persze akkor még ők sem sejtették, mit hoznak a következő esztendőök.

Mondom, a „Keresztelő Gellért“ készen volt s már csak a legmegfelelőbb alkalmatosságra vártam, hogy meglephessem vele Sárkány apátot.

De ez volt az utolsó munkám, amelyen kedvvel és hittel dolgoztam.

Mert az én Madonnám után egyre gyávább lettem. Hasztalan biztatott Bocsor meg Koroncz, hogy hiszen ez is pompás, Piloti se mondana rá mást: én nem láttam rajta a valóság egész fényét. A nélkül pedig mit ér az egész, ha még olyan szép is?

Nem is ennek a képnek a mása maradt meg bennem örökre, hanem a valóságé. S ha lehúnyom a szemem annyi év után és ezernyolcszáznegyvenhétre gondolok, nyomban annak az akkori sugaras valóságnak színeit és ragyogását látom.

Meg hát a két nagyanyó sürgölődését, duruzsolását hallom. Mert nevetni való volt, milyen váratlan egyetértésbe olvadt bele egykori engesztelhetetlen neheztelésük.

És látom a keresztelőt. A keresztanyát, a két meghatott nagyanyát, Etl káplán fiatal, vékony alakját, a gyorsbeszédű, de akkor áhítattól néma Czink Lojzít

meg a tarjagosképű Süttő János bácsit, akinek az agarait csak a dékánynak a templom-ajtóba állított fia tudta visszatartani a gazdájuk mögül arra az időre, amíg a keresztelés megtörtént.

A kis pogányt hát édesfiává fogadta az Isten: Vilmos Alajos néven.

Alig látok más egyebet ezernyolcszáznegyvenhétből.

Május, vagy június végén sok-sok tartóztatás ellérére, visszautazott Bajcsra Auerbach-nagyanyó.

Attól kezdve már csak az én anyám szorgoskodott Klári meg a kisleány körül.

Engem megint elnyelt a munka.

Heteken át jártuk a vidéket Eöry-Szabó Antival, a mindig vidám szolgabíróval, az összeírások végett. Egyik-másik helyen csaknem megverték, amikor kitűdött, mivégett motoztunk a községi levelesládákban. De voltak olyan nemesi községek is szépszámmal, ahol az új idők hírnökeiként fogadtak bennünket. Mert egyre szaporodott azoknak a kutyabőrösöknek táborára, akik megértették, hogy nem állhatunk meg Verbőczyvel, mikor az élet már évszázadokkal rohant túl rajta. S még csak azt sem mondhatom, hogy ezek a politikai hitük szerint mind liberalisták lettek volna. Hiszen például maga Süttő János is konzervatív elveket vallott. Sok tekintetben meg éppen a legmakacsabb maradinak mondott Dessewffy Auréllal tartott. De az aviticitás és rendiség eltörlését, a nemesi privilegiumok megszüntetését s a közadózás bevezetését, valamint a

jobbágyság felszabadítását, igazán és egész szívével kívánta. Viszont nem lelkesedett a többi liberális szabadságjogokért.

— A franciáknak — mondogatta — jó lehet a gyülekezés, a sajtó meg a szólás korlátlan szabadsága. Majd el is válik idővel. De, hogy nekünk méreg, mert itt egyelőre még minden bolondgombát meg lehet etetni, az bizonyos!

Tarczy professzor, aki természetesen maga is nemesember volt, ugyancsak fenntartásokkal követte a hangosak liberalizmusát. Egyfelől kötve hitte, hogy a nemzetiségek majd „Hunniánk üdvére“ szolgáló iparkodással hálálják meg azt a liberális magyar nagylelkűséget, amellyel Kossuthék a korlátlan szervezkedés jogát akarták számukra biztosítani. Másfelől — Bocsorral együtt — gyanakodva nézték, az Ausztriától való teljes elszakadás gondolatának, a liberalizmus szólamaiban való, mind gyakoribb felbukkanását. Ebben teljesen Széchenyivel tartottak.

— Egyedül vagyunk — hangoztatták — és gyöngék. Még gyöngék vagyunk, mert a Hunyadyak idejétől kezdve a Kalapos király koráig, folyvást véreztünk. Százötven év vérvesztését és közművelődését kell pótolnunk. Ehhez erős népszaporodásra és roppant gazdasági erőgyűjtésre van szükségünk. Ha elkötjük magunkat az osztrák császári hatalom karójától: egyszeriben minden oldalról ellenségek között találjuk magunkat. Tehát igenis: teljes függetlenség alkotmányban és nemzeti életben, de őszinte közösség a védelemben és a gazdasági gyarapodás munkájában. Hiszen a nagyobb keretnek nagyobbak a lehetőségei is.

... A vidéki összeírómunkában egyre erősebb lett az a meggyőződés, hogy a rendiség eltörlésének, jobbagyszábadításnak és közteherviselésnek voltaképen sehol sincs már igazán számottevő ellenzéke. Az olyanféle, dohos-kúriájú, csak a maga dohányzacskóját szorongató számár-ember, akiről Petőfi „A magyar-nemes” című gúnyversét írta, egészen ritka csodabogár volt már. Legalább is a Dunántúlon. És ezek után már a saját kutyájuk sem indult.

Nagy többségükben jószándékú, haladni kívánó emberek voltak ezek a vidéki urak. A liberalizmus egész gondolatrendszerével ugyan alig egy-ketten voltak tisztában, legmesszebbmenő gazdasági következményeiről s várható magyarországi társadalmi és nemzetiségpolitikai hatásairól pedig sejtelmük sem volt, de csak jót vártak tőle.

Kossuth hite, megszállottsága, tüneményes ékeszolgálása meg vezércikkeinek mágikus varázsa vonta őket a liberális elvek síkjára, a nélkül, hogy e franciaszellemű eszmekört átértették vagy ami még fontosabb: átérezték volna.

Egyszerűen Kossuthban hittek. Mivel pedig Kossuth hitt a liberalizmus világmegváltó büverejében, a többivel nem is törődtek. Kossuth hite: egymagában elég volt nekik is. — Kossuthnál — mondogatták — úgysem képzelhető okosabb ember s lelkesebb magyar, tehát: vivát Kossuth, vivát a liberalizmus!

Azt nem látták — nem is láthatták — hogy Kossuth körül és Kossuthon túl, egész sereg romantikus túlzó, jókora csapat haszonleső hivatalvadász, néhány nyegle s egy-két született forradalmár is buz-

gón nyüzsög, akik már túllicitálva Kossuth Lajost, forradalomra áhítoznak. Ezeknek nem volt fontos, vajjon van-e szükség forradalomra, van-e egyáltalán értelme bármiféle magyarországi forradalomnak — mikor a régi kiváltságos rendek nagy többségükben maguk is a kiváltságok eltörlése mellett vannak — ezek a messzire-portyázó szabadharcosok a forradalmat a forradalomért kívánták. A romantikusok a történelmi érdekességért, az izgalomért és szereplésért, a haszonlesők a zavarosban úszkáló koncert, a hivatalvadászok a tiszavirágéletű forradalmi hivatalokért, a divatmajom divatból, a született forradalmárok pedig pusztán a felfordulás piromaniákus gyönyöreierért.

Mondom, az akkori vidéki nemesség mindezekből nem látott semmit, csak Kossuth küzdelmének tiszta szándékát, szépségét, lendületét. Viszont, aki látott, az se hederített rájuk semmit, mert bizonyos volt benne, Kossuthnak lesz elég ereje ahhoz, hogy egyetlen szemöldökrándítással leintse s megsemmisítse ezeket a fogadatlan csatlósokat, mielőtt ártalmassá válnának.

Batthyány s az ország többsége feltétel nélkül hitt ebben a szemöldökrándításban, Deák — meg a politikától távol élő Sárkány Miklós — nem volt benne egészen bizonyos, Széchenyi pedig meggyőzhetetlenül — kételkedett. S ez határozta meg állásfoglalásukat is. Batthyányék együtthaladtak Kossuthtal, Deák tartózkodó maradt, Széchenyi szembeszállott vele.

— — — — —

Ebben a munkában suhant el a nyár meg az ősz.

Akkor már a város egyik bérházában laktunk, a Hosszú-utcán. Édesanyám ugyan zsörtölődött, mért

ne
m
fö
má

fár
töb
inc
A
kö
ho
ólo
A
„b
ho
rés

elér
s ö
rod

—

kas
nen
dék
tak

kes

nem költözködünk hozzá, a kígyó-utcai házba, hiszen megférünk ott is, de én nem akartam gyereklármával fölveretni megszokott nyugalmát. Öregasszony volt már akkor az édesanyám.

A Védegylet élete egyre hervadt. Sem Bocsor fáradhatatlansága, sem az én igyekezetem nem tudott többé életet verni bele. Igaz: Pestről sem kaptunk új indításokat. Végeredményben elérte már egyik célját. A nemzet megnézte, mit vásárol s a magyaros öltözködés és a honi ipar termékei divatba jöttek. Csak a honi iparfejlődés, a posztógyártás előbbrevitele mozgott ólomlábon. Erre már nem futotta az első lendületből. A magyar kékfestők ízlése, lelkesége kiverte ugyan a „bécsi piros“ kendőt, ám itt el is rekedtünk. De most, hogy mindenki honi portékát követelt, a boltosok jórészt külföldi árut adtak el magyar gyártmányként.

A Védegylettel hát alig volt már dolgom.

A lövész-századok is elérték kiképzésükben az elérhető fokot. A velük való munkám is megcsökkent s ősszel már pusztán némi irodai tennivalóra zsugorodott, Esterházy gróf mellett.

Elsuhant az ősz is.

Szüret után megint fellángolt az a harc a két kaszinó között. Még jószerencse, hogy a követválasztás nem tágitotta szélesebbre a közöltük levő régi szakadékokat, noha végezetül mégis a pápai liberálisok maradtak alul.

Követjelölt akadtt volna bőven. A Pápai Casino kesernyésen-dühös öregjei csak azért is Kocsi Sebes-

tyén Gábort a régi aulikus követet szerették volna újból a diétán látni. Ám ennek képtelenségét Koroncz, Bocsor és Károly gróf napnál fényesebben bebizonyították. Erre Bocsor felé fordultak a tekintetek. De ez ellen maga Pista bátyánk tiltakozott haragosan.

— Nekem más dolgom van! — hangoztatta. — Hagyjatok békében!

Szó volt azután a grófunkról, Esterházy Károlyról. No a mi földesurunkat mindenki megválasztotta volna. A konzervatívok nem féltek tőle, a liberálisok meg becsülték, mert Batthyány és Deák híve volt, tehát végeredményben a Kossuth-féle liberális irányzathoz tartozónak számították. De mivel Esterházy amúgyis tagja volt a felső-táblának, viszont ott, a konzervatív főurak között nagyobb szükség volt a „szabadelvűek“ táborának megerősítésére mint a diéta követi tábláján: a legkisebb okosság is úgy kívánta, hogy Károly gróf csak maradjon a főrendek között.

Éppen így főtt a feje a Polgári Casinó hevesvérű tagjainak. Ott a nemesek Eöry-Szabó Antalt, a fiatal, tüzes szolgabíró, a városi polgárok Osváld Dánielt, a hatalmas retorikájú prókátort, vagy Hoffelder doktort, a kézművesek pedig Kárpics Józsi bácsit, a csapók céhének céhmesterét szerették volna beküldeni. A zsidók Lőw rabbit ültették volna a követi székbe, Halbig Cyprián pedig önmagát. Mivel azonban zsidót úgysem lehetett választani, a patikussegéd meg mégis csak „gyütt-ment“ volt Pápán, akire komoly esetben senki sem szavazott volna, ezek az utóbbi vágyak csak elméleti értékűek maradtak.

Szóval a pápai politika fellegvárai: a kaszinók,

a maguk falai között sem tudtak megállapodni a követ
jelölésre nézve, nem hogy egymás között.

Hosszú heteken át zúgtak hát a pápai darázs-
fészkek, a nélkül, hogy dűlőre vihették volna a dolgot.
Igaz: ugyanígy zúgott azon az őszön egész Magyar-
ország. A konzervatívok — akik pedig akkor már
javarészt maguk is szinte csak a kormányzathoz való
ragaszkodás révén s nem elvi szemléletük alapján
voltak konzervatívoknak nevezhetők — úgyszólván
merő harciasságból készülődtek a nagy összecsapásra.
Rugaszkodásukban alkalmasint több volt a kortes-
szenvedély, mint a köztük és ellenfeleik között levő
elvi ellentét.

A liberálisok viszont érezték, hogy elveik döntő
erőpróbája ez a választás.

Ment hát országszerte a korteskedés, olyan
harciasan, ahogyan még soha. A vármegyei tiszt-
újítások évszázadokon át kifejlődött egész „meg-
győző“ fegyvertárát felvonultatták. Az etetés-ita-
tás, fenyegetés és ígéretés jobbról-balról meg-
indult. A mérleg nyelvét persze most is a kurta-
nemesek alkották. Ezek voltak a voksolók között
a legtöbben, tehát ugyancsak aranydolguk volt. A
szentgáliakról azt mesélték, hogy nem győzik az al-
kotmányos részegeskedést. Egyik este a konzervatívok
itatták őket, másik este a liberálisok. Hétfőn a Rába—
Sebestyén—Csóthy-had, akiknek főharcosa Pápay
Miklós volt, kedden meg a liberalisták. S bizonyos, hogy
a Bakonyvidéken emezek győzték jobban. Hogyisne!
Zámory Kálmán, a „Bakony Ura“ szélesebbre nyithatta
a bugyellárisát, mint Rábáék. A fél Csallóköz meg a

fél Bakony az övé volt. A mellett mint Meszlényi-ivadék rokonságot is tartott Kossuthtal.

Folyt hát a harc, ahogy még soha. S nem tudom, Pápán is hogyan fordult volna a dolgok sora, ha a nagy tanácsalanságba bele nem ölti a nyelvét két mesterinas s e csúfságra össze nem szedik az eszüket a pápai fejek.

Az történt ugyanis, hogy Pápa két legvásottabb inasa, a csak Lapátfogúnak nevezett hirhedt Misi, meg a közönségesen Lófülűnek szólított Tóni, egy-egy csizma-, illetve cipőpárral a vállán, fényes nappal végigdalolta a várost. Még pedig imígyen:

Pápa város bajba' van
Okosember-hijja van
Aszongya a Csicsa csóka,
Ha nincs követ a hintóba,
Aggyon hát a taliga —
Éjjen, vivát — Kalaba!

No ezen harsogva nevetett az egész város. de annál jobban megdühödött a két kaszinó. Hiszen ez a csúfondáros inasfintor azt adta a világ szájára — tehát a két örök vetélytárs: Győr és Veszprém szájára is — hogy Pápán nem akad olyan ember, aki elég okos volna diétai követnek, ennél fogva meg kell választani Kalaba Jánost.

Kalaba Jánosról pedig tudni kell, hogy a legfurcsább ember volt Pápán. Szegény mezítlábas, árva öreglegény volt, aki egész nap lógófülű, bordás, öreg lovával vitatkozott.

Lévén Kalaba János, a pápai piac taligás embere. Naphosszat ott lézengett a piac szélén, szomorú, roz-
zant gebéjével s nyikorgó, kétkerekű taligájával, hogy
segítségére legyen ténsasszonyoknak, kofáknak avagy
más fuvarraszorulóknak.

Kalaba fölöttébb kedvelte az italt. Ez is juttatta,
egykori, kurtanemesi hétszilvafája árnyékából, a nap-
sütötte, poros pápai piacra, a gebéjével. Asszonya nem
volt, így hát ha beivott, a lova szeméből vélte kiolvasni
a szemrehányást. Ilyenkor órákhosszat magyarázta
a Csillagnak, hogy nincs igaza.

Nos hát a vásott, csúfszájú, pápai inasok Kalaba
Jánost jelölték követnek, mivelhogy Csicsa-csóka né-
zete szerint, immár nem akadt nála okosabb ember,
a tapolcaparti kiváltságos városban. Csicsa-csóka
egyébként ugyancsak pápai nevezetesség volt, lévén
ökelve vénséges-vén varjú, s várkerti fészkenél fogva,
közismert pápai lakos.

Csicsa-csóka beleszólása a pápai politikába, még-
hozzá a meghökkentő Kalaba-ötlettel, valósággal meg-
rázta a kaszinók harcosait.

A „Polgári Casino“ zöme nyomban Eöry-Szabó
Antal mellé állott, a „Pápay Casino“ öregjei pedig
abbahagyták a Sebestyén Gábor nevének hangoztatá-
sát. Mindenki úgy vélte, hogy az öreg pecsovis vég-
képen lemondott a követségről. El is utazott Pápárról
a Mezőföldre, valami atyjafiához.

A harc hát elült nálunk s a konzervatívok is úgy
beszéltek Eöry-Szabó megválasztásáról, mintha már túl
is lettünk volna rajta.

A veszprémi megyegyűlésen is már csak a követi

utasítások fölött vitatkoztak. Azaz, hogy a fölött se valami nagyon, mert valójában már nem sok eltérés volt a konzervatívok és liberálisok diétai követelései között. Nagyjából mindkét párt ugyanazokat a pogácsákat sütötte útravalónak a jövőbeli követek tarisznyájába.

Veszprém vármegye két követet küldött föl annakidején a pozsonyi diétára. A veszprém-környéki járásokról bizonyos volt, hogy Hunkár Antal szabad-
elvű táblabíróra voksolnak s a nyugati járások liberálisai is nyugodtan aludtak az öreg Kocsi Sebestyén Gábor visszavonulása után.

A vén pecsovecs, mezőföldi nyujtózkodása után, Rátót meg Szentgál között vadászgatott.

Így következett el október harmadik hete s vele a választás.

A nemesek hintókon, a kurtanemesek szekereken, a bocskoros-nemesség meg gyalogszerrel vonultak Veszprémbe.

Ott azután két név körül zendült föl legerősebben a vivát.

Az egyik név valóban a Hunkár Antalé volt, de a másik: Kocsi Sebestyén Gáboré.

A mezőföldi bocskoros nemesség, azután Rátót vidéke meg a szentgáli királyi vadászok, az utolsó percben az öreg mellé állottak. Mivel vette meg őket: nem tudódott ki. De az atyafilátogatás meg a vadászgatás evvel a harsány viváttal végződött.

Veszprém megye első követe Hunkár Antal lett, második követe pedig Sebestyén Gábor.

A pápai liberálisokat a guta kerülgette mérgükben.

Végül is avval vigasztalódtak, hogy legalább Hunkár Antallal mégis Kossuth Lajos tábora erősödik.

Harmadnapra megérkezett a vérpezsdítő örömhír, hogy a liberálisok hatalmas számmal jutottak be a diétára s ami a fő: Pestmegye óriási lelkesedéssel választotta meg első követének — Kossuth Lajost!

Batthyány Lajos gróf sokesztendő fáradozása sikerrel járt: Kossuth Lászlónak, a monoki uradalmi fiskálisnak, meg Weber Saroltának, az olaszliszkai postamester lányának rabságotszenvedett fia, Kossuth Lajos, november hetedikétől kezdve immár teljesen szabadon zendíthette meg meleg, bársonyos hangját a pozsonyi országgyűlésben.

A legbúvölőbb emberi hangot, amely valaha megzendült Magyarországon.

... Azon a délutánon, amikor ez a kis hír beröpült Pápára, a fiatalság kurjongatva ölekezett össze az utcákon, Halbig Cyprián tenyérenyi széles nemzeti-színű szalaggal a nyakában, „polgártársnak“ szólított minden járókelőt és este városszerte hosszasan, romantikusan és melegen áradoztak a flóták...

A fák lehullatták a leveleiket, reggelenként egyre sűrűbb ködök lepték el a tarlókat és mezőket, borút és deret küldött maga elé a tél.

Ilyenkor mindinkább csöndesedik a világ, az emberek behúzódnak a tető alá. De akkor, azon az őszen úgy érezte az ember, mintha valami láz verte volna az emberiséget. A füstölő kémények alatt s a becsukott

ablakok mögött nem nyugodtak el s nem a télre készülődtek az emberek. Pozsony felé kémlelődtek szakatlanul.

— Szentandrás havával új világ kezdődik! — mondogatták felvillanó szemmel. — November hetedikén összeül a diéta!

A Polgári Casino-ban Halbig Cyprián azt indítványozta, szólítsák egymást ezután csak polgártársnak. Noszlopy Bálint, Szabó Imre prókátor meg Grosz Jakab gabonatözsér, a kereskedők testületének előülnöke lelkes toborzásba is kezdtek, sőt Löw Lipót, a zsidók új főabbija, egész hitközsége nevében bejelentette, hogy csatlakozik a mozgalomhoz.

A polgártárs-megszólítás mozgalma mégsem vert nagyobb hullámokat.

Annál rohamosabb módon terjedt el az ifjú-köznemeselek között az a lelkes tüntető áramlat, amely a társadalmi egyenlőség megvallásaképen önként lemondott a nemes jogokról. Ezt avval is hangsúlyozni kívánták, hogy egyik napról a másikra, tömegesen hagyták el az ipszilonnal végződő nemesi nevek végétől ezt a rendiségjelzőnek vélt betűt és a demokratikusabbnak tartott i betűvel pótolgatták. Így lett a Noszlopyból: Noszlopi, Eöry-Szabóból: Eöri-Szabó — sőt negyvenkilencben: Öri-Szabó — Bozzayból: Bozzai. Ásvai Jókay Móric, Bocsor és Tarczy egykori tanítványa akkor már régen Jókai-nak írta a nevét.

Természetesen Reguly Gáspár nem maradhatott el a sorból. A nagy köntösművész ugyan nem származott kutyabőrös ősöktől de mert a nevében vélet-

lenül ott volt az ipszilon, nagylelkű gesztussal átfestette a cégtábláját, így:

Reguli Gáspár
köntösművész

Rossznyelvű pápaiak szerint ez volt az első és utolsó eset életében, amikor nem volt külön véleményen.

Az egyik hullámot nyomon követte a másik.

A magyar ruha divatja, amelyet a Halbig Cyprián-féle világforradalmárok és a liberális világpolgári elfogás már-már megtorpantottak, Kossuth hódító-szépségű férfialakja nyomán, még nagyobb lendülettel tört előre. A kalapmódi meg egyszerűen megváltozott. Mindenki a Kossuth-kalap viseletére tért át. A pápai kalaposok nem győzték a munkát. S bizonyos, hogy Kossuth Lajos legtüzesebb hívei akkor — a kalaposok és szabók voltak.

A követválasztáson elért liberális siker egyfelől fölbátorította a szabadelvű tömegeket, másfelől magával ragadta a tartózkodókat, óvatosakat és a mindenszéllelvitorlázókat, ismét másfelől pedig megriasztotta a legkonokabb konzervatívokat is. Nem csoda hát, ha az i-vel felváltott ipszilon, a Kossuth-dolmány, Kossuth-kalap és flótajáték divatja rohamosan terjedt.

Decemberre megint újabb hullám rengett végig az országon. A névmagyarosítás hulláma. Ez ugyan már az előbbi években végig-végighullámozott Ferdinánd

király Magyarországn, de most valósággal vihar-szerűen zúgott végig a két magyar hazán.

Az egyik Hoffelder nyomban Udvarföldi lett, Czink Lojzi öccse Ön Józsefként lépett be a polgártársak baráti körébe, míg Riesig Lévi a Csóthy-kúria mézárszékének árendása Roppant Levante névvel lepte meg a hüledező pápaiakat.

Noszlopy, azaz most már: Noszlopi Bálint és a polgártársak lelkes köre, valósággal ünnepelte azokat, akik az ipszilon elhagyásával, Kossuth-kalappal vagy a magyar név felvételével jelezték a liberalistákhoz való nyílt csatlakozásukat. Hát még amikor Halbig Cyprián is úgy döntött, hogy régi neve helyett a Felényi Cyprián nevet, „viselendi“ a jövőben!

Ennek az örömére a Polgári Casino közvacsorát rendezett a Zichy-házban levő tanyáján s ott mámoros pohárköszöntők hangzottak el. Ezek egytől-egyig rámutattak arra, hogy a diadalmas liberalizmus ime napok alatt többet ér el „nemzetiségünk virányain, mint a maradi rendiség számos évszázadai“.

Szinte egyidőben ezekkel, hullámzott végig a két hazán, a szakáll-áramlat. A legvénebbek még a régi világ módija szerint: csupaszra borotválták az arcukat. Sőt magam láttam még csupaszképű, copf-parókás magyar urat is iskoláskoromban.

Mivel a liberális ifjúság előtt a csupaszképűség természetesen a konzervatív- és pecsovics-felfogás jelképe lett s ők maguk ellenkező elveiket külsejükön is jelezni akarták, már a negyvenes évek elejétől kezdve tüntetően szakállat kezdtek hordani. Úgy vélték: jó

liberalista, igaz haladó, sőt lelkes forradalmi rajongó csak szakállas ember, afféle oroszlánfejű ifjú — lehet.

A merészség, újtószándék, harcok reformpolitika és forradalmi szellem legbiztosabb jele, mondhatnám lobogó zászlója tehát a lebegő szakáll lett.

A negyvenhetes választások után meg éppen föllendült a szakáll divatja. Aki hitet akart tenni a „szabadelmű honfiúság“ mellett, az feltétlenül szakállat növesztett, sőt Kossuth-szakállat!

A borbélyok hát remekelhettek e nemes férfiúi szőrzet művészi alakításában, ápolásában s bodorításában. Azt hiszem, nem tévedek, ha azt mondom, hogy a borbély- és fodrársziparra valóságos aranykorszak köszöntött a liberalizmus erőreakálásával. A szabókhöz és kalaposokhoz tehát még tüzeesebb rajongókként csatlakoztak a borbélyok is. Nyilván e rajongásnak akarta külső jelét is adni Szarka mester, amikor — egyéb ipszilon elhagyásával nem adózhatván a liberalizmus oltárán — a művészetét jelző szót demokratizálta a réztányérja mellett függő cégtábláján, imígyen:

Szarka Péter borbéli mester

Szóval karácsonyra alig volt szakálltalan ember Pápán. Nekem ugyan nem volt — mert a régi barkóm mellé csak bajuszt növesztettem — de mivel a barkó kétségtelen rokonságban van a szakállal, a szakállasok közé számítottak.

A szakáll tehát uralkodó csillagképe lett a kornak s a karácsony körül lehulló hó, a tavalyi pelyhes ifjakat is marcona, szakállas férfiakként lephette be, szállongó pihéivel.

Abban az időben még nem ismerték nálunk a karácsonyfa-állítás kedves szokását.

Magam is csak Bécsújhelyen láttam először, Bauer Tituszék karácsonyestéin. Akkor még Elizke is tíztizenkétesztendős lehetett s a gömbölyded újhelyi patikusházaspár a szívét is ráaggatta volna a kislányának szánt karácsonyfára, a piros almák, aranyozott diók és apró gyertyácskák közé.

A karácsonyfának örvendező kislány meghatott boldogsága felejthetetlen képként maradt meg bennem. S ez a kép nemcsak újszerűségénél fogva volt százszor világítóbb és melegebb régebbi emlékeimnél, hanem azért is, mert sugárzó ellentétként ragyogott, a tullni utásziskolában töltött szomorú karácsonyaink után. Akkor Tullnban csaknem valamennyi magyar növénydek szegényemberek gyereke volt. Talán még Ivánka Imre volt közöttünk a legmódosabb. De tudtommal Ivánka is csak egyszer tudott hazamenni a négy karácsony közül. Magam meg a kis Görgey egyszer sem. Árván, hazasóhajtozó lélekkel töltöttük el akkor a szeretet ünnepének napjait s esténként vacogva bújtunk a katonaágyunk pokrócai alá. Volt úgy, hogy vívómellényben és vívókesztyűben aludtunk, mert a rosszulzáródó ablakok résein kegyetlen szelek süvítették be.

Egyszer éjfél körül mintha sírást hallottam volna a toporci kis acélemberke ágyából.

Fölneszeltem.

— Artur!

Dunnyogó hangon jött a németnyelvű válasz. Mert a Görgey-fiú akkor még alig tudott magyarul.

— Befehl?

— Valami bajod van?

Akkor már Ivánka is fölült az ágyában. Az is faggatni kezdte:

— Te sírtál öcskös!

Árván, de keményen hangzott most a válasz:

— Csak szipogtam. Elnézést. Tudom, férfinak azt sem szabad. Holnap majd megfenyítem magamat ezért a gyöngeségért. Egy hétre való tüzelőt hordok föl az első- és másod-évesek iskolatermébe.

— Bolond vagy. Hiszen nem szégyen az, ha el-lágyul az ember! — dörmögte Ivánka. — Mi is az édesanyánk gyermekei vagyunk.

Mély sóhaj hallatszott a kis Görgey ágya felől.

— Az én anyámnál... nincsen jobb... anya... — lehelte.

— Az enyémnél sincs — mondtam görcsbe-húzódo szívvel.

— Az enyémnél sincs — motyogta Ivánka is.

— Hát azért mondom — szólalt meg utóbb újra Ivánka — hogy nem szégyen az.

— Nem, nem szégyen — ismerte el a Görgey-fiú — csak gyöngeség. A férfi pedig sohase legyen gyöngel!

És nyomban rá elmesélte, hogy öltöztették fel

egyszer karácsony előtt a kutyájukat egy pásztor-subába s hogyan ijesztették meg evvel betlehemjárásuk közben a toporci asszonynépet. És nevetett hozzá érdes, rekedt, csaknem nyegle hangon.

Mi nem neveltünk. Akkor hallottam először ezt a hangját. Bántó, éles kettéhasítása volt ez az előbbi meleg, emberi hangulatnak. Utóbb, már bécsi találkozásaink alatt, amikor a gárdánál szolgált Görgey, többször kettévágta így, valamilyen nyers beszédfordulattal, az ellágyulás pillanatait. Ezért sokan úgy vélték, hogy cinikus, kemény, durva lélek él benne. Rajongott érte minden bajtársa és sajnálták, hogy ez a makulátlan ifjú, ez az erős férfipéldakép, a katonák tüköre: sem mentes minden napfolttól.

Ivánka meg én azonban, akik egyszobában didegtünk valaha a gyerek-Görgeyvel, tudtuk, hogy ez nem igaz. Vergődő, sajgó, végtelen-gyöngéd lélek parancsolt annak a példátlan önfegyelemmel nevelt, acélos testnek s ezek a nyers kitérések csak mesterséges leplezői voltak mély emberi megrendüléseinek. Talán csak Széchenyiben volt az akkori kor férfiai között érzékenyebb, aggódóbb és melegebb lélek, mint benne, az is valóságos önsanyargatással igyekezett magát keményebbé nevelni, de Görgeynek mostohább ifjúsága, ridegebb iskolája volt, hát jobban sikerült neki. Bámulatos gyorsan tudta érzéseit, az érzéketlenség, ridegség s magát gúnyoló, mesterséges cinizmus látszat-páncélja mögé rejteni. Bizonyára ez is adta a nevét, amellyel a gárdánál, majd pedig a Palatinus-huszároknál nevezték: szobor-ember, bálványkatona.

szék
az ér
csony
N
hogy
anyán
tudta
lata.
lelke
engen
F
tam l
hozta
A
üveg
sütőn
tem r
dió al
S
Odab
fiam
A
csak
a hús
tam
aggat
kákna
M
E

... Nagyon elkanyarodtam a történettől.

Ott hagytam el, hogy Bécsűjhelyen, Bauer Tituszék karácsonyestjén megfogadtam: ha Isten engedi, az én családomnak sohase lesz karácsonya karácsonyfa nélkül.

Negyvenhét karácsonyára hát megadta a Jóisten, hogy asszonyom is volt, gyereke is, meg — édesanyám is. Az öcsém ugyan Bécsben tolta a szelet, de tudtam, hogy ezen az estén köztünk lesz a gondolata. Mert akármilyen szeles világsavargó is volt, a lelke mindig átölelve tartotta az édesanyánkat meg engem.

Ezen a szenteste előtt való délutánon kisurran-
tam hazulról a határba s a hantai fenyvesből haza-
hoztam egy háromarasnyi kis fenyőt.

Azután bementem a festékesboltba, vettem egy kis
üveg aranylakkot, a cukrászdában édességet, a báb-
sütőnél apró gyertyákat s nagy titokban becsempész-
tem mindent a fáskamránkba. Alma meg nagyszemű
dió akadt odahaza is.

Se Klári se édesanyám nem vett észre semmit.
Odabent örvendeztek a már-már lábacskáira álló kis-
fiam körül, a vígan lobogó kályha melegében.

A fáskamra hideg volt, akár a jégverem. Ugyan-
csak fujogathattam a körmeimet, amíg bearanyoztam
a húsz szem diót, vékony drótból kampót fabrikál-
tam rájuk, pamutfonalat kötöttem az édességre, rá-
aggattam őket a fára s hozzákezddhettem a gyertyács-
káknak a fenyőágakra való drótozásához.

Mire végeztem evvel, be is sötétedett.

Beloptam a fácskát az ablakon át a kisebbik szo-

bánkba, majd a konyha felől bekerültem a családomhoz.

Klári éppen meggyújtotta a mécsvilágot s rávetette nagy, sötét szemét:

— Merre járkált Lelkem-uram? — kérdezte szíves szóval. — Mára igazán abbahagyhatná a munkát.

— Nem munkában jártam kedves.

— Hát? — nyílt rám a szeme anyámnak is.

— Világosságért és melegségért — mosolyogtam titkolózva.

Erre még csodálkozóbban néztek rám.

Hanem az újabb kérdést elvágta valami lábdobogás és csoszogás az udvarról.

A kis szolgálónk, meg a Julis néne bedugta a fejét az ajtón.

— Betlehemesek! Betlehemesek!

S már behallatszott a betlehemes gyerekhad kérdése is az ablakon:

— Dicsértessék a Jézus Krisztus! Szabad-e az ajtó a betlehemjáróknak, kis Jézus szógáinak, Szűz Mária cselédgyeinek, Szent József pásztorainak?

— Szabad! Szabad! — villant meg a párom szeme.

— De csak a konyhában, gyerekeim! — tette hozzá az édesanyám. — Behordanák a havat, lucskot a lelkeim, pedig ügyelnünk kell, mert kisgyerek van a házban.

A betlehemesek betolongtak hát a konyhába s rákezdték az ősi mondókákat. A két, fehéríngbe bújt, subás, csizmás, papírsüveges kis angyal vígan ugratta ollórácsos szerkezetén a csillagot, a kócbajuszú, kóc-

szak
Bet

már
lond

az é
szála

bánk
csöp
odaá

bojtá
kará

s lé
hem
rebb

páro
anyá

nek
cson

sége
zseb
elkö

szakállú pásztorkák horkoltak a földön s a picike Betlehemben fölpislogott a kis gyertya.

Elzengett a pásztorok éneke, az angyalok éneke s már a bojtárok mondották el hódolatukat meg boldondos kis mókáikat.

Klári átadta a fiúcskát édesanyámnak s kiment az éléskamrába, hogy néhány almát, diót, kolbászszálat hozzon a betlehemeseknek.

Akkor hirtelen hátrahúzódtam a kisebbik szobánkba, meggyújtottam a karácsonyfa gyertyáit s a csöpp kerek asztallal együtt, amelyen a fácska állott, odaállítottam a nyitott ajtóba.

Először az éneklő kisgyerekek közül az egyik bojtárkának maradt tátva a szája s meredt a karácsonyfára a szeme.

Azután a nagyobbik angyal hagyta el az éneket s lépett közelebb ámuldozva, végül az egész betlehemes had elnémult és csak egyetlen önfeledt szó rebbsent föl a padmaly felé:

— Né...

Akkor lépett ki mögöttük az éléskamrából a párom. És akkor fordult meg a kisfiammal az édesanyám is.

Tíz szempárban ragyogott föl a fény és tíz embernek lett sugarasabb, melegebb, meghatottabb a karácsonya, mint azelőtt.

A betlehemeseknek teletömte a tarisznyáját a feleségem s ráadásul én is a csodálkozó csőrükbe meg zsebükbe nyomtam néhány marék édességet. Avval elköszöntek.

Akkor került a mi meglepetéseinkre a sor. Apró-

ságokat ajándékoztunk egymásnak, hiszen szegények voltunk. De a szívünket adtuk velük, hát megtelt a lelkünk örömmel.

A kisfiam elé fabáránycát, falovat, meg fakardot tartottam. A gyerek az állatok után nyúlt, de utóbb mégis a kard felé hadonászott apró kezeivel.

A párom elnevette magát:

— Ez a maga régi katonavére, Lelkem-uram! Az apa letette a kardot, a fiú fölveszi. Pedig jobban szeretném, ha földdel, jószággal bíbelődne egész életében, semhogy idegenben szolgálja a császárt. A kard, maradjon a szögön a mi házunkban!

Dehogyan sejtettük akkor, hogy a rákövetkező karácsonykor kard csörömpöl a férfiak oldalán s hóban, sárban, éhesen és reményvesztetten hátrálunk Buda felé, a sarkunkban — Windischgrätz üldöző dragonyosaival...

(Lemberg)

Karácsony másodnapján lelkendezve újságolta a kisfiunkat fürdető Klári, hogy foga van már a legénykénknek.

S valóban, ahányszor az anyjára nevetett, a néhány ujnyi meleg vízben rugkapáló, rózsaszínű, vidám kis fickó: mindannyiszor kivillant a szájából az első rizskásányi fogacskája.

Délután — mint mindig — átjött hozzánk az édesanyám.

S másnap már alkalmasint fél-Pápa tudta, milyen hallatlan újság van nálunk.

Nekünk akkor ez volt a legfontosabb esemény.

— — — — —

Szilveszter napjának délutánján, a Védegylet számadásait zártuk le Bocsor Istvánnal, a Bocsor-házban.

Sötétedett, mire végeztünk. Búcsúzkodás közben hirtelen eszébe jutott valami.

— Ejnye, öcsém megtennél-e nékem egy nagy szívességet? Éppen utadba esnék, hát megkérnélek...

— Szolgálatjára Pista bátyám! — hajtottam meg magam.

— Az öreg Eöry-Szabó kért meg, hoznék ki a kollégium könyvtárából néhány könyvet. Ki is vettem őket, de megfélejtkeztem az átküldésükről. Te úgyis arra mégysz haza, add be hozzájuk a könyvesomót. És tiszteltetem őket.

— Szívesen!

Elváltunk.

Hanem az Eöry-Szabó házban nem volt otthon senki. Hasztalan döngettem a kaput a hozzáláncolt vasbuzogánnyal.

A hosszas zörgetésre azután kijött a szomszéd házból Bonnyay bácsi, a kékfestő. Az mondotta meg, hogy Eöry-Szabóék még délben kihajtottak Dákára. Ott töltik az év utolsó estjét a Batthyány-uradalom inspektoráéknál.

Oda persze nem vihettem az öreg után könyveket. Hazacipeltem hát őket a lakásunkba. Mivel közben a hőésésben átmedvesedett a borítópapír s attól tartottam, hogy a könyvek is megsínylik; odahaza

nyomban szétbontottam a csomót s kitettem a könyveket a kisszobánk asztalára.

A párom templomba készült, évvégi hálaadásra. S az Öregtemplom tornyában már meg is zendültek a litániára hívó harangok.

A kisfiú mellett ott maradt édesanyám, mi meg Klárral nekivágtunk a hóhullásnak.

Koroncz apát még sohasem prédikált olyan megindultan mint akkor. A háláról beszélt és a békeségről.

És sohasem volt még annyi hála és békesség a szívemben, mint ezernyolcszáznegyvenhét utolsó délutánján.

Azután elmúlt az év utolsó vacsorája is.

A kisfiam elszunnyadt. Eloltottuk a mécsest és kihúzódtunk a kisebbik szobába, hogy ott megvárjuk az éjfelet.

Édesanyám ledült a számomra megágyazott pamlagra. Mert hogy nálunk aludt azon az éjszakán, engem kitelepítettek oda.

Klári szemközt ült velem, az asztal túlsó szélén. A közöttünk álló kőolajlámpa fényében úgy ragyogott a két szeme, mint két mélytűzű, fekete gyémánt.

Egyideig még elbeszélgettünk Jóskáról, meg a régi időkről.

Édesanyám egyre ritkábban szólt, majd elhallgatott.

A párom mosolyogva villantotta rá a szemét:

— Elaludt...

Boldog sóhajjal hajtotta le a fejét ő is az asztalon nyugvó karjaira. Oldalt fektette rájuk az arcát s úgy figyelte minden mozdulatomat. Ez volt a szokása. Ha sok dolgom akadt s odahaza is nekiültem, órákig tudott így pihenni, némán s rám függesztett, mosolygó tekintettel. Ilyenkor néha már egészen homálybaveszett a sötét haja, válla, kedvesvonású arca, csak a két mozdulatlan szeme fénylett, mint valami távoli, rejtelmes csillagpár. Biztatófényű, útmutató menedékbe vezérlő, hívó csillagok.

Most is így pihent előttem, fáradt, dolgos kis karjaira dülve.

És nézett.

És a szemeink beszélgetni kezdtek.

Második esztendeje volt a feleségem, de ez a beszéd nem változott.

— Szeretsz?

— Hiszen azért élek!

— Tudom. De mindig olyan jó, ha mondd!

— Mindig mondom.

— Köszönöm. S köszönöm, hogy olyan jó vagy

Lelkem-uram!

— Nem vagyok én jó. Csak szeretlek.

— Meghalnék ha elvesztenélek...

— Miért gondolsz ilyeneket?

— Hiszen nem gondolok. Csak éppen mondom.

Hogy tudd, mennyire szeretlek. Ha nem vagy idehaza: egyszerre olyan fénytelenné válik minden! Mint amikor felleg vonul a nap elé.

— Bolondos vagy, hiszen az élet nem engedi meg, hogy mindig egymás kezét fogjuk.

— Tudom, de mégis így érzem. Nem tehetek róla. Szeretlek. Mondd hát te is!

— Szeretlek.

... Így beszélgettek a szemeink.

Az órainga fáradhatatlanul járt ide-oda Klári feje fölött és rángatta maga után az árnyékát. Később elverte a tizenegyet, de se anyám, se a pamlag előtt heverő Matykó kutya föl se rebbent rá. Azután megint csönd lett, csak a kályhában volt időnként apró nesz, amint a parázsló fahasábok lejjebb és lejjebb roskadtak.

Néztem, egyre néztem a jószerencsém két, mozdulatlan csillagát. S ez a két melegfényű csillag mind kisebb lett. Valami nyugodt és derűs bágyadtság muzsikált a párom feje körül. Olyan szép és olyan halk altatódal lehetett, amelyet csak az elvégzett kötelesség fáradtsága tud játszani, láthatatlan, pirinyó hegedűin.

Egyszer csak lehunyódtak hát a szép, sötét szempillák s elpihentek a csillagok.

Aludt a feleségem. Karjára dőlve szendergett. S olyan volt most az arca, mintha gyermek lett volna. Tisztaálmú, játékkal álmodó kisleány.

Nem akartam megzavarni az álmukat. Hiszen Jóska kivételével mindenki ott szendergett körülöttem, aki csak hozzám tartozott. Mindenki, akit szerettem. Az az egész kis világ, amely az én világom volt. Melegben, fészekben, szegényes de mégis biztos menedékben. Az én váramban, amelyet én építettem s én tápláltam a munkámmal.

Úgy éreztem, hogy ennél többet nem is kívánhat az ember. S hogy nincs hatalom, amely elhívhatna, kiragadhatna ebből a szelíd és meleg világból.

Az óra mutatója tíz perccel volt odább mint ahol az imént elverte a tizenegyet. Nekem mégis úgy tűnt, mintha órák teltek volna már el azóta, hogy elpihentek a csillagaim.

Még az utolsó gondolat motoszkált a fejemben, arról, hogy nincs hatalom, — amely kiszakíthatna külföldön, szelíd kis világomból, amikor az asztalon fekvő könyvekre tévedt a kezem.

Szélről egy ismeretlen könyv feküdt. Wesselényi Miklós báró: „Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében“ című stúdiuma. A címlapja azt mutatta, hogy megjelenésének már négy esztendeje múlt, de nem ismertem. Mellette három Széchenyi-könyv feküdt. A „Világ“, a „Kelet Népe“ és a legutóbb közreadott „Politikai programtörödékek“. Ezt sem ismertem. Végül az asztal balszélén az ötödik könyv. Ezen aranyos betűk hirdették a címét: „Felelet gróf Széchenyi Istvánnak Kossuth Lajostól.“

Tűnődve nyúltam az elsőért és csak úgy taláломra, olvasni kezdtem.

... Mások közöttük kegyelmesebbek irántunk. Horvát- és Szlavonországot az egyik, az úgynevezett tót vármegyéket pedig egy más alkotandó szláv álladalom részére szánván; minket magyarokat honunk közepén azon részre szorítva, melyet tisztán magyarok lagnak — egy kis tartományocskává szigorítva — megengednének létezni, vagyis tengődni. Ily követelés emel-
tetik ellenünk.

A szláv követelők mellett, túl az oláhok akarnak pörbe idézni „örökösödési jognál fogva“ Erdélyt, s Magyarhon oláhlakta részeit venni el tőlünk. Hazám, nemzetem, léted vagy nemléted kérdése forog fenn, ébredj és tegyél, vagy veszni fogsz.

*Oh, bár a földet sarkaiból megrázó, végítéleti trombita erejével
harsogva e felkiáltás, minden kar-, kor-, nem- s helyzetbeli s
minden színezetű magyar fülébe!*

Megdöbrentem. Az árvízi hajós, a várfogságot szenvedett politikai rab, akiről csak akkor tudtam meg azt a riadó hírt, hogy szemevilágát veszítette: a liberális mámor bizakodó, harsány trombitazengése között, ilyen földalatti morajlásokra figyelt? S az egykori bikaerejű óriásból ilyen kétségbeesett hördülés is ki tudott törni?

Hideg borzongás futott végig a hátamon. Hogyan: mi Ausztriával pörlekedünk, holott körülöttünk és alattunk sokkal veszedelmesebb indulatok kavarnak? Ausztria és Metternich és Schwarzenberg és a német fejedelemségek Zollvereinje mégis csak kívül van, de ezek, ezek a készülődő gyűlöletkigyók itt sziszegnek körülöttünk és itt tekerődnek köztünk s holnap talán már rajtunk!

És... Úristen! Hiszen ezt olyan magyar hőrgi felénk, aki ismeri őket! Erdélyben él, nemzetiségek között s Erdélyország fojtogatott, gyengülő erejével kiált felénk! És ezt, ezt nem látják a szabadság rajongói? Itt egymás fejét verik be „csakazértis“ jelszóval a liberalisták és konzervatívok, amikor ez a tisztalátású, gyötrődő magyar már ilyen rémületes segélykiáltást üvöltött felénk a szamosmenti várból?

De hát mit mond ez tovább? Milyen védelmet, milyen gátverést kiált?

... Az óra könyörtelen egyhangúsággal mérte a perceket, a feleségem mosolyogva álmodott, anyám halkán szunnyadozott, lábánál a karikában fekvő

kutyánkkal, a túlsó szobában az életünk első kedves kis termése aludta a gyermekek álmát s én felborzolt lélekkel kapkodtam ki a könyv egyes részeit.

Vajjon mit mond ez a tisztánlátó, aki talán éppen abba vakult bele, hogy a napfoltokra meredt a liberalizmus tüzes és fényes sugarú napkorongjában?

Mert szabadságrajongó ez is. Látszik a gondolkozásmódján. Kossuth lángoló heve magához rántotta őt Széchenyi mellől s Erdélyországban ő lett Kossuth lelke.

Azaz, hogy, lám: ebben a kérdésben nem azt mondja, amit Kossuth! Ő sem enged abból, hogy az alkotmányt ki kell terjeszteni minden nemzetiségre, de ugyanakkor hangoztatja, hogy nem szabad azok nyelvére törnünk. Bizonyos, hogy a törvényhozás és államigazgatás nyelve csak egy lehet, de a nemzetiségek hajlékának ajtaján ne kopogtasson be a magyar nyelv — hajdúpálca és szuronyok kíséretében. Ne erőszakoljuk nyelvünket a tót, az oláh, a rác és a horvát ajkakra — erőhatalommal. Adjunk nekik jogot, emeljük őket határokontúli testvéreik életszínvonala fölé s ne verjük őket orrba azért, mert odahaza a maguk nyelvén beszélnek.

Elgondolkoztam. Csakugyan: a latin nyelv uralma idején sem tiltottuk, hogy odahaza a maguk nyelvét használják. Nem is volt semmiféle sérelmük. De most, hogy hála Istennek a magyar nyelv a hivatalos, ha ezen túlmenve még tovább lépünk és kényszerrel akarjuk ráerőltetni a nemzetiségekre otthonukban is a mi idiómánkat, akkor holnap megformulázódik az

első sérelem. Ebből a sárkánytojásból pedig holnapután kikel az első vád és e vádnak ezer szája lesz és mindegyikből lángoló nyelvként csapkod ki a levegőhöz jutott gyűlölet, hogy fölgyujtsen közöttünk és körülöttünk mindent. És ennek már se fékje se gátja nem lehet, hiszen a liberalizmus odahajította nekik a korlátlan szabadságot is!

Eszembe jutott Sárkány apátnak meg Zámory Kálmánnak, a „Bakony Urának“ tavalyi disputája, mely ott zajlott le a Papod-tető nyiladékában, amikor fölhágtunk a vadászok láncával az erdővágásba. Akkor, ott mondotta a rajongó Zámory a liberalizmusra, hogy az mindent meggyógyító csodaorvosság. Azt mondotta: csak meg kell adni mindenkinek a gondolatközlés és cselekvés korlátlan jogát, s attól kezdve mindenkinek „egy törekvése leend — honunk őszinte szolgálata.“

Sárkány akkor Széchenyi lelkével töprengve, azt kérdezte, vajjon megkérdezték-e e felől a nemzetiségeket is. Mert ha a liberalizmus magyar rajongói egyfelől türelmetlenek a nemzetiségekkel szemben a nyelvhasználat terén, másfelől pedig odavetik nekik a cselekvés korlátlan szabadságát, akkor ezek aligha „Hunnia felvirágoztatására“ használják majd fel ezt a szabadságot. — Erre válaszolta azután Zámory, hogy nincs semmi félténivaló e részben sem a liberalizmustól. Mert a szabadság mindenkit átalakít. A nemzetiségek lelkivilágát is. Szó se lehet hát megcsalatkozásról. Hiszen elképzelhetetlen, hogy Kossuth híve lenne a liberalizmusnak, ha a legkisebb veszedelmet is látná benne a magyarságra nézve. Varázs-

vessző a liberalizmus, amely egy intésre nagyjá teszi az emberiséget!

— És szétagolhatja Szent István országát! —
tette akkor hozzá Széchenyi sóhajával Sárkány Mik-
lós, a bakonybéli apát.

Akkoriban, igen, akkoriban alig fogtam föl mind-
ezeket. Hiszen a lelkem — Klári képével, hangjával
és szavaival volt tele.

De most, ezen a virrasztó, szilveszteréji órán,
gyötrelmessé és mázsássá nehezedtek ezek a gondo-
latok.

A zsidói óriás négyévelőtti felhördülése verejté-
kessé tette a homlokomat.

(Ungvár.)

...Az óra megzörrent, elütötte a felet és semmi
sem rezzen meg tőle. Sem a fiam a másik szobában,
sem a párom, sem édesanyám, sem a barna tacska.

Szabadulnom kellett a rámnehezedő lidércnyo-
mástól. Wesselényi riasztó szakadékba mutatott. Félre
hát a sötét képpel! Hogy is mondotta Széchenyi? So-
kan azt gondolják: Magyarország — volt; én azt sze-
retem hinni: lesz! — Hanem ez a bátorító hang a „Hi-
tel“ oldalairól zeng. Ez a könyv meg, amelyet most ma-
gam elé tettem s lapozni kezdtem: a „Világ“ volt.
Ismertem mindkettőt. Vagy tíz-tizenkét esztendeje ol-
vastam őket még Győrött, amikor a Schwartzemberg-

bakák ott fekvő zászlóaljánál hadnagyoskodtam. Emlekeztem rá most is, hogy Széchenynek ez a második könyve; a „Hitel“-ben lerakott fundamentális országépítés harcos védelme Dessewffy József gróf „Taglat“-ának támadásával szemben. Milyen furcsa is, hogy a Cenki Kiáltó az első dárdát a konzervatív oldalról kapta! Izgatónak, bujtogatónak, forradalmárnak vélték a verbőczyánusok, mert meg akarta indítani a vérkeringést Magyarországon és emberi életet követelt kilencmillió, ágrólszakadt jobbágy számára.

Milyen régen volt mindez! Hogy lelkendezett a „Hitel“ szavaira minden jószándékú magyar! És hogy gyönyörködött mindenki a nemzetébresztő gróf visszavágásának szépségében, erejében, amikor a „Világ“ oldalain szétszabdalta a maradiak világának áporodott sötétségét s fényt bocsátott a pókhálós zugokba! Hol van már az akkori rajongás. Az ember el se hinné, hogy az egykori, bámulattal emlegetett Széchenyi ugyanaz, akit most árulónak, maradinak, köpönyegforgatónak neveznek s vagy gyűlölnék, vagy sajnálkozva emlegetnek — a liberalisták.

Most hát a harc könyve, Széchenyi harcának fényes fegyvertára volt a kezemben. A borítótábla meg a címlap között ott felejtett papírlap sárgult. Megismertem az írást. Bocsor István tintás lúdtollából sercegett rá valamikor a papirosra. Néhány sornyi jegyzet volt az egész. Talán még abból az időből, amikor először olvasta a nagyfejű Bocsor a „Világ“-ot. S a könnyebb megértés kedvéért, emlékeztetőül papírra vetette a „Hitel“ summázatát. Ennyi volt az egész:

A „Hitel“ summázata.

1. Nemzetünknek — áltatás és hízélgés nélkül nézvé — számos fogyatkozási s hibái vannak. Uamint hiusáa, szalmalángos s nyomban lohadó lelkesedés, közrestités, jene irígység, türelmetlen pártoskodás és uralomváau. Végül általános gyűlölködés magyar és magyar között.
2. Ezek pedig fékjei s koloncai minden előhaladásnak.
3. Hiuságunk miatt csak olyan politica számíthat itt köz-tetszésre, amely hízelkedik hibáinknak s fogyatkozá-sinknak.
4. Ebből nyilvánvaló, hogy a hízelkedő, mindeneknek tetsző politica ártalmas és gonosz, mert eleve útját állja a haladásnak.
5. Tehát félre a szív hiu politicájával és csupán józan ész-szel fontoljuk tennivalóinkat.
6. Ehhez azonban a hibáinktól és fogyatkozásainktól min-denáron szabadulni kész, kiművelt emberfőre van szük-ség. Vagyis: minél több kiművelt emberfő és magas közerkölcs.
7. „Inkább a lehető jót akarom elérni közép-úton, mint a a képzelt jót, melyet tán csak másvilágon lelendünk fel — levegő-utakon.“

Nyilván e summázat után fogott hozzá Bocsor annakidején a „Világ“ olvasásához. S most, vogy vé-gigfutottam odavetett jegyzetein, valóban summázva láttam magam előtt az első ébresztő-könyv egész ér-telmét.

Sóhajtvá lapoztam bele, a „Világ“-ba. S most meg-megakadt a szemem némely helyen.

(Buda.)

„...Nemzeteknek úgy vannak élettépcsői, mint emberek-nek. Én magyar hazámat igen fiatalnak tartom s ifjúságának több nevezetes jelei közé számítom azt is, hogy arány nélkül több költői sajátssággal s tehetséggel bír — mely a képzelet for-rásából fakad — mint az ítélet komolyabb tulajdonival, me-lyek inkább régi nemzeteknél fejlődtek már ki...“

Tovább lapoztam.

„Dilettant tehetségem szerint mindent elkövettem az álmosok felcsiklandozására, rossz gazdáink magokba-térésére, német honfiaink magyarosítására... S könyvemet megáldá Isten... és számosakat ébreszte fel. Hanem hogy engem sem fog a közönséges olvasó munkám elolvasta után jobban kedvelni, mint a kisdud beteg a seb- vagy fogorvost... azt előre láttam...

Más oldalon:

... Sokan szerzik meg, számosan olvasák is... de csak kevesen érték. Ami másokra volt mintázva... vagy hogy rajzim tudtom nélkül véletlen rájok is illettek; magokra vevék; s így olvasó publicumom nagy volt ugyan, de annál szembe-tűnőbben csökkent hív és jóakaróim száma...

Tovább lapoztam.

... Régente tán a magyar veszedelmesb ellensége volt hazájának minden szomszédinál s tán önmaga rombolta el... azon szép jövőndőt... De éppen azért, mivel úgy volt valaha s már ők dúlták anyaföldöket örök meghasonlásik által, mi mostaniak is úgy cselekedjünk?...

Megint fordítottam.

... Most pedig egyenesen a tisztelt grófhoz.
Köszöntlek másodszori megtámadtatásodban tisztelt honfíl! Én el akarom hinni: ügyetlen vagyok... nincs igazságom; de tőled azt kérdem: miért hallgattál 60-dik évedig, ha ennyi fel-sőbbiséget érzél magadban? Miért nem íráls s cselekvél... ahe-lyett, hogy mondásaim s tetteimet csendesen bevárván, azokat ítélgesd? Te szép bölcsen engedsz a nyomatlan s eddig járatlan úton csapást törnöm, s míg én sokszor torkig esem, bukdo-zom... s nem ritkán szinte nyakamat töröm: te csak messzi-ről ballagva utánam, nézed lévedéseimet, hullongásimat s kár-hoztatsz, Menj elől te, s törj utat, hol eddig szinte még ösvény sem volt... s bennem hív követődre találysz... S bizony szá-vaiddat nem facsarandom el s gyanúszínessé s gyűlöletessé nem teendlek!

Lapoztam.

... argumentum s nyomaték gyanánt ősz hajaidat is... szükségesnek ítéléd felhozni?... Van sok öreg, kinek haszon-nal élt idejét néhány percre lehetne szorítani; van olyan, ki rö-vide életében sok századon hatott keresztül!

rabo
kolm
sőt s
pedig
haso
sváb
oláh
sége,
gyar

sötét

mert
át al
itélet

nyi

sabb
sabb
rítás
nyúl

pott
kodd

talán
tákh

gazdál
egy f
kevess
minde

Megint tovább pergettem a lapokat.

... Magyarország állapotja? ... Hazánk rútul el van darabolva pártfelek, hitvallás, külön nemzetek s municipális alkotmányunk által. S mi gyengeségünk okát nem látjuk át — sőt sokan közülünk nem is sejtik, mily gyengék vagyunk —, pedig ezen elboncolás teszi hazánkat beteg, haldokló testhez hasonlónak... A parasztság sok nemzetbelire van tagolva, s a sváb értelmes munkássága, a tót irthatatlan termékenysége, az oláh szokásihoz makacs ragaszkodása, a rác kereskedői ügyessége, mind szűkebb határok közé szorítják a törzsökös magyart...

De hisz ez épp olyan komor, mint Wesselényi sötét prófeciája! Tovább!

A magyar egy gyermek-nép, most semmi, de minden lehet, mert lelki s testi erő rejtőzik fiatal keblében. Minden lehet, ha át akarja látni, hogy semmi. Csak két ellensége van, az előítélet s elbizottság!

Végre! Igen! Ezt a mondatot kerestem Wesselényi riasztó segélykiáltása után.

Mintha meglobbant volna a mécsvilág is. Világosabb fény villant a feleségem alvó arcára s nyugalmasabbnak hallottam édesanyám lélekzetét. A fojtó szorítás elengedte a szívemet s felszabadult sóhajtással nyúltam a másik könyv után.

Ez a „Kelet Népe“ volt.

Pergettem a lapokat s a tekintetem mohón kapott ki a soraiból néhány maroknyit. De amit kikapkodtam belőle, az éppenséggel nem nyugtatott meg.

Izgatotthangú intelem volt ez Kossuthhoz, vagy talán még inkább a Kossuthon is túlvágató liberális-tákhoz.

A pergő lapok megállottak az ujjaim közt:

... Az idővel, értelmi súllyal, kiállító tehetséggel, úgy kell gazdálkodni, mint pénzzel, sőt szigorúbban... Valamint például egy forintot egyszerre erre s arra nem fordíthatni, szintoly kevéssé fordíthatni időt, értelmi súlyt s kiállító tehetséget is mindenüvé egyszersmind...

Fordítottam az oldalon.

...Mihez képest a magyarosodást, közcsinosodást s alkotmányunk tágasb alapokra tételeit, minthogy ezek még most némileg s bizonyos esetekben teljes ellentétben léteznek egymással, sem eszközölhetni egyszerre. De valamint a forint... csak egyfelé fordulhat egyszerre sikerrel: úgy kell fordulni... kettős feladatunk egyikének mindenekelőtti tökéletes biztosítására... Választanunk kell tehát!... Meg kell, meg lehet menteni mind a kettőt. Felhevült vér, a legjobb akarat, a leg-szilárdabb elszántság erre azonban korántsem elég; itt egyedül hidegvér és a csalhatatlan szám vezethet üdvös öbölibe.

Tovább.

A császári birodalomban elfoglalt helyzetünket mérlegelve, így szól:

...Kérdem, józan *tactica-e*... vajon jó *tactica-e*, ha egy font magyarsággal nagy hetykén kiállunk s abban el akarunk olvasztani $\frac{3}{4}$ font tótot, 60 font szlávval egybefüggő tótot; $\frac{1}{2}$ font görögöt, 40 font vallásrokonnal egybefüggő görögöt; $\frac{1}{2}$ font oláhot, szinte $\frac{1}{2}$ fonttal egybefüggő oláhot és végképp 40 font németet, velünk lehető legnagyobb összefüggésben levő németet? Hol vannak itt a hihetőség számai, hol ígérkezik itt siker?... Ússzük csak lágyvelejű, fenyítéket érdemlő gyermekként gyenge fazekunkat egyszerre minden fazék sőt szláv és német köedény ellen is, mi számban annyival csekélyebbek... és ne kételkedjünk: rövid idő alatt törött cserép lesz a magyar.

Miért pezderkedni tehát ott megtámadólag, hol az ellenség éppen legerősebb és ekép a győzelem éppen oly lehetetlen, mint bizonyos a meggyőztetés?...

Nyelvünk törvényesítése által a magyarságot illetőleg meg-lehető állásba jutottunk, őrizzük ezt! De tovább, a családi élet körébe, ne kényszerítsük tűzzel-vassal, nehogy a visszahatás törvényei szerint, tűzzel-vassal ismét visszaverettessünk s meg-semmisíttessünk. Várjunk valamit az időtől is...

Úristen! Hiszen ezek megint az Árvízi Hajós gon-dolatai! Tovább!

...Ha ellenben tóthoz, némethez, és a magyar hon egyéb véreihez így szólok: „Hazátok néktek odakünn is van, de nekünk nincs sehol csak idebenn, alkotmányt viszont ti nem bírtok, de bírnak mi, és ezért lépünk egyezésre; és ennek fő vonásai legyenek ezek: Beszéljen kiki tótul, oláhu, görögül, latinul, franciául, sőt sanscrit nyelver bár házi körében... ezen győ-

nyőri
mi a
gyar
hesse
alkot
getjü
mint
azt r
lyebb
üstök
hogy
az er
míg
zetek
kopn
tunk

... M
nyun
védő,
széke
halad
szenv
hogy
erőm
forgá
tessél
hajto
leg:
fogva
tatik,
tökél

A
akkor
lassan
dás
ostor
dozó,
minde
az ön
A

nyőrrü engedményekért folyjon viszont mindaz magyar nyelven, mi a nyilvános élet körébe vág... Hogy pedig legyen is ok magyar nyelven beszélni és azt nem erőltetve, szívesen is beszélhesse is sok... ám terjesztessék Hunnia határai közt a magyar alkotmány áldása mindenkire...

Ha így szólunk tóthoz, némethez, sat., ha ilymódon édesgetjük ügyünkhöz... és ahelyett, hogy a magyarságot mindig mint valami haszontalan terhet akarnók hátára csatolni, néki azt mint valami felette becses árut ajánljuk:... egy kissé mélyebben hatunk a következmények gyökereibe, mint hazánknak üstökös csillaghoz hasonló azon propagandistái... kik ahelyett, hogy szelíd, megkedveltető világba állítanák a magyarságot, azt az erőszak legremitőbb lángözönében törtetik elő... Mindaddig míg ily, kormányozni csekélymagunkat sem tudó, s mégis nemzeteket reformálni akaró elbizottak a divatbul gyökérig ki nem kopnak; ne követeljünk hozzánk hajlamot, vagy éppen iránunk őszinte részvétet. Mindez csak az időnek lehet munkája...

A szemeim már vágtattak az oldalakon.

...Mit kelljen tehát alkotmányunk kiképzésére tenni? ...Mindenekelőtt azt kell vizsgálni, mimódon lehetne alkotmányunk elemeit annyira kifejteti, oly egymást értő, egymást védő, tömött phalanxba egybeolvasztani, mikép azzal a királyi székelt védve, a rendbontó selejteéseket sújtva, biztosan lehetne haladni... És eszünk, ha bennünk minden hajlam... minden szenvedelem hallgat, valjon mit fog tanácsolni? Okvetlenül azt, hogy a szenvedelmek csillapíttassanak, hogy a megindított erőmű ne csak haladjon, de ne is ingadozzon, hanem rendes forgásban tartva, okkal-móddal a legélénkebb mozgásra emeltessek... és pedig azon felette egyszerű okból, miszerint a túl-hajtott gőzerőműnek sem köszén, sem tűz, de éppen ellenkezőleg: gőzkirekesztés kell, és azon még fontosabb tekintetnél fogva, hogy minden, mi természetes hajthatóságán túl-hajtatik, vagy kénytelen megbomlani, vagy nehezebben halad, sőt tökéletesen meg is állapodik.

Tovább!

A „Pesti Hirlap“ szerkesztője — persze: ez Kossuth volt akkor — ahelyett, hogy gyönyörű állásából, hatalmi köréből lassankint de biztosan ránkivirrasztná a nemzetisedés, csinosodás... napjait; mint valami magasb de ellenséges hatalomtól ostromozva, homlokegyenest hajtja szerencsétlen, csak most lábadózó, nemzetté virulni csak most akaró népünket az anarchia mindent elsüllyesztő örvényébe, vagy mi hihetőbb, közvetlenül az önkénynek hajótörő szirtjei felé.

A Pesti Hirlap szerkesztőjének nem szívében van a baj,

mert az bizonyosan nemes... sőt velejében sincs hiba, mert hiszen roppant s valóban ritka elmebeli tehetségirül senki, csak legtávolabbról sem kételkedik. Hanem taticája, modorja hibás. Ekörül forog a dolog. De ez annyira hibás — tisztelet, becsület, de igazság is! — hogy valamint a vigyázatlan háromszor gyújtja fel a házat, míg a gyújtogató csak egyszer: a következmény után ítélve, ő róla egyenesen azt lehetne gondolni, hogy szíve éppen nem jó s feje nem sokkal jobb.

... Mack tábornok... felette jó szívvél bírt s ezse is ugyancsak helyén ült, modorja, taticája azonban hibás vala. S így lón, hogy mindegyre verték őt és csatákat soha sem nyert. Bonaparte viszont rossz szívűnek mondatik... feje azonban meglehetősen volt; de még sem ez tette őt nagy vezérré, hanem inkább taticája, modorja; és azért habár nem jajdult is minden csepp vérnél fel, Mack ellenben... igen irtóztott a vérontástul; azért mégis, én legalább, inkább Napoleont óhajtanám vezérül.

... És most... egyenesen megmondom, miben hibáz a Pesti Hírlap szerkesztője: egyedül abban, hogy a képzelet, a gerjedelemnek fegyverével dolgozik és nem hideg számokkal, vagyis... a szívhez szól, ahelyett, hogy az észhez szólna. — És ím: a Pesti Hírlap elleni kifogásaim s gáncsaimnak és egyúttal fent érintett országklási rendszeremnek kulcsa! Mely rendszerrel már régóta eléállok, mert ez azon egyedüli, mely országklásban üdvre vezet, és kivüle más — nincs.

Milyen régi vita volt ez! Kossuth Lajos bálvány lett azóta, Széchenyi meg szinte elfelejtett ember. Ha hajói, hídépítése, tudós akadémiaja, folyószabályozó munkája, lóversenyei, gazdasági egyesületei nem forgatták volna meg újra és újra a nevét: bizony alig emlékeztek volna rá. Igaz: ezeket is lefitymálták. — Könnyű neki! — mondogatták — a kormánnyal tart, belépett a királyi helytartótanácsba, hát segítik minden tervében. — Pecsovics! — mondták mások. — A juste milieu embere! — biggyesztették le a szájukat a legjámborabb liberalisták is. — És ez a négy szó megvetőbb volt már a „pecsovics“-nál is. Mert ahhoz, hogy valaki pecsovics legyen: bátorság kellett. A liberalista kiállás meg éppen a bátorságok

bátorsága volt. Hátha még forradalmár jelszavakat is hangoztatott az ember! De a középút? A juste milieu-felfogás? No, ez csak nem lehetett álláspont! A pecsovicsook — ha ugyan voltak még ilyenek — éppen úgy keveselték az ilyen ember bátorságát, mint a liberalisták. — Nem mer velünk tartani! — mondták róla mindkét oldalon.

Ez a „nem mer“ pedig a legrettegettebb ítélet volt ősidők óta Magyarországon. Hány jámbor, vagy éppen nyúl szívű embert vadított már szilajjára, meg bátorított talán csatákban hőssé is — a rettegés: ettől a kétszónyi halálos ítélettől.

Ezernyolcszáznegyvenhét Szilveszter napjának éjszakáján már alig volt Magyarországon ember, aki máshova sorolta volna a cenki grófot, mint a juste milieu lovagjai közé. Vagy ha voltak is ilyenek, azok sem mertek szólni, mert féltek, hogy őket is e lenézett „félemberek“ közé számítják. Én legalább nem találkoztam ilyenekkel Sárkány apáton és Bocsor Istvánon kívül.

Megint a könyv lapjaira esett a tekintetem.

...Kossuth Lajos kezében — harsogták a betűk — egy az ország legtávolabb részeibe és rögtön elható hetenkénti hírlap nem lehet eggyéb, mint a lehető legélesebb fegyver. De ez, fájdalom, nem operálni, nem mirigyéből kitisztítani, de meggyilkolni fogja a hazát... nem dicső jövőendőbe vezérli, de okvetlen a sirba dönti a magyart... mert az érzelem s nem az értelem köréből emeli roppant hatású szövegét. És eképp az országlásnak vagy az abbai beavatkozásnak nem azon rendszert követi, mely a legegyszerűbb helyzetben is az egyedül üdvös, és annál elkerülhetlenebb felette szövevényes körülményeinkben; de ehelyett egyenesen francia modor szerint működik. mely modor — bármily különösnek és szokatlannak tessenek is állításom — az érzelem köréből működik. És nem más: mint az, mely után indultak Mirabeautul kezdve Camille Desmoulins,

Danton, Saint-Just, Marat, Robespierre, egész a mai francia propaganda hőseiig... kik egyenként jobbadán jók, sőt többen közülök megvesztegethetlen becsületűek és cynikai egyszerűsüek valának, de a szív és érzelmek tévútaiba keveredvén, hol megállapodás többé nincs — és ez a legfőbb szempont — s melyeken történetesen senki sem állotta útjokat, végre oly vakbuzgó tébolyságba estek, hogy nyavalygó ábránduk szerint az emberiség díszére, felebarátaik jóllétére: felcsordultig fertőzték embervérrel a hazai oltárt és most jobbadán mint embervért szomjazó szörnyetegek említetnek átokként. Holott politikai pályájuk kezdetekor — és ezt megmutathatni — mindenek felett felebarátaik s az emberiség iránti szeretet szomja hevíté keblüket.

Rémkép! — döbönt föl bennem a gondolat. — Rémkép! Széchenyi magyarféltő képzeletének iszonyatos káprázata. Hogyan láthatja a Cenki Kiáltó Kossuthot Saint-Just-tel és Marat-val ugyanazon a képen?

Tovább pergettem a lapokat s hátrább állott meg a szemem:

... A magyar népet a világnak megtartani és nemcsak megtartani, de az emberiség díszére nemzetté, nagy, erős, dicső nemzetté emelni lehet... de egyedül a minden szenvedelmektől ment és minden ábrándnak s szívgerjedelemnek parancsoló „hideg ész“ jelelheti ki ennek útját.

Egy hajszálon függ az egész, drága honosiak, egy elhibázott vonás és minden helyrehozhatatlanul el van veszítve. — Ez állapotunk diagnosisa. De azért nem vagyunk gyengék, korántsem és ebben fekszik felvirulhatásunk titka, hogy csak mi magunk vágthatjuk ketté azon hajszálat, melyen függünk, semmi más erő nem. Sőt minden elhibázott vonás, nemzeti és alkotmányos létünk elleni minden vágás, mely kívülről hatna ránk, csak erősítené, csak szilárdítaná létünket. Mert azon nép, melyben felébredt a nemzeti méltóság érzete, s mely már sejteni kezdi: mi a nemzeti nagyság; az, habár csak egy maroknyi volna is, csak maga sértheti, egyedül saját kezeivel gyilkolhatja meg magát.

Mikezeinkben van tehát, vagyis inkább „azok kezeiben“ van fajtánk sorsa... kik fénykörüknél és... igen nagyon megérdemelt népszerűségüknél fogva, a kolompot viszik elé és a lehető legélesebb fegyverrel vannak ellátva.

A végére lapoztam a könyvnek. Az utolsó oldalra. Vajjon hogyan végzi rémképeit ez a szakadékbálató lélek?

A Pesti Hírlap szerkesztőjéről sokan azt hiszik: legjobb akaratú sem tudna többé engesztelő és csendes reformatioi szellemben írni, olyannyira volna forradalmi anyaggal saturálva; mikép ez már nedv — s vérébe ment volna át.“ És ez könnyen meglehet. Én azonban nem tudom, nem akarom hinnit! Miszerint, azon kéressel végzem is be e soraimat, hogy tépje bár személyemet ahogy tetszik minden ceremónia nélkül, de csak Istenért ne használja nimbusát és népszerűségét Magyarországnak zavarba hozására. — Még mindenre van idő... de nem sokára többé nem lesz, mert mindennek megvan bizonyos pillanata, mely ha lepergett, valamint oda van erény s becsület, úgy oda van élet és minden remény.

Négy év múlt el e könyv megjelenése óta. A „Pesti Hírlap szerkesztője“ azóta megfutotta üstökösútjának negyedét s hol volt már a Pesti Hírlaptól és a szerkesztői széktől?

A harmadik Széchenyi-könyvért, a „Politikai programmtöredékek“-ért már nem is nyúltam. Nem lehetett benne kétségem, hogy az még hevesebb szembenállás Kossuth-tal és még riasztóbb jóslat.

A Kossuth-könyvet húztam magam elé.

Dehogy is tépte ez Széchenyi személyét!

Tiszteletteljes, nyugodt és síma válasz volt ez a nyugtalanító, lélekrázó vízióra. Fölényes, rugalmas értelem fénylett benne végig. Széchenyi izgatott, darabos, rapszodikus pátosza után a harmónia pátosza. A nagy, lélekgyógyító tudósok bizalmatárasztó biztonságára áramlott benne olyan kristályosan tiszta és zengő sorokban, ahogyan magyarul még nem írtak. Wesselényi és Széchenyi komor, viharfelhős, sziklás csúcsai és ijesztő akadályai után a nyugalom derűs, délibábos

tája vonult elem. Lendület, jóreménység s a szabadság-
eszme világmegváltó hatásának törhetetlen hite sugárzott a szememen át a lelkembe, ellenállhatatlan argumentumok diadalmas zengése között.

Milyen más az a nemzet, amilyennek Kossuth látja népünket, mint Széchenyi „gyenge magyar fazeka“!

E nemzet ép, ifjú, egészséges, elég erővel bíró: institútioinak százados jogait is kijavítani!

Azután:

Mindenekelőtt óvjuk meg a szabadságot, amely már van; azért jogainkból semmi áron! másfelől emeljünk a szabadság sáncai közé mindig többeket. Szabadság nem veszít, ha megosztatik, sőt mindenkor nő és erősödik. Midőn ezt tesszük: az anyagi fejlődést is legsikeresebben mozdítjuk elő. Mert ha igaz, hogy csak azon jólét tartós és állandó, mely a nemzetből fejlett ki önként és szabadon: a szellemi érdeket kell kifejezni, hogy a jólét kifejlődhessék önként, szabadon. A szabad szellem csudákat művel az anyagon is!

Tovább lapoztam:

...inkább akármí, mint testi javakért nyakunkba rázott szolgáljárom! Azért hát jog és szabadság legyen jelszavunk.

Újra lepergettem néhány lapot:

Jónak csak azon tant vélhetem, miszerint az ész javalja mit a szív akar s a szív akarja, mit az ész javal.

Lám: milyen harmóniában olvad itt össze Széchenyi tragikus szív- és — ész-ellentété! S milyen egyszerűvé válik a magyarországi nemzetiségek együtélésének tétele is, ebben a mindent oly derűs-egyszerűnek látó lélekben! Íme:

„A kereszténységnek mindnyájunkkal közös alapelve: Mi atyánk, ki az egekben vagy. E szóban a testvérszeretetet elve rejtezik s ezt gyakorolnunk kell egész életünkben, ha azt óhajt-

*juk, hogy idegenajkú polgártársaink, nemzeti érdekeinkhez
sínulva, így említsék a közös hon édes, szent nevét: Mi atyánk,
ki a földön vagy!*

Kinek van hát igaza?

Az Erdélyt-féltő s ezért az Erdéllyel való úniót
oly türelmetlenül sürgető, zsibói óriás dörgő hangjá-
nak és vele együtt a százkezű cenki gróf darabos
lihegésének — vagy a magyarság új, bővőshangú
varázsfuvolájának?

A parlagonjáró gyötrődőknek — vagy a szabad-
ságeszme táltosán száguldó csodahívőnek?

A veritékes, hörgő, magyar Sziszifuszoknak —
vagy a hitével mindenkit megigéző, derűslelkű
varázslónak?

. . . Az óra megzörrent és elverte a tizenkettőt.

Fölállottam, megtöltöttem három pohárkát illa-
tos somlaival s fölcsóktam álmából a feleségemet
és édesanyámat.

— Éjfél? — kérdezték álmittasan, mosolyogva.

Derűs szívvel emeltem feléjük a poharamat s
úgy válaszoltam:

— Igen: az. Ezernyolcszáznegyvennyolc!

VI.

Újesztendő napján mindig azt hiszi az ember, hogy az új évszámmal minden megváltozik s valóban más élet kezdődik. De egy hét múlva már el is felejtkezünk erről a furcsa reménykedésről. Azt kell látnunk, hogy semmisem változott meg, csak az évszám s minden a régi kerécsapásban megyen tovább.

Bármily éles szakadás is a magyar történelemben: ezernyolcszáznegyvennyolc — az év elején ugyan ki látta ezt? S ha voltak is, akik talán látták, magam még csak nem is sejtettem, hogy félév múlva valamennyiönket kilódít békés, mindennapi kerékvágásunkból az Európán végigzúgó vihar.

Pedig a magam sorsában nem kívántam változást. A művészművekkel leszámláltam s azok nem is nyugtalanítottak többé. A kisfiát szoptató Klári képeinek hervasztó kudarca úgy elvette a bátorságomat s annyira meggyőződtem gyöngeségemről, hogy nem is győtrődtem a lemondásban. Hiába: nem születtem igazi művésznek! Ha annak születtem volna, nem hagyott volna nyugtot az a szent és áldott láz, amely újra és újra a művükhöz hajtja őket. A hírnév becs-

vágya meg amúgyis mindig hiányzott belőlem. Nem a magam becsvágya vagy hiúsága unszolt régebben sem az ecsethez, festékhez, vászonhoz, hanem a szépség tisztelete. S mihelyt nyilvánvaló lett előttem, hogy én nem tudok úgy, mint az ábrázolás igazi nagyságai: egyetlen sóhajjal mondtam le a régi álmokról. Hiszen nem lettem azért szegényebb! A gyönyörködés képessége változatlanul s csorba nélkül maradt meg bennem.

De más is megkönnyítette számomra ezt a lemondást. Az a kemény és rideg katonanevelés, amelyben az ifjúságom eltelt. Tullnban ugyancsak megtanították az embert az igénytelenségre, a zokszónélküli lemondásra és a kíméletlen valóságlátásra. Ott eleinte megdöbbsentem azon, hogy milyen fájdalom- és sziszzenés nélkül viselték el az idősebb növendékek a vívótanárunk könyörtelen laposvágásait s a tisztjeink szenvtelenül kiszabott fenyítéseit. Vérüinkké vált az érzelmesség megvetése. Legalább is — kívülről. Úgy tanultuk, hogy a férfi: a gyöngesénélküli ember. S mivel mindazt ami kívülesett a szilárdságon, rendületlenségen: a gyöngeségek közé soroltuk — belső titkolt magánüggyé váltak egyéni és emberi lélekrezzenéseink. Idővel szinte versenyeztünk abban, ki, mennyi egykedvűséggel tudja elviselni a fáradalmakat, fájdalmakat, méltánytalanságokat és az élet vagy némely előljárónk igazságtalanságait.

Ebben a versenyben persze voltak fokozatok. Ivánka Imre sohse vitte benne annyira mint én. Mindig lángoló lelkesedését, könnyen hevülő lendületét sohse tudta úgy legyűrni, elrejteni vagy álcázni, hogy

át ne látszott volna a magára erőltetett nyugalmán. Egyszer-másszor ki is tört belőle a bosszúság, ha látta, hogy egyik vagy másik közösen elszenvedett sérelmünket mennyivel közömbösebben viselem el mint ő.

— Hogy tudsz ilyen lóbőr-képet vágni, Vilmos? — kérdezte ilyenkor. — Engem csaknem szétvet az indulat, te meg olyan pofát vágsz, mintha cserzett lóbőr volna az orcádon!

— Úgy, hogy engem nagyobb muszáj kényszerít rá, mint téged — feleltem akkor. — Mert te bármelyik pillanatban itt hagyhatod ezt a feketesárga gyöngyétet. Az Ivánka-birtok mindig hazavár. De az én apám szegényember.

Pedig mi volt az én lemondó- s önfegyelmező-képességem is a kis Görgeyéhez képest! Évfolyamtársai közül senki sem vette át oly gyorsan s annyira, a mi — jelszóvá vált — lóbőrelméletünket mint ő. Holott egyikünkben sem volt annyi nemes, meleg, szeretetreéhes érzés, mint benne.

De, mert első hallásra megértette, mit akarunk mondani, amikor valamiért nyelnünk kellett s csak ennyit vetettünk oda egymásnak, hogy: sebj, lóbőr! — nyomban maga is alkalmazta.

Akkoriban még alig tudott magyarul a kis toporci legény. De ezt a szót s annak köztünk élő jelképes értelmét menten megtanulta.

Egyszer — lovaglórán — levetette őt a legmakacsabb kincstári dög, amely valaha császári abrakot fogyasztott a földön. Zögling Görgey félig a homokba-fúrt fejjel, fekve maradt a földön. Azt hittük, a nyakát szegte. Rémülten rohantunk hozzá. Ájult volt. De hir-

telen fölült, kiköpte szájából a homokot s csak annyit mondott:

— Lóbőr! Weiter! Tovább!

S összeszorított foggal kapaszkodott föl újra a gonosz gebe hátára.

...Hát ez a lóbőr-jelszó tette könnyűvé utóbb a művészi álmokról való lemondásomat is. De főként az, hogy — boldog ember voltam. Klári, a kisfiam meg az édesanyám: több volt nekem minden művészethél.

Nem kívántam hát az életem megváltozását. S nem is nyugtalanított semmi. Hangyaember voltam, a hétköznapi munka becsületes hangyája, ki várhatott volna többet tőlem, minthogy elvégezzem a magam kis kötelességeit? A világ meg — amelynek bajain, válságain vajmi kevésbé segíthettem volna — nem érdekelt. Beleástam magam a járási vagyonösszeírás száraz munkájába, meg az otthonom meleg négy fala közé s nem akartam tudni egyébről. Ezért még újságot sem járattam. A szilveszteréji lidércnyomás is elmúlt rólam. A józan újévi reggel elhessentette Wesselényi és Széchenyi rémképeinek árnyait. Hiszen azok óta a riadt kiáltások óta is évek múltak el már, a nélkül, hogy borús proféciájukból bármi is bekövetkezett volna. Meg azután: a nemzet úgyszólván egészen a derűlátó, lelkes Kossuth mellé állott s hovatovább csak tragikus károgóknak tartotta amazokat. — Az nem lehet — gondoltam magamban — hogy az egész ország tévedne, amikor ilyen egységesen áll oda valaki mellé.

Egyébiránt azokban, akik még nem állottak a

liberalizmus igézete alatt s kívül bolyongtak ennek ujjongó táborán: valahogyan még ép volt a történelmi ösztön. Mert van történelmi ösztön. S kevés népe olyan erős, mint a földettúró, természetben élő magyaré. Bizonyosság rá az a szűkölő, vihartszimatoló s hazahúzó sejtelem, amely a negyvenes évek derekától kezdve elfogta az Itáliában, Csehországban vagy Galiciában szolgáló magyar legénységet. Senki sem akart azokban az években továbbszolgálni. Ha kitelt a tizenkét esztendejük: igyekeztek hazafelé s nem kapituláltak további évekre. Itthon akartak lenni, mert úgy érezték: készül valami.

Idehaza azonban elkapta őket a nagy igézet. A szabadság-elmélet gyönyörű hite, napfényben rezgő délibábja.

A liberalizmus: a boldog aranykorszak képét varázsolta a nyomorgók szeme elé s oly jó volt hinni benne! Hiszen engem is hogyan megnyugtatót a forróhitű Kossuth egyetlen mondata! Az a tétel, hogy a magyarság óriáserejű, egészséges ifjú; a szabadelvűség pedig világmegváltó hatalom! Hatása alatt — szabad magyarrá válik itt minden: Halbig Cypriánból Felényi lesz, Riesig Léviből — Roppant Levente s tótból, románból, rácból egycsapással — lelkes magyar.

A nép gondolata — Isten gondolata! — hirdette az egész világ.

Mivel pedig a nép így gondolkozott — nem lehet benne tévedés! — nyugodtam meg örömmel magam is. — S akkor nem számít a pozsonyi diéta napi

huzakodása. Végül mégis az élet és világ új szemlélete győz.

Ment hát minden zökkenő nélkül s nem is néztem túl a pápai határon.

Délelőtt is, délután is az irodánkban ültem. Klári meg ebéd után megvárta az édesanyámat, azután rábízta a kisfiúnkat s átsietett mamzell Paulette zeneiskolájába. Ott hatig taníttatta a kislányokat s legénykéket a spinétjáték fogásaira, azután elmentem érte s együtt mentünk haza.

A lövészs századok meg a Védegylet nem adtak nagyobb munkát azokban a hetekben. Tél volt, hó és köd, a lövészek gyakorlóterén csókák ugráltak s a Védegylet tagjai disznótorokra szánkáztak a pápákörnyéki utakon. Még a Pápai Casino is meg a Polgári Casino is abbahagyta a harcot. E helyett bálokat rendeztek. Lezajlott a céhek vigalma is, ezévből avval a változással, hogy utána az inasok macskazenét rendeztek Löw rabbi háza előtt. Ennek oka az volt, hogy a zsidópap könyvet adott ki, amelyben azt fejtegette, hogy ideje volna már a zsidók egyenlőjogú befogadásának.

Senki sem izgult az inasok tüntetése miatt.

Úgy véltem, hogy az egész világ — téli álmát alussza.

Csak február végén, vagy március első napjaiban riadtam rá, hogy Pápán kívül is forog a világ.

Károly gróf hivatott a Várba.

Akkor jött meg Bécsből és Pozsonyból, ahol a téli hónapokat töltötte. Első útja az öreghegyi kastélyba vitte s onnét érkezhett haza az imént, mert

gőzölgő háticaslovát éppen az istállóba vezette a lovasz.

Ahogy beléptem az írószobájába, a teafőzője mellől fordult felém. Akkor vetett lángot a szeszes mécs kanócára.

Lovaglóruhában, csizmában lépett elém.

— Bon soir monsieur Feliczián! — mondotta a kezét nyujtva. — Ügye nem neheztel, hogy elhivatam. De vannak egészen important dolgok, amelyek miatt halaszthatatlanul szólanunk kell.

Meghajoltam.

Leültetett s a teafőzőjével bajlódva, beszélni kezdett.

— Mint állunk a közcsenddel, ha olyasvalami következne be, ami... comment on dit donc... mindenkinek a zsebébe váгна?

— Nem értem, méltóságos uram — bámultam rá.

— Eh bien: világosabban szólok. Tegyük fel, hogy váratlanul devalvatio következne be s egyik napról a másikra mindenkinek a pénze elveszítené mondjuk egyharmadnyi értékét.

Elképedtem.

— Ez... lehetséges?

— Hogyan? — kérdezte csodálkozva. — Itt nem tudnák, hogy az osztrák állami bank csőd előtt áll? Az Osztrák Bank jegyeinek száma sokszorosán felülmúlja a fedezetét. A magyarországi közadózás bevezetésének elhúzódása, a contributiók hitelinségből eredő hanyatlása s a cseh, morva gazdálkodás miatt évről évre csökkenni, az osztrák koronatartományok erőltetett gépi industrializálása s ennek eredménye-

ként, az eddig jól adózó kisipar gyors tönkremenetele, végül pedig az esztendőök óta tartó itáliai feszültség katonai kiadásai, criticus állapotokat teremtettek. Vagyis a császári birodalom állami jövedelmei félelmetesen csökkennek, országainak igényei meg rohamosan növekszenek. Metternichék kénytelenek voltak újra meg újra a bankópréshez nyúlni. Ez pedig rövidesen banquerotte-hoz vezet, amelyet csak devalvációval lehet némiképen enyhíteni.

— Dehát az országgyűlés, a diéta — hebegtem — az nem látja ezeket? Hiszen ebből általános lázadás lehet!

— Az osztrák tartománygyűlések, meg a magyar országgyűlés, sajnos, alig mutatnak érdeklődést a *statuoeconomia* iránt. A követek javarészt jogászoknak a diétákon, a helyett, hogy gazdálkodnának. Úgy vélik, hogy a gazdasági kérdések nem fontosak. Csak az alkotmányújítás. A liberalizmus. a rendszerváltoztatás lebeg csak a szemünk előtt. A miénk közül talán csupán Széchenyi gondolkozik számokban: forintokban és mázsákban.

— De hiszen itt a népről van szó! Elsősorban az adó alatt legjobban nyögő jobbágyságról! Annak a terhe lesz még elviselhetetlenebb!

— *C'est ça!* — bólintott Eszterházy Károly. — Hiszen az a gazdasági kérdések iránt közömbös, jogászokó politizálás, amely diétai követeinket eltölti: éppen ebből ered. A nemesség sohse fizetett adót. Terheket nem érzett a vállán. Ezért egész intellectusával csak a közjogi kérdések felé fordult. Azt hiszi, hogy pusztá törvényalkotással, az alkotmánymódosí-

tás betűivel vagy divatos szólással élve: rendszerváltozással, egyszerre rendbejön minden.

— És Széchenyi? — kérdeztem.

— Homme perdu! — legyintett a gróf. — Bukott ember. Saját pátriájában, Sopron megyében elbukott a követválasztáson s ha Mosonban be nem hozzák, be sem jutott volna az alsótablára. Egyébiránt: a régi. Azt mondja: Magyarországon mindenki kitérő politikus, de a kormányzáshoz jóformán senki sem ért. Pedig a politizálás és a kormányzás tudománya között legalább is akkora a különbség mint a szónoklat és a teremtmény-munka között.

— Eszerint — Széchenyi reménytelen?

— Nem az! — tiltakozott Károly gróf, csészébe csurgatva a teát. — Au contraire! Tele van reménységgel a nyár óta. István főhercegnek, az új nádornak augusztusi mámoros fogadtatása, amely még az ismeretlen Zarka János királyi personálissá való kinevezését is elfelejtette, örömteljes meglepetés volt Széchenyi számára. Azután szeptember elején, a pestszolnoki vasút megnyitásán elhangzott nádori beszéd, István nádor ezt követő magyarországi körútja, utóbbi őfelsége első magyar nyelvű országgyűlés-összehívása, azután Ferenc József trónörökös magyar nyelvű főispáninstalláló beszéde a pesti megyeháza újjongása között, mikor István főherceget Pestmegye örökös főispáni székébe iktatta: mind mind olyan állomások, amelyek a legnagyobb bizakodással tölthettek el bennünket.

— S a trónörökös őfelsége valóban magyarul szólt? — kérdeztem. — Mert itt Pápán alig hihettük.

Est
mor
a m
nyil

voln
tam
szél
jété

már

con
del
got
hely
zág
min
szá
tós
del
len
teh
me
mí
ren
ren
is
nek
dés

— Ott lévén, magam is hallottam — bólintott Esterházy elem tolv a csészét és cukortartót. — Azt mondotta: „Ünnepelni fogom mindig e napot, melyen a magyar nemzethez való élénk ragaszkodásomnak nyilvános jelét adhatom!“

Megdobogott a szívem az örömtől s rösteltem volna bevallani, hogy mindezekről csak annyit hallottam, mint a játékába elmerült gyermek a szülők beszélgetéséből. S megfogadtam magamban, hogy elsejétől kezdve újságot járatok.

Vártam, mit mond még a pápai gróf s ezért némán kavargattam a teámat.

— Széchenyi ma kétségtelenül inkább húz a conservatív párthoz, mint azelőtt, noha száz mérfölddel jár előtte. A liberalistáktól ugyanis félti az országot. Ezért felette örült Haulik horvát püspök, báni helytartó állásfoglalásának is, aki október derekán, a zágrábi tartománygyűlésen tiltakozott az ellen, mintha Horvátország el akarna szakadni Magyarországtól. Viszont hangsúlyozta hogy a horvát helyhatósági institúciókat minden erejükkel meg fogják védelmezni, a magyar liberális ellenzék mind türelmetlenebb rohamaival szemben. Haulik és a horvátság tehát a magyar conservatívokra kíván támaszkodni, mert mint hangoztatták, ezek a reális munka hívei, míg a liberalisták elméleti elveitől s pusztán bölcséleti rendszerekre épített doktriner módszereitől nincs mit remélniök. Széchenyi tehát a horvát állásfoglalásból is a józan haladás áramlatának erősödését látta. Ennek a medrében megoldhatónak véli nemzetiségi kérdéseinket is.

— És a horvát nép — kérdeztem — állná is ezeket, amiket Haulik mondott?

Károly gróf sóhajtott:

— Isten tudja. Az indulásuk mindenesetre őszinteséget mutatott. Mert mikor néhány nappal Haulik beszéde után, az eltörölt latin-nyelv helyett, óriási acclamatióval a horvát nyelvet mondták ki hivatalos nyelvnek, ugyanakkor utasították a pozsonyi diétára induló követeket, hogy országgyűlésünkön — magyarul beszéljenek.

Az inas belépett s Beesor professzort és Villax Antal városi főbíró látogatását jelentette.

— Vártam őket — bólintott a gróf s fölállott, hogy fogadja őket.

Alig hogy beléptek s üdvözöltük egymást, megérkezett Höcker Ábel, a bencések tudós igazgatója meg Koroncz apátplébános is.

Esterházy teát töltött új vendégeinek is s azután továbbfűzte szavait:

— Azért hívtam az urakat, mert úgy lehet: nyugtalan hetek következnek s jó ha készüllettel állunk.

A négy leghiggadtabb pápai fej egyszerre fordult feléje. Meghökkenve halkgatták az osztrák státusbank válságos helyzetének hírért s természetesen nyomban a politikára fordult a szó.

Beesor hihetetlennek tartotta az államcsőd híreit, hiszen mint mondotta: soha rózsásabb reményekkel nem nyilatkoztak még státusférfiak a jövőről, mint az új diéta megnyitása óta.

— Még Apponyi György is megváltozott — lel-

kendezte hadonászva — mióta Majláth Antal állam-miniszter lett s Apponyi került a magyar udvari cancellária élére. Az ember szinte nem akart hinni a fülének és szemének, amikor ugyanaz az Apponyi, aki éveken át a megyei adminisztrátorok rendszerével akart elnyomni minden reformtörekvést, most egyszerre kormányprogrammként állott elő, a reformok javarészével.

— Széchenyi hatása — bólintott a gróf. — Ő győzte meg az udvari köröket, az újítások halaszthatatlanságáról.

— És maga a megnyitás! — szólalt meg Koroncz. — Soha ilyen öröm nem érte a magyart! Mikor öfelsege magyarul ajánlja a rendek figyelmébe a kormány újítóprogramját! Minden újság megírta, hogy a követek egymás nyakába borultak s a lelkesedésük csaknem szétvetette az ülésterem falait.

— Hogyisne! — vetette közbe Villax is. — Mikor ilyen pontok vannak benne a legsürgösebbek között: az örökváltság pénzügyi nehézségeinek elhárítása, a nemesi fekvőbirtokok biztossága s a magánhitel érdekében a telekkönyvek valamint az állandó megyei törvényszékek bevezetése, az Ausztria és Magyarország közötti vámellentétek rendezése, államsegély a Tisza-szabályozáshoz, a középponti vasút államsegéllyel való építése, a fiumei vasút ügye, a Partiumok Magyarországgal való haladéktalan egyesítése, a katonaság annyi jobbágykönnyet fakasztó, élelmezés- és szállásügyének enyhítő rendezése, a szabadvárosok és szabadkerületek országgyűlési szavazójogának megadása, a deres helyett új, emberséges

büntető törvénykönyv, és még egész sor újítás. Indulásnak valóban jó iramodás!

— S három nappal utóbb — vette át a szót a gróf — már szóváltás volt a mi követünk, Hunkár Anti és Széchenyi között, mert nincs házszabály. Széchenyi házszabály-alkotást sürget, hiszen rendszer nélkül szétfolyik minden tárgyalás s a vita zabolátlan-ságában semmi sem juthat befejezéshez. Viszont Kossuth fölöslegesnek tartja a házszabályszerkesztéssel való bibelődést s bízik abban, hogy az magától is kialakul, ha nyomban hozzáfognak a legsürgősebb javaslatokhoz.

Bocsor és Höcker bólogatott, Koroncz apát meg sóhajtvá fűzte hozzá:

— Igen, hallom: így kezdődött. És december közepére már agyarkodva állott szemben a két párt is meg a két tábla is. A főrendek meg az alsótábla. S mindez a miatt, hogy milyen feliratban válaszoljanak a trónbeszédre és a kormány programm-előadásaira. Szavakon nyargaltak.

— Nem egészen! — igazította helyre Esterházy. — A főrendi tábla valamint a követi tábla mérsékeltjei köszönetet akartak mondani a kormányelőterjesztések haladó szelleméért s nyomban rá akartak volna térni a reformok tárgyalására. A liberalisták viszont a köszönetmondás mellett a múlt sérelmeit akarták részletesen kifejteni benne.

— De hiszen Kossuth maga is hangoztatta — szólalt meg Bocsor — hogy nem kívánnak gravaminális útra térni! Hogy otthon hagyták az agitationális

tér szenvedélyeit! Gyönyörű szavakat talált az ellenzék nemes és engesztelést sugárzó érzéseire!

— Mégis azt követelte, a jövő és az ország érdekeire hivatkozva, hogy kimerítően taglalják az adminisztratori rendszer régi bűneit, a horvát-ügyet, a nyelv-törvény kihirdetésének a határőrvidékeken történt elmulasztását s a kormánynak a mult országgyűlés óta elkövetett minden más önkényes tettét.

— És Széchenyi? — kérdeztem halkan.

— Széchenyi Stefi középen állott. Közvetített. Elfogadta Kossuthék felirati tervét, de azzal a módosítással, hogy a sérelmeket csak általánosságban sorolják fel s ne merüljenek bele a részletekbe. Úgy vélte, hogy a jövő előbbrevaló a multnál, hát ne vesztegessék az időt, ne tépegessék a sebeket s ne szítsanak új meg új ellentéteket a régi sérelmek hánytorgatásával. Az ilyen felirati vitáknak amúgy sem tulajdonít különösebb gyakorlati értéket s olyasfélét mondott, hogy ez nem egyéb franciaszellemű parlamenti játéknál. Nota bene: ez talán kár is volt, mert Szemere, Madarász meg a többi radikális liberalisták nyomban fel is horkantak a francia-utánzás feltevése miatt. Nyilván találva érezték magukat. Mindamellett Széchenyi éppen azokban a napokban említette Batthyány Louis-nak, hogy még sohase látta Magyarországnak jövőjét olyan rózsásnak mint akkor.

— Mégis leszavazták indítványát az alsótáblán a liberalisták! — állapította meg Villax Antal csendesen.

— Az akkor már megtörtént. Sőt a conservatívok el is kedvetlenedtek, mert látták, hogy a liberalisták

végkép magukhoz ragadták a vezetést, a többség jogán. Széchenyi ennek ellenére: optimista volt. Hiszen Batthyányval való beszélgetése is ezek után folyt le. Stefi indítványát különben a főrendek is leszavazták. Azok végül is Szerencsy főpohárnok felirati szövegtervezetét fogadták el, amely a sérelmeket még általánosságban sem említi s merő csöpögő hódolatnyilvánítás.

— Szóval — vette át a szót a szűkszavú Höcker Ábel — karácsonyra már hajbakapott a két tábla. Kossuth immár nyilvánosan megvádolta a felsőtáblát, hogy a főrendek a gátjai a trón és a nemzet bizakodó közeledésének, minden továbbiért rájuk hárítván a felelősséget.

— Úgy van! — bólintott a gróf. — S nyomban bejelentette, hogy az ellenzék ezek után felirat helyett, külön-külön törvényjavaslat formájában hozza majd a ház elé a sérelmeket. Zarka, a királyi personalis, előlülei ábrázatát elővéve, persze megpróbálta a közvetítést, de csak annyit ért el, hogy a rendek, Kossuth indítványára, ugyan mégis feliratra szánták el magukat, ebben azonban sem a sérelmekről nem volt szó, de hálát vagy köszönetet sem mondtak a trónnak.

Bocsor, aki maga elé tűnődve hallgatott eddig, most megszólalt:

— Pedig lélekben soha sem volt olyan közel egymáshoz a conservatív és liberalista tábor, mint abban a pillanatban. Bizonyítja ezt az a tény, hogy a conservatívok fővezére, Somsich Pál meg a radikális-liberalista Szemere, egy ugyanazon a napon, december

tizenötödikén indítványozzák a két legfontosabb újítást. Előbbi az ősiség haladéktalan eltörlését, utóbbi a köztelherviselés bevezetését. Lónyay Gábor meg rájuk tromfolt az örökváltság ügyében benyújtott törvényjavaslat-tervezetével.

— Akkor már magam is Pozsonyban voltam — fűzte tovább a szót a gróf — s így tanuja lehettem a továbbiaknak. A rendek, Széchenyi nagy örömére, az ősiség eltörléséről, vagyis a magyar föld felszabadításáról szóló javaslatot látták legsürgősebbnek. De mivel a legkörülmekintőbb ő volt, figyelmeztette a diétát, hogy a felszabadítással legalább is egyidőben, gondoskodni kell a magyarság érdekeinek hathatós védelméről is. Nyilvánvaló ugyanis, hogy mihelyt a föld szabaddá, tehát eladhatóvá s megvehetővé válik: minden körülöttünk levő idegen pénz megmozdul s ráveti magát a megmozduló fekvőségekre. Galicia pénze éppen úgy, mint a cseh iparmágnásoké, vagy az oláh bojároké. Ki kell tehát mondani, hogy Magyarországon csak magyar honosok vehetnek földet. Igen ám, csak hogy honossági törvényünk sem volt. Sürgősen gondoskodni kellett hát ilyenről is. Így került sor az ősiséget megszüntető törvény előkészítésével egyidőben a honossági törvényjavaslat megszövegezésére is.

— S itt ütköztek össze a radikális liberalisták legelőször a nemzetiségekkel — szólalt meg most fejcsóválva Villax Antal, a városi főbíró is. — A napokban, hogy Győrött volt dolgom, a „Fehér Hajó”-ban háborogtak e fölött átutazó országgyűlési ifjak. Mint mondták, a horvátok is szívvel-lélekkel helye-

selték a honossági törvény elveit, de hangoztatták, hogy ha Magyarországon a magyar nyelvtudás lesz a honosítás alapfeltétele, Horvátországban a horvát nyelvhez kössék ezt. Az ellenzék erre megzúdult mint a darázsra. Madarász és Szemere pattogni kezdett. S végül, pártja indulatainak nyomása alatt, Kossuth Lajos is kifakadt, hogy a horvátok ne akarjanak párhuzamos országgyűlést tartani! Most persze a horvátok hördültek föl s csatlakoztak hozzájuk a tót követek is.

— Úgy van — bólogatott Eszterházy Károly — s itt robbant ki az első heves jelenet. A tótok nevében Kubicza Pál trencsényi követ nyomban hasonló követeléssel állott elő, a tót nyelv honosító joga érdekében. A horvát Osegovics Metell ugyan csillapító szándékkal állott fel szólásra, de szavainak magva mégis csak az volt, hogy amikor egyfelől helyesli a magyarok principiumát, amely szerint minden földi boldogság alaptételül nemzetiségük kifejtését tartják, másfelől azonban lehetetlenségnek véli, hogy magasztos eszméiket más nemzetiségekkel is megbecsültesék, ha ragaszkodnak a magyar nyelv egyedüli jogának türelmetlen álláspontjához. Akkor már annyira megfeszült a húr, hogy a horvátok saját követutasításaik szellemével sem törődve azt követelték, hogy a Magyarországgal való érintkezésükben se a magyar nyelvet hanem a latint használhassák, belügyeikben pedig természetesen a horvátot. Argumentum: ha liberalizmust hangoztatunk — legyünk becsületesen liberalisták minden vonatkozásban.

Sárkány Miklós béli apát és Zámory Kálmán, a

„Bakony Ura“ egykori vitájának szavai villantak át az agyamon. Meg a szilveszter-esti komor studium: Wesselényi és Széchenyi intelmei.

Percnyi csönd zsongott a sötétedő szobában. Csak a kandallóban ropogott a bakonyi tölgytuskó.

A főbíró tubákot szórt a keze fejére, fölszippan totta a burnótszemeket, kisidőre maga elé meredt és megszólalt:

— Valami cimer-disputa fölött is háborogtak a győri „Fehér Hajó“ pozsonyi vendégei. Erről alig hoztak valamit a lapok, a cenzura miatt. Illustrissimus bizonyára tud bővebbet erről is?

A gróf cigárójának parazsa fölizzott, egy pillanatra füstfelhőbe borult a szakállas fő, majd csöndben megszólalt.

— Ha jól emlékezem, ezt is Osegovics hozta elő. Folytonosan a szabadelvű tanokra hivatkozva, hangoztatta: nem nyugodhatnak bele, hogy Horvátországban csak a magyar címert használják. A magyar követek erre még ingerültebbek lettek, viharos ellentmondások hangzottak el s bár Zarka personalis nagy nehezen silentiumot teremtett, látni lehetett, hogy megegyezésről, egyetértésről nem lehet többé szó. Villogószemű ellenséges táborokká vált a diéta. S ebbe a vihar előtti csöndbe dörrentek bele Osegovics utolsó szavai. Mivel — mint mondotta — a kölcsönös meggyőzés lehetősége megszűnt, óvást emel az egész honossági törvényjavaslat ellen. A horvátok elkeseredetten helyeseltek, a magyarok pedig fölzúdulva zajongtak. Széchenyi Stefi fölállott és sóhajtvá indult kifelé, Zarka pedig az általános zajban berekesztette az ülést.

S ezt a feszültséget nem tudták eloszlatni a diéta karácsonyi vacatiója alatt megkísérelt közvetítések sem. Január végén az alsótábla végképen visszautasította a honossági javaslattal kapcsolatos horvát nyelvkövetelést.

— És a főrendek? A felsőtábla? — kérdezte pater Höcker.

— Ez februárius első napjaiban fogott hozzá az alsótábla javaslat-szövegének vizsgálatához. Akkor már meglehetősen ismerték egész Pozsonyban Széchenyi és Batthyány nézetét, akik a régi magyar-horvát constitutió szellemére hivatkozva, határozottan meg akarták adni a horvátoknak nyelvük jogait. Nota bene: valóban furcsa volt, hogy ebben az egész kérdésben éppen a liberalista ellenzék harciaskodott a legtürelmetlenebbül, holott, valljuk meg, ez az álláspontjuk homlokegyenest ellenkezik, a mindenben szabadságot, jogot és megértést hirdető liberális doctrinával. Denique: a felsőtábla már kezdetben is megértőbb képet mutatott. Lonovics püspök nyomban ilyenértelmű indítványt is tett. Sajnos, akkor már belejátszott ebbe a február elsejei királyi leirat nyomában kitört, újabb ellenzéki háborúság is.

— Pedig az végeredményben nem mondott semmi sérelmeset — állapította meg Bocsor.

— Au contraire: éppen csillapításra szánták. Hangoztatta benne a király, hogy az administratorok kinevezésével nem sértettek alkotmányt, a cél csupán a közigazgatás meggyorsítása volt s különben is csak kivételesen alkalmazzák. Ám a leirat csak olaj volt Madarászék tüzére. Három nap alatt valóságos forra-

dalmi hangulattá izzott a liberál-párt indulata. S amikor a kerületi ülésben a rendek Lónyay Menyhért indítványára kimondták, hogy köszönetet mondanak a királynak e megnyugtatóért, Kossuth nyomban szólásra állott föl. A fellegből kicsattant az első vilám. Az ellenzék vezére kijelentette, hogy ezek után az országgyűlésen nem lehet többé béke, hanem harc lesz az utolsó percig!

Négy nehéz sóhaj szállott föl a homályba. És percekig hallgattunk.

Nagysokára szólalt meg a gróf:

— Ma egy hete már Batthyány Louis is egészen aggasztónak mondotta a diétai helyzetet. A liberalisták radikál-szárnya egyre távolabb sodorja a pártot a józanabbaktól. Somsich Pál meg éppen csupán kétféle lehetőséget lát már. Vagy felosztják az országgyűlést vagy magyar miniszterium alakul, Kossuth bevonásával. Tegnapelőtt pedig már híre járt, hogy Kossuth hajlandó is lenne olyan magyar kormányzat támogatására, amelyben Deák, Wesselényi, Batthyány sőt Széchenyi is helyet foglalna, esetleg még Széchenyi elnöke alatt is. Ha igaz: most ilyen irányban folynak tapogatózások. Batthyány és Somsich fáradoznak bennük.

— Bár sikerrel végeznék! — sóhajtott Höcker Ábel.

— Attól tartok: kudarcot vallanak — dörmögte Károly gróf. — Mert tegnap este Győrött új francia forradalom hírei értek utól. Úgy hírlik, a francia liberálisok fellázították Párist. Már pedig ha ez az új hullám végigcsap Európán, még Kossuth szava se

tudja megfékezni Madarászék forradalmi indulatát. No de ezek még nem hiteles hírek. Nem is azért kérttem az urakat. Ezernyi magunk baja között e pillanatban a legnagyobb: a pénzügyi státuscsőd veszedelme. A Birodalmi Bank válsága. Ha Metternich kénytelen lesz a devalvatio eszközéhez nyúlni, akkor már e miatt is és már most felfordulhat minden. Nincs olyan hatalom, amely napok alatt meg tudná magyarázni boldogtalan népünknek, hogy mi ez és miért szakad ránk ilyen csapás. Azért kérttem az urakat, hogy tanácskozzunk a tennivalók felől. Specialiter: a felvilágosítás és a közrend fenntartása tekintetében.

A két kérdés közül a közrend ügye volt a könnyebbik. A polgári lövész-századokra feltétlenül számíthattunk. Ezt tehát hamarosan meg is beszélhetjük. Nem kell hozzá egyéb, mint hogy az emberek ne sokat utazgassanak, meg hogy az egyes káplárságok a káplárjaiknál gyülekezzenek a fegyver meg a lövészer átvétele végett, a helyett, hogy a városházára rohannának. Evvel jó órával előbb fegyverbeállhatnak. Attól meg nem kellett tartanunk, hogy a lövészek valami sokat utazgatnak. Javarészüik iparos volt ugyan, de a tavaszi vásárookra nem igen jártak portékáikkal. Hiszen Böjtelő, Böjtmás- meg Szentgyörgyhava: a feneketlen sár ideje volt akkoriban még a Dunántúlon is. A felől hát nyugodtak lehettünk, hogy a lövészek együtt lesznek és készen állanak. Csak új radóintézkedést kellett kiadni. Ennek sürgös elkészítését rám is bízta Villax Antal, mint a város vezetője s Esterházy, mint a lövészek főkapitánya.

Hanem a másik kérdés annál fogasabb volt. Vé-

gúl is abban állapotok meg, hogy a gróf behajtat Veszprémbe s a főispánnal meg alispánnal agyalnak ki valamit, mert magunktól, engedelem nélkül, úgy sem kezdhettünk semmihez. Különösen ilyen körülmények között, amikor a veszedelem egyelőre még csak lehetőség volt s a mellett hivatalosan még titkol-
ták is.

Éppen meghúzták az esti harangot, amikor végeztünk és elköszöntünk.

A bencés-rendházig valamennyien együtt mentünk.

Ott elvált tőlünk Höcker Ábel. Néhány lépéssel utóbb Villax is átvágott az utcán a túlsó sorra.

Öreg Bocsor horgadt fejfel lépett tovább néhány lépést.

— Minden összekuszálódik, öcsém — dörmögte. — Újév napján még megesküdtem volna rá, hogy ki-
virrad végre. Most attól tartok, még jobban besötéte-
dik.

Elkísértem az öreget hazáig s azután hazafelé irányítottam a lábaimat.

A Horváth-ház előtt Felényi-Halbig Cyprián, Noszlopi Bálint meg az Őri-Szabó-fiú — a szolgál-
bíránk öccse — sietett kongó léptekkel a Zichy-ház,
azaz a Polgári Casino felé.

Az oroszlánsörényű patikussegéd felhevülten ma-
gyarázott nekik valamit.

— Mit nem értetek benne? — kérdezte. — Per-
sze, hogy a lapok nem írnak róla! Hiszen cenzúra
van. De tegnap már tudta egész Győr! És Strausz pol-
gártárs ezelőtt félórával jött meg onnét. Egyébként ő

is nyomban átsiet közénk, csak éppen ruhát vált. Tehát a Pirossapkás Kislány igenis elindult huszonkettedikén! Párisban fölkelt a nép! Guizot miniszterelnököt pokolbakergették! S megy utána Lajos Fülöp is, koronástól, pereputtyostól, azt elhihetitek! S a Pirossapkás Kislány végigrohan most Európán, hogy beletáplálja a világba: Liberté! Égalité! Fraternité! Ébredjétek népek! Lépjétek a trónra!

Elhaladtak s már messze jártak. S a szónokló fiatalember szavaiból már csak ennyit hallottam:

— ... Népuralom! ... Világszabadság! ... Respublica ...

Odahaza a nyakamba csimpaszkodott Klári:

— Hallotta, Lelkem-uram? Párisból elindult a szabadság! És most már meg sem áll, amíg végig nem rohan a világon!

Elhőkölve néztem rá:

— Mi az, gyönyörűm?

— Mamzell Paulette szaladt be ma a spinét-órára! A postás hozta Győrből a hírt, hogy Párisban fölkelt a nép ... és ... és ...

A tenyereim közé fogtam fölhevült arcomat:

— ... és mi közünk nekünk a párisiakkal? — kérdeztem parányi nyugtalansággal. Mert megütődve láttam, hogy valami furcsa fény lobog az én szelíd, tisztaszemű párom szemében.

Most ő húzódott hátra féllépésnyit s ő nézett rám kedvetlenedő pillantással.

— Hát? ... nem érti? — dadogta. — Kegyelmed nem örül? Nem érzi, hogy valami ... valami szétpat-

tant a
Kell

lóbba

L

togta

—

ezt és

dült

le pr

Hogy

azt h

furcsa

—

nebbi

L

lém a

kozás

ság v

—

kegye

én vé

doga

mienl

embe

—

kérde

székr

F

nyugi

hetyk

18 Son

tant a világban? Hogy... ej hát mit magyarázzam?
Kell ezt magyarázni?

— Nem értem, kedves — dörmögtem egyre ámulóbban.

Leejtette finom fejét. És szinte röstellkedve sütögtogta:

— Azt hittem... azt hittem, Lelkem-uram is érzi ezt és örül... Paulette kisasszony még táncra is perdült és egész bolondosan énekelni kezdett... C' est le printemps, le printemps, qui viendra demain... Hogy izé... a tavasz, a kikelet, elindult... Jaj, hát azt hittem, hogy kegyelmed is éppen úgy érzi ezt a furcsa, nyugtalan, jó érzést, mint én, mint mi...

— Mint kicsodák? — kérdeztem egyre értetlenebbül.

Lassan, nagyon lassan emelte föl s fordította felém a fejét. S most megint más volt az arca. Csodálkozás, szemernyi riadtság, majd meg fiatalos elszántság váltakozott rajta.

— Azt hittem — mondotta — hogy kegyelmed, kegyelmed is a vérében hordozza azt ami... ami az én véremben mozog... Hogy, hogy kegyelmed is boldogabb életet kíván a kisfiúunknak, mint amilyen a mienk. Szabadabb életet. Emberibb életet... Szabad emberséget, szabad világban...

— Persze, hogy kívánom neki, kedves! Hogy kérdezhetsz ilyet? — mondtam a bölcső mellett álló székre ereszkedve.

És rajta felejtettem a szemem. Mert ez a furcsán nyugtalan szép asszonyfej egyszerre boldog és betyke és elszánt és szilaj lelkeséggel nézett bele az

asztali mécses lobogó fényébe, mintha... mintha a Pirossapkás Kislány fejévé változott volna. Káprázat volt, de meghökkentő káprázat.

Csak a piros sapka, az előrelengő frigiai sapka hiányzott a sötétfényű, puha hajáról.

Gyönyörű volt, de nem a feleségem volt!

Utána kaptam, hogy szétfoszlassam a káprázatot. Félkarral vontam az ölembe.

Úgy bujt a karjaimba, mint máskor. És örvendezve motyogta:

— Olyan jó, hogy kegyelmed is akarja! Már úgy, olyan nagyon megijedtem... Azt hittem, valami, valami különbség szakadt közénk. Hogy kegyelmed másként gondolkodik, mint ahogy én érzek. Pedig semmi. Semmi...

A szívemre hajtotta fülét s még halkabban pusmogta.

— Hallom a szívét... Egyszerre ver az enyémmel. Milyen erősen ver! És tudom a gondolatát. Most arra gondol, hogy nagyon szeret engem. Olyan jó így — sóhajtotta boldogan — hogy egy a szívünk és egy a gondolatunk...

Lassan, egész szorosan ölelte át a nyakamat. Úgy vélte: talán sohse voltunk még tökéletesebben egyek, mint akkor.

De én úgy éreztem s először éreztem ezt: van egy külön, eddig meg nem rezdült húrja a lelkének, amelyre nem zeng vissza az én lelkem, egész zúgásával.

zott.

és a
jött

ket
elér

Casi
post
előtt
nem
zúra
üveg
egy
ságo

a z
vége

VII.

A március már csak sarat s nyirkos napokat hozott.

Alig emlékezem már belőle másra, mint a sárra és a lázasan keringő hírekre, amelyek nyugat felől jöttek.

Jóska azt írta Bécsből, hogy a gyáralapító terveket bizony továbbra is szöggre kell akasztani, mert elérkezett a nagy bál évada.

Tudtam, mire céloz.

Azután egyre jöttek a párisi hírek is. A Polgári Casino tagjai minden nap csoportosan lödörögtek a postaház feketesárga kapuja s kétfejűsasos ajtaja előtt, a győri postajárat érkezése idején. A hírlapok nem sokat írtak a párisi forradalomról, mert a cenzúra ugyancsak megrostálta híreiket, de a kocsiajtók üvegéig sáros, nagy sárga batáron mindig érkezett egy-két utas, akik tele voltak szájról-szájra adott újságokkal.

A hírek javarésze mégis mamzell Paulette meg a zenede révén került forgalomba. Mamzell Paulette végeredményben mindig francia maradt, ha élete ja-

vát Magyarországon is élte végig. S így volt evvel egyik győri honfitársa, monsieur Thienville is. Mindkettőjüket a napoleoni háborúk hullámverése lódította ki Franciaországból, Thienville-t meg éppen royalista érzelmei tartották távol ősei földjétől, de azért mindig megdobogott bennük a szív, valahányszor valami nagyszabású megmozdulás, vagy világyugtalanító esemény híre röppent fel Párisból. Monsieur Thienville orleanista királypárti volt, gyűlölője a „grande révolution“ minden következményének; mademoiselle Paulette pedig az Empire lelkes Napoleon-rajongója, de ez a legkevésbbé sem zavarta őket abban, hogy fel ne buzduljanak, ha valami rendkívülit, vagy nagyvonalút hallottak hazájukról.

S Franciország szolgált is ilyen meglepő eseményekkel.

Ilyenkor monsieur Thienville, a győriek öreg francia nyelv mestere nyomban figyelmeskedett legújabb értesüléseivel a pápai mamzellnek. Győrben sokan voltak, akik Páris felé vetegették a szemeiket. Főként hazátlan lengyelek. Ezek ugyancsak mint zene-, nyelv- és tánc tanárok keresték kenyerüket. Mivel a hazátlanságban közös volt a sorsuk, a lengyelek meg éppen Franciaországtól várták jócsillaguk felragyogtatását, természetes, hogy összetartottak. S ha szikrázott vagy villámlott valami Páris felől, nyomban elképesztő reménykedés tette őket lázassá. Ilyenkor azután sűrű hírváltásba kezdtek.

Klári tehát naponta új meg új hírekkel érkezett meg a zeneiskolából.

— Február huszonkettedikén — mesélte lelken-

dezve — a liberális reformisták felzendültek Párisban, mert Guizot miniszterelnök betiltotta a politikai vacsorákat! Másnap a nemzeti gárda átadta fegyvereit a zendülőknek, Guizot lemondott s a várost kivilágították! Mamzell Paulette azt mondja, hogy ez a szabadság kezdete!

— S azt hiszed, angyalom — kérdeztem mosolyogva — hogy ettől meggyógyulnak a magyar sebek? Más a baja Franciaországnak és más a mi szégyén Magyarországunknak!

Pillogva nézett rám szép, sötét szemeivel. Egy pillanatra meghökkent, azután halkabban folytatta:

— Noszlopi Bálint azt mondta ma a cukrászda előtt, hogy a liberalisták az egész világon testvériséget fogadtak. És hogy minden cselekedetük összefügg.

— Hm. És Bálint honnét tudja mindezeket itt — Pápán?

— Ejnye! Hát Felényi-Halbigtól! Az tagja a pesti Radical Körnek.

A kisfiúnk fölsírt a bölcsőben s Klári nyomban mellette termelt.

Harmadnap délben nagy csődületbe ütköztem a városháza előtt.

Piti Ferkót, a vén garázdát hozták be a város hajdúi a hetivásárból.

— Deresre kerül! Most bizonyosan deresre húzzák Ferkó bácsit! — mondották lázas kíváncsisággal a csődület zömét alkotó mesterinasok.

Piti Ferkó öreg obsitos katona volt, aki Isten tudja miből, de szakadatlanul részeg volt. Mióta az eszemet tudtam, sohse láttam józanul. A szegényházból vagy ötször megszökött már s végül sorsára bízták. Alkalmasint az ezredétől is ezért bocsátották el hajdanán. Legalább is nem kevés dölyfösséggel szokta mesélni, hogy tizenkétszer futott vesszőt.

— Tizenkétszer ám! — hencegett minduntalan.
— Oszt a végin mégis aszontam: tyuhajla!

Dolgozni azonban csak a hetipiacok meg vásárok napján lehetett látni. Olyankor is csak annyit, hogy segített a kofáknak meg vásárosoknak a kirakodásban-berakodásban.

Meg disznóölések idején volt haszonra. Mert hét vármegyében nem volt nála külön böllér.

E mellett szinte hetenként bekísérték valami apró kártevésért, amit részeg állapotában követett el. Mászt már százszor is megcsapattak volna, de Piti Ferkóval nem lehetett mihez kezdeni. A megcsapathoz senki nek sem volt szíve, hiszen már a hetvenes években járt a vén tekerő, a kótert meg semmibe se vette. Talán még jól is esett neki, mert legalább kialhatta magát.

Hát ezt az öreg mihasznát kísérték be most a városi hajdúk, fülig sárosan.

— Most megcsapják, szentugyse megcsapják! Vagy prangatérungra kerül a pellengéroszlophoz! — lelkenedeztek sívalkodó barátai, a mesterinasok. — De tán mégis inkább megcsapják!

— Nem a! — tiltakozott bütykös ujjával a dülön-

gélő Piti. — Még prangatérozás, de még csak kóter se lesz belüle. Mer hogy tudom a mondást!

— Mit zakatul kend? — kérdezte Kovács István, a nagybajuszú hajdútizedes.

— Azt, hogy tudom a mondást, aki nemhogy egy hitvánka liba után, hanem akár két parádés ló után is kiszabadítana.

— No, ezt a hitvánka libát azért megkeserüli most kend! — bólogatott a tizedes. — Ez egyszer tán még prangatérung is lesz. Mer ami sok, a' sok! Gyerünk csak a tekintetes főbíró úr elé!

Hanem ahogy befordultak volna a kapun, Piti Ferkó megállott, nekitámaszkodott a falnak és kiáltozni kezdett az utca felé:

— Ihol e emberek! Így teszik csúffá a szabadságot! Vivát a szabadság! Vivát a szabadság! Vivát a szabadság!

Ugyanakkor melléje ugrott valaki s egy nadrágot lobogtatva, tele torokkal kezdett harsogni:

— Tiltakozásomat nyilvánítom Piti polgártárs megfenyítése ellen! Önkény és gőg nem honolhat többé e honban!

— Megbolondult kend? — förmedtek rá az elképedt hajdúk s odábtolták egy lépéssel.

Az inashad sívító füttyökbe kezdett, Piti Ferkó egyre azt kiáltozta: szabadság; Reguli Gáspár szabómester pedig — mert ő volt a Piti pártjára kelt jövevény — újult erővel harsogott tovább:

— Kény és hatalom dúlja virányinkat! Lelkesült honfiak szenvednek e honban keblük érzeménnyel miatt! Tűröd ezt népek hazája, Ejrópa?

Ingyen-komédia volt ez a jelenet: az inasok örömgve élvezték s félperc alatt ott volt a fél város.

Engem várt a feleségem a Zenedében, hát átvágtam a Griff felé.

Akkor sietett a Városháza irányába lengő szakállal és fehér patikus-köpenyben Felényi Cyprián meg néhány barátja.

A Zenedében várnom kellett, mert Paulette kisasszony meg Klári nem végzett még a tanítványaival.

Mire végül kiléptünk a fogadó kapuja alól, már a Hosszú-utcán sodródott tova a tömeg, amely két kalimpáló embert vitt a vállain s egyre azt kiáltozta:

— Éljen a szabadság! Győzött a szabadság! Éljen Piti Ferkó!

Hazafelé menet néhány inasgyerekkel találkoztunk. Lelkesen és kipirultan tárgyalták a nagyszerű élvezetet. Köztük volt a Lófülűnek meg Lapátfogúnak tisztelt két híres lábtű-művészjelölt is, Pápa két legvásottabb süvölvénye.

— Mi történt fiúk? — kérdeztem tőlük.

— Ojjé, tekintetes úr! — ziháltak lelkesen. — Ilyet még nem pipáltak Pápán! Piti Ferkó bácsit kiszabadította a nép a hajdúk keziből! Azt a kofaasszonyt meg, akinek a libáját elkanyarította az öreg, csakhogynem megverték! Merhoggy Ferkó bácsi szabadságot szavalt, oszt a vicepatikárus meg a barátjai erősen megpártulták! A vicepatikárus még igen mérges szavallatot is mondott a népnek!

A két inas tovaryargalt, Klári meg vidám szemmel nézett rám:

— Látja, Lelkem-uram, milyen varázslóereje van

a szabadság puszta nevének is? Hogyan fölbuzdul rája a nép?

Elképedtem. S lassan elindultunk hazafelé. Kedvetlenített, hogy az én okos, nyíltszemű kis menyecském is így meg tud vakulni, mihelyt valamihez odaragasztják a szabadság-szót.

Klári nyomban észrevette a kedvem borulását. Belémkarolt s aggodalmaskodva nézett föl rám:

— Valami baj van?

Bólogattam.

— De hát mi? — kérdezte riadtan.

— Az, hogy Széchenyinek lesz igaza. Ennek a szerencsétlen népnek valóban sejtelve sincs róla, hogy mi az a szabadság. S ma már zsarnokságnak, elnyomásnak s önkénynek látja a puszta rendet is. A másik meg az, hogy még a te szemedet is elkápráztatja ez a szó s meg se látod mellette az igazságot.

— Én? — kérdezte ámulva.

— Te, angyalom. Mert az imént te is csak azon örvendeztél, mennyire fel tud lelkesedni a nép, mihelyt kimondja valaki ezt a szót: szabadság. S észre se vetted, hogy ennek a szent fogalomnak a nevében arculütötték az igazságot.

— Igaz — hüledezett a párom. — Erre... erre éppen nem is gondoltam. Ó... hiszen akkor... Ne haragudjék, hogy ilyen ostoba voltam!

— Nem haragszom — sóhajtottam. — Nem tehetsz róla. Káprázat. Egy ragyogó, ideális eszme fénye vakított meg s ettől a fénytől nem láttad, hogy itt alapjában véve bemocskolták ezt az eszmét, mert visszaéltek vele. Hiszen Piti Ferkó ügyének köze sincs a

szabadsághoz. Szánom a szegény javíthatatlan boros-
kulacsot, de a szomorú valóság mégis csak az, hogy
lopott. S a boldogtalan nép a tolvajnak fogta pártját.
Ha ez így megy tovább s a szabadság néhány meg-
kergült szájhőseire féket nem vetnek s azok még job-
ban elhomályosítják ennek az ágrólszakadt, elmaradt,
szerencsétlen népnek a józan ösztönét és becsületérzé-
sét, akkor holnap ugyanez a nép fosztogatásba vagy
gyilkolásba is kezdhet, a meg nem értett szabadság ne-
vében. És ártatlan lesz véres kézzel is. Akár a gyer-
mek, aki tüzet csíhol össze a szérű alján, mert örül a
fénynek, meg a tűz melegének.

Elgondolkozva lépegetett mellettem a párom. És
csak a küszöbünk előtt szólalt meg:

— Kegyelmed sokkal okosabb, mint én. De azért
szeressen ám!

És rámfénylett a szeme.

Mielőtt válaszolhattam volna, megnyílt az ajtó s
édesanyám karján, gőgicsélve hadonászott felénk a
kölykünk.

Abban a pillanatban mindent elfelejtettünk.

Piti Ferkó ügye beleveszett a márciusi napok
egyre örvénylőbb eseményforgatagába.

Ha jól emlékszem: az öregot megint bedugták a
szegényházba, „erőhatalommal való kiszabadíttatása”
ügyében pedig összeült a magistratus. Ott utasították
Könczöl Jánost, a városkapitányt, hogy idézze meg
maga elé Felényi-Halbigot meg a barátait, s vagy tíz
más tanút, az eset tisztázása végett. Jelentését pedig

terjessze a tanács elé, hogy az dönthesse a továbbiakra nézve.

Erre azonban aligha került már a sor.

Azokban a napokban olyan lett Pápa, mintha valami rejtelmes láz rázta volna az embereket.

Senki sem lelte a helyét a városban. Egyik ember a másikhoz futkosott hírekért. Az asszonyok többet szomszédoltak mint valaha. Regulí Gáspár szabómester, azaz bocsánat: köntösművész, magából kikelve szónokolt a „köntösdéjében“ vagy a Lábasház előtt az utcán, Szladik János gyorsabban szaladgált emberbaráti ügyeiben, Rábáék szalonjában délelőttől éjfélig szakadatlanul jöttek-mentek a látogatók, a Bagolyvár és Rebellistanya zúgott esténként mint a darázsodu, a Griff-fogadó kávéházában összedugott fejű polgárok hadonásztak, hogy „bármit hozzon is a jövőendő“, ők egy emberként állnak Kossuth Lajos mögé, a kisdéákok meg mesterinasok pedig csillogó szemmel száguldoztak szanaszét s vitték-hozták a híreket.

Még az Alsóváros is megzúdult. Pedig a föld népe nem egyhamar veszti el tempós nyugalmát.

Mindenki valami nagy és rejtelmes fordulatot várt, félt is tőle, kívánta is, de senki sem tudta megmondani, mi lesz az.

A hírekből, amelyek szinte óránként keltek és szállottak, hogy megborzongassák az emberek hátát, semmire sem lehetett következtetni. Inkább még boldabbul összkúszálták a gondolkozó elme gondolatait.

— Franciaország hadat üzent Bajorországnak!
— süvített át a hír Pápán. — Lajos Fülöp királyt azért kergették el a trónról, mert ő a spanyolokkal akart háboruzni!

— Az semmi — torkolta le ezt a sületlenséget a másik hír — de az már színvalóság, hogy a muszka cár megelégette Metternich zsarnoki uralmát s most ötszázezres sereggel masiroz Bécs felé, hogy rávegye Ferdinánd öfelségét Metternich elbocsátására s a magyar alkotmány megadására!

— Ezért szakad ránk a devalvatio is! Egy pengő forint csak három huszast ér holnaptól, a Scheinforint meg éppen csak egy huszast! Akinek esze van, az adjon túl a bankóin s gyűjtse a pengőpénzt!

— Biharban megkezdték a földosztást!

— A badeni nagyherceg eltörölte a címeket és rangokat!

— Itáliában föllázadtak az osztrák csapatok és a szárd királynak esküdtek hűséget!

— Helvétország háborúval fenyegeti Ausztriát, mert még mindig nem adott alkotmányos szabadságot Magyarországnak!

— A pozsonyi diétát katonasággal kergették szét s a győri diákok meg pesti jurátusok fegyverrel vonulnak Pozsony felé!

— Holnaptól kezdve nem kell házbért fizetni!

— Holnaptól kezdve dupla házbért kell fizetni a devalvatio miatt!

— Bécsben összeverték az osztrák lutri-hivatalt s a király kiadta a parancsot, hogy minden lutriszámnak nyernie kell ezentúl!

— Szent György napjától monopolium lesz a dohány! Okos ember mázsaszámra vegyen dohányt!

— A komáromi császári hadmérnökök ezer öles óriási kutat fúrattak s százezer mázsa löport eresztettek bele, hogy a fölrobbantásával földrendést támaszszanak, ha kitörne a forradalom!

— Földrendés lesz!

— Nem lesz földrendés!

— Kossuthot elfogták!

— Kossuthot nem fogták el, inkább neki kínálja a kancellárságot a király, mert Metternich ellopta az államkincstárt. Ezért jön a devalvatio is!

— Biharban nem volt földosztás, de május elsején csakugyan rá lehet már menni az urak földjeire, mert Kossuth Lajos eltörli az urakat!

— Radetzky elfogta a szárd királyt!

— A szárd király fogta el Radetzkyt!

— Ápril elején eltörlik a katonaságot!

— Nem törlik el, csak akarták, e helyett inkább behozzák a kötelező katonai szolgálatot mindenkire! Lőttek hát a nemességnek!

— Még a tavaszon behozzák az egyenlőséget az egész világon! Egyforma lesz a vallás, a nyelv, a pénz, a ruha, az asszonyoknak is nadrágban kell járniok s a papoknak is kötelességük lesz megházasodni!

— Az államkincstár üres, Metternich el akarta adni Szent István koronáját a zsidóknak, de a zsidók csak zálogba vették s hatszázmillió forint kölcsönt adtak rá!

— Nem igaz ez a zálogügy, hanem a zsidók csakugyan kisegítették a kincstárt, avval a kikötéssel, hogy

ennek fejében felszabadítják a zsidóságot az egész birodalomban...

— Háború lesz a muszkával!

— A franciákkal lesz háború!

— Azt nem lehet tudni, hogy mi lesz, de hogy valami lesz, az bizonyos!

— — — — —
Az ember már nem tudta, bosszankodjon-e vagy nevesse.

Március tizedike tájt átutazott Pápán Esterházy Károly gróf. Veszprémből jött s Pozsonyba hajtott.

Csak az öreg Osváld ügyvéd tudott vele beszélni, mert az történetesen együtt utazott vele Tétől Győrig.

Vagy két nappal utóbb érkezett haza az öreg Osváld és tele volt új hírekkel.

Maga hivatott át este a lakására. Akkor már ott voltak: Villax főbíró, azután Györök György, Haydu Sándor és Arkauer József — a lövész-századok hadnagyai — meg Höcker Ábel a bencésrendház főnöke. Kevéssel utóbb érkezett meg Bocsor István is.

Osváld átadta a gróf üzenetét. Veszprémben nem tudtak dönteni a devalvatioval kapcsolatos népfelvilágosítás tennivalóiról. Esterházy ezért megállás nélkül Pozsonyba sietett, útbaigazítás végett. Addig is arra kérte az összehívottakat, igyekezzenek megnyugtítani a devalvatiós híresztelések miatt nyugtalankodó népet. A lövész-kompániákat pedig tartsuk együtt minden eshetőségre készen, mert attól lehet tartani, hogy az általános európai forrongás nyomán Ausztriában s

Magyarországon is izgalmas események követik majd egymást.

Károly gróf értesüléseiből, a Győrbe érkezett s figyelemreméltóbb egyéb hírekből, meg a bécsi, pozsonyi és pesti hírlapok nagyon szűkszavú híradásai-
ból, az Osváld-féle tájékoztatás idejében, körülbelül ezeket lehetett kihámozni:

Még február utolsó harmadában csakugyan forradalom tört ki Párisban a Guizot-kormány ellen. Ez eleinte csupán Guizot távozását és a leggyorsabb ütemű reformpolitikát követelte, de csakhamar átcsapott republikánus forradalomba s elkergette Lajos Fülöp francia királyt. A forradalom nem egységes mozgalom, abba a jakobinus elemeken és republikánusokon kívül hatalmasan beleszólt már a liberális gépipar új jobbágysága: az ipari munkásság is. A forradalmi internationalizmus közös jelképének, a vörös zászlónak hivatalos elfogadását, csak Lamartine költői erejű szózata tudta meghiusítani.

Pozsonyban egyre kilátástalanabbá vált az országgyűlés békés munkája. Apponyi György, magyar cancellár már az országgyűlés feloszlatásának gondolatával foglalkozott. Somsich Pál, az aulikusok vezére is már csak két lehetőséget látott. Vagy a feloszlatást, vagy magyar minisztérium alakítását, Kossuth bevonásával. Február utolsó napjaiban Széchenyi fel is hívta erre Kossuthot. S ez meg is ígérte támogatását olyan kormánynak, amely Széchenyi elnöklete alatt, Deák, Wesselényi s mások bevonásával alakulna. Somsich és Batthyány most ily irányban igyekeznek a megoldás felé.

Olaszországban Károly Albert szárd király szabadságmozgalma rohamosan terjed, a lombard-velencei királyság népei el akarnak szakadni Ausztriától s Radezky császári armádiája mind nehezebb helyzetbe kerül.

És most már villámszerűen csaptak egymás nyomába az események.

Március elsején:

Falíveket csempészték a bécsi házak falára, amelyeken ismeretlen tettesek Metternich közeli bukását jósolják s alkotmányt követelnek Ausztriának. Doblhoff báró, az ellenzék vezére, haladéktalan rendszerváltozást sürget.

A párisi események nyomán, a forradalomtól s a devalvációtól való félelmében a bécsi nép megrohanta az állami bankot s bankjegyei beváltását követeli.

Pozsonyban a párisi forradalom hírére Kossuth nyomban összehívta barátait ottani szállására. — Sok menekülő érkezik Bécsből Pozsonyba.

Milanóban: statárium.

Franciaországban roppant erőfeszítéseket fejt ki a kormány a zavargások és fosztogatások megfékezésére.

Március másodikán:

Pánik a bécsi tőzsdén. Az egész város lázasan politizál. A színházakban szabadságtüntetések.

Baden nagyhercegség bejelenti a sajtószabadság és esküdtszéki eljárás bevezetését.

Hallatlan izgalom Pozsonyban. Kossuth Széchenyi lakásán fölveti a független magyar minisztérium gondolatát.

Március harmadika:

Pozsony: — Roppant feszültségben ült össze az alsótábla. Balog Kornél, a győriek conservatív követé nyomban föláll s indítványozza, kérjék meg a királyt, hogy tájékoztassa a nemzetet a bankjegyek fedezete ügyében. Az ellenzék azonban már nem elégszik meg ennyivel. Lélekzetfojtó csöndben áll föl Kossuth. — Utólérhetetlen szónoki művészettel ragadja magával a rendeket. Hivatkozik az uralkodóház iránti hűségre, amely azt kívánja, hogy belőle erőt merítve, emeljük föl politikánkat a nagy történeti eseményekhez méltó színvonalra. A nemzet és a haza örök s öröknek kívánjuk uralkodóházunk fényét is. Az uralkodóház jövődjé azonban csak a birodalom különféle népeinek szívből-lélekből eredő egységén nyugodhatik. Ezt az egységet viszont csupán a — nemzetiségeket tiszteletbentartó — széleskörű alkotmányosság érzelemrokonító forrasztéka teremtheti meg. Mivel tehát az uralkodóház érdeke, Istennek hála, azonos ebben Magyarország érdekeivel, javasolja, hogy az országgyűlés forduljon felirattal a trónhoz. A felirat-tervezet utal az alkotmányos népképviselőt szükségességére, a honvédelmi rendszer gyökeres átalakításának halaszthatatlansá-

gára és a magyar státuszjövendelmek és kiadások szám-
bavételének, valamint felelős kezelésének multhatatlan
rendezésére. — Mivel e kérdéseket természetesen csak
az örökös tartományokkal való egyetértő megállapo-
dással lehet rendezni, ez azonban megnyugtatóan csu-
pán a többségen alapuló, felelős és független nemzeti
kormányok munkájával képzelhető el: minden reform
alapfeltétele és biztosítéka — a felelős magyar mi-
nisztérium. Ebben találja meg az uralkodóház a leg-
biztosabb óvószert bármily bekövetkezhető balesemény
ellen, ezen alapszik népeinek legőszintébb egyetértése,
s ez jelenti tartományai legerősebb forrasztékát és
trónja legrendíthetlenebb támaszát.

Az indítvány hatása — példátlan. Förgeteges lel-
kesedés követi. Nem kétséges, hogy Kossuth felirati
indítványát mindkét tábla magáévá teszi.

Bécs. — A liberalisták titkos gyűlései az egész vá-
rosban. Minden szem a Bach-testvérekre, Bach Sán-
dor ügyvédre, és öccsére, valamint Fischhof Adolf
orvosra szegeződik. A jelszó: ütött az óra — pusztul-
jon Metternich!

Sopron. — Bécsi menekülők árasztják el a várost.

Karlsruhe. — A nép kiharcolta a sajtószabad-
ságot.

Stuttgart. — Lelkes tüntetés az alkotmányos-
ságért.

München. — A bajor alkotmány megadása csak
órák kérdése. A nép izgalma tetőpontra ért.

Nassau. — A kormány elhatározta, hogy a re-
formok útjára lép, mert a hangulat forrongó.

Weimar. — Forrongás. A kormány alkotmányos engedményekre kényszerült.

Március negyedik:

Bécs. — Kossuth beszédének híre lázbahozza a császárvárost. Az utcákon mind sűrűbben köszöntik egymást az emberek így: Hoch Ungarn! Es lebe Kossuth! — Hangoztatják: sohse felejtik el, hogy Kossuth minden birodalmi tartomány részére kívánt alkotmányos jogokat.

Pest. — Kossuth felirati javaslatának híre lángoló lelkesedést gyújt az ifjúság soraiban. A tömeglelkesedés két központja: a bécsi hajók kikötője és az úri-utcai Pilvax kávéház. Petőfi és ifjú barátai szítják a mámoros hangulatot. — A városi polgárság módfölött nyugtalan a devalvatio hírek miatt.

Március ötödik:

Bécs. — A jurátusok és medikusok, Loeser jurátus vezetésével, felségfolyamodást szövegeztek meg s ebben kéri a sajtó- és szólásszabadság, a tanszabadság, a hitfelekezetek egyenjoga, a törvényszék nyilvánossága és a népképviselői parlament megadását.

Páris. — A címeket és rangokat eltörlik.

München. — A diákok felségfolyamodványa a bajor királyhoz. Sürgetik a tartománygyűlések fölé emelt általános német parlamentet, a nép fölfegyverzését, a sajtó- és szólásszabadságot s az esküdtszéket.

Pozsony. — Feszült várakozás a diétán. Bécsi menekülők özönlése.

Pest. — Az egész város semmi másról nem beszél, csak az európai és pozsonyi eseményekről.

Március hatodika:

München. — Lajos bajor király szöveget bocsát ki s ebben összehívja az országgyűlést s ígéretet tesz a reformjavaslatok elfogadására. A tanuló ifjúság külön fegyveres őrsegég alakult.

Württemberg, Baden, Hessen, Nassau egyetemes német parlamentet követelnek.

Piemont. — Örömmámor az egész tartományban az alkotmány megadása miatt.

Velence. — A lombard-velencei tartományban: ostromállapot! Radetzky császári csapatai készültségben állnak.

Pozsony. — A diétán senkit sem érdekelnek a tárgyalás alatt levő javaslatok. Fokozódó ingerültség a nádor, az országbíró és más zászlósúrok bécsi távolléte miatt. Madarász László, Somogy követe, majd pedig Kossuth követeli, hogy a nemzet kívánságai, a szünetelő főrendi tábla mellőzésével, közvetlenül s azonnal a kormány elé kerüljenek.

Március hetedike:

Bécs. — A város forrong. A tömegek egy része azt kívánja, hogy Ausztria szorosan csatlakozzék Németországhoz, de Bach Sándor szembeszáll velük s hangoztatja, hogy a nagynémet törekvések éppoly

veszedelmesek Ausztriára, mint a magyar törekvések. E helyett megszövegezik az osztrák nép reformköveteléseit.

Pozsony. — Az indulatok pattanásig feszülnek arra a hírre, hogy a magyar zászlósurak bécsi tanácskozásán Apponyi kancellár bejelentette a pozsonyi országgyűlés felosztatására irányuló szándékát. Majláth országbíró, Keglevich tárnokmester és Széchenyi István gróf szerencsére közbevetették magukat. Széchenyi ajánlkozott arra, hogy királyi biztosként való felhatalmazással megkísérelné a közvetítést a rendek és a korona között. Talán sikerül olyan megállapodásra jutnia — mondotta — amely a sorra kerülő törvényjavaslatok tekintetében összehangolja egyfelől a királyi előadások, másfelől az ellenzék reformterveinek sorrendjét. Széchenyi indítványát elvetették, azonban Apponyi tervét odáig szelídítették, hogy a király intézzon leiratot az országgyűléshez, ebben intse meg a rendeket: térjenek vissza a kormány-programm tárgyalására s fékezzék meg a féktelenül követelőző országgyűlési ifjúságot, valamint a zajongó karzati hallgatóságot. Csak az intellektus sikertelensége esetére utalva említse meg a leirat a diéta elosztatásának múlhatatlan bekövetkezését.

Bár a tanácskozás híre még nem hiteles, egész Pozsony felháborodva tekint Bécs felé s még a városi burgerok is harciasan tüzelik egymást.

Március nyolcadika:

Bécs. — Metternich ablakait beverték, palotája előtt reggel óta kettős őrség áll.

Az emberek az utcán csoportokba verődve tárgyalják az eseményeket és száguldó híreket.

A magyar kancellária — néma.

Apponyi beteg.

A királyi leirat késik.

Pest. — A Pilvax-kávéház ifjúsága — hír szerint — elhatározta, hogyha rövidesen nem történnek komoly lépések a népképviselői alkotmány felé: maga veszi kezébe az események irányítását.

Pozsony. — Lélekzetfojtó izgalom. A diéta kerületi üléseire alig jár valaki, mert a napirenden levő csip-csup javaslatokon ebben a hangulatban csak bosszankodnak.

Március kilencedike:

Berlin. — A porosz királytól névtelen, fenyegető levelekben követelik a liberális reformok teljesítését.

Drezda. — A szász királyt merészhangú küldöttségek ostromolják.

Bécs. — Letartóztatások! Eddig tizenhét jurátust és medikust fogtak el. Sokan Magyarország felé menekülnek.

Metternich szakadatlanul tárgyal a Burgban.

Pozsony. — Ólomlábon járó órák. A főrendek még mindig nincsenek együtt. A tétovázás — elviselhetetlen. Az országgyűlési ifjak zajos értekezleten elhatározzák, hogy fáklyászenével tisztelik meg Kos-

suthot. Apponyi betegségében szándékos huzavonát látnak. A szétozló gyűlés lármázva verte föl a várost.

— Le az aulikusokkal! Pfuj Apponyi...

Osváld Dániel letette Győrben írott jegyzetei utolsó lapját is s mi szótlanul meredtünk egymásra. Még a köztünk ülő liberalisták — egyébiránt Osváld is, a fia is az volt — sem törtek ki örömrriadalba, mert haladás ide — szabadelvűség oda: Európa a felfordulás képét mutatta. A felkelt nemzetek lelkesedése valóban szép, de ennek formája mégis csak: az utca hangja. S most, hogy a Marseillaise és a barrikádok indulatai már itt ziháltak a közelben: egyszerre túlságos gyorsnak, viharszerűnek érezték az események zúgását. Hiába: a magyar nem forradalmár!

Csönd szakadt hát Osváld Dániel szavai nyomába. Hosszú csönd.

Végre is Osváld szólalt meg:

— Tanácsolnak valamit kegyelmetek?

Nem válaszolt senki.

— Akkor hát... csak ezekről akartam az urakat tudósítani.

Szedelőzködtünk, búcsúzkodtunk.

Az Osváld-ház kapuja előtt megszólalt Bocsor:

— Ha a Jóisten vagy Kossuth csodát nem teszen, akkor egy hét múlva itt a forradalom. Huszonöt év óta hirdetem a szabadság, egyenlőség, testvériség tanítását, de ennek eljövetelét nem így kívántam. S legutóbb már azt hittem: minden rendbe jön s béke-
kességben, nyugalomban hajt ki a szabadság kalásza.

Avval elkészönt ő is.

Ki erre, ki arra ballagott haza, a borus, szeles, márciusi estében.

Mikor hazaértem, a lámpa előtt, varrogatva találtam a feleségemet.

Ahogy meglátott, felszökött a helyéről s valamit lobogtatva eléem szaladt:

— Lelkem-uram, idenézzen!

— Mi az, kedves?

— Kokárda! Kegyelmednek varrtam és magamnak is varrok. A főiskolások mind ilyenekkel mennek be holnap a kollégiumba! Egész Pápa asszonyai meg lányai ilyen varrnak!

Mialatt megcsókoltam, ágaskodva próbálta a mellemre tűzni a szalagrózsát. De mert csak bajosan ért föl, hirtelen a zsámolyához húzott s arra állva, tűzte a szívem fölé.

Mosolyogva néztem ügyeskedő, fürge kezeit, amint ott motoszkáltak a mellemen.

— Így! — mondotta elégedetten s kezeit leeresztve elgyönyörködött feltűzött alkotásában.

S ahogy így állott a zsámolyon, piros arccal és ragyogó szemmel, olyan szép volt, hogy átnyaláboltam, fölemeltem a levegőbe, s ölembe véve, mint a gyermeket, ültem le vele az öreg karosszékbe.

Hálás volt és boldog. Szerelmesen fonta karjait a nyakam köré.

S akkor, egyszerre megrándult:

— Jaj, a tű! A kokárda tűje!

És felszisszenve kapta el a jobbkarját. Gyorsan

feltúrte róla a könnyű ruhaujját, hogy szemügyre vegye a karcolást.

Szép, fehér karján, a könyöke fölött, elfent vércsöpecskék piroslottak.

— Semmi! — nevette el magát csengő kacagással, mikor megcsókoltam a karját. — Ha csak ennyi vércsöpp kell a szabadság rózsájának: szívesen adom!

És száríttatni kezdte apró zsebkendőjével a karcolást.

Akkor esett a pillantásom a mellemre tűzött kokárdára.

Szélről piros volt, alább fehér, a közepe zöld. Azaz hogy a zöldjéből csak vékony karika látszott, mert a közepén égővörös, nagy gomb domborodott ki belőle.

Klárira néztem s lassan kihúztam a tűt, hogy lefejtsem mellemről a szalagrózsát.

A menyecsském arcáról elsuhant a mosoly s hol a szemembe, hol meg a kezemre váltott a tekintete.

— Haragszik — kérdezte halkán — hogy megvérzett? Nem fáj ám! Hagyja csak ott!

Letettem a kokárdát az asztalra.

— Nem akarja viselni? — borult el még egy árnyalattal az arca. — Ne nehezteljen rá! Nem tehet róla. Én tűztem föl ügyetlenül. Kiállott a tüje hegye, azért karcolt meg.

Hallgattam s a vállamra fektettem szelíd fejét.

Kis ideig úgy maradt. Azután megszólalt megint:

— Köszönöm, hogy így szeret! Hogy még a kokárdára is megneheztelt, amiért megszúrt. De most már felejtse el neki és szeressel!

— Nem tudom szeretni — dörmögtem. — Ez így, nem a mi jelünk!

Fölkapta a fejét és ráammeredt.

— Nem? Miért?

— A mi színünk: a hármasszín. Piros, fehér, zöld.

— És ez? Hiszen ez is az! — nyugtatott sietve.

— Ez nem az, kedves. Ennek a közepében még egy szín van.

— Igen! Mindenki így varrja. Vörös gomb fogja össze középen a rózsásra hajtogatott szalagot!

— Mindenki így varrja?

— Így. Miért? Ez baj?

— Baj. Először azért — mondtam gerjedő indulattal — mert nem odavaló! A mi ősi három színünkhöz ne akarjon senki újat hozzábiggyeszteni! Főként pedig ezt ne, ezt a vöröset! Másodszor meg, ha már mindenki közébe csempészi, az meg éppen baj!

Szóttalanul, riadtan s elsápadó arccal nézett rám a párom. S olyan halk volt a szava, amikor újból megszólalt, mint a suttogás:

— Mi ez? Sohase láttam még ilyennek... Lelkem-uram! A... homloka közepén olyan, olyan haragos ér lüktet. Ó, Istenem, hát mi történt?

— Az, hogy egy tisztaszívű nép úgy játszik a vörös színnel, mint a gyermek a lúgkövel.

— De hát mit vétett az a vörös szín? A szabadság színének mondják!

— És aki elindul alatta, az előbb-utóbb vértócsába lép. Az a nemzet, amely felcseréli vele a maga színeit, a szabadság helyett anarchiába s utóbb szol-

gaságba tántorog. Philipp Égalité-k indulnak el vele, Robespierrek és Marat-k ragadják tovább s végül guillotine-kezelő hóhérsegédek kezében hanyatlik le, ártatlan tömegek vérének gőzében.

Az asszony úgy nézett rám, mintha megütöttem volna.

Lefejtettem ölelő karját a nyakamról s fölállottam, hogy kifujjam a keserűségemet.

Klári dideregve húzódott az asztalhoz.

Vagy kétszer mértem végig a szobát.

A párom a mécsvilágba bámult s az arca vornaglott.

— Én csak jót akartam — pusmogta megbántottan —, mert mindenki másként látja ezt, mint kegyelmed.

— Mindenki? — csattant ki a mérgem. — Kik azok a mindenkik? Felényi, az az oroszlánbőrbe bújt majom? Vagy Paulette kisasszony, aki Napoleon zsarnoki, de pompázó imperializmusának fényében látja a forradalmat? Vagy ez a sok, szólamoktól mámoros, lapasztalatlan, fiatal gyerek: az Osváld-fiú, a kis Öri-Szabó, a Noszlopi Bálint, a Hoffelder-fiú, a Czink Jóska? Vagy a főiskolai ifjúság? Győrffy Endre, Jankó Kálmán, Kotaszt István, meg a többi theológusok? Ezek: a mindenki? Akik még soha ki nem tették a lábukat a pápai határból s készpénznek vesznek minden párisi maszlagot?

Klári egyre riadtabban hallgatta kifakadásomat.

— Én... én jót akartam, Lelkem-uram...

Hanem az én indulatom tovább háborgott:

— Ezek, ezek a könnyenhívő, lelkes gyerekek a: mindenki? Alik maholnap mindenkit vénhedt, ósdi, korhadtt aggastyánnak minősítenek, aki hat vagy nyolc évvel idősebb náluk s nem hajlandó huszon-négy óra alatt fölfordítani az országot az ő délibábos, francia elméletük kedvéért, hanem józan ésszel, becsületes törekvéssel, lelkiismeretes gondnal és hozzáértéssel akarja átépíteni ezt a szerencsétlen, nyikorgó országépületet?

Én jót akartam — mondotta megbántottan és száraz hangon a párom. — Lehet, hogy kegyelmednek van igaza de... de itt mindenki másként gondolkozik, mint kegyelmed. És én úgy szerettem volna, ha...

Elhallgatott.

— Ha...? — kérdeztem megfordulva.

Nyelt egyet, majd vállatvonva, elszántan folytatta:

— Hát kimondom: szerettem volna, ha az én uramat nem tartották volna többé — pecsovicsnak.

Fejembe zúdult a vér. És már ordítottam:

— Engem? Pecsovicsnak? Ki az az állat? Hozza ide, hogy összetörjem! Hogy a képébe vágjam, mit tett eddig a magyarságért, vagy Magyarországért? Én a kenyeremet, a pályámat dobtam oda érte! A császár kabátját téptem meg egy cseh tisztén, a kardját törtem ketté a nyomorultnak, mert üldözte a fajtámat! És én vagyok a — pecsovics? És hát akkor köpjék le Bocsort és Széchenyit és Deákot és Batthyányt és Kosuthot és minden becsületes magyar embert, mert azok szent meggyőződéseim szerint, mind egyforma őszinte-

séggel akarják a szabadságot, de — anarchia és forradalom nélkül!

— Én elhiszem, tudom 's ezt kegyelmedről — hadarta hevesen a párom — de ha nem mutatja semmivel, senki se hiszi el magának! S most mégis kell adnia rájuk, mert mindenki velük van.

— Úgy? — dühödtem fel még jobban. — Szóval, ha én nem tűzöm ki a vörös rongyot, nem áradozom Mirabeau-ról, nem kívánok barrikádokat építeni a pápai kerékvetőkövekből, nem örjögök a vágytól, hogy guillotine-t lássak a Piac-téren, ha tömeggyilkos vadállatnak tartom Marat-t s nem ismerem el új messiásnak Felényi-Halbig Cypriánt: akkor én nem vagyok hű magyar, igaz ember és becsületes hazafi? Hát az a fontos, hogy mit mutat, mit fitogtat az ember?

— Miért becsmérli a forradalmat? — csattant most föl a feleségem. — Jóska is conspirál! A tulajdon öccse, az én kisuram is forradalmár! Együtt hajszolják őt Fischhoffal meg a többi bécsi forradalmárral! Pedig ugyan senkihez se kell koldusként járnia — észért!

— Jóska egy forrófejű, szeles világcsavargó! A szíve színarany, de hóbortos volt világléteében! Különbben is: hagyjuk ezeket a dolgokat. Nem értesz hozzájuk, kedves. Csillapodjunk! Még fellármázzuk a kisfiút.

Hanem akkor már Klári sem tudott úrrá lenni magán. Az Aranypolgár büszke dacossága villant meg a szemében s keményen, harciasan vágott a hangja:

— Úgy! Úgy! Persze, nem értek hozzá! Hiszen

nő vagyok! Csacska, ölbeli játékszer! Akiról már Lavater is megállapította, hogy ennyi meg ennyi lattal kevesebb a veleje, mint a férfiaknak! Hát jó! Tudomásul veszem!

— Nem erről van szó — csitítottam immár őt is.
— Nyugodj meg, angyalom! Felébred a kicsi!

— Ó, a kicsi? — pörölt keserűen a párom. — Csak ébredjen föl! Ébredjen, hogy hallja az apját meg az anyját! Csak hallja és ismerje meg őket! Most belülről is megismerheti! S tanulja meg, hogy mi asszonyok csakugyan nem az értelmünkkel nézzük a világot, hanem a szívünkkel, de az a lenézett szív is valami!

— A szív — legyintettem türelmetlenkedve — szeret és gyűlöl, de vak. Áldott vagy átkozott, de szeme nincs! Ölel vagy gyilkol, de nem lát. Mert szeme és világa csak az értelemnek van.

— Köszönöm a tanítást — lobbant felém Klári szeme — a szív befogja majd a száját.

Haragudtam is, sajnáltam is.

Lenyeltem az indulatomat s odaléptem hozzá, hogy megsimogassam, megcsókoljam.

Elfordította a fejét:

— Hagyjon...

— Klárika!

Nem felelt. Az arca hideg volt és elszánt.

Egy szemhúnyásig tétováztam.

Azután megfordultam és átmentem a másik szobába.

Az ajtóból még egyszer visszanéztem.

Ott állott az asztalnál. Mozdulatlanul, szoborsze-

rűen. Szép, büszke arca határozott volt és engesztelhetetlenül kemény.

Betettem az ajtót magam mögött.

Leheveredtem a pamlagra. És úgy maradtam sokáig.

Utóbb belépett a szolgáló az ágyneművel. Megágyazott a pamlagon, jóéjszakát kívánt és kiment.

Nyilván a feleségem rendelkezett úgy, hogy idebent ágyazzon nekem.

Az ajtónyitáskor láttam, hogy akkor már odakint is csak az éjjeli méceses apró, imbolygó fénye derengett. A nagylámpát eloltotta a párom.

... Úgy éreztem, hogy megváltozott a világ. Valami lidérces varázslat történt. Az én szép, szelíd, szerelmes kis feleségem eltűnt.

Az az asszony, aki odakint feküdt a másik szobában és száraz szemmel nézett bele a sötétbe, nem ő volt. Idegen.

A keze bizonyára éppen úgy nyugodott a kisfiam bölcsőjének fáján, mint máskor — mégsem ő volt.

A Pirossapkás Kislány lélekzett a helyén...

VIII.

Talán jobban emlékeznék azokra a napokra, ha a lelkem nem lett volna tele a magam keserűségével.

De az a kokárda-ügy ott hagyta közöttünk azt a szomorú bizonyosságot, hogy vannak a lelkünknek különjáró gondolatai és érzései is.

Másnap reggel ugyan odaállott eléem a párom és azt mondotta, felejtsem el azt, ami az este történt, hibáztatta magát, hogy indulatos maradt, holott én már engesztelgettem; a csókunkban is a béke visszatérését éreztük — mégis maradt valami kára ennek az összecsapásnak.

Az első hetekben keserűség, utóbb csak valami ború.

Nem volt ez később több, mint az olyanféle halk búbánat, amelyet az ember talán szeptemberben érez az ősz lehelletében. Vagy az a méllázó tűnődés, amely akkor fogja el az embert, ha valamely idegenbe költözött, régi jóismerőseire gondol. Nem fáj, csak zsongott, mint valami régi, búbánatos dal.

A gyémántomon karcolást vettem észre.

S ez a búbánat évekig zsongott bennem. Végképen

csak akkor oszlott el, amikor a magyarság tragédiája után, a hajszoltságok, megpróbáltatások és embertelen szenvedések évei között, megtisztító könnyeken át csilant a szemembe az én gyémántom és nem láttam benne többé azt a karcolást.

De addig: nem tudtam többé úgy elmerülni a feleségem tiszta szemének nézésébe, mint azelőtt. Régebben csak a párom, a szerelmesem lelkét láttam benne. A kokárda-ügy óta mindig valami idegen fényt is fürkésztem a ragyogásában. És ez a fürkészés zavarta meg a látásomat.

Ám az első hetekben bizony szenvedtem, ha nem is látszott rajtam.

S ezekben a hetekben zúgott végig Magyarországon a Párisból elindult történelmi rengés.

Hiszen az események akkor már rohantak nálunk is.

Igaz: mire a hírük Pápára ért, ez szinte csak egy-egy mondatra zsugorodott.

Öreg Bocsor azt mondotta volt: ha valami csoda nem történik, egy hét múlva itt a forradalom.

Hát ez a csoda csakugyan bekövetkezett.

Ez a csoda: Kossuth március harmadiki beszédének bécsi következménye volt.

Ez a következmény adott olyan fordulatot az eseményeknek, hogy — csodának mondhattuk.

Mert mialatt Magyarország lélekzetfojtva várta a robbanásig feszült helyzet valamilyen feloldódását, a Kossuth-beszéd-től felbátorodott Bécs megragadta a történelem kerekének küllőit.

Ennek a fordulatnak történetét egyébiránt Jóska

őcsém leveléből tudtam meg, a magyar márciusi események után s így annak nyomán idézi emlékezetem.

E szerint március tizenharmadikán a bécsi orvosnövendékek s a műegyetem ifjúsága az alsóausztiai rendek háza elé vonult s ott Fischhof doktor gyújtó beszéde után, behatolt az ülésterembe.

A tanácskozó urak elképedtek s riadtan ugráltak fel helyükről, de mielőtt még szóhoz juthattak volna, lent a téren Putz medikus felolvasta Kossuth beszédét.

A tömeg őrjöngő lelkesedéssel fogadta az állami bank és az államháztartás mérlegének közlésére vonatkozó követelést s azt a kívánságot, hogy Ausztria valamennyi tartományának képviselői üljenek össze az új népképviselési alkotmányosság, valamint a többi reformok letárgyalása végett.

Az ifjúság nyomása alatt a rendi gyűlés elnöke s úgyszólván az egész testület elindult a Burgba, hogy a császár elé terjessze az osztrák nép kívánságait.

Ám az ifjúság s az utca népe ottmaradt az ülésteremben, hogy megvárja a küldöttség visszatérését. Órák teltek el. Elmúlt a dél is és semmi hír.

Ekkor egy század olasz gránátos és egy félzászlóalj utász vonult föl a rendzavarások megfékezése végett. Pfuj és pisszegés fogadta őket. Erre még egy század gránátos vonult föl pergő dobszóval s a katonák most már elvonulásra szólították föl a népet. A felszólítást üvöltő felháborodás fogadta s a következő szemhúnyásban: tintatartók, székek, asztaldarabok repültek az ülésterem ablakaiból a katonaságra.

Egy gránátostiszt véres fejvel tántorodott meg s nyomban tüzet vezényelt. A medvebőrsüveges legé-

nyek, bizalmas parancsukhoz híven, sortüzet lőttek a tömeg — feje fölé.

A feldühödött nép, látva, hogy senki sem sebesült meg, vérszemet kapott s még jobban megvadult. Az öreg Matauscheck tábornokot, a bécsiek kedvencét — aki Albrecht főherceg hadtestparancsnokkal maga is odavágtatott, hogy nyugalomra intse a tömeget — leütötték a lováról, a főherceg fejét pedig egy feléje hajított székláb érte, úgy, hogy a szemüvege cserepekre törve hullott a nyeregkapájára.

A többi másodpercek alatt történt.

Sortűz dörrent, üvöltés, jajgatás és füstfelleg követte. S a füstfellegből szuronyt szegezve indultak meg a századok az őrző népfelé.

— Polgárvér folyt! — zihálták a diákok. — Fegyvert! Fegyvert! Roham az Arsenal-ra!

A nép egyrésze most a Burg, másrésze az Arsenal felé rohant s noha a Juden-Platz-on a Hartmann-gyalogezred századai, a Burg körül pedig dragonyosok vágta bele, a zendülés futótűzként terjedt. Közben a Burgban — a gyengélkedő császár helyett — Lajos főherceg fogadta a rendek, a polgárőrség és diákok küldöttségét, Metternich, Kolowrat, Hartig s még néhány államminiszter körében. Metternich megértette, hogy — vége. Hangoztatta, hogy készséggel adja át helyét, ha ez véget vet a lázadásnak, de jótállanak-e a rendért? A diákok fogadkoztak, hogy feltétlenül jótállanak, ha felfegyverezhetik az egyetemi ifjúságot.

Ez rövidesen meg is történt. A megnyitott Arsenal kapuit felfegyverzett diákok hagyták el s félóra múlva egész Bécs tudta, hogy Metternich lemondott. A város

örömmámorban úszott s aki akarta: fegyverhez juthatott. A fegyverkiosztás még éjjél után is tartott. Helyenként fosztogatások és rombolások történtek, de az ifjúság helyreállította a rendet. Zendülések ugyan még másnap is ki-kitörték, a Hoher Markton s másutt még katonáknak kellett közbelépniök szuronnyal és sortűzekkel, de általában úgy látszott, hogy a kétnapos felfordulás után vége a forradalomnak.

Prágában ugyancsak voltak zavargások, ám ezek is lecsitultak Metternich távozásának hírére.

— Most rajtunk a sor — írta végezetül Jóska — s a bécsi magyar ifjúság elhatározta, hogy rövidesen átvonulunk Pozsonyba, Magyarország felbátorítása végett.

Erre azonban nem volt szükség. Másnap estére ugyanis a pozsonyi országgyűlési ifjúság vonult be, testvéri tüntetésre — Bécsbe. Viharos ünneplés fogadta.

Március tizennegyedikén a pozsonyi alsótábla is ülést tartott s természetesen maga szabott irányt az eseményeknek.

Kossuth, a bécsi események drámai vázolója után, józan és bölcs szavakkal intette nyugalomra nemzetét.

— Nekünk most — hangoztatta — az a nagyszerű feladat jutott, hogy a mozgalmakat bölcsen vezessük. Senki ne engedje magát túlragadtatni a kellő vonalon, de eme vonalig: mindent!

Felszólalt Széchenyi is az ülésen.

— Még nem tudom — mondotta —, vajjon az örvendezőkhöz vagy az aggódókhoz csatlakozzam-e?

Éppen olyan lehetséges ugyanis az, hogy Magyarországra most szebb jövő virrad, mint az, hogy vég-órájához közelít. Évek óta legforróbb óhajom, hogy Magyarország sorsa a saját tengelye körül forogjon. Remélem, hogy így történik s ez az, ami öröme készített. De aggaszt az a tény, hogy a szomszédunkban ég s hogy mi, forró vérünkkel, oly közel állunk a lánghoz. Reform vagy anarchia — e kettő közül kell választanunk.

A főrendeket ugyancsak ülésre hívta egybe a nádor. Ezen maga ajánlotta elfogadásra a március harmadikán benyújtott s az alsótáblán már elfogadott Kossuth-féle felirati indítványt. Ez, kitörő lelkesedéssel, meg is történt.

Ezekután közös akarattal elhatározták, hogy a föliratot, István nádor vezetésével, hetvenhét főből álló országos küldöttség nyújtja át a királynak.

Aznap este a pozsonyi nép fáklyászenével tisztelte meg Kossuth Lajost.

Másnap ez a küldöttség, lelkes ünnepléssel, hajóra is szállott s a „Béla“ gőzös szakadatlan éljenzés közepette tűnt el Dévény felé...

Pápa ezalatt lázas nyugtalanságban tipródott.

Csak az Alsóváros gazdanépe, meg az uradalmi jobbság nem vesztette el nyugalmát.

Ezeket a föld gondja most is a szántók felé húzta.

Annál nagyobb hullámokat vertek a hírek az iparosság között. Reguly mester, azaz bocsnát: Reguli polgártárs, teljesen abbahagyta a munkát s immár

csak honunk kormányzásának szentelte elmegondolmányait. Sorra járta az iparosműhelyeket s mindenütt kifejtette nézeteit. De nehogy azt gondolja valaki, hogy bármit is helyeselt volna! Ellenkezően: minden esemény rosszalásával találkozott. Nyakatekert okoskodásaira a mesterek és a legények persze csak legyintettek. Ám a „nevendékiparosság“ soraiban meglepően lelkes megértésre bukkant. A boglyasfejű inashad immár odáig ment érte való rajongásában, hogy mindenütt megéljenezte az utcán Reguli polgártárs majsztramot. Eleinte mindig együtt éljenezték Kossuthtal.

— Éljen Reguli, éljen Batthyány, éljen Kossuth!

Egyideig elnézte lelkes híveinek az öreg, hogy a magyarság két másik vezérével együtt éljenezték őt, utóbb azonban szelíd tapintattal figyelmeztette őket, hogy „nem értvén egyet honunk e nagyaival“, ne ünnepeljék amazokkal együtt. Kiáltsák csak egyszerűen: éljen Reguli s éljen a szabadság, egyenlőség, testvériség!

Ettől kezdve ilyen átfogalmazásban éltették a mestert.

Maga az ifjúság azonban rövidesen egészen egyéni módon kezdte értelmezni e hármas jeligét.

Anyámtól jöttem éppen s a barátok temploma mellett haladtam el, amikor két csapóinas ment öltre egymással.

Az egyik jókora pofont kent le a másiknak s azt kiáltotta:

— Szabadság!

A másik nyomban ülepen rúgta az elsőt s elégedetten tette hozzá:

— Egyenlőség!

Erre mindketten fölnyerítettek s nagyot kacagva nyujtottak egymásnak kezét, evvel az egyetértő kiáltással:

— Testvériség!

S egymásba karolva, vidám füttyszóval tűntek el a Csapó-utca felé.

Felényi Cypriánról az a hír járta akkoriban, hogy csigalépésnek tartja az országgyűlés megmozdulását s ezért a Polgári Casino tagjai között fölvetette egy gyorsabban haladó irányzat megindításának gondolatát. Magam nem jártam közéjük, hát csak mendemondának véltem, hogy „Radical-liberal Kör“, sőt horribile dictu: „Pápai Jacobinusok Respublica Társulmánya“ néven tervezi mozgalmának szárnyrabocsátását.

Ebbe azonban — úgy hírlett — belelőtt Öri-Szabó Anti, a huszároslendületű, fiatal szolgabíró. Ez, bár maga is lelkes liberalista volt, idáig már nem volt hajlandó követni a pápai ifjúliberálisok és divat-arszlánok e koronázatlan fejedelmét.

Néhány feszült várakozással tele nap suhant el azután.

Március huszadikán azonban meghozták a pozsonyi és pesti lapok tizennyolcadikán megjelent számai a roppant fordulat hírét.

A Pesti Hírlap, az Ungar, a Pester Zeitung, Pesti Divatlap, Életképek már cenzuramentesen jelentek

meg s ujjongva hirdették a pozsonyi, bécsi és pesti örömhíreket.

A pozsonyi eseményeket már ismertük.

De a küldöttség bécsi útjáról ekkor kaptuk az első tudósításokat.

S ezek megpezsdítették ereinkben a vért.

A magyarok bevonulása — diadalmenet volt. A nádor kocsija elől már a kikötőből a város felé vezető úton kifogták a lovakat s az ujjongó bécsi polgárság maga vont a hintót a Práterből a Burgba. Ám a legviharosabb ünneplés mégis Kossuthnak szólt. Még azt is alig tudta bevárni a nép, hogy Bach Sándor, az osztrák ifjú-liberálisok vezére elmondja előtte testvéri köszöntését. De mihelyt az elhangzott, nyomban körül-özönlötték a kocsit s attól kezdve zászlók között, hóvirágosóban gördült tovább a hintó a hosszú kocsisorban Kossuth szállásáig: a „Gasthof zum Erzherzog Carl“ fogadó kapujáig. De a mámoros tömeg még ott sem oszlott el, noha Kossuth is fáradt volt s a felesége még inkább. Kossuthné ugyanis az egész utat állva tette meg a hintóban, hogy lobogtatva tarthassa azt a hatalmas nemzetiszínű zászlót, amelyet még Pozsonyból hoztak.

A pozsonyi küldöttség minden egyes tagját egyébiránt lépten-nyomon külön is ünnepelték. S éppoly lelkes szeretet kísérte Lonovics csanádi püspököt, vagy Rajachich karlócai görögkeleti érseket, mint Hunkár Antal veszprémi, vagy éppen Kubicza Pál trencséni követet. Hiszen valamennyien ugyanabban az ügyben fáradoztak.

Az éjszakára kivilágított Bécs aznapi bálványa

azonban mégis Kossuth Lajos maradt. A szállása kapuja előtt egész éjjel, Bach és Fischhof polgári nemzetőrségének, kokárdáscilinderű, frakkos és nankingnadrágos díszőrsége őrködött.

Ugyanaznap Pesten is földrengésszerű események zajlottak le. Az Ellenzéki Kör tagjai s a Pilvax-kávéház „Közvélemény-asztalának“ ifjúsága, a bécsi forradalom előző este érkezett hírének hatása alatt, megmozdult. Petőfi, Jókai, Vasvári és Irinyi talpraállította az egyetemi ifjúságot, ez szemergélő esőben a Hatvani-utcába vonult s ott a Landerer és Heckenast-féle nyomdában, mindennemű cenzúrárt mellőzve, ki nyomatta „Mit kíván a magyar nemzet?“ címmel, a tizenkét pontban összefoglalt követeléseket, valamint Petőfi páratlan hatású „Nemzeti dal“-át. Akkor már velük lelkesedett az egész város. Délután a Múzeum előtt tartottak rögtönzött népgyűlést s azon, a Petőfi szavalatával izzóvá fokozott lelkes hangulatban elfogadták a Tizenkét pontot. Az így létrejött néphatározatot közölték azután a városi közgyűléssel, amely rövid habozás után maga is bekapcsolódott az eseményekbe. A népből és a városi tanácsból nyomban küldöttséget választott, hogy ez vigye a Tizenkét pontot az országgyűlés elé, a királyt pedig megkérje, hogy haladéktalanul hívjon össze népképviselői alapuló országgyűlést.

Ugyanakkor Rottenbiller Lipót alpolgármester vezetésével tizennégytagú „Közcsendi bizottság“-ot alakítottak a felizgult utca rendjének biztosítása végett. Ez a bizottság mindjárt intézkedett polgárőrség szervezéséről is, majd pedig, egyre szélesebben áradó tömeg

sodrában átvitte a néphatározatot Budára, a helytartótanácshoz. Ez a koraesti órákban ugyancsak elfogadta a Tizenkét pontot és szabadonbocsátotta a budai kazamaták államfogyát Stancsics Mihályt. A kiszabadult Stancsics kocsiját azután az ujjongó nép maga vontatta be a Fehérvári kaputól, a hajóhídon át Pestre.

... Mikor idáigértem a hírlapok olvasásában, megállottam ennél a névnél. Stancsics... Stancsics. Hol is hallottam ezt a nevet? Nem jutott eszembe, hát továbbolvastam.

A lapok beszámoltak a Bécsben járt országgyűlési küldöttség március tizenhatodiki tevékenységéről is.

Délután egy órakor indultak el a küldöttség tagjai parádés díszben a Burgba, ahol István nádor már jósikerrel egyengette az útjukat. A Burg felé haladva megisméltődtek az ünneplő jelenetek, sőt a Mehlmarkton meg is kellett állniok, mert az utca népe mindenáron hallani akarta Kossuthot.

Leírhatatlan lelkesedést keltett, amikor a daliás magyar férfi, az egyik bécsi anya karjából kikapva annak gyermekét, a kisfiúval a Mehlmarkt közepén álló kútszobor lépcsőjére lépett s karján az osztrák gyermekkel, megszólalt.

— Ime — mondotta — a szabad Ausztria jövő polgára! Mi kiküzdjük s ők majd élvezik és fenn tartják a szabadságot! Nézzétek e gyermeket! Mire férfivá nő, akkor a szabadság már régen közkincese lesz az emberiségnek! E gyermeké, az ifjúságé a jövő, ezért éljen a jobb jövő!

Alig tudta útját folytatni a küldöttség.

A délután tárgyalásokkal telt el.

Az udvart — mint utóbb Jóska öcsémtől s évekkel később a Bécsben járt Hunkár követtől hallottam — súlyos gondok gyötörték. A legutóbbi napok európai és birodalmi eseményei valóban szinte megoldhatatlannak látszó követeléseket vetettek föl. A németországi, sőt részben ausztriai áramlatok is, a német egység megvalósítását követelték. Ugyanakkor más oldal, liberális alkotmány mellett, de mégis egységes Ausztriát sürgetett. A magyar felirat — amelyet akkor a Habsburg-birodalom minden népe magáévá tett — viszont az alkotmányos, független Magyarország mellett önkormányzatot követelt valamennyi osztrák tartomány számára is. Mindezeket pedig összhangzásba kellett volna hozni egy központi felelős kormány létesítésével, a német birodalmi követelésekkel, Lombardia, Velence, valamint Csehország türelmetlenül hangoztatott államjogaival s valamennyi örökös-tartomány liberális kívánságaival. Ha mindezekhez hozzávesszük még a Radetzky-hadsereg szorongatott helyzetét Lombardiában, azután a végzetesen föltornyosodó pénzügyi válságot, az ebből, valamint a forradalmivá szítt hangulatból eredő általános zavargásokat, akkor körülbelül együtt van a burgbeli légkör minden eleme.

A forradalmi liberalizmus valóban minden eresztékében megroppantotta V. Ferdinánd birodalmát s a Pirossapkás Kislány léptei nyomán minde-

nütt lángnyelvek csaptak föl Európa rengő földjéből.

A nádor és a pozsonyi küldöttség azonban nem tagított. A nádor állását kötötte a magyar országgyűlés kívánságainak teljesítéséhez, Kossuthék viszont vállalták a fölzaklatott izgalmak lecsendesítését s a forradalmi áramlat megfékezését. — Éjjel tíz óra után végre határozott a Burg. Ferdinánd király, Ferenc József trónörökös jelenlétében, közölte Kossuthal, Batthyányval és Esterházy Pállal, hogy teljesíti az országgyűlés kívánságait.

Március tizenhetedikén meg is jelent a királyi kézirat, amely a korona egysége s a birodalmi kapocs épségbentartása mellett, a nádort teljes-hatalmú királyi helytartóvá nevezte ki és utasította őt: tegyen javaslatot független magyar minisztérium tagjaira, valamint a további alkotmányos reformokra nézve.

A tudósítások mind beszámoltak arról a boldogságról, amellyel a diadalmas küldöttség hazatért. Hogyisne! Magyarország alkotmányos átalakulása egyetlen csöpp vér nélkül ment végbe. A pesti eseményeket senki sem tartotta döntőjellegű forradalmi tényeknek. A pozsonyi küldöttség hajója előtt, Dévénynél ragyogó szivárvány tündökölt a márciusi égen s a csodahívő magyarok ujjongva köszöntötték e biztató égi tüneményt, mint az új élet pompás diadalívét.

... Mire végeztem a lapokkal, már egész Pápa tudott a káprázatos fordulatról.

A házakat fellobogózták s a város népe kint hullámzott az utcán, kokárdásan, csillogó szemekkel, piros arccal. Boldog, boldogtalan, egyforma lelkesedéssel magyarázta egymásnak a híreket.

És nem akadt ember, aki már tízszer is el ne szavalta volna az újságokból magának meg másoknak Petőfi Talpra magyar-jának ízzótűzű strófáit.

Az egykéri pápai koldusdiák ennek a versnek lángoló csóvájával magasodott föl Magyarország fölé!

A főiskolás ifjúság este fáklyászenével vonult végig az utcákon s Bocsor István dadogó boldogsággal ismételte a kivilágított utcák hullámzó népének:

— Szeret bennünket az Isten! Szeret bennünket! Megmentett a forradalom dúlásától... Áldott legyen Kossuth neve! És a fiam... az én szegény, rongyos diákom...

Este olyan szalagrózsával várt a párom, amelynek nem volt vörös magja.

Akkoriban úgy véltük: a Pirossapkás Kislány elsuhanása Magyarország fölött — csak káprázat volt s a Marseillaise-nek nem akad szövege — magyar nyelven...

IX.

A nagy fordulat és az általános nyugtalanság hírére a pápai magistrátus is összeült, hogy gondoskodjék a rend biztosításáról. Sok intézkedésre nem volt szükség, hiszen Pápanak, szerencséjére, meg volt még a fegyveres polgársága. Így csak ennek némi megerősítésére került a sor. Ehhez Tarczy és Bocsor felajánlotta a főiskolai ifjúság segítségét. Negyven jurátust és theologust fegyvereztünk föl a lövészszázadok régi fegyvereivel s ettől kezdve nappal erős készültséget tartottunk együtt, éjszakánként pedig sűrűn járőröztettük a várost.

Az első napokban nyugalom volt és bizakodás töltött el mindenkit. Egyesek már azt kérdezték, mire való volt a lövészszázadok megerősítése?

Batthyány Lajos gróf miniszterelnöknek ki-nevezése után nyomban megjelent kiáltványa azonban azt mutatta, hogy másutt más dolgok is történtek. Alig volt város, ahol símán vissza lehetett volna terelni medrükbe a fölzaklatott s kicsapott tömegindulatokat. Fosztogatások, verekedések, erőszakoskodások és rombolások híre jött minden irányból.

Pozsonyban és Pesten kezdődtek s folytatódtak csaknem mindenütt. A falusi nép úgyszólván teljesen megőrizte nyugalma, alig egy-két helyről hallottuk, hogy a jobbágyság erőszakoskodott. Ezek is kivétel nélkül egy-egy hírhedt embertelen földesúr ellen irányultak, akik régidő óta nyúzták jobbágyaikat s előrelátható volt, hogy a közrend bármily okból eredő, legcsekélyebb meglazulása esetén rájukzúdul a megkínzottak dühös keserősége. De véres kegyetlenkedésekre se telkes-jobbágy, se zsellér, se kétkezi robotos nem vetemedett. Magtárakból gabonát, istállókból jószágot, erdőkből gallyat, kerítésből deszkát el-elvitt, éhes marháját is rá-ráhajtotta a szabadság első hírére egyik-másik „úri legelőre“ de embervérrel nem szennyezte be a kezét.

Pápa vidékén különben ilyenekről sem igen lehetett hallani.

Hanem a városokban sokhelyütt szorongatott helyzetbe került a lakosság. Boltokat fosztottak ki, hajdúkat vertek félholtra s nem egy helyen meg lehetőszen egyrement az enyém-tiéd fogalma. Pozsonyban, Nagyszombatban, Kassán, Pesten a tót építőmunkások zavarogni kezdtek a „szloboda“ hírére s ugyancsak emlegették Stancsics urat, akit „még a magyarok sem mertek“ tovább rabságban tartani.

Akkoriban jutott megint eszembe, hol is hallottam először ezt a nevet.

A márciusi napok után egyébiránt a mindentudó Bocsor István is fejcsóválva emlegette, hogy mindent helyesel, mindennek örül, amit március tizenötödike,

tizenhatodika és tizenhetedike hozott, csak éppen a Stancsics körül lobogó lelkesedés aggasztja.

Kérdően néztem rá.

— Azért öcsém — dörmögte — mert Stancsics Mihály kiszabadítása azt mutatja, hogy még a tisztaszemű főiskolai ifjúság sem igen tud már különbséget tenni szabadságjog és igazságszolgáltatás között. Ez a Stancsics régebben Kollárral, a pesti tót lutheránus pappal együtt izgatta a tótokat a magyarok ellen. Lelkesen hirdette Kollár szláv világállamának eszméjét és a pesti parochián írt, merő koholmányokból költött, „Slávy dcéra“ című nagyszláv hőskölteményének történelmi hazugságait.

— Lehetetlen! — hüledeztem. De Bocsor nyomban folytatta:

— A magyarfaló Kollár úr, a pánszlávizmus atyja, azóta az ugyancsak magyarfaló bécsi kamarilla kedvence lett s ma a bécsi egyetem tanára. Ez a szegény parasztgyerek: Stancsics Mihály meg — miután végignyomorogta Európát, nyakigmerült Marx Károly kommunista elméletébe, hazatérve — nemzetiségi és társadalmi lázításért börtönbe került.

— De hát honnét tudja Pista bátyám mindezeket róla? — kérdeztem álmélkodva.

— Honnét? Hiszen megýénkbeli! Veszprém megyei fi! Ács-Teszéren született. Persze ezek a mai lelkes gyerekek mitse tudnak ezekről s egyszerűen mártírt látnak Stancsicsban, akit az osztrák önkény karmaiból vélnek kiszabadítani. Pedig csak az igazságszolgáltatást félemlítették meg a szabadságeszme pallosával. Szánom a vén Stancsicsot, kegyelmet is

kivá
vol
Mur
köv
Mer
lata
törö
még

az i

kür
még

fülü
tük,

lótó
száz

sok

meg

kur
hely
meg

néh

kívántam volna neki, de szabadsághőssé nem avattam volna. Azóta, hallom, egy román bujtogató, valami Murgu Emánuel nevű elítélt szabadonbocsátását is követeli a pesti Ellenzéki Kör. Hát ez nincs rendjén. Mert a szabadság: az igazság, a jog és a rend foglalatja. S akár az igazságot, akár a jogot, akár a rendet töröm össze benne: a szabadságot törtem össze. Ezt még meg kell tanulnia a mi népünknek!

Ha azt hittük, hogy a márciusi fordulat elcsitítja az izgalmakat — tévedtünk.

Március harmadik harmadában harangkongás, kürtszó és lárma adta tudtul, hogy Pápát is rázzák még az indulatok.

Dákáról jöttem haza Öri-Szabó Antival, amikor fülünkbe vert a harangkongás és a kürtszó. Azt hittük, tűz ütött ki valahol.

Mire beért a vágató szekér a városba, már csak lótofutó embereket s Arkauer Szepi felvonuló lövészszázadát láttuk.

— Mi történt? — ordítottunk le a kocsiról.

— A zsidókat verik a kurtanemesek meg az inasok! De már vége is van!

Néhány kifosztott bolt, bezúzott ablak s a zsidók megszeppenése maradt csak a zendülés nyomában.

A liberalisták haragosan méltatlankodtak, a kurtanemesek, iparosok és a városi szegényemberek helyeselték a zsidóverést, az Alsóváros gazdanépe meg a jobbágyság pedig — vállat vont rá.

Egy-két embert bevittek a hajdúk a városházára, néhányan kóterbe kerültek és helyreállott a nyugalom.

Hanem amikor vasárnap Felényi Cyprián elő-

adást tartott a patika előtt ácsorgó népnek, innét is onnét is felmordult valaki:

— Szép, szép az egyenlőség, de azér a Mózsival még se leszek egyenlő!

— De nem ám! — rázta meg az öklét a másik.

— Még majd a nyakunkra is ülnének, oszt uraskodnának! Há azt mán nem!

A fegyveres diákok egyik járőre oszlatta el a patika elől a népet.

Pápán vége is volt evvel a zsidóverésnek, de az ország többi városaiban még két hónappal később is megismétlődtek ezek és csak az önvédelmi harc viharában maradtak abba.

Azokban a napokban ragasztották ki a házak falára Batthyány miniszterelnök első felhívását.

Ebben arra kérte a törvényhatóságokat és Magyarország minden polgárát, hogy vessék latba minden erejüket a közbéke és nyugalom fenntartására, a csend és népkedély bujtogatóira pedig a legszigorúbban alkalmazzák a törvények rendelkezéseit.

Az emberek meg-megállottak a felhívás előtt. Egy-egy olvasnitudó minduntalan felolvasta azoknak is, akik nem ismerték a betűt, mindenki megéljenezte Batthyányt s azzal ment is a dolgára.

Azazhogy: csak ment volna.

Mert a mezei munkában szorgoskodó népen kívül alig dolgozott valaki. E helyett mindenki honmentéssel foglalkozott. Mintha ez lett volna egyetlen elvégezni valója. Valami különös láz bujkált az emberekben. Szinte úgy érezték: roppant kötelességet mulasztának, ha szokásos napi munkájuk után lát-

nána
honn
haran
zaton
párrá
hang
ipará
mind

terjed
politi
elkép
kor é
politi
korte
jelsza
rends
denki
olyan
tak,
embe
csodá
lagra
vettél
város
tatásk
mal,
sem v

nának s annak kedvéért elvonulnának a nyilvános honmentés — azaz ácsorgó, tétlen hírekrevárás, hírharangozás és bírálgatás — elől. Sokszor az a káprázatomból volt e miatt, hogy az egész világ Reguli Gáspárrá változott. Azelőtt csak Reguli Gáspár tűnődött hangosan honunk állapotján — mellőzve becsületes iparát, a nemes szabómesterséget — most csaknem mindenki ezt cselekedte.

Akkoriban azt hittem: valami rejtelmes járvány terjed közöttünk. Ma, annyi év után, úgy látom: egy politikai téren egészen iskolázatlan, gyermeklelkű s elképesztően hiszékeny nép csodavárása volt az. Akkor érte a magyarságot az első, valóban széleskörű politikai verbuválás. A liberális eszme nagyszabású korteshadjárata. S ennek színes, kíváncsú és tüzes jelszavai nyomán, valóban hitték, hogy a liberalista rendszer egycsapással aranykorszakot teremt mindenki számára. Mivel pedig a márciusi események olyan korszakfordító alkotmányjogi változásokat hoztak, hogy magukban is csodaszámba mentek: az emberek az első csoda után, a többi, még nagyobb csodára vártak, amelyek csakugyan ide, a nagy parlagra, varázsolják az Édenkert boldogságát.

E mellett azonban akárhányszor készpénznek vették a legbádatosabb sületlenséget is.

Ezért azután szakadatlan hullámmásban volt a város hangulata. Egyik pillanatban önfeledt elragadtatásban lelkesedett, a másokban tele volt aggodalommal, rémlátással és gyanakvással.

Csoda-e, ha ily körülmények között senkinek sem volt türelme a nyugodt és megszokott munkához?

Mindig kiveszem azonban e mindenkiből, a mezei munkával bajlódókat. Ezeket akkor is fogva tartotta a barázda örök nyugalma.

Szladik János végigsietett a Hosszú-utcán a piac felé s mindenkinek beszélt:

— Jóhír! Jóhír! Öfelsége holnap kinevezi az új alkotmányos kormányt! Miniszterelnök: Batthyány Lajos gróf, a miniszterei meg ezek lesznek: Deák Ferenc, Széchenyi István gróf, Kossuth Lajos, Mészáros Lázár, Eötvös József báró, Klauzál Gábor, Esterházy Pál herceg és Szemere Bertalan!

— Vivát! Vivát! Vivát! — harsogott az öröm minden oldalról.

Fertályórával utóbb Czink Lojzi nyargalt át a piacon, hóna alatt a seborvosi műszertáskájával s jobbra-balra ezt hadarta:

— Jónapt, jónapt, polgártrs! Rosszhír, rosszhír! Lóvá tsznek Bécsbn! A pénzügyekt és hadügyekt nem 'karják megfelezn' vélnk!

Az orrok megnyúltak s tíz perc mulva már minden szomszéd szívta a fogát és szidta a németet.

Déli harangszókor mamzell Paulette tipegett el városházbeli hivatalunk ablakai előtt s állított meg minden járókelőt:

— Ah citoyen, akarok mondani polgárdars: halotta, hogy van Berlin is révolution, oui, megvan grande révolution... már meghalta kétszáz halott... Rémséges dolog, rémséges... Porosz kirali is hagyta ott trónja...

Erre nem tudták, mit szóljanak: vivátot kiált-

sanak-e, avagy a fejüket vakarják. De rövidesen mindenki továbbadta a hírt.

Félegykor az öreg Osváld csörtetett be a város-házára s komor arccal közölte:

— Rosszul mennek a dolgok, amice! Berlinben letették a királyt, valamennyi német tartomány egyesül, Ausztriát is berántják!

— Akkor legalább megszabadulunk tőle! — lel-kendezett a járási listákat készítő Őri-Szabó Anti szol-gabíró-polgártárs. — Vivát! Vivát!

— Vagy minket is visznek! — sóhajtott a öreg s továbbdöngött Villax Antal szobája felé.

Őri-Szabó legyintett utána:

— Hagyjuk rá! Sejtelve sincs az öregnek a dol-gokról. Hiszen ha a nagynémet liberalisták győznek, az nekünk nagyszerű! Akkor magától megoldódik minden! Ránk igazán nincs szükségük a német egy-séghez, hát: függetlenek leszünk!

Alig, hogy ez a hír széthullámozott a városban, Riesig Lévi, azaz bocsánat, Roppant Levente hajtott végig ütött-kopott hintójával a sáros utcán. A patika előtt megállott és bekiáltott Felényinek:

— Pholgártárs, hallotta? Unerhört! Bécsben, Prá-gában és Phozsonyban megint verik a zsidókat! Pho-zsonyban khövetelik, hogy mars khi Ghaliciába! Hol van itt a liberáldemokrát vívmány? Ezért thámogat-juk Kossuth Lajosunkat? Ezért gyűjtöttek a phesti zsidó ghabonakereskedő-pholgártársak százharminc-hét forintot Stancicsnak? Itt az újság, a Pesti Divat-lap, benne van schwarz auf weiss, a gyűjtés! Hundert-siebenundreissig Gulden!

Felényi összecsapta a kezét, Roppant pedig az újságot lobogtatva, tovább noszogatta görhes lovait.

Hazafelé menet öreg Süttő Jánossal akadtam össze. Peckesen, csörgő sarkantyúkkal tartott a Griff felé, az agarai között. Miután kiörvendeztük magunkat, sóhajtott egyet:

— Az ember már örülni se tud! Minden nagy-szerűen halad, a pesti közcsendi bizottság kimondja, hogy ha egyenlők is vagyunk, a zsidók nem lehet-nek tagjai a nemzeti polgárőrségnek, amire azt mon-dom: bene, bene s most ihol e! A Pesti Divatlap leg-újabb száma! Ebben a minutában érkezett. Az van benne, hogy a nemzeti őrseregből kirekesztett zsidók mégis csak bekerülnek. Olvassad! Itt van: „Táncsics Mihály — mert most így nevezi magát az öreg Stan-csics — tehát Táncsics Mihály vezetésével, a pesti nemzeti őrseregnél új osztály alakult, melynek tagjai csupa zsidók, kik mellett a megszabadított polgártárs, az előítéletek dacára is nyiltan föllépni bátorzkodott, ami által ugyan népszerűségét sok ember előtt kockáz-tatá, míg mások előtt még inkább megerősíté.“ — Hát ehhez szólj! Ez lett a híres szabadság? No, de sietek, tiszteltetem a kis menyecskét!

Zúgott a fejem, mire hazaértem. Még Klári és a kisfiam mosolygása is alig tudta kivenni a fejemből a sok hírt.

Ebéd után beállított hozzánk Ferke, a postás-legény. Aprószögyszerű bajusza megnőtt vagy két csi-petnyit s a postáskalapján akkora kokárda volt, mint egy kisebbfajta napraforgótányér. Klárinak hozott levelet. Az anyja írta Bajcsról.

Mialatt a párom abba mélyedt, beszélgetésbe elegyedtem Ferkével.

— No Ferke, hát mikor házasodsz? — kérdeztem.

A legény megvakarta a kupáját.

— Hajaj! Most nem lehet. Pedig vóna már hozzá módom is meg arravaló lyány is.

— Hát aztán? Mért nem lehet?

— Hát, hogy a háború miatt. Többféle ellenségrül is beszélnek. Ki aszongya, a francijával menünk ölre, ki a burkusokat mongya, az imént meg úgy hallám a postán a dácai tisztartó úrtul, aki most gyűtt Pozsonybul, hogy tán a horvátok készülődnek ránk.

— Bolondság ez mind, Ferke!

— Hát a franciját meg a burkust magam se igen hiszem, de már a horvát a' csak lehet! Oszt a tisztartó úr igencsak tudhassa, merhogy gazdája nékije a Batthyány Lajos gróf úr.

Meghökkentem.

— A dácai tisztartó úr most jött Pozsonyból?

— Onnajd ám, tekintetes úr. Csak tudom! Ű mondta a postamester úrnak.

— Hm. És bizonyos vagy benne, hogy az az úr csakugyan a dékai tisztartó volt?

— Honne! 'sz ösmerem! Aszonta, hogy Pozsonyba igen lármáznak a népek, mer megtudták, hogy Bécsbe kijádzották a magyarokat, mer mielőtt még a Batthyány gróf úrnak aszonták vóna, hogy ű legyen a miniszterelnök, hamar kineveztek valami Jelzsics vagy Jalzsics nevű tábornokot a horvátokho bánnak, oszt az már lázíttya is ránk a horvátokat. Pejg a Jalzsicsot

nem is lett vóna szabad kinevezni a magyar kormány beleegyezése nélkül. Aszongya a tisztartó úr, azér halogatták a Batthyány uraság kormányratételét is, hogy elébb kinevezhessék a Jalzsicsot vagy mifene neve van, aki meg mérges ellensége a magyarnak. No-hát mondok, mivelhogy így háború lesz, hogyan házasodhasson az ember?

Ferke elköszönt és én ott maradtam tünődve.

Abból, amit mondott, igaz lehetett valami. Csak hát nem jegyezte meg jól. Elképzelhetetlennek véltem, hogy ha a nádor meg Batthyányék s Kossuth nagyszerű érveléssel ki tudták vívni a független felelős magyar minisztériumot, akkor Bécs olyan kétszínű legyen, hogy evvel egyidőben ellenünk lázítsa a horvátokat. Hiszen ilyen eszközökkel Metternich sem dolgozott! És hát ki az a Jelzsics vagy Jalzsics? Évekkel azelőtt ugyan volt egy Jellachich, tehát hasonló nevű vezérkari őrnagy Bécsben, azt kedvelték is az udvarnál, de az nem lehet még tábornok. Öreg alezredes vagy legfeljebb frissensült ezredes lehet.

Ej, bolondság, félreértett valamit ez a Ferke!

Klári hangja ébresztett fel tünődésemből.

— Édesanyám azt írja — mondotta, kezében a levéllel — hogy egészséges, csak miattunk vannak gondjai ebben a zavaros világban. A Csallóköz tele van nyugtalansággal. Idegenek jönnek-mennek s vadítják a jobbágyságot, úgy hogy az már a tavaszi munkákat sem akarja elvégezni úrdolgaképen, hanem csak azt kérdezteti, mikor mehet rá a nemesség földjeire. Zámory Kálmán, Guyon Richárd meg a többi, komáromkörnyéki földbirtokosok, most sorra

járlják a falvakat. Nyugtattatják a népet, hogy a nemesség maga-akaratából, igaz emberségből mondott le a jobbágytelkekről, hát legyenek türelemmel, amíg a törvény törvény lesz és végezzék el még a tavaszi és nyári munkát, mert különben nem lesz kenyere se úrnak, se pórnak. Csak az Isten tudja, mi vár még ránk, ha a devaluation kívül, a kenyértelenség is rászakad Magyarországra. Úgy hírlik: Pozsonyban meg Pesten már azt követelik, hogy a lakbéreket is töröljék el s egyre többen hajtogatják, hogy a májusi béreket bizony nem fizetik. Nekünk ugyan nincs házunk amit bérbeadhatnánk, de azt tartom, ez tán még sincs rendjén. Szeretném tudni, mint vélekedik erről az urad?

Sóhajtottam. Klári fölnézett rám.

— Mint vélekedem? Hát lehet ezekről vélekedni? Forradalmat szítani könnyű dolog, de aki azt hiszi, hogy a forradalmi hullámok ereje odaviszi a csónakját, ahova ő akarja, az téved. A fölgerjedt tenger nem igazodik a lélekvesztőhöz. S az olyan kis dolgok után mint: Piti Ferkó kiszabadítása, természetes folytatásként zúdul a nagyobb hullámok sorozata. A rendbontás, a fosztogatás, a józan munka megtagadása, a föld parlagonhagyása, azután a házbérfizetés eltörlésének követelése, majd a sortűz, a torlasz, a fegyvertár megrohanása, utóbb a pénz- és élelemelrejtés, vele a szűkség, nyomor és inség, egészen az észvesztésig. S végül egymás gyilkolása az utolsó marék lisztért. Van rendszer a forradalmakban is, tagadhatatlan. Egyik törvény szétzúzása után törik a másik is, a harmadik is és törik végig mind, amíg a szenvedés össze nem

zúzza végül magukat a fölzaklatott indulatokat is. Akkor azután a jószándékú forradalmi idealisták végignéztve művükön, félőrülten állapítják meg, hogy jaj, hiszen ők nem ezt akarták. Ennek az ellenkezőjét akarták: boldog és gazdag népet akartak.

Megrettenve nézett rám a párom.

— De hiszen — dadogta — mi, mi, akik kívántuk a régi, fojtó, penészes világ megújulását, mi, mi csakugyan nem ezt akarjuk!

Ez a „mi“ akaratlanul csúszott ki a száján. Megütötte a fületem, de úgy tettem, mintha nem hallottam volna.

— Persze hogy nem — folytattam. — Minden forradalmi újtó jót akar. Csak ott téveszti el a dolgát, hogy a fundamentum kiszédésével kezdi, mert úgy véli, így gyorsabban lebonthatja a régi épületet. Ezért dül rá mindig a ház. Se életteremtést, se a fejlődést nem lehet siettetni, se rendbontással, se a munka vagy fejlődés sorrendjének visszájára fordításával. S a forradalmároknak éppen az a tragédiája, hogy azt hiszik, nekik sikerül ez a képtelenség. Változtatni, újítani, fejleszteni, csak építéssel lehet. Ezt azonban csak a lelkek átépítésével kezdhethjük. De akkor ez már nem forradalom, hanem rend, munka, fejlődés.

— És hát — tünődött Klári — lehet az, hogy a forradalmárok ezt nem tudnák?

— Tudhatják, de nem hiszik. Ez különbözteti meg őket a józan építőktől. Ők a forradalmak örök csődjét nem magában a forradalom lényegében látják, hanem valamely mellékesen elkövetett hibában.

S úgy hiszik, hogy ők nem követik el ezt vagy azt a hibát, tehát, ha másoknak nem sikerült, nekik egész bizonyosan sikerül a forradalmi módszer alkalmazása. Ez a hitük teszi őket forradalmárokká. S éppen ezért talán nem véletlen, hogy a forradalmi szellem jelképét, ártatlan, pirossapkás leányfejjel ábrázolják. Kedves, szelíd, jószándékú, csupaszív kislánynak. A tapasztalatlanság és tiszta hit legmegkapóbb kifejezőjének. Pedig az első, ami elpusztul a forradalomban: ez az ártatlanság, szelídség és tiszta hit.

— Értem — bólintott a párom. — Így megértem. De az életben, a valóságban, ez mind más-ként látszik.

— Mert a szelíd, jószándékú Pirossapkás Kislány nem ismeri az életet. Úgy sétál az erdőben, mintha virágoskertben járna. Pedig az erdő, az élet erdeje, millió és millió különböző lényből áll, millió és millió különböző gyökérből, indából, fából, iszlagból, vadakból s ez az egész életerdő tele van rejtelemmel, veszedelemmel. Indulatok farkasaival, tudatlanság sötétjével, erőszak vermeivel. El kell vesznie benne a tapasztalatlan jószándéknak. Ahogy a mesebeli Pirossapkás Kislány is áldozatául esett a farkasnak.

— Mesét mond, Lelkem-uram! — ámuldozott Klári.

— Nem, angyalom. A valóságot.

— Pedig olyan, mintha mesét mondana.

— Lehet, hogy úgy hangzik. S akkor hát tovább mondom. Ha valójában ábrázolnák a forradalmat, akkor azon a képen rajta kellene lennie annak is,

hogyan változik át a Pirossapkás Kislány mosolygó, szelíd gyermekfeje kígyóüstökű, dermesztő Meduzafővé.

Elgondolkozva nézett maga elé a párom.

— Ha kegyelmedet hallom — mondotta később halkán — akkor olyan világossá válik ez. De mihelyt kilépek az utcára, egyszerre más arca lesz mindennek. Mert senki sem így gondolkozik a dolgokról s mindenki másként beszél. Kitől hallotta ezeket, Lelkem-uram?

— Kitől? Azoktól, akikre most nem hallgatnak. Széchenyitől, Wesselényitől, Sárkány Miklóstól, vagy akár Bocsortól. A kiművelt emberfőtől. Amely előbbre teszi a józan értelmet, mint a szív indulatát.

Percekig hallgatott a feleségem.

Azután fölvetette szép, ifjú arcát.

— Szörnyűt mondott Lelkem-uram, a jövődőről. Hiszen, ha a forradalmat nem lehet megállítani...

— De lehet! Ha akadnak férfiak, akik saját testükkel fogják föl az első hullámokat, ha a maguk testén porlasztják tajtékká őket, akkor lehet. Mi magyarok még nem jutottunk el a torlaszokig és a sortüzekig. És hiszem, hogy akadnak magyar férfiak, akik beleállanak majd az árba s a testükből vetnek gátat a torlódásra készülő hullámoknak.

— S mi lesz, ha mégsem akadnának?

— Úgy sejtem: mi akkor sem jutunk el a magyar Robespierre-ekig és Marat-kig. Mert mielőtt odáig süllyedhetnénk, ránkzúdulnának a rend fölborulásán fölbátorodó nemzetiségeink. S ez a veszedelem észretérítené a magyar forradalmárokat is.

— Különöseket mond kegyelmed. Régebben so-
hase beszéltünk ilyenekről.

A kisfiam a földön mászva odaért az asztal lá-
bához, belefogódzott s nagy erőfeszítéssel fölállott.
Imbolygott, de állott és lihegve nézett föl ránk.

Azután kinyújtotta egyik kezét a másfél lábnyira
álló szélig s lépett egyet. Hanem: lepottyant.

Boldog gügyögéssel kapta föl az ölébe a párom
az első kudarcát valló emberkét.

És nem beszéltünk tovább a küszöbünkön kí-
vül zúgó világ dolgairól.

Ápril ötödikén rendeletet kaptunk, hogy az ösz-
szeírt vagyonyjegyzékeket summázzuk s tizedikéig
küldjük be Veszprémbe, az alispánnak. Az országgyű-
lés ugyanis lázas munkába kezdett s végre sor kerül
a közteherviselésről szóló törvény megalkotására is.

Négy vagy öt napunk volt ehhez a munkához.
Mi, pápaiak, akik a város meg a járás adatait írtuk
össze, még csak nem is panaszkodhattunk. Elég ko-
rán hozzáfogtunk, hónapok óta dolgoztunk már
benne, hát jó rugaszkodással elkészülhattünk a tisz-
tázott lajstromokkal. De hogy mások másutt, hogy
csinálták, azt csak a Jóisten tudja!

Szóval nekigyürkőztünk alaposan s két lúdtollat
is elkoptattunk naponta.

Aznap esett meg különben a bécsi sasok elröp-
tetése is.

Strausz Anti fiskális, a liberalisták egyik legbuz-
góbb alvezére, föllekesítette a kálvinista főiskoláról

kijövő ifjakat s festékes csöbrökkel és ecsetekkel nótázva vonultak végig a város utcáin, hogy leszedjék a kétfejű-sasos címereket és átmázolják a fekete-sárga színeket. A patika előtt csatlakozott hozzájuk Felényi-Halbig is, kezében egy hamarjában szerzett vörösfestékes bögrével meg hozzávaló ecsettel. A büszke ifjú had elszántan dübörgött Strausz és Felényi után s nyilván érezte, hogy ezt a boldogító vállalkozást valahogy ünnepi formákkal kellene történelmi eseménnyé avatni. Tüzes, lelkesítő dallal kell felvonulniok. De mivel semmiféle ilyen indulónk nem volt — hát az utolsó nemesi fölkelés idején országszerte elterjedt, múlt századbeli Hertelendy-indulóra gyujtottak. Jellemző ugyanis, hogy az európai liberális-forradalom magyar rajongóinak még csak indulójuk sem volt soha. Hej, hogy kínálkozik ez a furcsaság annak bizonyítására, hogy a magyar nép nem forradalmi hajlamú faj! Aminthogy egyetlen más, szántóvető, jószágnevelő, szóval a természetben élő nép sem az. A forradalmi hajlam, úgy látszik, csak a városlakó tömegek lelkében csírázik ki.

Denique: az ifjak a Hertelendy-induló jó, öreg katona-marsával vonultak föl. De mivel ezt se énekelhették százszor egymásután, meg Felényi-Robespierre-nek nem is volt ez elég forradalmi hangulatú: az ő kezdésére, a bécsi diákok „Fuchslied“-jével váltogatták a Hertelendyt. Ez a Fuchslied volt a csatadala Bach és Fischhof torlaszpítő diákjainak a márciusi napokban. No, ebben a Fuchsliedben sem volt egy szemernyi forradalmi tartalom sem.

Sörir
az
már
szöv
A F
csi f
híján

egész
gói
eltáv

más
had
az el
szár
védel
márt
egyál

Sörivő német diákok ártatlan, tréfás éneke volt biz az s csak annyi köze volt a forradalomhoz, hogy a márciusi bécsi zendülés idején — Metternich nevét szöve bele — ezt fújták a torlaszokon tanyázó diákok. A Fuchslied meg néhány más diákdal lett hát a bécsi forradalom csatadala. S ezeket fújták most egyéb híján a pápai fiúk is.

*Wer kommt dort, von der Höh',
Wer kommt dort, von der Höh',
Wer kommt dort, von der ledernen Höh',
Schau... schau... ledernen Höh'
Wer kommt dort, von der Höh'?*

*Das ist der Metternich,
Das ist der Metternich,
Das ist der lederne Metternich.
Schau... schau... Metternich,
Das ist der Metternich...*

Volt valami ellenállhatatlan humor ebben az egész felvonulásban. A világszabadság magyar rajongói német Burschliedekkel vonulnak föl, hogy eltávolítsák a gyűlölt császári címereket és színeket.

... Vagy félévvel utóbb, egyéb ilyen furcsa, felesleges jelenségeket is meg kellett szoknom. Magyar hadsereget, amely német vezényszóra rohanta meg az ellenséget, legendásan küzdő hősokeket, akik a császár kabátjában hullatták a vérüket Magyarország védelmében s láttunk utóbb végül a magyar ügyért mártirokká váló férfiakat, akiknek jórésze alig, vagy egyáltalán nem is tudott magyarul.

No, de akkor még csak Pápán tartottunk.

Strausz Antal csapata mindenekelőtt a postaház-

hoz tartott s ott átmázolta a kapu, az ajtók, meg a sorompó feketesárga színeit piros-fehér-zöldre.

Onnét — immár többszázfőnyi lelkes csatlakozóval megszorodva — a császári királyi lutris boltokat keresték föl és leszedték azok bejárata fölül a kétféjű-sasos címereket. Minden címer letűnését zengő vivát és éljen kísérte. S így ment ez tovább is: a dohányboltok előtt, a vámbódéknál s a Harmincadhivatalnál.

Végül, mikor már nem volt se leszedni való címer, se mázolni való szín, viszont a bögrékben még mindig akadt festék, a lelkes fiatalság a falakra és fákra festette rá lépten-nyomon régóta nem látott, szép, nemzeti színeinket. Akkor már ott láttam az ide-odavonuló, boldog menetben a feleségemet is, mamzell Paulettet is, de még a vértelen átalakulásban fölbátorodott s föllelkesült egykori pecsovicsok fehérnépét is. Még az öreg Rábáné is ott tipegett az unokáival s kiáltozta a jókedvű éljeneket.

Nekünk annyi volt a dolgunk, hogy még az ebédet is behozattuk a hivatalunkba. S ebéd után nyomban folytattuk a körmölést.

Délután, valamelyik ügyfelének vagyonösszeírása dolgában bevetődött hozzánk a nap hőse: Strausz Anti is. Boldog volt és fáradt s vidáman mesélte délelőtti élményeit:

— Gyönyörű volt, barátaim! S most látszik: nincs is itt Pápán más, mint igaz liberalista! Akik eddig nem voltak velünk, nyilván félelemből tartózkodtak tőlünk! De most, hogy nincs már mitől tartaniok,

meg n
tikus

kis Ó
mögé

csóvál
festett

az eg

mondj

Jobb v

hát ez

rülnek

Európ

majd.

odaint

hér fe

nélkül

patiku

forrad

mind

meg az

csak j

gedtek

logott

gette

kodva

meg merik mutatni a szívüket. Csak ezt a fránya patikusust nem értem!

— Miért? — kérdezte a velünk együtt körmölő kis Őri-Szabó, a szolgabíró, tintás lúdtollát a fülemögé dugva.

— Az ördög se tudja, mit akar ez valójában! — csóválta meg a fejét a fiskális. — Amikor az ajtókat festettük a postán s jó szélesen bepingálta pirossal az egyik ajtószárny felső részét, egyszer csak azt mondja: talán a fehér meg a zöld szín fölösleges is. Jobb volna mindjárt az egészet vörösre festeni. Hogy hát ezek a külön nemzeti színek úgyis lomtárba kerülnek előbb-utóbb, mert a világforradalom meg Európa-Respublica csak a vörös lobogót ismeri el majd.

— A fenét! — csodálkozott Őri-Szabó. — És ti?

— Nem akartam vele vitát kezdeni ott. E helyett odaintettem a főiskolások közül a Györffy-fiút a fehér festékkal, meg Jankó Kálmánt a zölddel és szó nélkül alája festettük a fehérét meg a zöldet. Erre a patikus valami olyasfélét morgott, hogy ez így nem forradalom, hanem komédia. Különben is, újabban mind gyakrabban bírálgatja Kossuthot, Batthyányt, meg az egész győzelmes országgyűlést. Úgy véli: ezek csak jámbor lelkesedők, akik morzsákkal is megelégedtek s most elragadtatva hajbókolnak a trón felé.

— Az ám! Ezt én is észrevettem már rajta — pillogott a szolgabíró. — Tegnap valahogy együtt emlegette már Kossuthot Széchenyivel. Egész fitymálkodva jegyezte meg, hogy Kossuth lendülete is csak

szalmaláng s hogy az ellenzék, a bécsi sikerek után, belepocakosodott a just milieu kényelmes világába.

— Azért mondom! — vette át a szót Strausz. — Ennek már semmi sem elég. A pozsonyi országgyűlés munkáját csigacammogásnak minősíti és most Madarász László és Kubinyi Ferenc országgyűlési felszólalásait falja. Újabban ezek a csillagai, mert olyan radikálisak, mint a fene. Hallom, Madarász máris ellenforradalmi üzemekkel vádolta meg a főrendi táblát, amely szerinte az alkotmányos vívmányok visszavonatasán mesterkedik.

— De hiszen az alkotmányos vívmányok — szólalt meg egyik városi tollnok — nem forradalmi eredmények! A pozsonyi diéta alkotmányos úton kérte s a király alkotmányos úton adta meg őket.

— Persze. De Madarászné szerelmesek a forradalmi módszerekbe, forradalmat játszanak s makacsul ragaszkodnak ahhoz a kedvenc gondolatukhoz, hogy itt forradalom volt s azé minden érdem.

— No ebben nincsenek egyedül — szóltam közbe én is. — A hírlapokból ítélve, a pesti Ellenzéki Kör is úgy véli, hogy az új alkotmányosság kizáróan a pesti forradalmi események gyümölcse. Holott szeptember tizenötödikén és tizenhatodikán se a pozsonyi küldöttségnek se a királynak nyilván sejtelve sem volt még arról, hogy Pesten is történt valami.

— Ami pedig az azóta történt országgyűlési munkát illeti — állapította meg a fiskális — az csakugyan példa lehet minden ország előtt. Valóságos villám-törvényhozás ez, polgártársak! Egyik új törvény a másik után kerül tető alá. A független ma-

gyar
éve
ról,
únió
bot
ról s
likus
tes l
eltör
örség
jogai
és e
javas
bét a

beosz
szú
közö

vény
meg
tosab
aligh
dame

men

persz
a má
költ

gyar minisztérium alakításáról, a Pesten tartandó évenkénti országgyűlésről, a népképviselői választásról, a Partium visszacsatolásáról és az Erdéllyel való unióról, a közös teherviselésről s az úrbériség, a robot és dézsma megszüntetéséről, az úriszék eltörléséről s az igazságszolgáltatás új rendezéséről, a katolikus egyházi rendnek a papi tizedről történt önkéntes lemondásáról, a nemzeti hitelintézetéről, az ősiség eltörléséről, a belrend fenntartására szolgáló nemzeti őrség létesítéséről, a címer és nemzeti színek ősi jogaikba való visszahelyezéséről, a sajtószabadságról és esküdtszékekről, a vallások egyenlőségéről szóló javaslatok letárgyalva készen állanak! S mindez: két hét alatt! Csak végre is tudjuk hajtani őket!

Könczöl János, az adóevő, akit ugyancsak beosztott Villax az összeírások summázásához, hosszú fidibusszal rágyujtván csibukjára, két pöffentés között megjegyezte:

— Jó, jó, ez mind szép, csakhogy azok a törvények még nem törvények. Mert az országgyűlés is, meg a király is ugyancsak kerülgeti azt a két legfontosabb kérdést, amelynek rendezése nélkül pedig aligha lesz békességes munka az új alkotmány fundamentumán.

— Miért? Hát mik azok? — kérdeztük valamennyien.

— Az egyik: az eddigi államadósságok s velük persze a pénzügyi talpraállás vagy devalváció ügye, a másik meg: az armádia hadúri felségjogainak meg költségviselésének dolga.

Strausz Anti felhorkant:

— Hát csak nem képzei Könczöl polgártárs, hogy mi magyarok még a régi státusadósságokból is vállalunk! Egyetlen garast sem! Közös terheket meg éppen nem! A hadsereg dolgáról pedig még majd beszélünk!

— No, ha ilyen egyszerűnek látják a dolgokat — vont a vállát pöffekelve Könczöl — akkor persze nem lehet baj. Legfeljebb annyi, hogy csülökre megyünk az osztrák sógorral. Mi az nekünk, igaz-e?

A fiskális csodálkozva nézett rá.

— No csak azért mondom — folytatta Könczöl — mert egy héttel ezelőtt kis híja volt, hogy törésre nem került a sor, éppen ezek miatt a kérdések miatt. Megnyugtató magyar nyilatkozat híján hajszálon múlt, hogy vissza nem vont mindent a király s országgyűlés-felosztásra nem került a sor. A ministeri lista jóváhagyása is csak ezután következett be.

— Hát ha pedig tett ilyen ígéretet az új kormány — tüzeskedett Strausz Antal — akkor rosszul tette. Akkor: eb ura fakó! Akkor szakadjunk el Ausztriától! Nem elég, hogy a horvátok nem akarják vállalni tovább a Magyarországgal együttesen viselt közös terheket s a mi nyakunkba akarnak sózni minden adósságot? Még a régi közös adósságokból is vállaljunk?

— Persze, persze — bólogatott Könczöl. — Akkor hát csakugyan a legjobb lesz, ha menni engedjük Horvátországot Isten hírével.

A fiskális úgy nézett Könczölre, mintha azt vizsgálta volna, vajjon józan esze van-e még.

— Hogy-hogy? Nem értem. Hát hogyan enged-

hetnénk elszakadni a horvátokat? Dehogyan engedjük!
Hogy azután a mi nyakunkba szakadjon minden régi,
magyar-horvát közös teher? Mi fizessünk mindent a
horvátok helyett is? Nem estünk a fejünk lágyára!
Hogyan gondolhat ilyet, polgártárs?

— No csak azért, öcsém, mert Ausztria akkurá-
tusan ugyanígy vélekedhet — rólunk. Bizony képes
rá, hogy ugyanilyen háborgó lélekkel mérgelődjék.
Képes rá, hogy azt kérdezze: micsoda? Én viseljem
az összes régi statusterheket Magyarország helyett is?
Hiszen akkor már a most megszülető osztrák gyere-
ket is Isten tudja hány forint adósság várja! — Tíz
nemzedék mást se tehet, minthogy egész életében csak
ezt törlesztgeti. És hogyha mégis ezt kívánom Ma-
gyarországtól, akkor inkább elszakad? Dehogyan en-
gedem! Nem estem a fejem lágyára!

Strausz Anti félperceig meredt maga elé szóltanul
Azután sóhajtott egyet, megvakarta a fejébubját és
csak ennyit mondott:

— Hű a teremtésit! No, én se szeretnék Batthyány
meg Kossuth helyében lenni.

Avval fogta a kalapját, köszönt és elment.

Hosszú csönd maradt utána.

Könczöl megmártotta vedlett lúdtollát a tinta-
tartóban, szívott egyet a cibukja szárán s megszólalt:

— Az a szerencse, hogy Batthyány is meg Kos-
suth is sokkal okosabb ember, mint ezek a derék gye-
rekek.

... Aznap este borzongva mentem haza.

Az étel nem ízlett.

Éjszaka kilelt a hideg.

Reggel orvosért küldötte el a lányt Klári.
De arra már nem emlékezem, mikor jött el hozzám Hoffelder József.

A régi pápaiak azt tartották: senki sem lehet ingyen — pápai. Ezt úgy értették, mindenkinek ki kell állania a próbát, hogy igazi fiává fogadja a város. Még azoknak is próbát kell állania, akik ott születtek s minden ősük pápai volt. Ebbe a próbába pedig vagy belepusztultak az emberek, vagy túléltek.

Ez a próba a régi, rosszvízű Pápa átka volt. Az orvosok úgy hívják, hogy: typhus. Akkoriban, talán a derék Bugát Pál tudomány-magyarosító szótára után: hagymáznak nevezték.

Az volt életem legnagyobb betegsége. S azok a hetek, amelyek alatt szakadatlanul evvel a fojtogató kórral viaskodtam, merőben hiányzanak az emlékezetemből.

Mondják, eleinte olyan fantomokkal küzdöttem, hogy időnként a fejem fölött függő kardomért ordítottam, mert le akartam vágni valakit. S olyankor alig tudott visszanyomni az ágyba a házam valamennyi, rémült fehérnépe.

Mert anyám is ott volt mellettem, egész betegségem alatt.

Utóbb, amikor már görhessé sorvasztott a láz s fokról-fokra elhagyott az erőm: megcsendesedtem. Akkor már csak azon sóhajtoztam kábult vagy deliráló állapotomban, hogy mi lesz velünk, jaj mi lesz velünk? És csak azért rimámkodtam mindenkire, hogy tegyék a kezemügyébe a kardomat.

Ha mégis nagyon megerőltetem az emlékezetemet, hogy visszaidézzem azokat az ijesztő heteket, csak valami forró, kemencehőségű kábulat emléke gomolyog bennem.

Nyilván voltak könnyebb óráim is, amelyekben néhány képet világosabban látott a máskor lázas káprázatokkal küszködő értelmem.

Ezek között úgy rémlik, mintha az édesanyám meg a feleségem riadt arcán kívül, Hoffelder doktort meg az öreg Zsoldos János vármegyei főorvost is láttam volna magam körül. Azazhogy a végén valóban csak Zsoldos János járt hozzám. Hogy a szegény Hoffelder miért maradt el s miért nem láttam soha többé az ágyam körül, azt csak hónapokkal később tudtam meg.

Pedig sokan megfordultak nálunk. Bocsor minden második nap benézett. Azután Süttő János, Höcker Ábel, Koroncz esperes, Győrök, Haydu, Arkauer, Villax; apám régi jóemberei közül a derék Sulyok molnár meg Kárpics bácsi, a csapók céhmestere. Azután a hadaróbeszédű Czink Lojzi. S meglátogatott a gróf: Esterházy Károly is.

Olyan idők voltak azok, amelyekben — úgy mondták — bizony szükség lett volna rám is. Katonaviselt ember kellett, hát sokan szerettek volna nyomban föltámogatni az ágyból.

Egyik-másik odaült az ágyamhoz és beszélt. Hallgattam, figyeltem is — vélték ezek — de az értelmét aligha vettem elmémbe annak, amit mondtak.

Két vagy három tisztább pillanatomra mégis, rémlik hogy emlékezem,

Az egyik az volt, amikor Bocsor elmondotta, hogy Kossuth és Széchenyi most már egymás mellett állanak.

— Kossuth szembeszállott a forradalommal! — lelkendezett Pista bácsi. — Hatalmas szavát fölemelte ellene. Mikor a főváros március tizenötödikén megbízott küldöttsége, Nyáry Pál alispánnak, a csendbizottság elnökének vezetésével néhány nappal utóbb tisztelgett az alsótábla előtt Pozsonyban s átadta a Tizenkét pontot meg az azóta felmerült, további követeléseket, Kossuth válaszolt a Ház megbízásából. Hangoztatta, reméli, hogy Pest méltányolni fogja kijelentéseit, amikor megállapítja: Pest ugyan az ország szíve, de ő mint törvényhozó, nem indul Pest után. Értse meg mindenki, hogy a nemzet sorsában csak az egész nemzet, tehát annak képvisellete: az országgyűlés hivatott a döntésre. És a nemzet elég erős ahhoz, hogy eltíporjon minden kasztot s egyes municipiumot, melynek eszébe jutna az ellenszegülés.

Más alkalommal Győrök Gyurka magyarázott valamit, izgatott hadonászással.

Valami olyasfélét, hogy a horvátok, tótok és szerbek, akik a márciusi napokban velünk együtt örvendeztek, mindinkább ellenünk fordulnak és küldöttségeik egymásután kilincselnek Bécsben, „néphatározati pontokba“ foglalt követelésekkel. Mind Pestet utánozzák.

Akkor úgy tűnt fel, mintha valami mély tenger fenekén feküdnék, rejtelmes csodaképpen: élve. És Győrök fönt a zúgó vizek fölött ordítana le hozzám, hogy

keljek föl, rúgjam magam a felszínre, mert szükség van rá.

Megint máskor az öreg Zsoldos ült mellettem, egyik kezében az órája volt, a másikkal a kézsuklomon számlálta az érverésemet. Utána fölkel, kinyitotta az ablakokat és rámbocsátotta a napfényt. Akkor láttam, hogy Süttő János bácsi is ott van.

És Süttő szomorú volt s azt mondotta Zsoldosnak, hogy a lugosi hír, sajnos, igaz. A román határőrvidék oláh népe megrohanta a lugosi vármegye-házát, összeúzta a hivatalokat s elkergette a magyar tisztviselőket. Erre Zsoldos sóhajtott s megjegyezte, hogy Kolowrat, Hartig és Schwarzenberg herceg a király háta mögött összejátszik a nemzetiségekkel s ellenünk lázítja őket. A pesti löportarak löporát is le akarta csempésztetni a horvátoknak meg rácoknak, Lederer budai hadparancsnok. Jószerencse, hogy a pesti nemzetőrök még Promontornál föltartóztatták az Eszékre irányított löporos hajókat s így a magyar kormány kezére került a szállítmány.

Erre Süttő is, Zsoldos is, lehorgasztotta a fejét. Majd azt hajtogatták, hogy fegyverrel kell gátat vetnünk a nemzetiségek forradalmának.

Klári akkor a mellemre borult és nyöszörögve zokogta:

— Akármi lesz, akármi lesz, csak még egyszer meggyógyuljon az uram!

Mondom, ezek a jelenetek valahogy megmaradtak az emlékezetemben.

De a fejem még sokáig fáj, ólmos kábultság ült

az agyamon, és megint hosszú-hosszú ideig csak az a szörnyű zúgás volt körülöttem.

Nem tudom, mennyi ideig feküdtem utoljára ebben a kábulatban.

De egyszer, erre már egészen tisztán emlékezem, mert attól kezdve minden továbbira emlékezem, kivilágosodott előttem minden.

Valami mély sóhajjal kezdődött. Utána éreztem, hogy az egész mellem megtelik éles, tiszta levegővel és ez a levegő átjárja az egész testemet és erő áramlik bennem végig.

Az első tekintetem a velem szemben levő ablakra esett. A nyitott ablak előtt virágos akácág bólogatott s a virágok beküldötték üde, tavaszi üzenetüket.

És akkor vizsgálódni kezdtem. A szoba a régi volt. A vékonylábú asztalra rásütött a nap, az üvegszekrényben vidáman tilinkózott csipkeruhás hölgyének a porcellánpásztor, az üvegszekrény tetején buzgón tiktakkolt az alabástromoszlopokra szerelt óra, de az ágyam fölött levő falra feszített zöld posztó szögéről, hiányzott a kardom. A régi csákóm, pisztolytás-kám, feketesárga táboriövem ott volt, csak a kardom hiányzott.

Hova tűnhetett? — töprengtem, tovább vizsgálódva. — No, sebj, Klári bizonyosan tudja.

Kintről, az utcáról behallatszott Kalaba János hangja, amint elhaladt az ablak alatt:

— Víííz! Vízet tesséék!

Lassan, rettentő erőfeszítéssel fölemeltem a párnámról a fejem,

Visszahullott erőtlenül.

De ahhoz, hogy oldaltfordítsam, elég erőm volt. És akkor egyszerre megláttam a szoba legnaposabb sarkában a kisflamat. Aprókerekű állvány volt mellette. Olyan kis szerkezet, amelybe akkoriban beleállították derékig a gyereket, hogy a földreérő lábacskaí erejét próbálgathassa. Úgy hívták ezt a szerkezetet, hogy: járóka. Szóval hát járókára fogták betegségem alatt a kis emberkét. Hanem most nem volt benne.

Ült a földön és egy fahuszárt akart fölállítani. A fahuszár lova azonban sánta volt. Az egyik lába csak csüdig volt meg. Így persze mindig eldőlt lovasával a faparipa.

Akkor láttam legelőször a legénykénket nadrágban. Mert azelőtt bizony kis szoknya volt a viselete. S mennyire megnőtt ökelme, mióta nem láttam! Ugyan megismer-e még?

Rászóltam. S csodálkoztam, hogy — ha gyöngye is — milyen tiszta a hangom:

— Kisfiam... Vilike...

A fiú felémfordult, ijedten meredt rám, azután föltápáskodott riadt szemekkel s egy, kettő, egy, kettő: az ajtó közelébe totyogott és elkiáltotta magát:

— Ana!... Ana!... Ana!

Az anyja, kezében a portörölő ronggyal, benyitott az ajtón:

— Mi az, angyalom?

A fiam megkapaszkodott a szoknyájába és felém mutatott:

— Ana!... Apa... ott... apa!

A párom tekintete rémülten röppent rám.

De én mosolyogtam s azt mondtam:

— Én szólítottam... Tőlem ijedt meg!

— Szűz Máriám! — rohant felém boldogan az asszony. — Megszólalt az uram! Meggyógyult!

És nyöszörögve, ujjongva borult le az ágyamra.

— Édes uram! Édes jó uram! Édes jó lelkem-
uram!

A kisfiú egyre nagyobb szemeket meresztve, lépésről lépésre totyogott felénk.

Hanem a feleségem ujjongását meghallhatta odakint a konyhán még valaki.

Mert egyszer csak kinyílt a másik ajtó is és belépett az édesanyám. Valami tésztával bajlódhatott, mert fölemelve tartotta a két kezét s a kezei lisztesek voltak.

A fiú ránézett, megint az ágy felé mutatott s azt mondotta:

— Nannó!... Apa... ott! Apa...

Anyám lába földbegyökerezett, öreg szeméből peregni kezdett egy könnypár s csak nyögni tudott:

— Jaj, Istenem... jaj, Istenem... de jó vagy, de jó is vagy én Istenem...

És fél percig boldog dermedtség némította el őket.

Elsőnek az alabástromoszlopú óra szólalt meg. Pilingelő hangon verte el a tizenkettőt.

Azután megkondultak odakint a harangok. Az Öregtemplom mélyzengésű nagyharangja, majd a

bencések templomának ezüstös szava. Delet harangoztak. Erősen, zengően, hatalmasan.

Abban a harangszóban tértem vissza a földi világba.

S attól a déli harangszótól számít az én második életem...

X.

Az első napokban, hogy fölengedtek az ágyból, még járni sem tudtam.

Pedig, aki csak benézett hozzánk, az az első örvendezés után nyomban azt hajtogatta:

— Talpra, Vilmos, az Isten áldjon meg! Mikor számíthatunk rád?

Nem tudtam miért lettem én egyszerre olyan fontos, öreg szülővárosomnak. De amikor első ízben tudakoltam ezt s éppen Bocsor Istvántól, főlemelte tiltó ujját Zsoldos János:

— Még szót se erről! Várjatok vele, István, addig, amíg én mondom, hogy lehet!

Ezért némult el minden látogatóm ezután is még vagy egy hétig, mihelyt fölvettem ezt a kérdést.

Pedig akkor már annyira visszatért az erőm, hogy magam is meg tudtam borotválkozni. Anélkül, hogy megremegett volna a kezem.

Júniust mutatott már a naptár, nagyokat nyújtóztam az udvaron a verőfényben, s nagyokat kacagtam, miközben órákhosszat eljátszottam a kisfiammal. És nagyokat aludtam.

S egy júniuseleji délelőttön, vizsgálata végeztével azt kérdezte tőlem Zsoldos János bátyám:

— Mondjad csak, amice! Ha teszem azt, magyar hadsereg alakulna s magyar tisztekre lenne szükség, visszamennél-e katonának, mondjuk, kapitányi sarzsira?

— Hogy én? — hűledeztem. — Magyar hadseregbe? Hm. De hát hogyan?

— No, csak úgy mondom — dünnyögött a tudós vármegyei főorvos. — Csak példaképpen. Eventualiter.

— Hát... ha ott nagyobb szükség lenne rám, nyilván visszamennék. Ámbár ehhez Klári véleményét is meghallgatnám. De miért kérdi úgy, Pista bátyám, hogy kapitánynak? Hiszen én csak főhadnagy voltam.

— Ej, hát ezt is csak úgy kérdezem. Eventualiter. Mert fölteszem, hogy ha magyar nemzeti őrsereg alakulna, akkor abban jobban megbecsülnék a magunk fiait, mint a császári ármádiában. Hát bizonyos, hogy magasabb sarzsival is vennék oda át a régi tiszteket.

— Csakhogy engem nem vehetne át ez a magyar ármádia. Egyelőre nem vehetne át. Legalább is tisztnek.

Az öregnek rámvillant az okuláréja.

— Nem-e? Azután: miért nem?

— Mert még mindig nem kaptam kézhez a császáriaktól való elbocsátásomat. Azaz hogy megkaptam, de ez nekem nem elég. Mert olyat, amelyet én kaptam, minden himpellér kaphat. Az is, akit eb-rúdon löktek ki valami hitványsága miatt. Már pedig ilyen obsittel én nem elégedhetem meg. A becsületem-

nek tartozom vele, hogy olyan írás legyen a kezemben, amely világosan megmondja, milyen ok miatt váltam ki az ármádiából. Hogy nem büntetésből tettem ki, vagy kellett kilépnem, hanem büntetlen, becsületes szolgálat után, magam kívánságára bocsátottak el. E nélkül nem tiszta obsit az én obsitom.

— No és? — kérdezte Zsoldos a tarkóját megvakarva.

— No és evégett az írás végett hajszolódik vagy két éve az öcsém a bécsi hadügyminisztériumban s ezt hajtja egyik bécsi jóemberem, Görgey Guidó pénzügyministeriumi secretárius is. Jó, hogy említette ezt a katonahistóriát, János bátyám. Bizony uccse megsürgetem a dolgot, hogy mi lesz már, a teremburáját! Egyébiránt talán szó van holmi magyar ármádiáról? Azért kérdi János bátyám? Vagy miért?

— No, csak úgy eventualiter. S persze csak úgy eventualiter tudakolom a továbbit is. Azt, amit most mondasz arról a becsületednek szóló írásról. Azaz hogy ha ez az írás még továbbra is késne: akkor ez akadály volna abban, hogy kapitánnyá lehess?

— Hogyne volna akadály! Nemcsak hogy kapitány nem lehetnék, de általában tiszt se lehetnék. Hiszen hova jutna bármiféle ármádia, ha oda csak úgy szépszóra, akárki bekerülhetne tisztnek! Nem szabad ott lehelletnyi homályosságnak sem lennie abban, hogy az az ember, az a tiszt makulátlan valaki, emberségben s becsületben egyaránt.

— Hm. Hm — hümmögött Zsoldos, az őszülő szakállát simogatva.

— És ha, persze ezt is csak eventualiter mon-

dom
Akk

az a
gáln

akko
lami

világ

regu

hetel
be a
is ké

evvel

Tudn

men

át, h

szaba

„Ref

dom, mondjuk veszedelemben forogna Magyarország?
Akkor se vállalhatnád?

— Akkor elmennék közlegénynek. Addig, amíg az az írás meg nem jönne, legénységi sorban szolgálnék.

— Szóval, sehogy se lehetnél tiszt?

— Sehogyse. Legfeljebb őrmester. Az is csak akkor, ha közben senki se tenne ellenem panaszt, valami régebbi, becsületbeli hitványsáért.

— No, ilyen nem tehet ellened senki, a kerek világon.

— Persze, hogy nem tehet. De a regula, azért: regula. Hanem hát mért faggat ennyire kegyelmed?

— Azért, öcsém, mert a nemzeti őrsereget már hetek óta verbuválják s Károly gróf meg mi többiek be akarunk téged adni kapitánynak. Már az instantia is készen van hozzá.

Úgy meredtem rá, mint akit fejbevágtak.

— Mi történt?

— Sok minden. De egyelőre ne zaklassad föl ezzel magad! Meg kell erősödnöd.

Hanem attól kezdve nem volt többé nyuglom. Tudni akartam, mi történt.

Alig hogy Zsoldos kitette a lábát, át akartam menni a Griffbe.

Klári azonban féltett még s inkább maga futott át, hogy elhozza az utolsó két hónap ujságjait.

El is hozta. De mennyi új lap indult meg a sajtószabadság kihirdetése óta! „Márczius Tizenötödike“, „Reform“, „Népelem“, „Nép Barátja“.

Összeraktam valamennyi lapot dátum szerint s beléjük mélyedtem.

Lássuk csak!

Április elsején népgyűlés volt a pesti Múzeum előtt. A nép küldöttséget menesztett a Pesten tartózkodó vak Wesselényiért, mert hallani kívánta őt. — Ejnye, ez érdekes! Ugyan mit mondott?

„Midőn a zsarnokság láncai széttöréséről van szó, akkor a szabadságra érdemes népnek tennie kell. De midőn a dolgok rendes folyama helyreáll, akkor csak egy kötelesség van: az engedelmesség! Az anarchia oly híd, amelyen az abszolutismus mindenkor visszajő!”

Szóval a vak óriás is fölemeli dörgő hangját a forradalmi jelenségek továbbharapódzása ellen. De vajjon lehet-e megállítani az egyszer elszabadult féktelenséget?

Április ötödikén a bécsi diákok és munkások macskazenét rendeztek az érsek ablakai előtt.

Másnap: macskazene Taaffe osztrák minister ablakai alatt. Hm. Úgy látszik, ez a macskazene afféle szabadságvívmány.

Ugyanaznap: népgyűlés a pesti Múzeum előtt. Nyilvánosan elégetnek egy nemesi, kutyabőrös levelet.

Április hetedikén a király megerősíti a felelős magyar ministerium tagjait, miután Batthyány és Kossuth megnyugtatók, hogy a katonai okokból nagyfontosságú határőrvidék hadiszervezetében, egyelőre semmiféle változást nem engednek meg. Az országgyűlés kimondja a közös statusadósságok arányos részének vállalását.

Erről beszélt a multkor Könczöl is. Hogy ennek rendezése és a hadügyi kérdések szabályozása nélkül

egy
hel
ápr
nist

tize
kíva
tize
zet?
s tö

koz
mán
res
Gyö
hog

zete

Meg
a f
inté
rója
erő
hoz
nul
a m

egyszerre vége volna a kettős-birodalom nagyhatalmi helyzetének. — Hát most megoldják ezt is. A fő, hogy április hetedike óta végleges valóság a magyar miniszterium.

Április nyolc. — A délvidéki rácok küldöttsége tizenhat pontban terjeszti elő Pozsonyban, hogy mit kíván a szerb nemzet. Érdekes. A pesti ifjúság csak tizenkét pontot írt össze „Mit kíván a magyar nemzet?” című petíciójában. A szerbek már példát vettek s többet követelnek — tőlünk.

De lássuk tovább!

A szerb küldöttség az alsótábla előtt hűségnyilatkozatot tesz, de Kossuth lakásán is tisztelegve, ott már fenyegetőzik. Hogy szükség esetén másutt keresnek támogatást. Ugyan ki lehet az a Stratimirovics György, akinek Kossuth kénytelen azt válaszolni, hogy: — Ezesetben a kard fog dönteni

No de tovább!

Az olaszországi osztrák hadsereg szorult helyzete... Az olasz nép elrejti előle az élelmiszereket.

Április kilenc. — Népgyűlés a Múzeum előtt. Hm. Megint? Perczel Móric felolvassa itt az orosz cárnak a forradalmi áramlatokkal kapcsolatosan népeihez intézett manifestumát. Ehhez fűzött szavaiban meg rója kormányunkat, hogy még mindig nem szervezett erős hadsereget. Javaslatára a gyűlés néphatározatot hoz, melyben utasítja a kormányt, hogy haladéktalanul szervezzon két hadsereget. — Nem értem. És hát a népgyűlések csak úgy utasítgatják a kormányt?

Április tizedikén és tizenegyedikén örömmünepsé-

gek Pozsonyban. A király egész családjával jelenik meg az országgyűlésen, magyarnyelvű beszéddel hirdeti ki az új alkotmány szentesített törvényeit, elbocsátja az országgyűlést és az új, népképviselői parlamentet június elejére hívja össze. Ugyanaznap megszűnik az egykori helytartótanács, miután a megalkult ministerium átvette az ügyek vitelét.

A boldogság leírhatatlan.

Három nappal utóbb szöveget intéz a kormány a nemzethez s engedelmességre és a törvények tiszteletére hívja föl a polgárságot. Viszont a pesti „Ellenzéki Kör“, „Radical Kör“-re változtatja nevét s új céljául a most szentesített törvények gyökeres és merész „javítására“ irányuló küzdelmet tűzte ki. — Ejnye, a teremtsit — gondoltam — még hozzá sem kezdhettek a törvények végrehajtásához s ezek máris keveslik a vívmányokat?

Annál nagyobb volt a lelkes tolongás az új ministeriumok tisztviselői állásaiért. A lapok egymásután közölték a csillapító és türelemreintő felhívásokat. Emellett élesen bírálgatták a kormányt, hogy oly sok tisztviselőt vesz át a régi helytartótanács hivatalaiból. — Mintha lehetne merőben új s tanulatlan hivatalnokokkal valamihez kezdeni!

De — miként az április tizenharmadiki lapokból kiderült — elég baja volt a kormánynak, a még rendezetlen hadügyi kérdések miatt a császári királyi katonai szervekkel is. Lederer budai hadtestparancsnok például megtagadta a kormánynak azt a kívánságát, hogy a fegyvertárakból felszerelhesse a nemzetőrség új osztályait.

Tizennyolcadikán különben megint népgyűlés volt a Múzeum lépcsőjén, amely afféle Forum Romanummá kezdett kialakulni. Ezen a gyűlésen egyébként néphatározatba ment az a követelés is, hogy a háztulajdonosok mondjanak le a májusi évnegyed lakbéréiről. A néphatározaton felbuzdulva, a városházára vonultak s elkergették a tisztviselők zömét. Éjjel pedig macskazenét adtak az egész magistratusnak.

Husadikán ezek az események erélyes rendelet kiadására kényszerítették az új kormányt.

„Nemtelen bujtogatások következtében — hangoztatta a rendelet — a közrend, a személy- és vagyonbiztonság tegnap botrányosan megháborított. Vannak, akik a népgyűlések szabadságával visszaélnék. Ezért a ministerium szigorúan szabályozza a népgyűléseket“.

A továbbiakban jöttek a szabályozó rendelkezések.

A huszonegyedik lapok még meghökkentőbb események hírért hozták. Karlócán, a rác pópák gyűlekezete körlevelet adott ki, mely nyílt lázítás volt Magyarország és a magyarok ellen, Újvidéken pedig nyilvánosan széttépték az anyakönyvek magyarnyelvű példányait.

Fölháborodva forgattam tovább a lapokat.

Híreik szerint itt is, ott is, különböző célú és árnyalatú politikai clubok alakultak.

Közben a horvát kérdés is mind aggasztóbbá fajult.

Április huszonharmadikán Batthyány felhívta Jellachich horvát bánt, hogy sürgősen jelenjék meg Pesten.

Ugyanaznap újabb heves zsidóüldözések törtek ki Pozsonyban. A katonaság fegyvert használt. A tömeg erre méginkább felbőszült s kirabolta és szétzúzta a zsidó boltokat meg lakásokat. A „Márctius Tizenötödike“ és a „Reform“ élehangú támadást intézett a pozsonyi nemzetőrség ellen, mert az tétlenül nézte a zsidók bántalmazását.

A másnapi lapok a Nagykikindán kitört zendülésről, a rácok földosztásáról, a községházán lengő magyar zászló leszakításáról s helyébe a szerb lobogó kitűzéséről számoltak be. A megvadított tömegeket néhány szakasz Hannover-husár szétoszlatta, de tőlényük nem lévén, az utóbb kaszákkal rájuk támadó zendülők elől felsőbb parancsra visszavonultak. Egy főhadnagy megsebesült, két husár elesett. Ezek után a tömeg összezúzta a kikindai kincstári uradalom épületeit s két tisztviselőt agyonvert.

Most már lázasan lapoztam az ujságokat.

Április huszonegyedikén Jellachich bán kikiáltotta Horvátországnak Magyarországtól való elszakadását!

Huszonötödikén: nemzetiségi zavargások Óbecsén, Eleméren, Tiszaföldváron, Kulpinba!

A „Szabadság-csarnokká“ átkeresztelt pesti Pilvax-kávéházban megállapította a Kossuthra különben is neheztelő ifjúság, hogy a kormány reakcionárius és gyenge, tehát adja át a helyét forradalmi konventnek.

Huszonhatodikán zavargások Nagybecskereken, Péterváradon, Szenttamáson, Újvidéken, Versecen... A magyarnyelvű anyakönyveket széttépik.

Április huszonnyolcadikán Csernovits Péter to-

rontáli alispán már katonai segítséget kér a délvidéki forradalom megfékezésére.

Harmincadikán Barnutiú tanító felhívására több-ezer román gyülekezik Balázsfalván, ott pontokba szedik, hogy mit kíván az oláh nemzet s egyúttal kiáltványokat osztanak szét. Ezek szövege ez:

Román testvérek! Kössünk egymással szövetséget s üzzük ki a jogtalanul betolakodott magyarokat és székelyeket! A császár katonái is velünk fognak küzdeni a közös célért, mert a magyarok le akarják vetni trónjáról a császárt!

Úristen! Mit mondanak ezek? A császár katonái velük fognak harcolni? — Hazugság ez? Vagy csak-ugyan akadt Bécsben olyan szemfüles gazember, aki észrevette a forradalmi rendbomlással megkezdődött rohamos gyengülésünket s most köpenyeget fordítva, zágrábi, karlócai és balázsfalvi forradalommal akarja ellensúlyozni a nemzetiségekre is elharapódzott pesti forradalmat, hogy végül rendcsinálás ürügyén császári zsarnokság taposhasson ránk és szívthasson vissza minden alkotmányos engedményt? De ha ez igaz volna, nem érzi a dolgok mögött mesterkedő alvilági hatalom, hogy evvel szőszegésbe taszítja a királyt, Szent István koronájának viselőjét?

A homlokomon kigyöngyözött a veríték.

Pedig akkor még elhessegettem magamtól ezt a szörnyű gondolat, mint hihetetlen agyrémet. Mert még nem olvastam volt Macchiavellit s nem tudtam, hogy a birodalmak szakadatlan küzdelmében, országaik fenntartásáért, gazdasági életkereteik biztosításáért folyó iszonyatos birkózásában, nem az embermorál kormányozza a cselekedeteket. Félelme-

tes, nyers, kegyetlen erők ezek, embersorsnál nagyobb sorsok forognak előttük kockán s ezért nem ismernek semmiféle erkölcsi gátat, ha kényszerhelyzetek közé kerülnek. Hogy is gondolhattam volna akkor arra, hogy a bécsi birodalmi politika a hatalmasan feltörő német egység beszívó erejétől való rettegésében, egyre kétségbeesettebben nézi a forradalmakban széthulló monarchiát, vele elvesző nagyhatalmi erejét, tehát minden eszközt megragad a további széthullás, további gyengülés meggátlására s birodalma helytálló-erejének megmentésére, sőt majd ha lehet: fokozására. Ez a rettegő nagyhatalmi gondolat sohase Magyarország méretei között gondolkozott, hanem az Alpok, a Kárpátok, az adriai tengerpart és a Pó folyó közötti térség méreteiben. Ennek a mi külön magyar jajkiáltásunk — semmi. Mert nem ember: bálvány. Új, egyszemű Polyphemos, aki egyszemmel lát csak, evvel az egész karámot látja s nem a benne öklelődő nyájak külön indulatait nézi. Ez a karámféltő konokság azután lehet végeredményben jó, vagy rossz — mi magyarok mindenesetre elviselhetetlennek érezzük — de álláspont, ratio, amely ha úgy fordul sora: lelkiismeretfurdalás nélkül taszítja szőszegésbe a királyt, cseréli ki az uralkodó személyét, borítja üszökbe népeinek hajlékait s töri le egyiknek a forradalmát a többiek forradalmával, hogy végül zsarnoki kézzel fogja össze meggyengült, széthúzó erőiket.

Mondom, mindezek akkor még meg sem fordultak az elmémben s a balázsfalvi kiáltvány bátorító mondatát ordas hazugságnak véltem.

A további lapok egyébként megint tele voltak zsidóüldözések hírével. Vác... Vágújhely... Tencsén... Székesfehérvár... Ezekben már a nemzetőrség verte szét a zsidókat fosztogató tömeget, amiért a „Márctzius Tizenötödike“ és a „Reform“ teljes elismerését fejezte ki a nemzetőrségnek, a felvilágosult forradalmi szellem nevében.

A többi újságok az ezüstpénz elrejtéséről, a boltosok áruhalmozásáról s a vásárok ijesztő elnépteledéséről hoztak híreket. Ezekből úgy tűnt ki, hogy lassankint általános ingerültség s gyanakvás lett úrrá. Mindenki gyanakodott — mindenkire.

Amikor a liberalista elv értelmében, az első céhet, a pesti mészáros-céhet megszüntették, egyszerre riadalom vett erőt a többi iparosokon s kereskedőkön is. És ez a riadalom, a horvát, rác és oláh forradalom hírével összekeveredve gyűrűzött szét egyre szélesebb hullámokban, hogy akaratlanul is továbbmossa, tovább lazítsa a nyugalom és józanság utolsó sziklát.

Batthyánnak és minisztertársainak valóban emberfeletti akaratuknak kellett lennie, hogy ily körülmények között még mindig vállalni merték a mind kilátástalanabbá váló sisyphusi munkát. És még őket bírálták s vádolták mindenért! Még hozzá főként azok, akik hozzánemértésből és szélsőséges liberalista érzéseiktől hajtvá, legelől vágtattak az anarchia felé.

Kossuth belebetegedett az izgalmakba s orvosai hetekre eltiltották minden munkától.

Május harmadikán tehát nélküle kellett elindulnia István nádornak és Batthyánnak Bécsbe, hogy

királyi szóval kényszerítették engedelmességre a horvát bánt, Rajachich érseket és Barnutiu oláh „tribun“-jait.

Ugyanaznap Nagyszebenben tüntető menetben vonultak fel a szászok a Magyarország és Erdély egyesülése ellen való tiltakozásuk jeléül.

A forradalmi szellem akkor már annyira meglazította a legfegyvelmezettebb intézményeket is, hogy még az egyházi rendben is mutatkoztak nyomai. A „Társalkodó“-ban valami Szerencspataki János nevű katolikus pap, nyílt levelet tett közzé s azt követelte, hogy a felvilágosult eszmék korához illően, a jövőben a római egyház papjai is nősüljenek s reverendájuk helyett hordjanak atillát, persze bajusszal.

A „Pesti Hírlap“ viszont a státusadósságok Magyarországra eső részének elvállalása ellen cikkezett.

A május hatodiki lapok szerint a nádor és a miniszterelnök útja sikerrel járt. A király szigorúhangú kéziratban utasította Jellachichot a magyar kormány iránt való engedelmességre s hangsúlyozta, hogy semmi szín alatt nem engedheti meg a Szentkorona országai között levő ősi kapcsolat meglazítását. A nádor és Batthyány tehát megnyugodva tért vissza Pestre.

A pesti egyetemi ifjúság viszont ugyanakkor nem látott fontosabb kérdést maga előtt, minthogy macskazenét rendezzen tanárai lakása előtt. A „Radical Kör“ pedig Duschek Ferencet, Kossuth államtitkárát s egyellen pénzügyi szakemberét tüntette ki macskazenével.

A macskazene — egyébiránt a párizsi liberális for-

radalom találmánya — különben oly kedvelt, népakaratjelző módszerré vált, hogy két nappal utóbb, báró Lederer altábornagy, budai hadtestparancsnok lakása előtt hangzott fel. A katonák azonban megneszelték a dolgot s vagy két szakasz gyalogos a Ceccopperi-ezredből meg néhány huszár, hirtelen előrohant a Szent György-tér mellékutcaiból és szétverte a tüntetőket. A szétvert tömeg három súlyosabb s vagy húsz könnyebb sebesültjével átrohant a hajóhídon, megkongatta a ferencesek harangjait, föllázította a pesti utcákat, úgy hogy a nép már a katonaság megtámadására készült. Csak Nyári alispán tudta nagynehezen lecsillapítani a lázongó indulatokat.

... Mikor idáig értem a lapok átnézésében, már zúgott a fejem. Teremtőm, hát ez lett a márciusi eszményekből? A tiszta lelkek hevülete az utcára érve — macskazenévé válik? Hát a szabadság alkotmánya s a szabadságeszme hősei sem tudják megállítani a szabadság zászlói alatt szított forradalmat a komikum vagy tragikum felé vezető úton?

Sóhajtvá vettem kezembe a következő újságot.

Ez a Pesti Hírlap május tizenegyedik száma volt. Hírei szerint a jobbgyság több vármegyében ráhajtott a nemesség vagy egymás legelőjére, sőt elfoglalta a kistelkesek földjét is. A legtöbb helyen kiűnt, hogy a szerencsétlen jobbgyoknak sejtelmük sem volt eljárásuk jogtalanságáról. Ők egyszerűen úgy értelmezték a szabadságot, hogy most minden szabad.

Széchenyi szavai villantak át az agyamon, a liberalista eszme és a kiművelt emberfő viszonyáról.

Meg Sárkány Miklós töprengése, aki azt hangoztatta, hogy a szabadságot először a lelkekben kell megépitni, világgossággal és tudománnyal.

Aznap jött meg a híre, a tizediki lipthószentmiklósi tót nemzeti gyűlésnek is. Itt Stur Lajos evangélikus lyceumi tanárnak, a „Tatranski Orol“ című lap szerkesztőjének véresszájű izgatására, képtelen vádakat és követeléseket támasztottak Magyarország ellen.

Május tizenegyedikén különben izgalmas folytatása volt a Szent György-téren lezajlott macskazenének. A Radical Kör néhány tagja népgyűlést hívott össze a Múzeum elé. Ott néphatározatban követelték a macskazenét szétverő brutális katonák példás megbüntetését, majd pedig éleshangű kiáltványban bélyegezték meg a kormány gyengeségét, amely képtelen megvédeni a polgárságot az ilyen katonai inzultusok ellen. Mindezek alapján, most már haladéktalanul hívjon össze a kormány: „nemzeti conventet“.

Báró Lederer Ignác hadtestparancsnok egyébként Bécsbe utazott a magyar belügyministerium vizsgálata elől. A kormány felfüggesztette állásától.

Radetzky, Santa-Lucia mellett, megverte a piemonti hadsereget.

...Lehunytam a szemem. Ordítani szerettem volna. Nem a régi világ bukása fájt, csak a rend, józanság és fegyelem széttöredezése. És szívemből szántam a barázdák szerencsétlen magyarját, akinek során mindenki segíteni akart s aki a legszánandóbb áldozata lesz ennek a pusztá jelszavakért, szükségtelenül forradalomba tántorodott, becsületes jószándéknak.

Továbbmentem a fejfájdító olvasásban.

Május tizennegyedikén a nádor, mint a király teljes hatalmú helytartója, királyi biztosként Zágrábba küldötte Hrabovszky altábornagyot, hogy hűtlenségért és hazaárulásért fogassa perbe Jellachichot.

Május tizenötödikén újabb forrongás tört ki Bécsben. Fischhofék semmisnek nyilvánították az április huszonötödiki osztrák alkotmányt s most már általános szavazójogot s egykamarás parlamentet követeltek.

Nem érdekelt.

Annál nyílalóbban ért a másik hír. Rajachich György sokezer szerb előtt nyilvánosan elégette Karlócán a tizenharmadikára összehívott szerb nemzeti gyűlés felosztatását követelő levelet, amelyben Csernovits Péter kormánybiztos megtiltotta a további lázítást. A tömeg erre nyomban patriarchává választotta Rajachichot. Utána kikiáltotta a magyar délvidék területén az önálló szerb vajdaságot, megválasztotta vajdává Suplikac István vezérőrnagy, volt ogulini határőrezredest, a nemzeti bizottság elnökévé pedig Stratimirovich Györgyöt. Végül kilenc pontban összeállította függetlenségi követeléseit. Súlyosbította a karlócai határozatot az a tény, hogy ugyanakkor fegyveres bandák keltek át az Aldunán Rácországból is s összefogtak itteni testvéreikkel a magyarok kiirtására. Egyes táboraiknak már ágyúik is vannak.

Elállt a lélekzetem is. Pedig a második balázsfalvi román gyűlés híre csak a következő oldalon volt. Eszerint ugyancsak tizenötödikén Saguna András szombeni görögkeleti püspök és Barnutiu újabb nemzeti

gyűlést tartottak Balázsfalván. Azon féktelen izgatás közben tizenhat pontban fogalmazták meg kívánságaikat.

Föllárottam. Nem birom tovább! Hiszen délen már lángol az ország! S maholnap lángbaborul Erdély is meg a Felvidék is! A csóva rohan, a szikra száll és Pest... Teremtő Istenem, ott még mindig forradalmat játszanak, „néphatározatokat“ hoznak, szavalnak és „conventet“ követelnek, a kormány ilyen vagy olyan „utasíttatása“ végett?

Erővel kellett magamat kényszerítenem a továbbolvasásra.

Hol is hagytam el? Igen: május derekán.

Újból a lapok után nyúltam.

Felhívás! Felhívás! Felhívás!

Az első: Batthyány miniszterelnöke.

Szeretett hazánk látóhatárán veszélyes fellegek tornyosulnak; szükséges tehát 10.000 főből álló, rendes, nemzeti őrsereg felállítása. A haza bízalma várja fiaitól, hogy a királyi trón, haza és alkotmány védelmére, az ország zászlója alá minél többen seregelni fognak.

A kiáltvány azután továbbrendelkezett, a toborzás haladéktalan megindítására s a javadalmazásra nézve. Ez utóbbiak szerint az új őrsereg katonáinak három évi szolgálatra kell magukat kötelezniök, 20 pengőforint foglalót kapnak s a zsoldjuk kétszer annyi, mint a sorhadsereg ezredei lénungja.

Végül felszólította a magyar királyi kormány a sorhadbeli tiszteket, hogy akinek kedve van az átlépésre, jelentkezzék. De felhívta azokat az egyéneket is, akik bár nem tisztek, sőt esetleg katonák se voltak, de tanultságuknál s feddhetetlen muljuknál

fogva tisztí állásra alkalmasak, hogy ugyancsak adják be kérelmüket.

Egyszerre világos lett előttem, mire célzott Zsoldos János. Értem. Akkor hát: itt vagyok. De persze míg a magyar hadügyminiszter útján — most már hivatalos úton — kisürgethetem Bécsből a büntelenségem írását, addig legfeljebb őrmesterséget vállalhatok.

Most már tudni akartam mindent.

A második felhívás Kossuth ministeriumának rendelete volt. Kölcsönt kért a nemzettől, kamatozó kincstári jegyek fejében. A tehetőseket arra szólította fel, adakozzanak a haza oltárára, vagy ajánljanak fel vagyonukból bármily összeget kamatnélküli kölcsönként. A gyűjtőhelyeket a vármegyék szabályozzák.

Hála Istennek! — lélekzettem föl. — Remélem, ezekután a nemzet is megtalálja önmagát. A nádor és a kormány mindenesetre tudják a dolgukat, a forradalmas játék már bajtokozó idétlenkedései között is. Most hát legyen méltó a legszajásabb magyar Robespierre is a kormányhoz!

Égő türelmetlenség fogott el. Nyomban tenni akartam valamit. De most már végig kellett olvasnom a lapokat, egészen az utolsó napig.

A tekintetem száguldott az újsághasábokon.

... Hrabovszky altábornagy csapatai megkezdtek Horvátország és a lázongó délvidék Magyarország felől való lezárását. Ottinger vezérőrnagy a kormány parancsára ötezer főnyi erőt von össze Eszék előtt.

Május tizenkilencedikén Batthyány Szeged mellé táborba szólítja a székelyeket.

A közadakozás országszerte megindul s gazdag és szegény, megindító áldozatkészséggel hordja értékeit a haza oltárára.

A nemzeti őrsereg toborzása pedig — főként a fővárosokban — káprázatos sikerrel halad. A tíz zászlóalj egy-kettőre együtt lesz!

Kell is, mert a besztercei, segesvári, medgyesi és szászsebesi szászok alkalmasint ugyancsak készülnek valamire. Bár egyelőre csak az Erdéllyel való unió ellen tüntetnek.

Bécsben meglepő engedékenység mutatkozik a tegnapelőtti diákkövetelések dolgában. Szinte gyanús. Annyira jól állana már Radetzky Itáliában, hogy a megtépázott kétfejű sas ily könnyelmű kockajátékba kezd a könnyenhívő tömeggel, tudván, hogy a végén úgylis kifosztja azt?

Ej, hiszen ezek osztrák dolgok!

Lássuk, mi történt Magyarországon!

Május tizenkilencedikén megjelent a király kiáltványa, amelyben összehívta az új országgyűlést június másodikára, Pestre.

Lám: még a képviselőválasztást is kiírták közben! Ennyi baj között. Mikor május huszonegyedikén nyilván az általános megrendülés miatt, kénytelen volt a kormány megnyugtató nyilatkozattal felhívni a vásárosokat, hogy Pesten nincsenek rendzavarások, tehát nyugodtan feljöhetnek a vásárra!

A további napokon rendszeresen beszámoltak a lapok a haza oltárára történt adakozásról. Széchenyi István gróf félmázsa ezüstöt adott s évenként tizen-

két
kőn

kov
a k
Min

A lá
már
az
verz
tünt
szár
Bud
sége

Kim
bras
iozsv
váro

zadá
boro

temb
Mari
gyar
pitár

rét
kapi

kétezer forintot ajánlott fel. Petőfi Sándor pedig a könyvtára eladásából befolyt összeget adta oda.

Huszonnegyedikén Csernovits Pétert bácskai, Vukovics Sebőt pedig temesi kormánybiztossá nevezte ki a kormány, a délvidéki lázadás megfékezése végett. Mindketten szerbek, de hűséges fiai Magyarországnak.

Május huszonhatodikán megint fellázadt Bécs. A lázadás közvetlen oka az volt, hogy az osztrák kormány a május tizenötödiki zendülés miatt elrendelte az egyetem bezárását és az aula ifjúságának lefegyverzését. — A forrongó tömeg e rendelkezések ellen tüntetett s követelte az Innsbruckba menekült császár visszatérését. A magyar kormány ugyanakkor Budára hívta a királyi családot, a magyar nemzet hűséges oltalma alá.

Harmincadikán összeült az erdélyi országgyűlés. Kimondta az uniót. Az unió mellett szavaztak Roth brassói követtel az élükön: a szászok is. Egész Kolozsvár őket ünnepelte ezért. Este kivilágították a várost.

Június elsején újabb hírek jöttek a délvidéki lázadásokról. Mihályfalván és Perlaszon elsáncolt táborokat építettek a rácok.

Másodikán Máramarosszigetre érkezett a Württemberg-huszárok második százada, amely a galíciai Mariampolból szökött haza arra a hírre, hogy Magyarországot veszedelem fenyegeti. Lenkey János kapitány és Fiáth Pompejus hadnagy vezette haza.

Június ötödikéről a zágrábi tartománygyűlés hírt hoztak az újságok. Jellachichot Horvátország főkapitányává választották s ez nyomban letette az es-

küti a szerbekkel való szövetséglevelet hozó Rajachich patriarcha kezébe. Utána nyilatkozatot adott ki a bán, melyben hangoztatta, hogy hűséges szolgája marad a királynak, de nem veti magát alá a magyar kormánynak, mert evvel semmiféle törvényes kapcsolatban nem áll. A gyűlés végeztével, országos küldöttség élén, Innsbruckba indult.

Hatodikán továbbharapódzott a bácskai lázadás. Újvidék körül erős sánc tábor alakult, a titeli csajkás ezredet pedig lefegyverezték s ágyúit elvették a felkelőktől.

Ugyanaznap hazaérkezett a Nádor-huszárok néhány százada is Prágából. Sréter kapitány vezette őket haza, harcok s viszontagságok közepette.

Sréter neve régi hírt pendített meg bennem. A bécsi testőrpalota emlékeit. Ott találkoztam vele néhányszor. S talán Görgeyről is tőle hallottuk az utolsó hírt. Azt, hogy a Bálványkatona levetette a huszárdolmányt, laboratóriumi munkaköpenybe bújt s lombikok és tégelyek fölé hajlik élesen figyelő, szemüveges feje.

Lám! A tüzesindulatú Sréter, aki már a hadnagyi atillát is Nessus ingének érezte magán, mégis eljutott a kapitányságig. De most tüzön és golyózáporon vágta át magát a svadronjával, hogy védelmére kelhessen a megtámadott Magyarországnak!

Összeraktam a lapokat, megcsikordult a fogam s fölállottam.

Ugyan jöhet már Zsoldos János: a lábadozásnak vége!

Az ajtóban aggódó szemmel nézett föl rám a párom:

— Mi az, Lelkem-uram? Olyan... olyan különös az arca, a szeme! Mint amikor a legtüzesebb forráság volt rajta és egyre a kardjáért kiáltozott.

Puha, sötét hajára tettem a kezem.

— Az más volt. Akkor talán csak éreztem, hogy rémek ólálkodnak körülöttünk s vagdalkoznunk kell, amíg csak az erőnkől futja. Most, most tudom, hogy azok a fantomok lángot fújnak — a valóságban is.

— Akkor hát — rebhent meg a feleségem szeme — most már...

És lehajtotta a fejét.

Azután a kamraajtóhoz lépett s a kamrapolc melől előhúzott valamit. Nem tudtam, mi az, mert háttal állott felém. Csak azt láttam, hogy a kötényével törölgeti.

Akkor villant meg a kezében az a valami, amikor újra felém fordult.

A hüvelyébe rejtett kardom volt.

És ezt már megint nem a feleségem nyújtotta felém. A feleségemé csak az a két könnycsepp volt, amely akkor már a szája széléin gördült lefelé. De a szemek, amelyekből kicsordultak, nem az ő szemei voltak. Dacos, elszánt és villámlo tekintetük volt.

A feleségem akkor tűnt el, amikor az imént a kamra felé lépegetett. Az a nő, aki utóbb karddal a kezében, szembefordult vélem: a rejtelmes, harcos és bosszúálló — Pirossapkás Kislány volt.

Valaki benyitotta mögöttem az udvarra nyíló üveges ajtót. S a lépését sarkantyúpengés kísérte.

Megpördültem, kezemben a karddal.

Esterházy Károly gróf volt az, a nemzetőrök búza-
virág-kék ruhájában s tornyos, fekete csákójában. A
gallérján és a csákója felső peremén az őrnagyok
aranypaszomántját viselte.

A pápai nemzetőr zászlóalj őrnagya eljött az —
őrmesterért.

Attól kezdve forogni kezdett körülöttem a világ,
rettentő pörgéssel. S ebben a pörgésben létszámok,
fegyverkészletek, szíjak, zubbonyok, köpenyek, pok-
rócok, kimutatások, élelem- és lőszerjelentések kering-
tek szakadatlanul.

Délután már a Várban voltam. A kapuja előtt
Sulyok molnár állott fekete csákóban, kék mundér-
ban, derékszíján a nagy, fekete patrontáskával s pan-
ganéthüvellyel, a vállán pedig a hosszúszuronyú pus-
kával.

A feje fölött nemzetiszínszélű tábla hirdette:

M. kir. nemzetőri zászlóalj vezény.

Bent a várban, a kapuhoz legközelebb eső két
szobában adott helyet a gróf a zászlóalj irodáinak.

Ez a két szoba lett attól kezdve heteken át a
tanyám.

A pápai nemzetőrzászlóalj akkor már csaknem
készen állott. A létszáma ugyan nem volt teljes, talán
százötven ember hiányzott az ezerkétszáz főből, de a

hat század: állott. A felszerelésükhöz még sok minden hiányzott, ám a bencés-gimnáziumban összegyűjtött pápai szabók, vargák és szíjgyártók serény keze alól, mindennap új és új készletek kerültek ki.

Pápán már abba is hagyták a toborzást. Annál nagyobb igyekezettel tartott ez a járásban. Mert a járásnak is ki kellett állítania vagy zászlóaljnyi nemzetőrt. Ezeknek keretei ugyancsak általában készen állottak — a lelkesebb megyei urak közül választott tisztek kinevezése is kijött — hanem a nép meglehetősen gondolkozott. A gabona szőkülni kezdett a határban, az élet — érett. S ez volt az egyetlen bizonyosság. Mert minden másban bizonytalanságot érzett a hetekkel ezelőtt felszabadult jobbágy.

A pápai nemzetőrség megszervezése gyerekjáték volt a vidékiekhez képest. Pápán legalább kész magja volt. A két lövészkompanyia. Azaz, a diákokkal való megerősítésük óta, a nemzeti polgárőrség. Igaz, hogy a nemzetőrség országos szervezésekor a lövészek is meg a diákok is küldöttséget menesztettek Pestre a miniszterelnökhöz és Szemere belügyminiszterhez, engednék meg, hogy e régebbi egységek külön csapattestként szolgálhassanak, kérésüket azonban — érthető módon — elutasították. Sőt a kormány parancsa egyenesen az volt, hogy minden régebbi fegyveres szervezet — mert hiszen a pápain kívül volt még egynéhány ilyen az ország városaiban — oszoljon föl, olvadjon össze egészen a nemzetőrséggel. Ilyenformán a lövészek és diákok javarészt kész altiszteket, sőt tiszteket is adhattak a megalakuló nemzetőrzászlóaljnak. Az altiszteket különben a csapatparancsnokok nevezték ki, a tiszte-

ket ezek fölterjesztésére, a király helytartójául meghatalmazott István nádor.

A pápai nemzetőrzászlóalj őrnagyává a megyei hatóság előterjesztésére Esterházy Károly grófot nevezték ki. Főhadnagyk lettek Győrök Gyurka, Haydu, Arkauer, Őri-Szabó Anti, Bozzay és Noszlopi Bálint. A hadnagyk csaknem mind a főiskolások soraiból kerültek ki.

Magam őrmesterként léptem be a nemzetőrségbe. Őrmesterré ugyanis Esterházy is kinevezhetett. De nyomban folyamodványt íratott velem Baldacci ezredeshez, a nemzetőrség országos tanácsa elnökéhez, hogy most már a magyar hadügyministerium útján, tehát hivatalosan kérjék a bécsi Kriegsministeriumtól a büntetlenül történt elbocsátásról szóló írást. Mert ennek birtokában nyomban századosi rendfokozat illetett meg, a nemzetőrség szervezőrendelete értelmében.

A „nemzetőri zászlóalj vezényében“ való körülnézésemkor értettem meg, miért volt az én felépülesem oly sürgős mindenkinek.

A zászlóalj maga: állott. S tán készebben és jobban, mint másutt, ahol semmiféle kézbevehető mag nem volt. Nálunk az első tiszteknek is volt némi tapasztalatuk legalább az őrszolgálat, a századvezetés, meg a fegyveres kiképzés terén. De hogy a megyében meg másutt miképen oldották meg a nemzetőrséggel kapcsolatos elemi katonai kívánalmakat is — a hadiszolgálatot csak hírből ismerő — megyebeli urakkal: az ma is rejtelem előttem.

Ismétlem, nálunk legalább az alapjai megvoltak

a szükségleteknek. S legalább is — század-egységekig. De már zászlóalj-szervezéshez, vezetéshez, ellátáshoz és igazgatáshoz, senki sem értett. Azaz hogy Pápay Lajos, a kilépőfélben levő huszárcapitány értett, s eleinte jótanácsokkal is szolgált Esterháznak, de a lovas nemzetőrség szervezésének hírére nyomban odatartott s Győrbe, vagy talán Veszprémbe ment.

Így a grófunk megint magára maradt, tanult katona nélkül. Pedig a pápai zászlóaljon kívül — Batthyány Lajos gróf közvetlen felkérésére — még a járási nemzetőrség megszervezését is magára vállalta.

Ezért tipródtak hát a betegágyam körül s ezért fogadtak megkönnyebbült viváttal, amikor először léptem be a zászlóaljvezény irodájába.

Ha száz kezem lett volna, az is kevés lett volna. Hiszen amit addig az emberanyag besorolásán s lehető felszerelésén kívül tenni akartak vagy már tettek is, javarészt hibás, vagy hiányos volt. Jószándékú emberek jóindulatú igyekezete, a végrehajtás kezdeti állapotában.

Mivel a nemzetőrség még márciusban és áprilisban elgondolt első célja: a belső rend fenntartása volt s nagyobb távolságokban való alkalmazására még senki sem gondolt: területi milícia lett a szó legszorosabb s katonailag legkezdetlegesebb értelmében. A tisztek is meg az „örvítézek“ is odahaza laktak, sőt a napi szolgálatot adó őrségen és készültségen kívül, mindenki odahaza étkezett is. Szolgálati alkalmazhatóságukba így erősen belejátszottak polgári foglalkozásuk, családi viszonyaik, társadalmi kötelezettségeik

körülményei is, amiből állandó alkudozás, csereberélés, civakodás és neheztelés keletkezett. Vásárok vagy heti piacok előtt való napokon ugyancsak megkínlódtak az őrségeket és készülségeket adó századok parancsnokai, embereik kijelölésével.

S az első napok lelkesége után a buzgalom is csökkent.

Reggel héttől kilencig mégis kürtszótól, dobolástól és vezényszavaktól volt hangos az egész határ. Egyik derék hajdani székely határőrtiszt — valami Gál nevezetű — németből fordított, magyarnyelvű szabályzatot szerkesztett volt. Persze más vezényszavai voltak, mint annak, amelyet én szerkesztettem a polgári lövészszázadok részére. Így most újból kellett megtanulniok mindent még Győrök, Haydu és Arkauer embereinek is.

Héttől kilencig tehát ott nyargalásztam Esterházy őrnaggyal a gyakorlatozó századok portengerében, javítgatjuk a hibákat s bízattuk az igyekvőket. Azután hogy az őrvitézek hazaszéledtek, a többi, százféle dolgunk után láttunk. Megsürgettük a gimnáziumban dolgozó mesterembereket, számbavettük s elszállíttattuk a kész cikkeket, megvásároltuk a bizony csak kisebb tételekben piacra kerülő bőrt, posztót, szíjat s déli harangszó előtt már az irodán dolgoztunk.

No, ott volt a legtöbb munka! Ott már nemcsak a pápai zászlóalj három osztályának, azaz hat századának igazgatása futott össze, hanem a pápai járás többi nemzetőr-alakulatainak szervezése is.

Legtöbbször annyi dolgunk volt, hogy az ebédre is alig szakíthattam időt. Ilyenkor az őrnagyunk hívtott meg az asztalához.

Valójában akkor ismertem meg igazán Károly grófot. Határozott, gavallér s mindenekfölött áldozatkész férfi volt, a Batthyány Lajos gróf típusából. Amibe belevetette magát, azt szívvel-lélekkel végezte. Ez a lelkesége adta az erőt fáradhatatlanságához is. Magam akkor csak őrmester voltam, de mindenki tudta, hogy miért és senki sem kételkedett abban, hogy rövidesen megérkezik a Bécsből sürgetett írás s akkor egyszerre századossá neveznek ki. Ez az állapot határozta meg akkori helyzetemet is. Segédtsíztje — azaz akkori kifejezéssel: zászlóalji segédje — voltam az őrnagyonak. S Esterházy gróf nemcsak a barátságát adta nekem fenntartás nélkül s nemcsak az asztalát s jó vagy balsorsát osztotta meg velem, hanem egyik legjobb paripáját is alám adta. Pedig ez nem volt kis dolog. Akkora termet hordozására, amilyen én voltam, bizony jókora jószág kellett s tulajdonosa bizonyosra vehette, hogy ilyen súly alatt hamarosan tönkremegy. Esterházynak mégis volt szíve hozzá, hogy egyik legdrágább, importált ír lovát bocsássa rendelkezésemre.

Délutánonként lovon vagy kocsin kimentünk a járásba. Sorra vettük a közégeket, hogy lendületbe hozzuk a szervezést. Akkor láttam bele a liberalizmus vívmányainak meg népünknek a viszonyába.

Egyszer — a mezőlaki kocsmában történt — az Üchtritz-birtok egyik öreg, volt jobbággyával keveredtem beszélgetésbe. Nyujtó Jánosnak hívták az öregot s gyerekkorom óta ismertem a pápai piacról. Pici ko-

rom óta Nyujtó Jánostól vásárolta anyám a hízóinak való kukoricát. Valahogy hát húzott hozzánk az öreg.

Most is megörült, mihelyt meglátott. Fuvarban járt. A mezőlaki kocsmárosnak szállított valamit a szomszédjával s hogy minket is bevert oda az eső, beszélgetni kezdtem vele meg a komájával.

A jobbágyszabadításra tereltem a szót. Mert úgy képzeltem, hogy ez a korszakfordító változás valami mámoros boldogsággal tölti el a szabaddá lett jobbágyágot.

— Hát hogy volt a szabadulás, János bácsi? — kérdeztem.

— Megvót, megvót, tekintetes úr — szivogatta a pipáját az öreg.

— No, de hát volt öröm, úgy-e? És hát hogy történt?

— Vót, vót. De hát az ember nem igen tuggya, mire végzi? Pejg magyarázta a báró úr, erősen. Először is mise vót. Szépen beszét a plébános úr, tagadhatatlan. Aszonta, hogy mátú kezdve úr vagy jobbágy: egyremén. Akár csak a mennyországban a Jóisten szeme előtt. Vagyis, hogy most mán a földön is így van.

— Bizony így, hála Istennek! — bólogattam.

— No, oszt a misérül a kastély elé vártak bennünket, telkeseket. Ott vót egy szép asztal, mellette az Ükriksz báró úr, meg a jedző úr, tanító úr, meg mások. Oszt mondogatták szeretettel, hogy most mán szabadok vagyunk, merhogy Kossuth Lajos meg a dáakai uraság kicsináták a szabaccságot, meg hogy a nemes urak maguktú dobták el a maguk külön sza-

baccságát. Csakhogy testvérgyeivé lehessenek a szegényembernek. No, erre a Varga Bálint vivátot kurjantott, hát mink is rákiáltottuk, hogy: vivát!

Szippantott egyet az öreg s elhajtott egy legyet a füléről.

— No és azután? — faggattam tovább.

— Akkó oszt — dünnyögte János bácsi — valami hosszú írást óvasott a jedző úr, akibe a' vót, hogy máttú kezdve szabadok vagyunk, nincs többet robot. Se papi tized. Mivelhogy ezt is elengedték a tisztelendő urak. Szóval se úr-dóga, se vármegye-dóga ezután. Aszongya erre a Bálint, no, emmán aligha lehet igaz. De azér csak rákiátotta a vivátot. Mink meg utána. Mer hogy akkor mán láttuk, hogy a szerű alatt ökröket sütnék, meg hordókat csapúnak, akiket nekünk szánt a báró úr. Vagyis hát: igen csak vártuk a szavallás végét. No, akkó monták, hogy a telkes jobbágyok portája meg a földgye máttú kezdve az üvék. Persze megint vót vivát, jóerősen. Oszt akkó oda mentünk az ökrökhő meg a borhó. Derék dolog vót, a legények, lányok roptak is. Hát ennyi vót.

A komája rábólintott.

Elhőköltem. S mivel nem tudtam belenyugodni abba, hogy az egész történelmi fordulat csak így tükröződik ezeknek a derék ágrólszakadtaknak a lelkében, hát tovább firtattam a dolgot.

De a végén mégis Széchenyi meg Sárkány ijesztő igazsága suhant át rajtam. Ez a nép olyan elesett, hogy a szabadság áldott napsugara sem bírja fölmelegíteni. Mert nem tudja, hogy mi a szabadság.

Nyujtó János meg a komája ugyanis azt találta

kérdezni, hogy most már honnét kapnak majd vetőmagot, ha elfogy, szabad-e eladniok az imént kapott földjükből valamit ha szűken futja majd adóra és hogy hát kitől kapnak tűzifát, sót, lámpaolajat, mi egymást — ezután?

— De János bácsi, az Istenért — csaptam össze a kezem — értse meg, hogy most már egészen szabadok! Úgy gazdálkodnak, ahogy tetszik, a telkük, terményük, jószáguk mind a maguké, a jövedelmük sokkal több lesz hát s nem tartoznak vele számadással senkinek!

— Mán megkövetem a tekintetes urat — dörögte az öreg — azér mégis csak van visszája is ennek a szabaccságnak. Oszt emiatt igencsak gondúkozik az ember, hogy nem vót-e jobb azelőtt?

— Ej, hát micsoda, öreg? — álmélkodtam.

— Hát... megmondom, no: a katonaság. Azelőtt, ha háború vót, az uraknak köllött kardot húzni. Tülünk legfőjebb az ment, aki maga kívánta, vagy ha olyan nem akadt, hát akit mink attunk katonakötélre a verbunkosoknak. Mihasznák, garázdák.

— No és? — kérdeztem elképedve.

— Most meg hogy szabaccságot is adtak, földet is adtak, ugyancsak emlegetik a katonasort.

A koma bólogatott, János bácsi meg sercintett egyet a pipa mellől s így folytatta:

— Szól a verbunk itt is, ott is. Oszt hajtyák a legényeket, embereket erősen, szépszóval, muzsikával, piros borral, hogy csapjanak föl. Aszongyák: nemzetőr köll, aki csak itthun tartya a rendet. Jó. Vállaltuk. Most aszongyák: rendes nemzetőr, vagyis

hát önkéntes is köll. Szegőggyék a nép tizenkét hétre. Merhogy a rácokra köll mennyi. Még újabban: őrsereget is verbuválnak. Húsz forint a foglaló, tíz garajcár a lénung napjára, hús, kenyér elegendő. Hászen, nem is mondom: szép is, jó is ez! De megkövetem, mégis csak nagy ára a szabaccságnak! Tizenkét-húsz esztendő katonasor a földér, meg szabaccságér.

— Ki mondta ezt kenteknek, János bácsi? Hiszen maga is tudja, mondta is az imént, hogy még a rendes nemzetörnek is csak tizenkét hétre kell szegődniel!

— Mondanyi mongyák. De mink mán tuggyuk, hogyan fordul majd — csóváltá meg a fejét az öreg. — Így kezdődik. E csak az eleje. Gyün maj a többi is. A szabaccságrú meg a földrú nem tuggyuk még megnyit ér maj nekünk, hogy lesz vele s mint lesz, de hogy tizenkét-húsz év katonasor mennyi, azt a mi eszünk is megmongya.

Elnémultam, megbénultam. Sohase éreztem magamat olyan gyámoltalannak, mint akkor. S erővel ráztam föl magamat, hogy ezt nem szabad ennyiben hagyom. Meg kell értetnem János bácsival, hogy szó sincs ezekről. Tudtam, hogy józan értelmű ember, esze a falujának, ott a dombon túl.

S magyaráztam vagy félóráig. Elmondottam: mi a nemzetőrség. Azután: mi az önkéntesekből alakuló, rendes vagy mozgó nemzetőrség. Mi az őrsereg. Láttam, hogy megértik.

De a végén is csak az maradt az érzésem: nem tudnak ezek hinni abban, hogy a jobbágyszabadítás becsületes, igaz dolog, hogy visszája nincs semmi és csak ő értük történt, az ő javukra történt.

A jobbágyszabadítás, a nemzetőrség megalakítása, az önkéntes nemzetőr-toborzás meg az őrseregalakulás idejének véletlen, szerencsétlen egybeesése: végzetesen bizalmatlanná tette a boldogtalan népet. Mert ha Nyujtó János, ez a józan, értelmes öreg magyar így gondolkozott, akkor így gondolkozott az egész faluja is és tán valamennyi falu az országban.

Akárhogy volt is, akárki, vagy akármi bátorította is föl a délvidéki követelődzéseket, akárki lobbantotta föl a lángokat s velük a magyar fegyverbeállás szükségét: ez a jobbágyfeszabadítással egybeeső hadszervezés, kitéphetetlenül meggyökerezett a föld népében a gyanakvást.

Pedig, ha volt valaha nemzedék, rend és kormány, amely nem szolgált rá semmiféle bizalmatlanságra és gyanakvásra a nép részéről: akkor ez a nemzedék, a reformkorszak nemzedéke, ez a rend, az akkori, eszményien önzetlen nemesség s ez a kormány, Batthyány Lajos ministeriuma volt.

Másutt is, többször is firtattam utóbb ezt a dolgot. A járásnak csaknem minden falujában. Sőt később, az önvédelmi harc alatt az ország más tájain is. S mindenütt ott lappangott ez a gyanakvás a lelkek mélyén. Pedig akkor ez az elesett egykori jobbágyhad már egész kétségbeesett erejével ott küzdött a zászlók alatt, ösztönével a maga harcának is érezte a harcot s hűséggel, bizalommal követte egykori gazdáit a tűzbe. Csak éppen ennek az időbeli egybeesésnek tragikusantéves következtetésétől, e rögeszmévé kövesedett gyanútól nem tudott megszabadulni soha, noha maga is láthatta, hogy a volt nemesség továbbra is éppenúgy

kiveszi részét a hadiszolgálatból, mint első ízben fegyverbeszólított, egykori jobbágya.

Hol volt a hiba — ne keressük!

De Széchenyi útján talán elkerülhettük volna. Akkor a jobbágyszabadítás tán késett volna két-három évet, de a nemzetiségek tán nem kaptak volna étvágyat a forradalmat játszó, rajongó ifjú-liberalisták nyomán s a meglazított fegyvelemmel járó meggyöngyülésünkből. Schwarzenbergék ezt nem használhatták volna ki, nem lett volna szükség forradalmi jellegű hadszervezésre s a magyar parasztság lelkében nem rögzídhett volna meg évszázadokra a szörnyű gyanú, hogy az „úr“ sohse lehet igazi testvére.

Mert akkor se a Bach-korszak ügynökeinek izgatása, se a világnak semmiféle hatalma nem tudta volna beleplántálni azt a keserves és átkos gondolatot, hogy a nemesség, az „urak“ csak azért szabadították fel a jobbágysorból s juttatták földhöz, hogy maguk szabaduljanak a hadviselés kötelességétől s a szegény ember nyakába akasszák azt.

A mezőlaki kocsmában persze még nem láttam ezeket a messzireható, fájdalmas következéseket. De azt megéreztem, hogy ez a szerencsétlen, időbeli egybeesés, mázsás gondolatokat mozdit föl a nép lelkében.

Ezen a szomorú rejtelen kívül azonban meg kellett látnunk a föld népének megható becsületességét s a magyar röghöz való hűséges ragaszkodását is.

Mert, ahol megmagyaráztuk azt, hogy az ország szélei már égnek, hogy megvadított nemzetiségeink ránlázadtak, hogy a katonaságnak szembe kell velük

szállania s így most nekünk magunknak kell a közrendet idehaza biztosítanunk, meg erősítéseket a délvídekre vetnünk, ott nyomban jelentkezni kezdtek.

— No, ha magyar verbunk ez — határozták el magukat — akkor itt a parolánk!

És tömegesen csapkodtak bele a verbunkos altisztek tenyerébe.

Tűnődve léptettünk hazafelé Károly gróffal, a tócsáktól csillogó, gödrös országúton.

Hosszú hallgatás után szólalt meg az őrnagyom:

— Néha nem tudja az ember, nevéssen-e, vagy sírjon. Voilà: mialatt ön a mezőlaki szakasz hiányait írta össze, én meg a mezőlakiak békási csoportját vizsgáltam, ugyan curiosus esetnek lehettem tanúja! Beszélgetvén a bíróval, a hátam mögött gyakorlatozó nemzetőrök tizedese azt kiáltja: — Jobbra nézz! Mire megszólal az egyik őrvitéz: — Odanézek, ahova tetszik, nekem ne parancsúgass, kölkök! Azér is balra nézek!

— És őrnagy úr? — hüledeztem rámeredve.

— Természetesen rendreutasítottam, amihez a derék bíró hatalmasan secundált. Egyébként kitűnt, hogy a békásiak csupa legényt választottak altisztté, abból a gondolatból kiindulva, hogy az altiszteknek több a dolga, tehát több idejüket is veszi el a nemzetőri szolgálat. A nagybajuszú őrvitéznek az altisztje, bizonyos morózus hangulatban ennél fogva: kölkök. Az esetben, bármily tűrhetetlen is, olyan ellenállhatatlan komikum volt, hogy csak pukkadozva tudtam visszatartani a nevetést s időbe telt, amíg komoly arccal közbeléphettem. Notandum: sürgősen le kell tetetnünk az emberekkel mindenütt, a nemzetőri esküt,

— S úgy véli őrnagy úr, hogy ez segít? — kérdeztem kedvetlenül.

— Gyökeresen nem segít. De bizonyos erkölcsi kötöttséget mégis jelent majd. Egyébiránt érdemes elgondolkozni azon, vajjon lehet-e egyáltalán katonát faragni ebből a fegyverhez nem szoktatott, régi jobbbágyrendből?

— Radetzky hadában hatalmasan verekszik még a kötéllel verbuvált jobbbágyivadék is. Hiszem hát, hogy lehet. Csak előbb meg kell értenie, hogy a katona nemcsak a császárért vagy királyért van, hanem elsősorban az országért. És meg kell tanulnia, hogy fegyelem nélkül nincs hadsereg, nincs katona. Főként pedig meg kell szüntetni azt a képtelen rendszert, hogy bármilyen katonai előljáró választás útján kerüljön tisztségébe.

Egyideig ügetésre fogtuk a lovainkat, majd mikor megint lépésre tértünk át, továbbfűzte a szót Esterházy:

— Hiába: évszázadok elmaradottságát nem lehet négy-öt hét alatt helyrehozni. Elmondhatatlan nehézségeket okoz az, hogy ez a szegény nép nem érti meg, mi történt. Se a változásokat, se a törvényeket. A ministerium kénytelen volt megbízni a nép nyelvén legjobban tudó Arany Jánost, meg Vas Gerebent külön néplap szerkesztésével. Vas Gerebennel pedig még magyarázó füzetet is irat az új helyzet megértetése végett.

— Ugyan, használ-e ez is? — kérdeztem sóhajtván.

— Igaz, kevesen ismerik a betűt. Eötvös minister számbavette iskolaügyeinket. Siralmas eredmény.

Népiskoláink harmadrészében minden oklevél nélküli emberek, köztük kovácsok, mészárosok, kocsisok, sőt szöllőcsőszők is tanítottak. Vajjon mikor tudunk rendet teremteni ezekben az állapotokban? S vajjon mikor szokik hozzá a nép ahhoz, hogy a kötelező oktatás törvénye alapján, zúgolódás nélkül küldje gyermekeit az iskolába?

Megint ügetésbe ugrattuk a lovakat s így csak Pápa előtt fejezte be a beszélgetést a gróf:

— A „Néplap“ meg a magyarázó füzetke bizony csak gyöngye segítség, mert a betűt nem ismerőket el nem érik. De a papi szószékek mellett mégis ez az egyetlen mód a nép felvilágosítására. S a ministerium él is ezekkel a módokkal. A papok ugyancsak rendeletet kaptak a törvényeknek, a változásoknak a prédikációba fűzött megmagyarázására.

A készültség parancsnoka Czink Lojzi hadnagy volt aznap. Osztagával éppen akkor vonult éjigérő porban a grófi lovardában levő helyére.

A zászlóalj-irodán halomnyi új rendelet várt. Baldacci ezredes, a nemzetőrség országos haditanácsának elnöke ontotta a rendelkezéseket. Későre járt már az idő, hát éppen csak hogy átfutottam rajtuk.

A nemzetőri szolgálat és az aratás... Szolgálati könnyítésekkel kell adni a mezei foglalkozású nemzetőröknek... Azután: újabb fegyverkészletek kiutalása. Még mindig kevés, de a Széchenyi erőfeszítéseivel fegyvergyárrá alakult pesti gépgyár augusztusra eléri, hogy ötszáz puskát állít elő. A kiutalásra kerülő készletekkel addig is a legjobban kiképzett őrvitézeket kell ellátni. A többiek számára szuronyként szerelt,

hosszúnyelű kaszákat utalnak ki... Hm. Itthoni örszolgálatra jó. De ellenség előtt? ... Mi van még? ... Az önkéntes nemzetőrség egyenruhája. Mivel nemcsak az elnevezés, de az azonos egyenruha is félreértésekre s összecszerelésre ad okot, az önkéntesek egyenruhája nem sötétkék zsinórzatú, búzákék posztó lesz mint a többi nemzetőröké, hanem fekete csákóhoz tubákszín atilla vörös zsinórzással, meg kékszínű, feszes posztónadrág és fekete bakancs... A létszámjelentéseket ezután kéthetenként, a fegyver- és lőszerszükségletet havonként kell felküldeni Pestre. — Végül a kormány új hivatalos lapja: a „Közlöny“. — Rendeletek, rendeletek, rendeletek. És kinevezések. Két régi bajtársam nevével találkoztam benne.

Görgey Artúr és Klapka György főhadnagyokat nemzetőr századossá nevezték ki.

Hazafelé menet, Czina Gusztáv, a nemzetőrré lett, gyerekképű bencés-tanár csatlakozott hozzám. Mert az öreg Höcker Ábel négy tanára közül a három fiatal az első napon beállott nemzetőrnek.

Denique Czinától hallottam, hogy Bocsor István az imént érkezett haza a Mezőföldről. Az enyingi kerület ugyanis képviselőjéül jelölte Enying tudós szülöttjét s Pista bácsi, nagy ellenkezések után, ráállván, végigjárta a kerületet. Úgy berekedt az öreg, hogy csak suttogni tud, de nagyon bizakodó. A képviselőisége bizonyos — ami ugyan nem nagyon érdekli — de Pestről is jó híreket hallott. A pesti sorkatonaság fel esküdött a magyar alkotmányra. Az olaszokból álló Ceccopieri-gyalogezred egy része ugyan vonakodott az

eskütételtől s lármás jelenetekre is sor került e miatt, de végül is elsimult az izgalom. A külügyminister közlése szerint a király hálásan fogadta a magyar kormány Budára szóló meghívását, de érkezése idejét még nem tudja meghatározni. Batthyány Insbruckba utazott az erdélyi követekkel. Kossuth állapota javul. A Pesten toborzott 1. és 2. önkéntes zászlóalj létszáma betelt. Mészáros Lázár hadügyminister köszönetet mondott a főváros lakosságának. Az Insbruckban járt nádor is jóhírrrel tért meg. Öfelsége a király két kéziratot írt alá. Az egyikben nyugalomra inti a horvátokat és közli Jellachich pörbefogását. A másikban felsorolja azokat a kedvezményeket, amelyekben a magyar állam kívánja részesíteni a határőrvidékeket s egyúttal ugyancsak hűsége buzdítja a határőröket.

A bencések rendháza előtt elvált tőlem Czina tizedes, de alig néhány lépéssel odább Vermes Illésbe ütköztem. Vermes Illés az Esterházy-uradalom ügyésze volt s az új követválasztásra őt jelölte Pápa. Bizonyosra vettük, hogy meg is lesz, mert mindenki becsülte.

Vermes koradélután érkezett meg Győrből. Persze ő is tele volt hírekkel. És sajnos nemcsak jókkal. A szerbek újból megrohanták a titeli csajkások fegyvertárát s teljesen kifosztották. Most nyakig felfegyverkezhetnek. A király tábornokká nevezte ki Mészáros hadügyminisztert. Pesten, a Károly-kaszárnyában véres összeütközés volt a Ceccopieri-ezred és az ugyanott lévő magyar önkéntesek között. A lövöldözésnek halottai is voltak. A lefegyverzett Ceccopieri-bakákat Komáromba kellett szállíttatni. Hrabovszky altábor-

nagy tárgyalásokat kezdett a lázadó szerb főddborral, de semmire sem jutott. Erre elrendelte Karlóca megtámadását. A rácoknak vagy háromszáz embere maradt holtan Karlóca körül. Magyar részről hatan estek el. Az első sebesült Weinhengst hadnagy volt. Ez, sebesülése után, így kiáltott föl: — Dicsőségemnek tartom, hogy az első sebet a haza védelmében én kaptam! — Pesten különben forgalomba kerültek az első magyar bankók. Az osztrák pénzügyministerium máris tiltakozott ez ellen, de megakadályozni perse nincs módjában.

Megemlítette még Vermes, hogy a király legutóbb, kiáltványban róttá meg a csajkásokat és a hátróróket is a délvidéki zavarokban való magatartásukért s így remélhetjük, hogy ezeknek az intelmeknek, valamint Batthyány és az Innsbruckba rendelt Iellachich közötti közvetlen tárgyalásoknak meg lesz az eredménye.

— Mire a tíz önkéntes zászlóalj leérne — mondotta búcsúzásul Vermes — addigra talán helyre is áll a béke és egyetértés!

Zúgó fejjel siettem tovább. Az járt az eszemben, hogy jaj bizony, aligha lesz igaza a reménykedőknek.

Mert ha már harcra került a sor, akkor nem egykönnyen lehet visszaparancsolni a lázadók dühét. Az a háromszáz karlócai halott feneketlen gyűlöletet kavart majd föl.

A Hosszú-utcán Felényi-Halbig meg néhány főiskolás sétált, a virágzó, illatos akácfák alatt. Át kellett vágnom a túlsó oldalra, de még hallottam a háborgó patikussegéd néhány mondatát:

— Ez is forradalom? Hát mit tettünk eddig? A csehek, azok igen! Ott vannak barrikádok, Dantonok s Robespierrek! Azokat ágyúk sem félemlíthetik meg! A mai „Márctius Tizenötödike közli, hogy Windisch-Grätz altábornagy második napja bombáztatja Prágát! Hát hiszen bombáztathatja ítéletnapig! A világszabadság vörös lobogói győztesen piroslanak a Vencel-templom tornyáról!

Befordultam a kapunkon.

Az udvarban bódító illattal köszöntöttek a sötéten bólogató akácok, Matykó boldog csaholással rohant ki a benyíló kitárt ajtaján s nyomban utána Klári lépett az ajtó megvilágított keretébe, karján a kisfiammal. Olyan volt ott az asszonyom meg a fiam, mint valami szép, derűs kép. Csupa meleg szín és meleg hangulat.

Tudták, hogy én érkezem. Hiszen a Matykó is, meg a sarkantyúm csörgése is elárult.

— Ki jön ott? — kérdezte a párom a gyerektől.
— Ki az, mondd meg angyalom!

— Apa ... apa ... katona apa ...

Milyen erős és gazdag voltam akkor!

Pedig a két karom is elég volt hozzá, hogy átöleljem egész világomat.

XI.

Június huszadikán parancsot kaptunk Pestről, hogy a dunántúli vármegyék nemzetőrségeinek rövidesen föl kell vonulniok a Dráva mentére, mert a horvátországi események egyre veszedelmesebben alakulnak.

A veszprémmegyei nemzetőrségnek egyharmadát állíttatta lábra a megyei parancsnokság. Ilyenformán a pápai járásnak állománya egyharmadát, azaz kereken háromszázötven embert kellett táborba küldenie. A parancs úgy szólt, hogy ezeket válogassuk ki, alkítsunk belőlük két századból álló osztályt s az várja menetkészzen a további parancsot.

Károly gróf összehívta a tisztjeit. Nem akart maga határozni, melyik századok menjenek. Nyakunkon volt az aratás, a gazda- és földművesnép szeme a vetésekre tapadt s a marka kasza után sóvárgott. Az iparosok, kereskedők meg a tavaszi riadalom és zűrzavar után, a nagy, pápai vásárra készülődtek. Sárló Boldogasszony napjára. A városi fiatalság persze ment volna boldogan, de abból meg nem lehetett háromszázötven embert kiállítani.

Hosszú fejtörés után úgy határoztak, hogy sor-sot huzatnak a haddal.

Két nappal utóbb meg is történt a sorshúzás. Aki vörös golyót húzott, annak mennie kellett, a fehér golyót húzók maradtak.

Vidámság és elszontyolodás váltogatta egymást. Egy szegény szűcs, valami Horvát nevezetű, csaknem elájult a kihúzott vörös golyója láttára, de mások — köztük a három fiatal bencés-tanár is — örvendezve vették tudomásul, hogy a sors az induló századokba sorozta őket. Belekerült Süttő Ignác városkapitány, a kis Őri-Szabó szolgabíró, Hoffelder doktor meg Czink Lojzi, a hadaróbeszédű chirurgus is.

Végbement persze ez a sorshúzás a falusi nemzetőrök között is.

Bennünket, az őrnagyunkat meg engem, készülőds közben ért a parancs, hogy mi nem mehetünk. A zászlóaljnak csak egyharmada indult, tehát a helybenmaradó kétharmadánál volt a helyünk.

Közben lezajlott a követválasztás is. Pápa képviselője Vermes lett, Enyingé Bocsor István.

Nagy ünnepléssel búcsúztattuk őket.

A város különben tele volt szállongó híresztelésekkel. Senki se tudta, hogy melyik igaz közülök s melyik nem.

Magam nem igen értem rá sok dologban a hírek fölött való elmélkedésre, s így főként Esterházy révén, körülbelül mégis csak azok értek el hozzám, amelyek hitelesek voltak.

Így tudtam meg hogy Windisch-Grätz szétverte a prágai forradalmat s Radetzky újabb győzelmet

aratott Itáliában. A pesti nyugtalanságok tovább tartanak s a kormány kénytelen volt központi rendőrhivatalt felállítani a lappangó forradalmi és nemzeti-ségi bujtogatás megfékezése céljából. Jóhírt is hozott a „Közlöny.“ A király éles szavakkal feddette meg Jellachichot s a horvát és szerb küldöttségnek adott válaszában a Magyarországgal való kapcsolat haladéktalan helyreállítására utasította őket. Annál nagyobb elkeseredéssel fogadtuk a fehértemplomi események hírért. Ezt a szerencsétlen várost vagy 700 rác felkelő vette körül és beüzent, hogy adják ki a fegyvereket. Dreyhahn alezredes elég jelentős katonai erő s vagy ezerkétszáz sváb nemzetőr élén állva, pokolba kergethette volna őket. E helyett azonban a lakosság háta mögött, rövid tárgyalás után, kiadta három ágyuját, fegyvertárának többszáz puskáját és harminc mázsa löporát. A fölháborodott svábok nyomban fölírtak a királyhoz.

— Valami alávaló rejtelem lappang a dolgok mögött — jegyezte meg e hír közlése során Esterházy őrnagy. — C'est mysterieux! Érthetetlen! A király csupa jóindulat irántunk, fölfüggeszti Jellachichot, megrójjá s hűségre inti a lázadókat s mégis minden megy tovább. A felkelők egyre véresebb gazdaságokra vetemednek, gyilkolják a bánági magyarokat meg svábokat, a horvát bán fűtyül Hrabovszky altábornagy parancsaira s a császár katonái, akik ugyanazt a kabátot hordják, amelyet Hrabovszky: vagy tétlenül nézik a védtelen városok földúlását, vagy éppen a lázadók mellé állanak. Valaki vagy valakik, arcátlanul kijátszák öfelségét s a háta mögött

a királyi rendeletekkel homlokegyenest ellenkező utasításokat súgnak a lázadók és a katonák fülébe!

— És Batthyány? — kérdeztem, a jelentéseimből és kimutatásaimból fölbukkanva.

— Louis? Az a világ legnemesebb férfia. Ő meg a nádor még mindig bízik a kiegyenlítés lehetőségében. Valamelyikük állandóan Innsbruckban van. S közvetítenek, kapacitálnak, tájékoztatnak fáradhatatlanul. Batthyáynak alig van éjszakája, amelyet ne úton töltene.

Más alkalommal az a hír érkezett Pápára, hogy már a budakörnyéki és ráckevei szerbek is támadásra készülnek. A fővárosokat akarják megrohanni.

— Ez nem igaz! — legyintett Károly gróf. — Az egész hír nyilván onnét ered, hogy Perczel Móric képviselő, a kormány rendőrfőnöke, egy pesti szláv összeesküvés felfedése során, lefülelt valami Stojakovich nevű rác fiskálist éppen akkor, amikor az utasításokat adott az embereinek. Pesten tagadhatatlanul nagy a nyugtalanság s ma már Kossuth szállását is nemzetőrök őrzik. A két pesti önkéntes zászlóaljat egyébiránt útbaindították a Délvidékre. Ma reggel különben ismét újabb biztató híreket kaptam. János főherceg, a király parancsára, közvetítő tárgyalásokat kezd a magyarokkal és Jellachichsal.

Megint belemerültem a munkámba.

— — — — —

Július másodikán megjött Baldacci ezredes parancsa a Drávához rendelt veszprémmegyei nemzetőrök útbaindítására.

Sarlós Boldogasszony napja volt. És vásár Pápán.

A századokat összevontuk. S mivel meg kellett várnunk a járási meg a cseszneki-járási nemzetőröket is, két napig zengett a város a nótaszótól.

Negyedikén este megérkeztek a csesznekvidékiek is. Bizony javarészüik puska nélkül, szűrben, dolmányban, gatyában. S persze: kaszával, vagy vasvillával.

Ötödikén kora reggel Koronc apát gyönyörű beszédet mondott a téglaházak mellett elterülő réten felállított századoknak, majd pedig víg zeneszóval elindultak. Az oszlop elején a jobban felszerelt pápai századok haladtak, mögöttük meg a kaszások. Véget nem érő kocsisor lódult utánuk, tele asszonnyal, hazai elemózsiával.

Tapolcafőig velük lovagoltunk az őrnagyyal.

Ott mégegyszer elvonultatta maga előtt a nótázó, éljenző csapatot Esterházy. Piros arccal, csillogó szemmel lépkedtek a nagy, fekete csákó alatt. Sulyok molnár komoly arca, Őri-Szabó Anti vidám tekintete, Varga timármester szakállas férfifeje, Hoffelder doktor szemüveges arcéle suhant el a sorokban.

És a végén, a kocsisor előtt, a hadaró, bolondos Czink Lojzi.

Ez még rámkiáltott:

— Szevsz Vilms!

Dehogy hittem volna akkor, hogy sose látom többé se Antit, se Hoffeldert, se a fiam vidám keresztapját.

Lassan eltakarta őket a szekérsor égisgerő pora.

Szótlanul lovagoltunk vissza Pápára, a naptól és aratémunkától izzó mezők között.

— — — — —

A július úgy suhant át fölöttünk, mint valami tikkasztó, forró számum.

A termés jó volt, mégis ömlött a panasz minden-
kiből. A hadbavonult munkáskezek hiányát fokozták
egyéb zavarok is. A jobbágymunka a törvény értelmé-
ben ősztől fogva végkép kiesett a gazdálkodók rubriká-
jából. E helyett béres- meg napszámoskézre szorultak
a jövőben. A béres- meg napszámosmunkának a gazdál-
kodásba való beilleszkedése viszont még nem alakul-
hatott ki, tehát egyik faluban ennyi, a másokban két-
szerannyi bérért illetve napszámért szegődtek az em-
berek. Szinte csak úgy találomra. Így persze egyálta-
lán nem tudtak számot vetni a gazdák a jövővel. Süttő
János a hozzávető számításai szerint a jövedelme felét
vesztette a jobbágytelkekről s jobbágymunkáról való
lemondásával, néhány egykori kisnemes a negyedét,
az Esterházy-uradalom vagy hatvan százalékát.

Becsületükre szolgált, hogy ezeket nem panaszol-
ták. Az országgyűlés a „nemzet becsületének védőpaj-
zsa alatt” biztosította a földértékben való kártalaní-
tásukat s ők feltétlenül megbíztak ebben. Csak a fize-
tett béres- és napszámosmunka körül mutatkozó bi-
zonytalanságot panaszolták.

Annál inkább sopánkodtak az új adóhivatalok
tisztjei. Mert a közteherviselést ugyan kimondotta a
törvény, de az adózók nem fizettek. A volt nemesség
a földleadással járó hirtelen jövedelemcsökkenés
miatt, a felszabadított jobbágyság pedig az új hely-

zet ismeretlensége s önálló gazdálkodásának bizonytalanságai miatt.

— Ha ez így megy tovább — mondotta egyízben Könczöl — akkor ugyan hiába csináltunk magyar pénzügyministeriumot! De még a város is ellicitálhatja mindenét!

Az én munkám mit sem enyhült. A pápai járásban nekünk kellett lebonyolítanunk az önkéntes zászlóaljakra való toborzás munkáját is. E mellett az elvonult századok embereinek itthoni dolgai, apró-cseprő elintéznivalói is a zászlóaljvezény nyakába szakadtak.

Kora reggeltől sötét éjszakáig nem keveredtem ki a dologból.

E miatt előbb anyám, majd a feleségem vesztette el a türelmét. Kezdetben csak sajnálkozva, utóbb már megbántottan méltatlankodtak a fölött, hogy olyan keveset vagyok odahaza. A szeretet önzése: türelmetlen. S hiába magyaráztam, hogy nem tudok könnyíteni a dolgomon, valakinek el kell végeznie a munkát, nem akarták megérteni.

Valahogy úgy képzeltek el a dolgot, hogy én túlságosan belelendültem a katonajátékba és szükségtelenül vagy külön kedvtelésből töltök el annyi időt benne.

Július közepén már szakadatlan megbántottsággal jártak-keltek körülöttem esténként.

Azokban a napokban érkezett meg a híre a magyar-horvát, magyar-szerb és magyar-román kiegyenlítőds szomorú kudarcának, a temesmegyei újabb szerb vérengzéseknek, a verseci csatának, valamint annak az elképesztő jelentésnek, hogy Jellachichnak

mindazok után, amik történtek, százötvenezer forintot küldött titokban a bécsi kormány. De ugyanakkor tudtuk meg azt is, hogy a magyar kormány elhatározta az olaszországi hadviselésre kívánt fegyveres erőnek és pénznek az országgyűléssel való sürgős megszavaztatását. Mindezeket a híreket elhomályosította egyébként Kossuth július tizenegyedik megirázó beszéde s a képviselőház fenséges magatartása.

Ez volt az a beszéd, amelyet a betegségből alig lábadozó, még gyöngye Kossuth, halovány arccal és létovázó megrendültséggel kezdett s amely végül egy egész nemzetet állított talpra. Nekünk, néhányunknak, akik még este is ott dolgoztunk a zászlóaljiradában, maga Esterházy olvasta fel az imént érkezett újságokból. És nemcsak magát, hanem valamennyiünket felzaklatott vérborbácsoló mondataival. Néhány nappal utóbb már betéve tudta a lapokból fél Pápa. Ma is el tudnám mondani.

— Midőn a szószerkekre lépek — szólalt meg a beteg Kossuth — hogy felhívjam önöket, mentse meg e hazát, e perc irtózatossága szorítva hat keblemre. Úgy érzem magamat, mintha Isten kezembe adta volna a tárogatót, mely felkiáltja a halottakat, hogyha vétkeztek, vagy gyengék, örök halálba sülyedjenek, ha pedig van bennük életerő: örök életre ébredjenek. Úgy áll e percben a nemzet sorsa önök kezében és Isten kezükbe adta a mai határozattal a nemzet életét, de kezükbe adta a nemzet halálát is.

... A képviselők lélekzetfojtó csöndben hallgatták a legutóbbi események s az ország megdöbbenő

állapotának drámai részleteit s amikor Kossuth kétszázezer katona és negyvenkétfélmillió forintnyi hitel megszavazását kérte a haza megmentésére: elsőnek Nyáry Pál, az ellenzék vezére, majd utána valamenyny képviselő, egyemberként, viharos elszántsággal dörögte oda Kossuthnak a határozatot: — Megadjuk! Megadjuk!

Villám és mennydörgés volt ez a jelenet, a májustól tartó, fullasztó és tűrhetetlen feszültségű hetek után. Viharkezdő s fellegszakító villám és utána olyan égzengető dördülés, hogy a szónok is megingott tőle. Ismereteseek azok a sírástól elcsukló, majd pedig föl szárnyaló szavai, amelyekkel beszédét befejezte:

— Ezt akartam kérni... de önök felállottak mint egyetlen férfi — és én leborulok a nemzet nagysága előtt. És csak azt mondom: annyi energiát a kivételben, mint amennyi hazafiságot tapasztaltam a megajánlásban: s Magyarországot a poklok kapui sem fogják megdönteni!

... Mondom, e lélekszaklató beszéd és az utána következő titáni jelenet benyomásai zúgtak a fejemben és a szívemben, amikor késő este hazaértem.

Avval is zibáltam be az ajtón:

— Hallottátok? Hallotta, édesanyám?

— Nem, fiam — mondotta könnyesen, megbánnottan s a végsőkig elkeseredve az anyám. — Nem hallottam, nem hallottunk, de nem is akarunk ezután hallani semmit.

— De értsék meg...

— Nem értünk meg semmit! Ha az ég szakadt le, azt se halljuk!

Olyan dermedt csönd szakadt közénk, hogy a fülem is beleszendült.

A kisfiam már aludt, a feleségem könnyekkel a szemében járt-kelt a konyha és a nagyobbik szobánk asztala között.

Az asztalon csak egy teríték volt. Ők már régen megvacsoráztak.

Ha az asszonyszívek azt hiszik, hogy sérelem érte őket, hiábavaló a szó. Annyira beleszeretnek a megsértődöttségük állapotába s a vélt bántalom ellevetést se tűrő igazságába, hogy eleve meggyőzhetetlenek. Főként akkor, ha a vélt megbántást legősbibb jogukban, a szeretetadás és gyöngédségvárás jogában érzik. Áldott legyen Isten, aki úgy teremtette az asszonyszíveket, hogy ez a legnagyobb sérelmük. Mert ez az örök juss teszi elfogyhatatlanná a szeretetet itt a földön és — míg csak ember él idelent — ez marad a gátja annak, hogy a hideg értelem valaha is kipusztíthassa az érzés melegét a kihűlő földgolyóról.

Akkoriban még nem tudtam, hogy ilyenkor hasztalan minden szó.

Néma bálványoknak beszéltem.

Félig ettem meg a vacsorám s egészen elmondtam minden mondanivalómat. És akkor megértettem, hogy nincs olyan érve és sugara a mindenneknél nagyobbra tartott, tiszta értelemnek, amely előtt megnyílna a gyöngédségében megalázottságot érző asszonyi szív.

Abbahagytam.

S mert férfi vagyok, megdühödtem. Két gyöngéd szó, amellyel — még ha százszor nem igaz is — vál-

lalt
kis
hoz
dik
Nel
fér
van
ság
tun
szív
mor
elvi
assz
null
nag
dol

gén
meg
akar
ami
lalts

bán
R

—
lenn
hetn
mal
Maj

laltam volna valamelyes hibásságot abban, hogy úgy kiszakadtam közülük a legutóbbi hetekben: rendbehozott volna mindent. Hiszen az asszonyi lélek vágyódik arra, hogy jóságot adhasson, megbocsáthasson. Nekik nem az igazság a fontos, hanem a szeretet. Mi férfiak meg úgy véljük, hogy ha az igazság igazáról van szó, le kell bunkóznunk minden mást. S az igazság védelmében feldühödünk s a türelmetlen indulatunkkal most már valóban megbántjuk az anyánk szívét, meg a párunk szívét. Persze, ezt csak Philemon korában, vén fejjel ismerjük föl, amikor már elviharzott fölöttünk az élet forrósága s férfiszív, asszony szív, régi, akaratlanul ütött sebekből megtanulta, hogy a tűzhely körében nem az igazság a legnagyobb úr, hanem a szeretet. Akkora úr, hogy hódolnia kell előtte néha még az igazságnak is.

Az a fájdalmas óra hát úgy végződött, hogy a végén én háborogtam, hiszen én éreztem magam igazán megbántottnak. Tűrhetetlennek véltem, hogy nem akarják megérteni, mennyire igazságtalanok hozzám, amikor szándékos elhanyagolást látnak örökös elfogultságomban.

A vége az lett, hogy átmentem a kisebbik szobánkba s bevágtam az ajtót.

Rémületes csönd maradt utána.

— Nem értenek — hát nem értenek! Asszonyok! — háborgott bennem a gondolat. — Mintha nem lenne százszor jobb nekem is, ha mindig közöttük lehetnék s játszhatnék az okosodó, kedves kisfiammal... De hát: nem értik. S kár is ezen füstölögni. Majd holnap másként látják. Ej — aludjunk!

Végigvágтам magam a pamlagon s elaludtam. És aludtam álomtalan alvással, mert fáradt voltam és meghajszolt.

Sötét volt még, amikor fölébresztett valami fényvillanás.

Az udvarunkon járt valaki s a kézilámpájának fénye vetődött be a szobába.

Föltápáskodtam s a nyitott ablakhoz léptem.

— Örmester úr — dörmögött valaki — ébren teccik lenni?

— Ébren, itt vagyok, csak halkan! Mi az? Ki van itt?

— Asztalos borbély, azazhogy tizedes. Zászlóalj-ügyeletes altiszt. Az őrnagy úr hivatja az örmester urat. Merhogy lovasordonánc gyűtt Veszprimből.

— Jó, megyek!

Nem akartam fölébreszteni Klárit meg a gyereket. Lassan nyitottam ki az ajtót s macskaléptekkel osontam át a tizedes lámpásának fényétől derengő szobán. Akkor láttam, hogy anyám is nálunk maradt éjszakára. Ott feküdt a kedves, az én ágyamban. Hálófőkötős feje oldalrahajolva, szelíden hevert a párnán.

Már a benyíló küszöbe előtt voltam, amikor utólért egy remegő sóhaj:

— Hová megy?

A feleségem volt.

Visszalopództam hozzá.

— Valami parancs jött, lelkem, s hivat a gróf — sepegtem. És lehajoltam, hogy megcsókoljam.

— Már ilyenkor is? — suttogta elkeseredetten. —
Hát csak menjen!

S heves mozdulattal fordította el az arcát a csó-
kom elől.

Jobban fájt, mintha megütött volna.

De a hívás is sürgetett, meg a dac is kergetett.
Nem kísért ki senki, csak a közben fölébredt, fark-
csóváló Matykó.

Némán és keserőséggel osontam az ajtóig s
onnét ki. Még a kardomat, csákómat, köpenyemet is
csak a hónom alá vettem s úgy léptem ki az udvarra.

Akkor ugatott föl odabent a kutyánk.

A zászlóaljroda előtt négy nyergelt ló állott.

Bent az irodában Esterházy ült csáköval a fején
és szivarozva, előtte az asztal másik végén meg egy
lovasnemzetőr hadnagy falatozott hatalmasan. Ugyan-
csak csúszott rá az Esterházy-pince bora.

Ahogy beléptem, felállott az őrnagyunk.

— Pardonnez moi, kedves Feliczián, hogy aludni
se hagyom. Magam sem alszom. Bordás hadnagy úr
az imént jött Veszprémből. Parancsot hozott a vár-
megyei nemzetőri vezénylettől, hogy zászlóaljsegé-
demmel együtt, tüstént induljak oda, további rendel-
kezések meghallgatása végett. Fölötte bizalmas ügy.
Je ne sais pas encore: pourquoi? De majd megtud-
juk. Már intézkedtem, hogy Haydu főhadnagy úr
vegye át addig a zászlóaljat. S az ön ügyei?

— A legszükségesebbekben tájékoztatást tud adni
neki a zászlóaljirnok is.

— Ezek szerint: indulhatunk?

— Parancsára!

Esterházy a hadnagyhoz fordult:

— A hadnagy úr pedig kipihen magát. Az inasom majd nyit egy nyugalmas szobát. Amíg itt időzhet, természetesen az én vendégem.

Kezet nyujtott Bordásnak s kiléptünk a kékelő pitymallatba.

Lóra vetettük magunkat s ügetésben nyargaltunk ki a városból.

Devecsernek jobb lett volna az út, de siettünk. A rövidebbet kellett választanunk. Jákón, Városlődön, Herenden és Márkón át. Ez ugyan sokkal rosszabb volt s Jákótól a Szamártetőn és Borhegyen át ugyancsak megizzasztotta a lovakat a kapaszkodó, de csak hat mérföldet tett ki.

Jákóig hát szorítottuk a lovakat, onnét a Borhegy-tetőig javarészt csak léptettünk s félhatkor pihentünk egy félórát a városlódi fogadóban.

Ott említette a gróf, hogy alkalmasint a horvátokkal lehet baj, mert János főherceg közvetítése Batthyány és Jellachich között nemcsak kudarccal járt, de teljes szakítással is végződött. A horvátok makacsul ragaszkodnak a Magyarországtól való elszakadáshoz. Az uralkodóházhoz hívek, de a magyar kormány fennhatóságáról hallani sem akarnak.

— Adja Isten, hogy ne legyen igazam — sóhajtott Esterházy — de nem tudok szabadulni attól a sejtelemtől, hogy ezeket bujtogatja valaki a mitsem sejtő király háta mögött. Itáliában kezd jól állani az osztrákok szénája, Prága zendülését letörte Windisch-Grätz, hát most a pesti forradalmi áramlatokkal akarunk leszámolni a nemzetiségek ráncszabadítása útján.

De amilyen vak ez a maffia, a pesti gyerekforradalom megfélekezésével alkalmasint arra is vérszemet kap, hogy az alkotmányos úton létrejött nemzeti vívmányainkat is visszacsikarja. Ez pedig tragédia volna. Mert akkor a lázadó nemzetiségeken kívül a germán világgal is fegyveresen kerülünk szembe. És ez már a Széchenyi Stefi rémképének bekövetkezése volna. A gyöngye magyar fazék egyidőben való összekoccanása germánnal, délszlávval, románnal s északi szlávval. Mindenesetre: nous allons voir. Reméljük, hogy nem így lesz.

A velünkjött kürtös jelentette, hogy a lovak abrakoltak, meg is itatta őket, indulhatunk.

Veszprémig rágódtam a magam otthoni baján, meg azon, amit Esterházy mondott.

Kilenc óra körül poroszkáltunk be a veszprémi vármegyeházára.

Akkor már ott voltak a többi járások nemzetőrpapancsnokai is, a segédekkel. Csak az enyingiek érkeztek utánunk.

Addig is, amíg összegyülekeztünk, nagy vita zajlott le az urak között. Az egyik fele dühöngve szidta a bécsi kormányt s azt állította, hogy igenis Bécs tüzeli a horvátokat, szerbeket, oláhokat, meg tótokat, a másik fele pedig azt hajtotta, hogy ez nem lehet. Lehetetlen, hiszen az osztrák hadügyministerium készségesen támogat bennünket Hrabovszky az új budai hadtestparancsnok fenntartás nélkül áll a Batthyány-kormány mellett, a császári fegyvergyárak ellenkezés nélkül adnak gyutacsot — a miniszterelnök egyik katonai titkára, Görgey százados éppen a közeli

napokban indul újabb szállítmányokért Bécsújhelyre és Prágába — s általában elmondhatjuk, hogy Ausztriával nincs különösebb bajunk. Agyrém tehát, hogy Bécs egyszerre fújna meleget is meg hideget is. Sőt! A Pillersdorf-kormány bukása is a jóindulatra vall. Pillersdorffék nem szíveltek bennünket, akadékoskodtak a közös-kérdések megoldása körül, hát menniök kellett, akárcsak az előbbi két forradalmi kormánynak.

Mihelyt az enyingiek is megjöttek, bekérített bennünket magához Hunkár Antal kormánybiztos.

Röviden szólt. Közölte, hogy a horvát és rác lázadás továbbharapózik, Jellachich fegyverbeállítja a határőrvidéki ezredeket és számolnunk kell a Dráván át való beütésekkel. A kormány, a király teljes hatalmú helytartójának a nádornak, legmesszebbmenő támogatásával, kétszázezer főből álló magyar haderőt szervez. Addig is, amíg ez talpraáll, gondoskodnunk kell a Dráva-vonal hatásosabb biztosításáról.

Évégből a dunántúli nemzetőrségek otthonmaradt erői nyomban vonuljanak a Dráva mentére. Az eddig ott állott részek viszont hazatérnek, az amúgy is zökkenőkel-zavarokkal küzdő mezőgazdaság munkáinak elvégzésére. Tájékoztatóul még annyit, hogy a kétszázezerfőnyi magyar királyi hadsereg felállítása nem érinti az eddigi önkéntes zászlóaljok továbbsszervezésének menetét. Sőt ezen felül, több vármegyére kiterjedő kerületenként, további mozgó nemzetőralakulatok szervezésére is sor kerül, hogy az átmeneti időre hazulról kimozdított otthoni nemzetőr-erők mielőbb visszatérhessenek polgári foglalkozásukhoz. A

dunántúli szervezés központja Pápa lesz, ahova rövidesen megérkezik Kosztolányi Móric alezredes.

Az eligazítás után Esterházy őrnagy még bement a kormánybiztoshoz, én meg a megyeház körül ácsorogva, elbeszélgettem a többi urakkal. Jöttek, mentek, vásárolgattak s a legkülönbözőbb hírek keringtek közöttük.

Valaki úgy tudta, hogy a legutóbbi hetekben Versecnél, Szent Tamásnál, Tarasnál, Turjánál, Földváránál és Écska mellett vívtak harcot a mieink a rácokkal. Turjánál bizonyos Damjanics nevű önkéntes zászlóaljbeli őrnagy tűnt ki hősiességével. Pedig ezt a kegyetlen szigorúságú, egykori határőrszázadost származása miatt ugyancsak gyanakodva néztek a Szeged vidékéről toborzott önkéntesei. Ófutaknál különben már nemzetőrök — a szabadkaiak — futamtották meg a szerbeket. Pancsovát azonban, sajnos, elfoglalták a Szerbiából átkelt rácok.

Mások a papság lelkes áldozatkészségéről mondtak el érdekes részleteket. A római katolikus papnevelő intézetek csaknem egészen kiürültek. A kispapok mind beállanak önkéntesnek. Mikor erről az egyik intézet igazgatója jelentést tett püspökének, a fölött aggodalmaskodva, hogy rövidesen nem marad egyetlen növendéke sem, ez így válaszolt: — Nemcsak, hogy nem tiltom meg a katonasorba való beállást, hanem, ha a haza úgy kívánja, még önt is a csatába küldöm.

A veszprémi nemzetőrzászlóalj egyik tisztje a bencések lelkesedéséről, a cseszneki zászlóalj segédje

pedig a győri karmelita-barátok buzgó fegyvergyakorlatairól tudott örvendetes híreket.

Sokat beszéltek Radetzky fényes s alkalmasint a hadjáratot befejező győzelméről, amelyet Custozza és Sommacampagna között aratott a jóval erősebb olasz hadsereg fölött. A csatát magyar csapatok döntötték el: a Gyulay-dandár és a baranyavidéki Ferenc Károly-gyalogezred.

Búcsúzkodtak, széledeztek a tisztek, lassanként magam maradtam. A feleségem meg az anyám jutott az eszembe és sóhajtottam.

Gondoltam: kedvüket keresem valamivel. Hiszen ha igazságtalanok is voltak hozzám, abban mégis igazuk van, hogy a katonáskodásom miatt bizony megrövidülnek. Magam is vesztes vagyok miatta, de én legalább látom, hogy így van, megértem, hogy így kell lennie, mert másként nem lehet. Szántam hát őket egész szívemmel.

Fordultam egyet a közeli boltokban. Anyámnak egy pár szép kesztyűt, Klárisomnak nyakbavaló csipkekendőt, a kisfiamnak meg új fahuszárt vettem.

Jó háromnegyed órát ácsorogtam még s közben elvetődtem a veszprémi nemzetőrzászlóalj vezényirodája elé is. Éppen akkor lépett ki onnét a gazdám.

— No, most megebédelünk valahol szaporán — mondotta — s azután: allons! Egyébiránt, jó hogy benéztem ide. Egész sereg pesti parancsot vehettem át.

Bementünk a legközelebbi fogadóba. De az egész ebéd alatt töprengő és szótalan maradt.

— Valami baj van, őrnagy uram? — kérdeztem.

— Még nincs, de lehet. Azt mondja Hunkár, hogy Pesten még mindig nincs nyugalom. Forradalmi és királyelleni bujtogatások folynak. Szemere kénytelen volt letartóztatni valami Kecskés nevű fiskálist, aki a királyság ellen lázított s köztársaságért ordított. Mintha semmi egyéb bajunk nem volna. És egyre többen viselnek piros strucctollat a kalapjukon. Ezek, comme les républicains français, lehurrognak minden józanságot s mérhetetlen nehézségeket okoznak Batthyányéknak. Lapjaik: a Március Tizenötödike, a Reform és a Népelem a legélesebben támadják a kormányt. A Népelem, Madarászék lapja, olyan útszéli hangon ír, hogy még a haramiák is röstellenék maguk között.

— S hogy tűrheti el ezt a kormány?

Esterházy megvonta a vállát.

— Sajtószabadság van.

— Hát lehet szabadság a nemzet és ország érdekein túl is? Lehet a szabadság önmagáért való hatalom, amely büntetlenül árthat a nemzetnek is?

— A megköttyagosodottak csak az absolutumokat ismerik. Robespierre az abszolút szabadság nevében guillotineoztatott le ezer meg ezer embert. Az a baj, hogy Madarásznak, Pálfinak és társaiknak sejtelmük sincs a szabadságról. Mégis ők akarnak a szabadság mágusai lenni.

— És Kossuth nem tud nekik parancsolni?

— Mon Dieu! Nekik már Kossuth is: pecsovícs. A válaszfelirati vitánál Irinyi József, Perczel Mór és Madarász László támadást támadás után intéztek ellene.

— Perczel? — álmélkodtam. — A kormány rendőrfőnöke?

— Az. S hallom, éppen ő vágta oda Kossuthnak, hogy a múlt országgyűlés óta, azaz április közepe óta merő ármány uralkodik közügyeink vezetésében. A felháborodott Kossuth erre felugrott s nyomban felvetette a bizalmi kérdést. A képviselők nagy többsége persze rendületlen bizalmáról biztosította a kormányt, de az ülve maradt ellenzék — voltaképpen a köztársasági érzelmű csoport — zajosan tiltakozott. Végül Kossuth csattant rájuk: — Némuljon el a törpe minoritás, mely erőszakolni akarja a Ház tanácskozásait!

— Hallatlan! — képedtem el. — Hát ezek az emberek nem tudják, mi történik a határvidékeken? A miniszterekre lövöldöznek, amikor a magyarok ezrei hörögnek segítségért, védelemért? Remélem, hogy ezek után Perczel úr sem marad a helyén!

— Perczel lemondott s Hajnik Pált nevezték ki rendőrfőnökké. No, de — induljunk.

Öt perccel utóbb nyeregben voltunk s kilovagoltunk a városból Márkó felé.

Hosszú ügetés után fogtuk megint lépésre a lovakat.

S akkor egyszerre elnevette magát Esterházy.

— Mondhatom, szórakozott vagyok! Hiszen önnek is van itt egy levele, az országos nemzetőrpaparnokságtól.

— Nekem?

Bólintott s elővett egy borítékot a huszártársolyából.

Amikor kibontottam s elolvastam, leesett az állam.

— Hát ez hogy lehet? — kérdeztem.

— Mi az?

Felolvastam: Kinevezés, melynél fogva Feliczián Vilmos volt őrmester úr Veszprém megyébe hadnagyul és egy nemzetőrségi zászlóaljhoz parancsnoki segédül általam kineveztetik. Ez önnel azon hozzáadással tudattatik, hogy rangja 1848-ik évi július hó elsőjéről számítandó és ön a mostani állomásával járó illetményeket augusztus hó első napjától huzandja. — Kelt Budapesten, 1848 júl. hó 17-én. — István nádor, k. helytartó. Gr. Batthyány Lajos.

Az őrnagy mosolygott.

— Meg kell vallanom a bűnömet — mondotta.

— Az a bizonyos bécsi írás, amelyet vár s amelyet azóta kétszer is megsürgettünk, még hónapokig kés-
het. S ugyanaddig kellett volna várunk arra is, hogy századossá kinevezhessék. Én azonban nem várhatok addig. Nem tudhatom, meddig tartanak a mai zavaros állapotok s hova sodródhatunk, ha netán nyílt háborúra kerül a sor. Esetleg esztendeig sem kerülhet haza. Közben a várostól való fizetése is megszűnhet. Őrmesteri zsoldjából pedig csak nagyon szűkösen tarthatná el a családját. Mivel pedig hadnaggyá bárki előléptethető aki mint őrmester arra való érdemességét megmutatta: hát én éltem evvel a lehetőséggel addig is, amíg az iratai alapján kijáró rendfokozat megnyílik ön előtt. C'est tout.

Megköszöntem igazán gavalléros figyelmét, de ő

elhárított minden köszönetet s üggetésbe ugratta a lovát.

Herenden is, Lődön is, Jákón is megpihentünk. Csaknem tizenkét mérföldet tett ki a veszprémi út odavissza, hát gazdálkodnunk kellett a lovaink erejével.

Jákótól Pápáig úgyis szinte többet botladoztak már, mint léptek.

Este kilenc óra volt, amikor a Hosszú-utcán a házuk tájára értünk.

Ott megállította paripáját a gróf.

— A hadnagy úrnak családja is van — mondotta. — Bizonyára türelmetlenül várják. — Nem engedhetem meg, hogy tovább várassa őket. A kürtös majd hazavezeti a lovát. Tehát: jóéjszakát hadnagy úr, au revoir!

A kezét nyujtotta s tisztelgett.

Leszállottam s kivettem a vásárfiát a nyeregtekercsből.

A két lovas és a három ló továbbment az ezüstös holdfényben.

Gyors léptekkel mentem át a kapubolt alatt és az udvaron. A kulcsom megcsikordult a zárban.

Némaság.

Valami furcsa riadalom futott át rajtam.

Beléptem a homályos benyílóba.

Még Matykó se vakkantott.

Benyitottam a nagyszobába.

Az ágyak vetellenek és sehol senki.

— Klári!

Csönd.

Kirántottam a kisebbik szoba ajtaját.

Senki.

Rémület fogott el.

— Klári! Vilike! Édesanyám!

És ki a benyílóba, a konyhába, a szolgáló kamrájába és senki, senki, senki.

Úristen, hát mi ez? Mi történt?

Veríték gyöngyözött ki a homlokomon.

— Nyugalom! — csitítottam a szívem. S az agyamban vágattak a gondolatok. Mi történhetett? — Ó, hát persze! Anyám átvitte őket a Kígyó-utcába, magához. Jól tette. Nem akarta Klárit magára hagyni a keserűségében. Persze. Persze.

Már-már megnyugodtam ebben a legtermészetesebb gondolatban, amikor belémhasított egy új gondolat. A szolgáló... A szolgát is elvitték volna? És Matykót? Miért?

A nyelvem olyan száraz lett, mint a talpbőr.

Bebotorkáltam a szobába. Világot gyujtottam. S a gyertya felderengő fényében még rejtelmesebb lett az árva lakás.

Az ágy fáján ott lógott a párom könnyű kis pongyolája, az asztalon, a herendi virágtartónak támasztva, ott állott a kisfiam fahuszárja.

De az asztalon írás is hevert.

Rámeredtem. Az anyám írása volt:

Elmentünk Ferenc bátyámhoz Kisbérre. Majd ha ráérsz s a sok dolgod mellett minket is meglátnál, utánunk jössz. A szolgálotok és a kutya odaát van Julisnál a Kígyó-utcában.

Anyád.

Csak így.

Se búcsú, se köszöntés, se csók.

S Klári még csak a nevét sem írta oda.

Lehúnytam a szemem, mert minden szó tagló-
ülés volt.

A kisfiam fahuszárjára tévedt a kezem. A sánta-
lovú fahuszárra. Azt simogattam, a gyertyalángba bá-
mulva.

Holnap, igen holnap szabadságot kérek. Utánuk-
rohanok Kisbérre és ... és mindent elintézek. Vissza
kell jönniök. Hiszen meg kell érteniök, hogy így, így
nem büntethetnek engem. Én sohasem kívántam ezt
a zűrzavart. Nem kívántam Magyarországra a Piros-
sapkás Kislányt. Nem tehetek róla, hogy itt van s a
lába érintésére megrendült és hasadozik ez a szeren-
csétlen föld. És e meghasadt földből lángok csapnak
fölr. És a lángokban ártatlan magyar falvak sikoltoz-
nak segítségért. És a Pirossapkás Kislány harsonáján
zengő Marseillaise-t meg a délvidéki szörnyű sikoltást
csak a magyar katonatrombiták kétségbeesett hívó-
jele és riadója tudja túlharsogni... Én nem kí-
vántam. Hát akkor miért neheztel meg rám a Piros-
sapkás Kislány embertestvére, édes, szép húga? A fele-
ségem. A gyönyörűm. A pici fiam anyja... Miért? Hi-
szen én csak a következtetéseket vállalom. A férfiak
sorsát, akiknek kardot kell húzni, hogy azok a lángok
idáig ne csapjanak. Hát ez bűn? És éppen az én asz-
szonyom rójja bűnömül, aki olyan lidérces varázs-
lattal váltogatja szelíd, szép, szerelmes arcát a Piros-
sapkás Kislánnyal?

Fölállottam s az ágyamhoz botorkáltam a gyer-

tyával. A gyertyát az éjjeli szekrénykére állítottam, megágyaztam és vetkőzni kezdtem.

És azután arcomhoz szorítottam a párom virágos, könnyű pongyoláját. És belesúgtam a levendulaillatú kedves kis ruhácskába, hogy azért én mégis nagyon szeretem. Elmondhatatlanul szeretem. És nem élhetek nélküle.

De nyomban körülnéztem: nem látta-e meg valaki.

S mert rösteltem a fény előtt is az ellágyuláso-
mat, elfújtam a világosságot s belezökkentem az ágyamba.

A gyertya kanócának füstje még sokáig kóvály-
gott a holdfénytől derengő szobában.

XI.

Reggel még avval a szándékkal ébredtem, hogy nyomban szabadságot kérek s elnyargalok Kisbérre.

S dehogy is fordult meg a fejemben az a gondolat, hogy soha többé nem látom én a családomat, ebben a hajlékban.

Rohantam a Várba. Nem kerülgettem még a pocstétákat sem. Pedig ugyancsak sűrűn terpeszkedtek az utcán. Hajnalban eső lehetett s reggel is borús volt az ég. Legalább nem kell hőségben ügetnem egész nap, gondoltam magamban. S olyan egyszerűnek látszott minden. Egészen egyszerűnek. Öt perc múlva meglesz a szabadságom. Akkor átszaladok a Kígyó-utcába, megmondom a lánynak, hogy holnapután menjen haza, mert legfeljebb négy nap múlva megint itthon lesz a családom. S persze valami pénzt is kell náluk hagynom, ha anyámék megfeledeztek volna erről.

A pénzről a hadnagyi kinevezésem jutott az eszembe. Igaz: a hadnagyi paszományt is föl kell varratnom a galléromra. No, majd ha elintéztam a dolgokat a Kígyó-utcában, beugrom a Lábasházba Reguli

köntösművészhez. Mialatt a lovamat nyergelik, oda-
teremti majd az öreg azt a hadnagyi sávot az atil-
lámra.

Csakhogya az élet nem mindig igazodik az ember
terveihez.

Az, ami tegnap még csak tájékoztatás volt Vesz-
prém-ben, az mára már parancs lett.

Hajnalra ott volt előttünk a zászlóaljroda aszta-
lán. A főhadnagy, aki hozta, öt órával miutánunk in-
dult el Veszprémből. S amikor benyitottam a zászló-
aljhoz, már olvasta is volt a gazdám. Papucsban s a
derekán átkötött, hosszú hálókabátjában állott az asz-
tal mellett s mihelyt meglátott, már nyujtotta is felém
az írást.

— Voilà! A zászlóalj itthoni négy százada és a
járási nemzetőrség négyszáz kaszája azonnal szerel s
a vidékiek megérkezése után tüstént indul. Irány:
Siklós!

És a kezeit dörzsölve, tette hozzá:

— Most legalább kimozdulhatunk mi is! A zászló-
alj zöme is kivonul, tehát a parancsnokot s a segédjét
sem tarthatják vissza. Kérem, tegye meg a szükséges
intézkedéseket, amíg rendbeszedhetem magamat.

Hát ez a dolog ugyancsak belelőtt az én ter-
veimbe!

Hiszen ilyen körülmények között elő sem hoza-
kodhatom a szabadságkéréssel. Nem hagyhatok itt
csapot-papot a legnagyobb szükség idején. Ha ilyen
lőhalálában küldik a menetparancsot, akkor annak
nagy oka lehet. Szó se lehet hát arról, hogy akár csak
meg is pendítem a magam dolgát. Százszor előbbre-

való a zászlóalj útbaindulása. Meg hálátlanság is volna tőlem Esterházyval szemben, ha éppen most hagynám magára, amikor a legnagyobb szüksége van rám. Amilyen gavallér, okaim hallatára megadná a szabadságot, de éppen azért nem tehetem meg, hogy eléje álljak. S a mellett senki sem moshatná le rólam azt a gyanút vagy éppen vádat, hogy elszaladtam, kibújtam a kötelesség alól akkor, amikor úgylehet: ellenséggel kerül szembe a zászlóalj. Félnap alatt egész Pápa azt mondaná, megretíráltam a veszedelem pusztá gondolatára is .

Kisbérnek tehát befellegzett. Legalább is egyelőre. De majd csak adódik rá mód rövidesen. Legfeljebb Siklósról kell felbaktatnom Bérrre. De addig is mindenesetre előrebozsátok egy levelet.

Megírtam hát sebtében néhány sorban, hogy a zászlóalj elhagyja Pápát, de mihelyt lehet, fölszaldok hozzájuk a Dráva mentéről is. Addig mindenesetre maradjanak Kisbérén. És megírtam, hogy ne haragudjanak rám: Isten látja a lelkemet, semmi fogyatkozása nincs a hozzájuk való szeretetemnek. Magam sem érzek már keserüséget a tegnapelőtti maguktartásáért, mert megértem türelmetlenségüket, megbántottságukat. Hiszen az csak az irántam érzett szeretetükből fakadt. Amennyire ki lehet önteni hűsz sorban az érzésekkel tele lélek szerelmes és szerető köszöntését, hát úgy éreztem: beleöntöttem abba a levélbe.

Azután összezsomagoltam a veszprémi vásárfiát, lepecsételtem s a levéllel együtt elküldöttem a postára.

Most már belevethetem magam a munkába. Hej, hiszen abból most igazán kijutott! Amennyire csak lehetett, ki kellett egészítenünk a puskás századok felszerelését. Főként a szíjzatban volt hiányunk. Szuronytasakokban, patrontokmányokban. Mozduljon hát Villax Antal, hajtson föl minden szíjgyártót, nyergest, bőrmunkához értő iparost és hajrá! — Ugyanakkor tiszteket kellett kinyargaltatnunk a járás falvaiba, a kaszások talpraállítása és Pápára való gyülekeztetése végett. S a mozgáshoz persze szekerek is kellenek. — Nosza, ugorjon húsz ember szekerek fel fogadására! — Azután: tartalék-lőszerről, tartalék-élelemről, vágómarhákról, borról s még százféle másról kellett gondoskodnunk.

Csak ezek után s ezeknek szakadatlanul felvetődő részletintézkedései között, fogalmazhattuk meg a menetparancsot. Pápától Siklósig kereken harminc mérföldet tett ki az út. Nemzetőreink gyakorlatlanságát véve, nem számíthattunk négy mérföldnél hosszabb napi menetekre. Sőt, az első napokban ennyire sem. Ilyenformán legalább hét menetre kellett osztanunk az utat. Hat állomásra és hét menetre.

Az intézkedés kiadása után nyomban el kellett igazítanunk minden állomásra a szálláscsinálókat s hamarosan útnak is indítottuk őket.

Öreg este lett, mire a legsürgősebb rendelkezésekkel végeztünk.

Akkor gondolhattam csak elsőízben a magam dolgára. Sietve igyekeztem a Kígyó-utcába. És talpálás közben jutott csupán eszembe, hogy még nem is ebédeltem. Nem baj — gondoltam — majd hazafelé

jövet beugrom a Griffbe. Inkább azon tünődtem, ki-
nek a gondjaira bízzam távollétünkben Julis nenét
meg a mi kis pesztonkánkat. Elvégre akármi történ-
het s jó volna, ha férfiember is ügyelne a dol-
gainkra.

A sors megint jó volt.

Süttő János bácsi kocsija zörgött át a Főtéren,
nyelvlógatva futó agarai között.

Persze, vállalta a derék öreg, hogy időnként be-
néz a két gyámoltalan fehérnéphez és segítségükre
lesz, ha valamiben útmutatásra szorulnának.

— Mikor indultok? — kérdezte a már megrán-
dult, induló kocsiról Süttő.

— Mihelyt a falusiak együttlesznek. Úgy gondo-
lom: holnapután hajnalban.

— No, Isten vezessen, fiam!

— Kegyelmedet is János bátyám!

A Kigyó-utcában hamar végeztem. Pénzt hagy-
tam náluk, letorkoltam a háborús sopánkodásukat s
avval útnak készültem.

A tornácon Bakter nyalta meg a kezem, Matykó
meg kikísért a kapuig.

Azaz, hogy kikísért Julis nene is meg a Treszka
lány is. Emez csak azt szípogeta: — Jaj Istenem, jaj
Istenem, amaz meg csupán a köténye sarkát nyomog-
gatta a szeme gödrébe. Meg újból és újból előhozta,
hogy:

— Ha mán háború is lett, tekintetes uram, de
legalább devorváció ne legyen! Csak devorváció ne!
Az ne! Úgye a' nem lesz, tekintetes úr!

— Persze, hogy nem lesz! Hiszen hallhatta is,

ki-
enét
tén-
dol-

ren,

be-
ikre

rán-

ndo-

agy-
at s

tykó

szka
jaj
mo-
ozta,

de
nel

a is,

hogy már a pénzünk is kezd magyar lenni! Egy-két hét múlva Pápán is láthat már az új, kétforintos magyar bankókból, Julis nene.

— Szóval hát bízhatok hozzá, hogy nem lesz devorváció?

— Bízhat hát. Egyébiránt hány zsák pénze van, hogy úgy félti?

— Harminchárom forintom van, lelkem tekintetes uram, meg hetvenkét krajcárom. De ne tessék ám elmondanyi senkinek, mer még elrabolhatnák tülem ebbe a máj megzavarodott világba, ha sok szájra adnám. Pejg a temetésemre rakosgattam.

Elnevettem magam. Drága, öreg Julis nene! Harminchárom pengő miatt rémüldözött a „devorvációtól“.

Megvigasztaltam őket s átnyargaltam a Griffbe.

Még le se nyeltem az utolsó falatot, már kerestek a várból.

Vagy húsz ember jött be a kaszások közül a legközelebbi faluból, Nagyacsádról. Élelem, szállás kell nekik.

Rohantam hát át. Esterházy levágatott nekik egy birkát, kenyeret, bort osztatott nekik és elszállásoltattuk őket a téglaházak mellett levő akolban.

Mihelyt visszaértem, huszonöt újabb szűrös-gubás atyafi topogott be. A takácsiak.

A gróf elnevelte magát:

— No, ha ez így megy, kár lefeküdnünk!

S minden eshetőségre: öt birkát vágatott, kenyeret süttetett hamarjában s kivitetett egy akó bort a majorba.

Magam ezek után már haza se mentem. Ott töltöttem az éjszakát az irodában, a pamlagon.

S ettől kezdve így ment ez végig.

Ki sem mozdulhattam többé a Várból. Pedig ez a gyülekezés eltartott vagy egy hétig. Bosszankodtunk, mérgelődünk, hogy ilyen csigamódon mennek a dolgok, de nem tehattunk róla. A soha katonaregulát nem ismert nép csak tempósan cihelődött. Nem is csodáltam. Oda kellett hagynia az 'alighogy megkapott földcscskéjét. Érthető, ha vissza-visszafordult, hogy elintézze még ezt is, rendbetegye azt is.

Egész hétig zengett hát a nóta, a gyülekező nemzetőrök városszéli táborhelyein.

Lassan, tapogatózva, új nóta is kiformalódott a nagy zsongásból. Először csak annyi: Söprögetik a nagy utcát... Azután a második sor: Maséroznak a katonák. Majd a harmadik: Hallod-e te kislyány, barna kislyány?... De már erre hamarosan rávágódott az utolsó sor: Sírhatsz mán a legény után...

Próbálgatták, formálgatták itt is, ott is. S a harmadik napra nótává igazították a zászlóalj névtelen nótabokrai.

Az utolsó csoportok már készen kapták. S ezt énekelte már az egész környék s ezt húzta esténként Gányó Ferke is a Griff-ben mulatozó nemzetőrtiszteknek:

*Söprik a pápai utcát,
Maséroznak a katonák.
Tizenhatesztendő, barna kislyány
Meggyen a regement után.*

Kérdi tüle a kapitány:

— Hová mégy te barna kislyány?

— Mér kérdezi tülem a kapitány?

— Megyek a szeretőm után...

Augusztus hatodikán délben ért be a legtávolabbról jövő csoport.

És másnap hajnalban elindultunk, miután a tábori papunkká fölcsapott Spránszky káplán megható imája elhangzott. Pergett, pergett valamennyi dobunk.

És zengett, zengett az az új nóta, véges végig az utcákon, a síró és integető nép sorfalai között. S dehogy is söpörték a pápai utcát, inkább teleszórták előttünk virággal! De az már igaz, hogy annál több barna kislyány lépegetett a szeretője után.

Csak az én édes, szép szeretőm: a feleségem nem lépegetett a nyomunkban. Az, szegény, talán éppen aznap kapta meg a híradásomat. Mert jó tempósan járt akkoriban a posta.

Égigérő porban vonult aznap Városlődig a vagy félmérföld-hosszú oszlop. Hiszen volt abban minden. A tisztek legtöbbször családjá, de az őrvitézek egyik-másikának asszonya vagy babája is ott rázatta magát szekéren, vagy nyelte a port gyalog, a málhásoszlop végén, a markotányosok kocsisora mögött. Szinte többen voltak azok, mint a nemzetőrök. Városlődön a község szélén szállottunk táborba.

Másnap csak három mérföldet tettünk meg s jókedvvel ért az oszlop Veszprém határába. Ott ugyan csak sok dolgot adott az emberek kéz bentartása, mert mindenki be akart menni a városba, holott az alispán ránküzent: tartanánk vissza őket, mert a komárom-,

esztergom-, meg a győrmegyei nemzetőrök, átvonulásukkal szinte kiettek a várost s olyan drágaság maradt a nyomukban, hogy jó időbe telik, amíg megint leszállanak az árak. No, így is leitta magát a markotányosoknál vagy harminc magyar úgy, hogy hajnalban nem tudtunk beléjük lelket verni. Hátrahagytunk egy tizedest, hogy várja meg, amíg kialusszák magukat s utánunk jöhetnek.

Harmadnap, többszörös záporban bőrigázva, Enyingig vonultunk s ott táboroztunk le. Akkor már maradozni kezdtek a kocsik s a vaszari kaszások ugyancsak köpködték a markukat, amíg kisegítették őket a kátyukból. Estére kicsillagosodott az ég, de az atyafiak azért morogtak, mert a főzőbográcsaik alá nem leltek száraz tűzifát, néhány paláinktördelő őrvitét pedig gúzsbakóttetett a hadnagya s így sok időbe telt, amíg a nedves hulladékfára fanyalodott éhes had megfőzhette a húsporcióját.

Negyednap, jó időben indultunk s meglehetősen rendben Tamásiba masiroztunk. Amikor átléptük a vármegye határát, akkorákat sóhajtoztak derék magyarjaink, mintha legalább Amerikába értünk volna.

Ötödnap, rekkenő hőségben s rettentő rossz úton vonultunk a dombossá váló vidéken, Dombóvár felé. Az oszlop nagyon elnyúlt. Főként a szekerek miatt húzódtott szét. Egyre több erőt kellett a kocsisor előretolása végett hátravezényelnünk. De meglassította a menetet más is.

Amikor aláereszkedtünk az erdős, pári dombokon, nagy porfelleg cammogott felénk Kocsolán túl. Utóbb fegyverek vagy kaszapengék csillantak meg benne.

Éppen Kocsolán akadtunk össze. Még hozzá kitérő örömmel, mert a szemközt vonuló oszlop a Sarlós Boldogasszony-napján Sellyére indult s most hazabocsátott pápai nemzetőrrozsztály, meg a két századra való kaszás volt.

Két perc alatt olyan rendetlenség támadt, hogy kénytelenek voltunk pihenőt adni, pedig csak negyed-mérfölddel odább akartunk megállni déli pihenőre.

A község előtt, az út két oldalán táboroztattuk le hát a népet.

S attól kezdve délután négy óráig nyüzsgő hangyaboly volt a környék.

Magam mindjárt Czink Lojzi után tudakozódtam.

Bády bencés tanár válaszolt sóhajtvá:

— Én temettem el szegényt a sellyei temetőben.

— Lojzit? — hördültem föl. — Hát Lojzi: halott?

— Nemcsak ő — bólogattak szomorúan a többiek. — Mások is. Süttő Ignác bátyánk városi kapitány, azután Hoffelder doktor, Őri-Szabó Anti hadnagy, Könye őrmester a szélutcai pék, Szokoli csapó-mester, a két Kárpics-fiú, meg Czéhmászter István báb-sütő, a kaszások egyik tizedese. Rajtuk kívül még két vidéki kaszás őrvitéz is.

— De hát hogyan? Volt harcok?

— Csak szórványos lövöldözés, meg patrulcsátározás a Dráván túl. De attól nem volt veszteségünk. Az öregebbek a fáradalmakba pusztultak bele. Süttő Ignác, az első század főhadnagya, csak lefordult a lováról s vége volt. Szélhűdés. Hoffelder valami hideg-lelős nyavalyát szerzett. Czink, meg a két Kárpics-fiú pedig a moslavinai vállalkozás áldozatai lettek. Át-

úsztak a Dráván, rajtaütöttek a moslavinai révcárda granicsárjain, szétugrasztották őket s visszaúszás közben a két Kárpics-testvér a Drávába veszett, Czink pedig kimentésükkel vesződvén, úgy meghült, hogy három nap alatt végzett szegénnyel a tüdőgyulladás.

Megrendülten hallgattuk a derék emberek veszteségének hírért. Szegény Süttő János! Ő se gondolja még, milyen szomorú hírt visznek neki a hazavonulók.

Őri-Szabó ugyancsak valami betegségben halt el.

Engem főként Czink Lojzi halálhíre sujtott le. Képtelenségnek tűnt fel, hogy a vidám Lojzi, a kománk, a hadaróbeszédű jópajtás, sohse mondja többé rámnevető szemmel:

— Szevsz Vilms! Hgy vgy?

A föl váltott osztály különben folyambiztosító szolgálatot végzett elejétől végig, Vajszló és Sellye között. A puskások állandóan a Dráva mentén állottak, a kaszások zöme pedig a folyóparti füzeseket és nádasokat járta. Mert időnként át-átlopakodtak kisebb horvát fölkelő-bandák.

Valaki előhúzott egy nyomtatványt is. Egy megugratott fölkelő elvesztett kabátjában találták. Horvát vers volt. A címe: Davoria. A sellyei jegyző lefordította s a lap hátára írta a tartalmát. Ma már csak arra emlékezem, hogy horvát hadi indulónak szánt buzdító dal volt, tele a legdurvább magyarbecsmérléssel. Ilyenek voltak benne: a magyarok átkos ördögök, ki kell irtani e barbárokat, előre a szabadságrablók ellen, rajta hát Kraljevics fiai, rajta az ördögök ellen Budára.

Az embernek az arcába szökött a vére a felháborodástól.

Elmondották még, hogy Eötvös miniszter felfüggesztette Rajachichot érseki és metropolitai hivatalától, de a görögkeleti egyház kormányzásával ideiglenesen megbízott Athanatzkovich Plato püspököt kifütyülte s menekülésre készítette a rác nép. — S mutogatták az Életképek egyik utóbbi számát is, amelyben az volt, hogy a hajóvizsgáló magyar nemzetörök búsz ezer forintot és négyezer aranyat foglaltak le valamelyik dunai gőzösön. A pénzt Bécsből küldötték s a szerb lázadóknak szánták. — Más hírek győzelmes hátsági harcokról tudtak, amelyekben Kiss Ernő ezredes huszárai és a debreceni Don Miguel-bakák itthoni zászlóalja tüntették ki magukat.

Délután négy óráig tartott ez a közös pihenő. Akkorra már a hazafelé menők is megtanulták az új nótát s együtt fújták a mieinkkel.

Négykor indulást doboltattunk s amazok északnak, mi meg délnek vonultunk tovább.

Az út olyan rossz volt, hogy csak este tizenegykor értünk a dombóvári vásártéren kiszemelt táborhelyünkre.

Hatodnap tettük meg a leghosszabb, legnehezebb, de a legszebb útszakaszt. Dombóvártól, a Mecseken át Pécsig. A századok negyedrésze lemaradt, a többit is csak a legkeservesebb nógatással tudtuk együtt tartani. A markotányoszekerek mögött zörgő családi kocsik és seregkullancsok egymásután szakadoztak le. A drávai menetet majálisnak vélő, hozzánkragadt tö-

megnek, őszinte öröömre, kezdett elmenni a kedve a kirándulástól.

Az utolsó napra már csak négy mérföld maradt.

Később indultunk hát s elég jó rendben érkezünk meg Siklósra.

Ott a tolnai nemzetőrökkel osztottak be bennünket egy-dandárba.

S augusztus tizennegyedikétől kezdve megkezdünk folyóbiztosító szolgálatunkat.

Az egész drávai biztosítóvonálnak Ottinger Ferenc császári tábornok volt a parancsnoka s úgy hallottuk, hogy talán Kaposvárott tartja a főhadiszállását. A tolnaiak, akik bár maguk se régen kerültek oda, de jobban ismerték a dolgokat, már akkor rebesgették, hogy a császári tábornokok ingadoznak. A bácsi és temesi lázongások elfojtásán fáradozó hadak vezére: Bechtold, újabban tépelődve tipródik, a drávai biztosítóvonál parancsnokául kirendelt Ottinger pedig jobban fél István nádor parancsaitól, mint Jellachich esetleges beütésétől. S ebben — úgy hírlett — vele érez a soreszredek tisztjeinek javarésze is, sőt maga Hrabovszky altábornagy, budai hadtestparancsnok is, mert képtelenségnek érzik, hogy egész lelkükkel szálljanak szembe olyan ellenfelekkel — ráccal és szerbbel — amelyek a császár zászlói alatt vonulnak föl. Hiszen az a zászló ugyanazé az uralkodóé, akire régi németnyelvű de új magyarnyelvű esküjüket is letették.

Nekünk annyi dolgunk volt az első napokban, hogy nem volt fülünk a tolnai, meg baranyai nemzetőrök között keringő hírekre.

Át kellett vennünk a tolnaiaktól és baranyaiaktól a folyó szemmeltartását Dolnji-Miholjac és Podgajci között, így ezek összehúzhatták erőiket s támadás esetén szilárdabb védelmet adhattak.

Öt főőrséget s vagy tizenhat táboriőrséget váltottunk föl s azok között sűrű járőrmeneteket rendszeresítettünk. Mivel az erő egyrészének csak kaszája volt, természetesen vegyes őrvitézekből kellett összeállítanunk a táboriőrségeket s a járőröket is. A túlsóparton cirkáló horvát határőrök alkalmasint mosolyogtak ezen a szegénységen, hiszen odaát jól felszerelt rendes csapatok voltak, de ez nem lohasztotta a mi buzgalmunkat. Sőt éppen a mi rosszul felszerelt őrvitézeink voltak azok, akik csónakkal vagy úszva mindúntalan átrándultak a túlsó partra s nem egyszer riasztották meg Jellachich vitézeit.

A zászlóalj gondjaira bízott hosszú vonal ellenőrzése persze sok gondot okozott. Nem volt éjszaka, amelyei végigaludtunk volna az őrnagyommal. Hol ezt, hol amazt a szakaszt vizsgáltuk váratlanul. S ha emiatt szidtak is, a javarészt derék, nyugodalmas természetű polgárokból lett tisztjeink meg altisztjeink, azt elértük, hogy Dolnji Miholjac és Podgajci között: éber és lelkiismeretes őrizet alatt állott a határ.

Napközben meg éppen elég dolgunk volt. Nyolcszáz ember élelméről s rendbentartásáról kellett gondoskodnunk. S hozzá olyanokról, akiknek nemcsak a felszerelése volt hiányos, hanem élelmező és málhaszállító szervezete sem volt, akik a katonai fegyelmet csak akkor kezdték megismerni s akiknek

a táborba jött törvényes vagy rendezetlenszöviszonyu fehérnépei miatt, állandó szolgálati kellemetlenségeink voltak. Ha hozzávesszük ehhez még azt a körülményt, hogy a javarészt gazdákból s földművesekből álló nemzetörség gondolatának fele szakadatlanul otthönjárta, akkor körülbelül együtt van drávamenti szolgálalunknak minden jellemző vonása.

Vagy két hétig őriztük már a Drávát különösebb esemény nélkül, mikor váratlanul visszarendeltek minden erőt két vagy három mérfölddel hátrább levő helységebbe. Elöl csak figyelő járőrök maradtak. Röviddel utóbb az a hír jött föl a siklósi várba, ahol a parancsnokság tanyázott, hogy Ottinger tábornok, éjnek idején, a vezérkari tisztjével s törzse több, más tagjával együtt átszökött Jellachich táborába. A fáma szerint örvizsgálat ürügye alatt lépték át az előörsvonalaat, majd valahol Barcs és Légrád között csónakba szállottak s nem jöttek többé vissza. De utánuk ment vagy négy horvát- meg olaszlegénységű sorhadi zászlóalj is. Átpártoltak.

Eleinte csak pletykának tartottuk ezt a hírt. De néhány nappal utóbb, mikor a napi parancsok alján új nevet: Teleki Ádám gróf vezérörnagyét kellett lát-nunk Ottinger neve helyén, nem hitetlenkedhattünk többé.

A magam dolga úgyszólván csak esténként, vagy szóttan lovaglásaink közben juthatott eszembe. Tudtam, hogy hosszú ideig nem számíthatok híradásra Kisbérrel. Bízattam is magam, hogy nyugalom, türelem, hiszen ennyi meg ennyi nap kell a postának; mégis egyre nagyobbakat sóhajtottam.

S hogy a magam kínjain, gyötrő epekedésén enyhítsek, szinte mindennap írtam a feleségemnek. Olyankor legalább beszélgethettem vele. Panaszt, sóhaj mégsem volt ezekben a levelekben. Csak biztatás, tréfa, vágy és — szerelem.

Egyszer, amikor a jobbszárny legszélső őrségeit vizsgáltuk, úgy fordítottuk az utunk irányát, hogy bementünk Sellyére is. A sellyei temetőbe. Ott feküdtek egysorban az első nemzetőrcsoportunk halottai. Hervadt koszorúikra mi is odatűztünk néhány szál virágot. S elgondolkoztam azon, hogy milyen furcsa a földi ember útja. Szegény Czink Lojzi ugyan nem hitte volna, hogy valaha is kiszakadjon a pápai háttárból. S amikor eljött az órája, a nagy trombitaszó: mégis el kellett indulnia arra az útra, amelynek a végén ott várta a sellyei sír.

Imádkozó lélekkel állottam meg a hantja fölött. És megáldottam a többi pápaiak sírját is.

Azután szótlánul ültünk megint lóra és lehajtott fejjel lovagoltunk tovább a pirosszínű alkonyatban.

Augusztus utolsó napjaiban megrendítő hír rohant végig a Dráva mentén. Széchenyi István gróf — esztét vesztette. Egyre azt hajtogatja, hogy: Magyarország elveszett. — Úristen, mi történhetett Pesten vagy Bécsben, hogy ez a ragyogó elme megbomlott? De se Pestről, se Bécsből nem hallottunk semmit.

Azazhogy amit hallottunk, az csak tábori pletykának tűnt. Csupán a Bácskából meg a Bánságból jövő híreket vehettük igaznak, mert azokat az egyes seregek között közlekedő futártisztek hozták. Ezek szerint Castiglione ezredes Járek mellett visszaverte a szerbek

támadását, Wollenhoffer vezérőrnagy pedig Stratimirovich martalócait szórta szét Verbásznál. Augusztus tizenkilencedikén Fehértemplomot rohanta meg sumadiai önkénteseivel Knityanin szabadsapatvezér, de Maderspach nemzetőrőrnagy századai meg a fehértemplomi svábok fogcsikorgató küzdelemben megvédték magukat. Utóbb pedig, a Versecről jövő Blomberg ezredes dragonyosaival két tűz közé fogva a martalócokat, meg is futamították támadóikat. Szent-Tamás és Túrja környékén azonban elkeseredetten folytak tovább a harcok.

Néhány nappal utóbb a második fehértemplomi csatáról kaptunk hírt, amelyben Vitális őrnagy mért kemény csapást a szerbekre. Még utóbb Ókérnél, majd pedig Écskánál s lent az Alduna mentén Ómoldovánál vetették vissza őket a mienk.

— Kezdünk jól állni! — örvendezett Esterházy. — Úgyátszik, megtaláltuk önmagunkat. Csak az nem tetszik, hogy a kormány szükségesnek vélte Melczer ezredes ideküldését is. Teleki mellé osztják be. Ottinger után talán már Telekivel is baj van? A Bácskában és Bánságban mindenestre kedvezően alakulnak a dolgok. Jellachich meg, hála Istennek, habozik. Mióta az uralkodó visszatért Bécsbe, mintha eredményesebbek lennének Batthyány erőfeszítései a horvátokkal való megegyezés terén.

— Adj a Isten, őrnagy uram — sóhajtottam. — Bár az itteni fősztolgabíróságra éppen ma érkezett rendelet nem erre mutat.

A gróf szeme rámvillant:

— Új rendelet?

van
ígére
juk a
rül h
mind
állíts
tegyé
fölrí
pán
bölcs
lelki
az el
sének
ki a
Dráv
lovas
megy
hírle
a me
ezért
Sikló
a ki
nekü
tunk

— Az. Valamennyi dunántúli megyéhez szól. Az van benne, hogy mivel Jellachich nem tartotta meg ígéretét, amely szerint, ha a magyar erőket visszavonjuk a határról, ő is ugyanazt cselekszi, sőt Varasd körül hatalmas erőt vont össze: készen kell lennünk mindenre. Ezért utasítja a miniszterelnök a megyéket, állítsanak talpra minden fegyverfogható embert s tegyék meg a szükséges intézkedéseket a népfölkelés fölriasztására.

Percekig bámult maga elé a gazdám. Majd csupán ennyit jegyzett meg:

— Lehet, hogy csak óvatossági intézkedés ez, de bölcs intézkedés. Rávall Louis-ra. Körültekintő és lelkiismeretes.

Szeptember első napjaiban újra előrerendelték az előőrsvonatot a Dráva partjára.

Akkoriban hallottuk Járin és Temerin fölégetésének hírért. Stratimirovich védtelen falvakon töltötte ki a dühét.

Öt vagy hat napig állottunk megint örseinkkel a Dráva partján, amikor úgynevezett, rendes nemzetőrlovasság váltott föl bennünket. A Dunántúl északi megyéinek területi nemzetőrsége: hazatérhetett. Úgy hírllett, hogy egyes zászlóaljok folyton sopánkodtak a mezei munkák rendetlensége feletti gondjaikban s ezért bocsátanak bennünket haza.

A pápai zászlóalj szeptember tizedikén indult el Siklósról. Olyan események után, amelyek szétépték a kiegyenlítődség utolsó reményét is, de amelyekről nekünk még sejtelmünk sem volt. Mi énekelve vonultunk hazafelé.

Az első hírt a pécsi éjjeli táborozás alatt hallottuk ezekről. Azt, hogy a király visszahelyezte báni méltóságába a lázadó Jellachichot.

— Marhaság! — neveltük el magunkat. — Hogy tudnak kitalálni ilyen elképesztő bárgyúságokat?

S másnap megint énekelve mentünk tovább — a dombóvári út tömötsége miatt — Bonyhádnak.

Harmadnap: a sióagárdi elágazásnál letérve, Hőgyésznek.

Útközben, Zombán, az ottani vendéglős említette, hogy reggel egy fiatal asszony utazott át a falun s a pápai nemzetőrök után érdeklődött. Hogy melyik tájon táboroznak a Dráva mentén? Zombán persze mitse tudnak rólunk. A menyecske erre a rövidebb út felől tudakozódott. Megmondották neki, hogy ha Zombán letér a főútról s Hidasnak hajtat, előbb beérhet Pécsre.

Nem tudtuk ki lehetett. Csak abban voltam bizonyos, hogy nem az én asszonyom. S hogy rágondoltam: belésajdult a szívem.

Hetedik hete nem tudtam róla semmit. Igaz, mások is legfeljebb egy levelet kaptak hazulról, de ez nem nagy vizsgáztatás volt számomra.

Negyednap este értünk Tamásiba. Fullasztó hőség volt, égigérő por, a községekben ostoba hírek és riadalom. Ide már úgy ért a Jellachich visszahelyezéséről szóló hír, hogy a horvátok be is törtek Magyarországba. Mi persze mindenütt lehurrogtuk ezeket a kuvik-kiáltásokat és egyre zengett a nótánk a pápai utca söprögetéséről, meg a szeretője után ballagó kislányról.

Ö
kor
lyünk
gosab
A
azt
lótás-
miért
időnk
I
tábor
Ester
C
tek a
kelés
közs
C
kezte
jegyz
jegyz
az a
verte
belép
tünk
gott.
eddi

Ötödnap, szeptember tizenötödikén, napnyugtakor vonultunk be Enyingre, a multkori táborhelyünkre. Ez már a megyénk földje volt, hát még hangosabb torokkal fújtuk a nótát.

Amikor a község déli szélén táborba szállottunk, azt hittük, hogy a hangyabolyként nyüzsgő falu lőtás-futása nekünk szól. Csak azt nem értettük, miért dobolnak szakadatlanul s miért verik félre időnként a harangokat is.

Ezért mihelyt a századok a helyükön voltak s a táborőrség őrszemei is állottak, lórávetettük magunkat Esterházy őrnaggyal s benyargaltunk a községbe.

Ott éppen azt dobolták, hogy a horvátok betörték az országba s a nádor fegyverbe szólítja a népfölkelést. A férfiak haladéktalanul jelentkezzenek a községházán.

Odanyargaltunk. Komorarcú magyarok gyülekeztek, rémült asszonyok sopánkodtak s várták a jegyzőt, akit az imént hivatott át a főszolgabíró.

Átsiettünk a főszolgabíróságra.

A főbíró éppen akkor bocsátotta el a környékbeli jegyzőket s meg kellett várnunk, amíg kibotorkáltak az ajtón. Olyanok voltak mind, mint akiket fejbeverték.

Amikor utolsóként az enyingi jegyző is kijött, beléptünk.

S a következő pillanatban sóbálványként meredtünk egymásra — Bocsor Istvánval.

Pista bácsi olyan rekedt volt, hogy csak hápogott. S félórába tartott, amíg elhápogta azt, amiről eddig sejtelmünk sem volt.

És utána úgy zugott a fejünk, mintha mérges darázsraj ütött volna benne tanyát.

Minden igaz volt, amit eddig hallottunk s ami — rossz volt. Sőt még több is, rosszabb is.

Jellachich csakugyan betört még tizenegyedikén! Főerejével Légrádnál, középoszlopával Barcsnál, jobboldali oszlopával Eszéknél. A felerészt csak kaszákkal ellátott, gyöngye magyar biztosítócsapatok Teleki tábornok parancsára, harc nélkül hátrálnak előtte.

Nagykanizsa és Kiskomárom a horvátok kezére került s most Keszthely és Marcali irányában nyomulnak előre. Erejük vagy húszezer fő határőr és sorgyalogság, meg ugyanannyi horvát népfölkelő. A dunántúli képviselők az országgyűlésről kerületeikbe siettek s most szervezik az ellenállást.

— Magam tegnapelőtt jöttem el Pestről — sutogta erőlködve a rekedt Bocsor. — Akkor már más hírek is jöttek. A délvidéken változósikerű harcok folynak, de Erdélyben még súlyosabbra fordult a helyzet. Urbán császári alezredes, afféle erdélyi Jellachichként, Besztercén kinyilatkoztatta, hogy nem ismeri el a magyar kormányt s ellenállásra szólította föl az oláhokat is.

— És Batthyány?

— Ő még bízik a magyar-horvát megegyezésben. A magyar feltételek becsületesek. Teljes nyelvi szabadság s a horvát belügyekben autonomia. De Fiumét ki kell üríteniök. Az külön test. Augusztus végéig úgy is látszott, hogy minden rendbe jön. Azután egyik reménység a másik után dőlt össze.

— De hát hogy jutottunk idáig? — kérdeztük egyszerre mindketten.

Az öreg sóhajtott.

— Kölcsönös gyanakvással. Márciusban a liberális forradalmi hangulat szájaskodása miatt nem mertük becsületesen megoldani a közös ügyek kérdéseit: a külügyet, hadügyet és pénzügyet. A tapasztalatlan lelkesedők szerelmesek voltak a forradalom külsőségeibe s mit sem tartottak egyszerűbbnek s természetesebbnek, minthogy az első adódó pillanatban faképnél hagyjuk Ausztriát és az uralkodóházat. Mivel ezek miatt Kossuth se volt ura a pártnak s a kormány félt elvesztésüktől, e kérdések megoldását bizonytalan időre tölték el. A nádorban és Batthyányban megítélésem szerint bízott a Burg, de nem tarthatta őket elég erőseknek ahhoz, hogy kezükben tartják az országgyűlést s kezeskedhetnek a pragmática sanctióban vállalt közös védelmi kötelezettségek teljesítéséért. Így azután sorozatos törvényteleniségekre kényszerítették egymást.

— Hogy, hogy?

— Úgy, hogy Kollowraték s köztük Jósika volt erdélyi kancellár is visszatartották a királyt a magyar törvények szentesítésétől, így akarván kicsikarni Magyarországtól, az itáliai szorongattatás miatt nagyon is sürgőssé vált közösügyek rendezését. A mindinkább gyanakvó magyar országgyűlés viszont éppen az olaszok elleni segélynyújtás ütüskártyájával akarta kikényszeríteni törvényjavaslatai szentesítését. E huzakodás közben azonban egyfelől Batthyány járta le magát folytonos kudarcai miatt itt is, ott is, más-

felől nem lévén pénz a magyar államkinestárban, Kossuth már májusban a legnagyobb pénzügyi gondok közé jutott. Fokozta ezeket a nemzetiségek lázadása is.

— De hát hogy gondolták Bécsben a dolgot? — mordult fel Esterházy. — Hogyan teremtsünk rendet a föllázadt vidékeken pénz és katona nélkül?

— Éppen erre számítottak! — sóhajtott a Bocsor verejtékes homlokát törölgetve. — Számítottak erre a megszorulásunkra. S akkor jött a nyomatékos kívánság, hogy adjunk katonát az itáliai harcokhoz. Batthyány kész volt erre, mert bizonyosra vette, hogy ha ez megtörténik, az udvar bizalma helyre áll s maga lesz az, aki már csak a katonaállítás zavartalansága végett is, pártunkra kel és lecsendesíti a lázadó nemzetiségeket. A magyar képviselőház tulzói azonban hallani sem akartak az itáliai hadisegély megszavazásáról.

— És Kossuth? — kérdeztük.

— Kossuth válaszút elé került. Vagy együttthalad Batthyányval de akkor elveszti páratlan népszerűségét, vagy ezt megőrzendő, Madarászék mellé áll. Az első út a törvényesség útja és az államférfié. A másik a népvezéré és a forradalomé. De gyötörték a nemzetért való zaklató aggodalmak is. Ha otthagyja Batthyányt, ez egyedül maradva, nem tud megbirkózni a feladatokkal s egy váratlanul kitörő, nyílt forradalmi anarchia végképp a lázadó nemzetiségek könnyű prédájává teszi az országot.

— Rettentő választás! — dörmögte Esterházy.

— Az. S Kossuth se tudott választani. Batthyányt sem akarta cserben hagyni s a tömegeit sem akarta

elveszteni. Az ügy vége: felemás állásfoglalás lett. S Batthyány az itáliai hadisegélyt kívánó leirat válaszá-
nak szövegébe még azt is csak nagy keservesen tudta
belevetetni, hogy elismerjük a *pragmatica sanctio*ban
vállalt kötelezettségeinket, teljesítjük is őket, de csak
akkor, ha nálunk már helyreállott a nyugalom. Kos-
suth még így is a leghevesebb gyanúsítások keresztü-
zébe került nemcsak Madarászék, hanem a mérsékel-
tebbek részéről is. Ez készítette arra, hogy a válaszfel-
iratot nagynehezen megszavazó ülés jegyzőkönyvébe,
további kikötéseket vétetett fel. Nevezetesen azt, hogy
az olasz tartományoknak minél korlátlanabb, szabad-
elvű kormányzatot kell kapniok. Ez pedig Batthyány
és Széchenyi hívei szerint, lényegében a lombard-ve-
lencei királyság elvesztését jelenti Ausztria számára.
Ezek, sőt hír szerint Deák is csodálkozva kérdeztet-
ték, miért fáj a mi fejünk a szárd királyért és a pie-
montiakért? A tulzó liberalisták azonban egyfelől azt
hangoztatták, hogy evvel az állásfoglalással tartoztunk
a világszabadság eszméjének, másfelől meg módfelelőtt
örvendeztek, hogy e nemes kiállás mellett, jól kiját-
szottuk Bécsset is.

— És... és Pista bátyám? — kérdeztem.

— Én? Én nem számítok öcsém. Engem mahol-
nap fölakasztanak a főellenzékiek, mert: gondolko-
zom. De nektek megmondom: hiba volt a törvényben
fennálló segélynyújtás kötelezettségének ilyen körmön-
font, közvetett megtagadása, bármily sok és nyomós
érv szólott egyébiránt mellette. Mert hiszen érvnek
érv az, hogy magunk is bajban vagyunk s itthon sincs
elégg katonánk. De szerintem a megadás esetén, ki-

rályi támogatással, négyszázezer embert is talpraállíthattunk volna hetek alatt. Jutott is volna, maradt is volna. Meg azután a becsületes ember akkor is becsületes kell hogy maradjon, ha vele szemben turpiskodó felek állanak. Az után azonban, ami történt, én a magyar mondom ezt: érthető ha a koronás fő irántunk való bizalma a semmire szállott alá s Batthyány erkölcsi hitele teljesen megingott.

— De hát ezt Kossuth nem látta? — kérdezte Esterházy.

— Talán látta, talán nem. A népszabadság hőse s a világsolidaritás rajongója mindenestre legyőzte benne a magyar államférfit. A bekövetkezett tény egyébiránt a király háta mögött sugdolódzó, udvari ármánykodóknak malmára hajtotta a vizet, akik most már mint egyetlen mentőlehetőségre, hivatkozhattak a nemzetiségi lázadások kihasználására. Most már egyik kő gördítette a másikat. A lázadás tüzét fujtatni kezdték, nekünk nem volt pénzünk, katonánk s Kossuth hatalmas, július tizenegyedik beszédének eredményét: a kétszázezer katona és a negyvenkét millió forint megajánlását, egyszerűen nem szentesítette a király. Így forma szerint már a szentesítetlen toborzással letértünk az alkotmányosság útjáról. Batthyány meg a nádor azonban még mindig nem adta fel a reményt, hogy megszerzik a szentesítést. Csakhogy nyomban követte ezeket a bajokat a pénzhiány miatt elkerülhetetlenné vált, de megint szentesítés nélkül végrehajtásra került, magyar bankjegy-kibocsátó határozat. Ez ellen már nyíltan tiltakozott a Pillersdorf-kormány helyére lépő s hozzánk sokkal el-

lenségesebb, osztrák Wessenberg-minisztérium, mire — hiszen egyik kő löki a másikat — Kossuth kénytelen volt az új osztrák bankjegyeknek Magyarországon való elfogadását betiltani. Belekényszerültünk hát a sorozatos törvényszegésekbe s most már nincs megállás. Kolowraték keze szabad s a markukba röhögve jöhet most már ránk horvát, rác, oláh, tót, osztrák. A horvát már itt is van!

— Szegény Széchenyi! — sóhajtottam föl.

— Igen, most már értem — hajtotta le a fejét az örnagyom is. — Széchenyi lelkiismerete nem bírhatott ki ennyit. A gyöngé magyar fazék csakugyan egyszerre koccan össze minden más fazékkal.

— De hát nincs már államférfi Magyarországon? — nyögtem fel, gyöngyöző homlokkal.

— Államférfi csak egy van — suttogta rekedten Bocsor — Batthyány Lajos. Kossuth százszor tehetőségesebb, de még nem államférfi. Csak politikus.

— És Széchenyi?

Az öreg a fejét ingatta.

— Széchenyi: már nem az. Csak egy összerokadt látnok. De jön majd kor, amely megállapítja, hogy a nemzet lelkiismerete volt.

— Eszerint a forradalmi anarchia: feltartóztatlan?

— Nem. A nemzet javarésze most összefog. A külső veszedelem megállítja a forradalmi lejtőn. A lármázók és macskazenészek továbbrohannak még, ártanak is, de azok már nem a nemzet. A forradalom talán nem harapódzik hát tovább, de hogy ez az önvédelmi harc hogyan végződik, azt csak a Jóisten

tudja. Ne felejtjük el: a magyar fazék maga van. A többiek sokan. Ám akárhogy is lesz, egy bizonyos. A magyar nép: magyar nemzetté olvad össze a tűzben.

Odakint kaszások vonultak el az ablak alatt.

A gondolatunk erre visszatért a keserves jelenbe.

— Most mit tegyünk mi? — kérdeztük egyszerre a gazdával. — A parancs az volt, hogy Pápára vonuljunk. De közben más dolgok is történtek.

És kérdően néztünk Pápa eszére, a mindentudó Bocsorra.

— Én nem vagyok katona — suttogta. — De úgy vélem, hogy a Balatontól délre lesz elég erő. Somogy, Tolna, Baranya nemzetőrei és népfölkelése. Meg az a néhány sorhadi zászlóalj, amely a Drávától hátrál, hogy rövidebb vonalon, szilárdabb védelmet fejthessen ki. Azt ellenben nem tudjuk mi van a Balatontól s a Bakonytól északra. Talán legjobb volna a Marcal és a Bakony között fölállani, mert hátha arra is elvetődik Jellachich valamelyik oszlopa. És mindenestre lábra kell állítani a pápakörnyéki meg kemenesaljai népfölkelést is.

Igaza volt az öregnek.

Elköszöntünk tőle s horgadt fejjel mentünk vissza a táborba.

Tájékoztattuk a tiszteket, majd pedig a legénységet. Némán hallgatták a veszedelem hírét.

Csak a végén harsant föl a kiáltásuk:

— Eljen a magyar!

Éjszakára még járőröket küldöttünk ki a Sió felé.

Magam is elvágattam oda, a zászlóaljkürtössel.

A Sió mentén végig, népfölkelő kaszások tábor-tüzei égtek.

Hazafelé menet innét is, onnét is, félrevert harangok zúgását hozta a szél.

Másnap: hajnaltól késő délutánig masiroztunk.

Estére Veszprém mellett gyulladtak ki a tábor-tüzeink.

Veszprém halk volt, de riadt. Ugy hírlett hogy a volt drávai jobbszárnyunk Keszthely előtt áll.

Az előőrseinket mégis Nemesvámosig toltuk ki éjszakára.

Tizenhetedikén Városlődre vonultunk. Ujat ott se tudtak. Csak annyit, hogy a Württemberg-huszárok tisztjei Keszthelyen kijelentették: harc nélkül nem hátrálnak tovább.

Tizennyolcadikán este értünk Pápára.

A szolgálónk riadt szemmel nyitott ajtót.

— Hát a tekintetes asszony?

— Miért? Mi van vele?

— Nem teccett vele találkozni? 'szen a tekintetes úr után ment Baranyába.

— Uristen! Most mi lesz vele? És a fiam?

— Az az öreg tekintetes asszonnyal van Kisbéren. Ihol a levelük, akibe tudatják, hogy a mi tekintetes asszonyunk az úr után hajtott.

Bizony az a levél csak ennyit mondott. Amennyit a szolgálónknak tudnia kellett.

Éjjél utánig feküdtem az ágyamban nyitott szemmel.

De amikor elnyomott az álom, az aggodalmammal az sem birt. Álmomban is tovább gyötrődtem a feleségemért.

Pedig nem is tudtam, hogy Jellachich Grammont-dandára azon az éjszakán masírozott át Városlődön Veszprém felé s immár nemcsak a mérföldek választottak el a páromtól, hanem az ellenség is.

XII.

Az a két hét, amely ezután következett: hányatott életemnek talán legzaklatottabb két hete volt.

A hazaérkezésünkre virradó kedden délre, megtudtuk, hogy Jellachich egyik oszlopa Keszthelyről, Tapolcán és Vázsonyon át előnyomulva, elvágott bennünket Veszprémtől s így a feleségemtől is.

A megalázottság, a tehetetlen düh s a párom őrijítő féltése kilódított addigi higgadtságomból s alig tudtam az eszemet csak percekre is összeszedni.

Hej, pedig de szükség lett volna rá!

Az egész város tele volt rémülettel.

Az emberek egyrésze Győrnek futott, a másik Sopronnak. A boltosok fele bezárta üzletét s menekülésre készen várta a szállongó hírek legrosszabbját. Más része elásta az értékeit és naphosszat tipródott, meg a szomszédjait vadította. A falvak nem hoztak be semmit a piacokra, tehát órák alatt elképesztő drágaság keletkezett. Igaz, ebben része volt annak is, hogy az osztrák lapok, a Wessenberg-kormány pénzügyi tiltakozásáról írva, törvénytelennek, tehát értéktelennek minősítették a Kossuth-bankókat; meg annak is, hogy

Kossuth megtiltotta az osztrák bankjegyek elfogadását. Ezek után nem csoda, ha bolondító bizonytalanság remegtette az embereket.

Azután hát: nem tudtuk, merrefelé vonul Jellachich?

Az bizonyos volt, hogy nem egy oszlopban nyomul Buda ellen. Ez katonai képtelenség lett volna. A Balaton déli partja mentén akkor még nem volt összefüggő út. Éppen ezért ha már egyik oszlopa a Bakony közé-pét átszelő grác—budai úton haladt, katonai szempontból az volt a legészszerűbb feltevés, hogy a Légrád felől előretörő horvát zömnnek ez a jobboldali oszlopa. Ez esetben ugyanis, legalább a Balaton hosszában, jobboldalt megtámadhatatlanul folytathatja útját. Ám ebben az esetben feltétlenül számolnunk kellett avval, hogy — legalább is mellékerőkkel — Tapolcának, Devecsernek, Pápának s Kishérnek kerül, mert nem teheti ki a grác—budai úton haladó — feltevésünk szerint jobboldali — oszlopát annak, hogy egy a Bakonyról alázúduló oldaltámadás közvetlenül a Balatonba szorítsa bele. Az a lehetőség, hogy ez a had a baloszlopát alkossa, főereje pedig a Balaton úttalan déli partján nyomuljon előre: eszünkbe se jutott, mert katonai szempontból ostobaság volt. Hiszen evvel olyan természeti akadályt iktatott oszlopai közé — magát a Balatont — hogy egyenesen felkínálta az így egymástól elvágott erőit a külön-külön való megveretésre.

Kétségtelennek tartottuk tehát, hogy Pápától délnyugatra is feltétlenül szembekerülünk kisebb vagy nagyobb horvát erőkkal.

Pápára érkezésünk napján, a Kosztolányi Móric

alezredes alatt, éppen pápai központtal megalakult dunántúli mozgó nemzetőrség részei csakugyan felvonultak már Sümeg és Zalabér vonalába, hogy elrekszék a Balatontól északra eső terület útvonalait. Mivel ez az erő azonban úgyszólván teljesen hevenyészett, kiképzetlen, alig fölszerelt és számra is nagyon gyöngye osztályokból állott, a pápavidéki álló-nemzetőrségnek, sőt a népfölkelésnek is meg kellett erősítenie ezt a vonalat.

Ugyanakkor jött híre annak is, hogy Németpolány körül lázongás jelei mutatkoznak, a nép nem engedelmeskedik a kormány rendeleteinek s bármely percben fosztogatásokra vetemedhetik.

Ilyen körülmények között szó sem lehetett arról, hogy a hazaérkezett nemzetőrséget végkép elbocsássák.

Csak éppen azokat szabadságothattuk, akiknek hazabocsátását élet-halálkérdések követelték. Meg a legöregebb kaszásokat.

A többieket azonban, a legszükségesebb kiegészítések után, századonként nyomban Sümeg felé irányítottuk. Arkauer főhadnagy százada pedig Polányba ment karhatalomnak.

Akkor már nem volt se zúgolódás, se húzódozás. Ment mindenki, akire csak rámutattak. Csupán bennem akart háromfelé szakadni a világ. A kötelesség Sümeg felé húzott, az apai vágy és gond Kisbérre, a 'férj emésztő' nyugtalansága pedig a közénk ékelődött báni hadseregen át, Déldunántúlnak valamelyik országútfára, amelyen a párom jöhetett.

Roskasztóan sok dolgom között újra meg újra elkapott az az eszelős gondolat, hogy most le kell ráz-

nom mindent: munkát, fegyvert, katonaruhát, kötelességet s ha gyalog, hát gyalog, de indulnom, futnom, rohannom kell a Bakonyon, ellenségen, Balatonon át, mert valahol jajgatva hív a szegény, gyöngé asszonyom. A párom. A szerelmesem. A kisfiam édesanyja.

Ha lettek volna magányos éjszakáim, amikor senki se lát, bizony talán el is sírtam volna magam kínomban, dühömben és tehetetlenségemben.

Csakhogya az alatt a két hét alatt nem igen volt olyan éjszakám, amelyet ágyban, párnák között, vagy csak magamra maradván is töltöttem volna.

Pápan, Devecseren, Ukkon, Sümegen, Dákán, egyszer a csillagos ég alatt tábortüzeknél, máskor szénakazalban, ismét máskor kastélyban, majd meg valamelyik egykori jobbágyporta tornácának szalmadikóján, de legtöbbször szekéren vagy lóháton loptunk néhány órát a pihenésre.

Lassanként valami kábulat vett rajtam erőt. S ez az egész zaklatott élet úgy tűnt, mintha félálomban lennék s körülöttem keringene az egész világ, puskás nemzetőreivel, subás-gubás kaszásaival, Kosztolányival, Esterházyval, Győrökkel, Hayduval, a sümegi várhegygyel s a pápai Öregtemplommal és közben jelentések, kimutatások, bakancskészletek, köpenygarmadák meg lőszertárolók között tántorognék.

Ma is csodálom, hogy az emberek még embernek néztek s megbíztak a munkámban. S érthetetlen előtttem, hogy nem vették észre rajtam: mennyire másutt jár a lelkem.

Ha nem éltem volna ebben a szüntelen bódulat-

ban,
hajsz

S

akart

Ukko

erősít

paran

István

tartal

U

táblal

száso

bank

elmeg

kiugt

tozta

gény

kocsi

vele

4

már

dent.

közel

utca

A kö

fűt,

tolla

Ezt

előtt

benr

ban, talán megbomlott volna az eszem e féltésben, hajszołtságban s a gazdátlan hírek zűrzavarában.

Sümegeu úgy tudták, hogy Teleki vezérőrnagy át akart pártolui Jellachich fekete-sárga zászlói alá. Ukkon viszont tévesnek mondották e hírt, de azt meg-erősítették, hogy Teleki gróf lemondott a hadsereg-parancsnokságról. Ennek oka azonban az, hogy maga István főherceg nádor állott a sereg élére. Teleki a tartalékhad vezetését vette át.

Ugyanitt hallottuk egy nagypipájú — nyilván táblabíróból lett — nemzetőr századostól, a zalai kaszások egyik tisztjétől, hogy Kossuth új, ötforintos bankókat bocsátott ki és hogy Széchenyi a döblingi elmeügyintézetbe való szállítás során, Esztergomnál kiugrott a kocsiból, belerohant a Dunába s azt ordította: — Hajósok, hol vagytok? Itt vagyok! — A szegény elmeháborodottat alig tudták visszaerőltetni a kocsiba orvosa és szolgálai, hogy továbbvágassanak vele Győr és Bécs felé.

A zalaiak egyébként úgy tudták, hogy Széchenyi már szeptember első napjaiban elveszettnek látott mindent. Úgy vélte, hogy ha a királyban meg is volna a közeledés szándéka, ennek vissza kell riadnia a pesti utca féktelen forradalmi és köztársasági hangulatától. A köztársaság-pártiak akkor már nemcsak vörös szegfűt, hanem a Kossuth-kalapjukon nagy, vörös struccotlat is hordtak.

Egy zalai hadnagy valami levelet is mutogatott. Ezt Deák egyik híve írta még a kormány lemondása előtt, szeptember tizedike táján, Egerszegre. Leírta benne, nyilván Deák elbeszélése nyomán, Széchenyi

első kitörését, amikor először vették észre összeomlását.

A levél szerint a boldogtalan gróf, egyik tanácskozásuk után, Deákhhoz lépett s feldúltan zihálta:

— Én a csillagokban olvasok! Vér, mindenütt vér! Testvér a testvért, népfaj a népfajt fogja mészárolni engesztelhetetlenül! Száguldó csapatok dúlnak szét mindent, amit építünk! Ó, az én füstbement életem! Az ég boltozatán lángbetűkkel vonul végig Kossuth neve!

Megrendülten olvastuk ezt a levelet.

S arra a kérdésre, hogy hát ha ministeriumunk nincs, ki vezeti most az országot, a zalaiak azt mondták, hogy a nádor mint királyképe, Batthyányt kérte meg az ügyek vitelével, amíg új kormány alakul.

Szörnyű volt, hogy a rossz hírek egytől-egyig valónak bizonyultak. Széchenyi megháborodása, a kormány lemondása, Urbán oláhlázító kiáltványa, további délvidéki helységek fölégetése, az újabb balázsfalvi gyűlés, mind, mind. Sőt még újabbak is. A pesti országgyűlés százsz képviselői bejelentették, hogy nem vesznek többé részt az üléseken. Távozásukat avval indokolták, hogy nem követhetik további útjain a magyar törvényhozást. Délnyugat, dél és kelet között bezárultak a láncszemek. És most már északon is fölszikkasztott a tüzes gyújtócsóva. Hurbán és Hodzsa lutheránus tót papok mintegy ötszáz főnyi cseh diák élén bejöttek Miavára s vagy egy hét óta bujtogatják már a határszéli megyéket. Mindezek után végül még a király is nyíltan ellenünk fordult. A „Közlöny“-ben ismertetett levele, szemére vetette a pesti országgyűlés-

nek,
horv
val,
önké
útjár

hábo
kat.
fölös
tiség
len l
csok
tottál
dés,
gattá
nem
esetr
műer

kusz
temb
Azok
tak –
egy –
A fra
Tele
vös s
Köze
vezet
gyalá
uralk

nek, hogy két hónap alatt sem tett még semmit a horvátokkal való békés megegyezés terén, viszont avval, hogy megengedte a sorhadi tiszteknek a magyar önkéntes seregbe való átlépését: letért a törvényesség útjáról.

— Üristen! Hát még Bécs vádol bennünket? — háborogtunk. — Hiszen jó, mi is követtünk el hibákat. A forradalmi tüzzel való gyerekes játék: valóban fölösleges volt és csak arra vezethetett, hogy a nemzetiségeink is vérszemet kapjanak tőle. De az a feneketlen lelkiismeretlenség, amellyel bécsi kezek a parancsok és titkos ellenparancsok sorozatával megbolondították sorkatonaságunkat, azután az a sötét mesterkedés, amellyel Jellachichot előbb letétették s perbe fogatták, majd végül mégis ráankszabadították: akarva nem akarva belekényszerített bennünket — mindenestre későbbi szentesítés reményében, tehát jóhiszeműen — a kétségtelen törvényszegések sorozatába.

Ám akárhogy is vizsgáltuk az őrrjítően összekuszálódott állapotokat, bizonyos volt, hogy a szeptemberi Európa is egészen más volt, mint a márciusi. Azok, akik akkor liberális világsolidaritásról álmodoztak — józanul-e vagy gyermeki hiszékenységből: mindig — most ugyancsak durva valóságra ébredhettek. A frankfurti nagynémet birodalmi gyűlésre kiküldött Teleki László gróf meg Szalay László, udvarias és hűvös szavakra s a legteljesebb visszautasításra találtak. Közeledő és megértést kereső tapogatózásunk csak arra vezetett, hogy e furcsa s a monarchián túlnyúló tárgyalásainkkal még súlyosabb gyanúba keveredtünk az uralkodó előtt. És szeptember végén ugyanígy jártunk

a liberális osztrák országgyűléssel is. Ez már nem is fogadta a magyar országgyűlés küldöttségét. Március-tól szeptember végéig idejutottak a néptestvériség és világszabadság délibábos reménységei. A szólamok, jelszavak elpuffogtak s az, ami utánuk maradt: legjobban esetben közömbös arc, rosszabb esetben gyanakvó szem, legtöbb helyen pedig a ránkemelt ököl volt.

Kísértetiesen magunkra maradtunk.

Akkoriban a lelkünk mélyéig fölháborított ez. Pedig magam, Bocsor után indulva, sohase hittem valami túlságosan abban, hogy az úgynévezett felvilágosodott Európa valaha is segítségünkre lesz. De a liberalisták minden aggodalmat elsöprő, rajongó hitéből mégis ragadt ránk itt-ott egy szemernyi. A márciusi Bécs tomboló ünnepe, a nagynémet liberalisták akkori, világtestvérséget zengő szólamai s Lamartine-nak a párisi magyarok küldöttségéhez intézett lelkes szavai meg éppen reménykedésre csábították még a legkétkedőbbeket is. Azóta azonban megfordultak a szelek.

Benkő százados, a zalai kaszások parancsnoka ki-düllesztette táblabíró-pocakját az ukki iskola előtt s így felelt dühös felhördülésemre:

— Csigavér, amice, csigavér! Mi azért tovább élünk. Egyébiránt ha afölött való töprengésedben, vajjon mi változott meg március óta Európában, nem találsz választ; akkor gondold a pénzre. A pénzre való gondolás mindig, minden rejtelemre megadja a választ.

— Hogy-hogy? — pillogtam. — Nem értem.

— Hát nédd e! Itt van a mi egyedülmaradá-

sunk kérdése. Azon gyötrödsz, vajjon mi történt tavasz óta? Hogy lehet az, hogy akkor egész Európa lelkesedett rajtunk és parolázott velünk, most meg savanyúan vagy dühösen mered ránk? Mivel nem látod nyitját, gondolj a pénzre. S akkor egyszerre nem rejtelem többé a rejtelem. Aszongya a pénz: tavaszon még mindenki tele volt jószándékkal s jókívánsággal. Azóta azonban a rajongó európai liberalisták rájöttek arra, hogy élni is kell. A zászlólobogtató kezek hozzáérttek a tulajdon zsebeikhez is. S egyszerre eszükbe jutott, hogy Ausztria bizony adósa valamennyiüknek. Mert annyi a külföldi adóssága, mint csillag az égen. No már most, ha Magyarország elszakad Ausztriától, vagy csak huzakodik is véle, akkor Ausztria nem tud törleszteni. Akkor az európai hitelezők leshetik a capitálisukat is, meg az interessüket is öt évig, tíz évig, vagy éppen soha napjáig. Érted-e mán, hadnagy öcsém? A lelkes liberalista világpolgár egyszeribe átvedlik pusztá hitelezővé s aszongya: — De a teremtsit, a pénzemet nem hagyom! Mit okvetetlenkedik az az izgága magyar! Hiszen így fuccsba megy a pénzem. No, majd adok én néki elszakadást, forradalmat, világszabadságot. Igaza van Ausztriának, ha nem engedi veszni a pénzét, azaz: az én pénzemet! Nyakára kell lépni annak az izgága magyarnak. — Hát látod, fiam, ez történt márciustól szeptemberig. A néptestvérség és világszabadság megszállottjai, visszavedlettek hitelezőkké.

Meghökkengett ennek a zsírosbajuszú, kövér táblabíró-századosnak ez az eredeti fejtegetése. Olyan nyugodt és patriarchális volt, akár az őszi szántás

rögdarabjai. Meg is kérdeztem tőle, hogy tud ilyen nyugalmasan gondolkozni rettentő állapotunkról.

— Miért? — kérdezte a dohányos köstökbe mérítve pipáját. — Valahogy csak lesz ezután is! Azért, hogy megint belevertük a fejünket az európai idegenségbe? Úgy köll nekünk! Miért nem tudjuk egyszer s mindenkorra megjegyezni, hogy mink mások vagyunk, mint emezek? Hogy nincs közöttük rokonunk. Hogy magunk vagyunk s mindig is magunkban leszünk. Ha ezt észben tartjuk, akkor majd más-kor úgy igazítjuk a dolgunkat, hogy meg ne csalatkozhasunk.

— Jó, jó — türelmetlenkedtem — de most, ebből az állapotunkból ki vezet ki?

Megszívta a pipáját s csodálkozva meredt rám:

— Kicsoda? Hát majd Kossuth! Ne félj, az tudja, hogyan vágjuk ki magunkat ebből a szorítóból. Mert most bátorság köll. Valahova hát majd csak ki-érünk. És amikor majd megint az öregészre lesz szükség, akkor gyüvünk mi, zalaiak.

— Hogy érti ezt, bátyám?

— Hát a kehidai öregész. Deák.

Sóhajtottam.

Indulnom kellett. Elbúcsúztam, tisztelegtem s nyeregbeszállottam.

Még aznap éjjel Dákáig kellett jutnom, hogy Jánosházára irányítsam Kosztolányi alezredes ott álló két századát.

Késő éjjel, zuhógó esőben értem Dákára. A falu tömve volt a mozgó nemzetőrség embereivel. Se paj-

tákban, se padlásokon nem volt egy tenyérnyi hely, ahol emberek ne horkoltak volna.

Már-már azon tűnődtem, ne menjek-e át Kéttornyúlakra, amikor imbolygó fényű kocsilámpás tűnt föl a falu végén. Lassan léptettünk feléje fáradt lovainkon a zászlóaljkürtössel. Gondoltam: ha idevaló ez az éjjeli utas, talán tud valami zugot, ahova beállíthatjuk lovainkat s leheveredhetünk magunk is.

Éppen a kastélykert kapujában találkoztunk, Ahogy a fény ránkvetődött, megszólalt egy hang:

— Jóestét, vitéz urak! Remélem az én szállásomon még akad egy hely magamnak.

— Akkor szerencséje lesz az úrnak — dörmögtem — mert nekünk ugyan nincs.

— Ó! Hát ha megvárják, amíg benézek s ott volna még hely, szívesen megosztom önökkel.

Az eső ömlött.

Utána lovagoltunk, be a kastélyba. A kastélykertben még vagy tíz percig tekeregtünk, amíg végül megállott a batár a kertészház előtt.

Az ismeretlen utas bekiáltott:

— Hé, Vendel bácsi! Üres-e a szobám, megakad-e hely két vendéglő számára?

Vénséges vén kertész csoszogott végig a tornáccon a lámpájával.

Szerencsénk volt. A kertészházig nem jutottak a kvartélycsinálók. Sőt a kertész két csacsija mellett még a lovainknak is jutott hely.

Öt perc mulva szálláson voltunk.

Szíves fiatalember volt a házigazdánk. A dáakai Batthyány-uradalom titkára. Valami Pál nevezetű.

Éppen most érkezett meg Győrből. Annak itt a ker-
tészházban volt a szobája.

Még vacsorát is kerített: hideg sült húst, kenye-
ret meg bort.

— Persze, ez csak olyan madárlátta étel — ne-
vetett — az útiélelmem maradéka, de talán nem
vetik meg!

Maga is, mi is nekiláttunk a kürtösömmel.

Elevenszemű, készséges fiatalember volt. Az
egyik lábára bicegett. Sajnálkozott is, hogy emiatt
nem lehet katona.

A kürtösnek a benyílóba behozatott szalmadikón
adott fekvőhelyet, engem meg mindenáron a saját
ágyába akart befektetni. Hogy ő majd a pamlagon
alszik. S ha az ágya nem lett volna jóval rövidebb,
mint én, erővel rámtukmálja.

Mivel azonban az ágyat nem lehetett meghosz-
szabbítani, a pamlagot ellenben igen, s így belátta,
hogy jobban fekszem az egyik karosszékkal meg-
hosszabbított pamlagon, hát engedett.

Amikor lefeküdtünk s elfújta a gyertyát, meg-
szólalt:

— Szabad egy őszinte kérdést?

— Tessék, titkár úr!

— Mi a hadnagy úr véleménye az én gazdámról?
Jó magyarnak tartja-e, vagy árulónak?

— Bocsásson meg: furcsa kérdés! Meggyőződé-
sem, hogy Batthyány Lajos gróf a legnemesebb ma-
gyar lelkek egyike.

— Köszönöm — sóhajtott a titkár. — Vajha

mindenki így gondolkoznék felőle! Mert, sajnos, egyre többen kételkednek benne.

— Ez a forradalmak közös tünete. Mindenki árulást és árulót szimatol.

— Úgy van. Madarászék és lapjaik mást sem tesznek. S jöhet óra s támadhatnak látszatok, amelyekben úgy áll majd a gróf úr, mintha valóban áruló volna. De kérem, nagyon kérem önt, hirdesse majd a táborban, hogy Batthyány Lajos gróf makulátlan, hű és tiszta! Hirdesse ezt kérem, hiszen olyan kevés hívünk van!

Ez a könyörgő hang egyszerre elrebbentette szeméről az álmot. Felkönyökölttem s feléje meredtem a sötétben.

— Szóljon világosabban, az Istenért! Mi történik?

Hosszú küzködés után szólalt meg az ifjú:

— Hadnagy úr! Nem tudom mi van velem. Lehet, hogy örültség ha beszélek, hiszen nem tudom kicsoda ön, de megfulladok, ha most magamba fojtom. Bátyám! A kezét!

Odatopogott hozzám, megszorította a kezem s a pamlag szélére ülve beszélni kezdett:

— Mondom: lehet, hogy örültség, amikor elmondok egyet-mást. Hiszen még a gróf úr sem tud ezekről. De valakinek, valakinek el kell mondanom. Fiatal vagyok, árva és nyomorék jobbágyfiú. A gróf úr neveltetett. És szívesen meghalnék érte, elmondhatatlan hálámban. Uram, nem bírom, nem bírom, hogy árulónak tartsák őt! Esküszöm önnek: ő a leg-hívebb magyar! És lehet, lehet majd, hogy amiatt,

ami most kezdődik, hetekre vagy hónapokra az áru-
lás förtelmes látszatába esik. A kezét, uram, mégegy-
szer a kezét, hogy beszélhessek, hogy hallgasson
amíg hallgatnunk kell, de legyen majd bátor szózó-
lója a leghívebb magyarnak a vádak fekete hónapjai-
ban.

Megrendülten szorítottam meg reszkető kezét új-
ból:

— Titkár úr, öcsém, vegye úgy, hogy itt most két
testvér, két gyötrődő magyar fogott kezét az éjszaká-
ban. Beszélj, testvér!

— Köszönöm. Ó, milyen jó ez a szó: testvér!

És lázasan, remegve zihált belőle a suttogó szó:

— Ez a nemzet nem tudja, milyen szörnyen
egyedül van. Megrészegedett márciusban s erősnek,
hatalmasnak képzei magát. Az imént nem mondot-
tam igazat. Nem Győrből jövök. Bécsből. De érinté-
nem kellett központi uradalmunkat, Ikervárt. És
sietek Pestre. A gróf úrhoz. Már hónapok óta nem a
dákai uradalom ügyeivel foglalkozom. Egyik bécsi
embere vagyok a gróf úrnak. Embere, akarata és hű-
séges árnyéka. A nevem se az, akinek az előbb mon-
dottam magam. De az nem fontos. Mindenütt más
nevem van. Ha tudná, ha tudnád, testvér, mit élünk
át hónapok óta! Amióta rájöttünk, hogy a király csak
báb. És gyöngelméjű. Minden szavát és szándékát
keresztülhúzza a camarilla. Amelynek ura, paran-
csolója Schwarzenberg Félix herceg. Ez a halovány
szörnyeteg. Kolowratnak, Hartignak is ő parancsol.
Neki meg, úgy sejtjük, Zsófia főhercegasszony, a
trónörökös anyja. A főhercegasszony pedig vakon kö-

veti Schwarzenberget. Félti a birodalmat. A fia örökségét. S úgy mondják gyűlöli Batthyány gróf urat. Ezért dolgozik a camarilla, meg titkos szervezetük a cabinet noir. Nekem hónapok óta a cabinet noir-t kell szemmeltartanom. Ocsmány munka. Spiclikkel s ügynökökkel kell cimborálnom. Néha úgy érzem, mintha nyálas, rothadó posványban járnék. Mindegy. A gazdámról van szó. Tudnunk kell mit főznek a camarillában.

Szünetet tartott.

— Fázom — mondotta. — Bocsánat. Magamra veszem a hálókabátomat.

S azután, hogy megint visszaült, nyugodtan folytatta:

— Az egész lelketlen játék, amely ellenünk folyik, onnét ered. Ezek vették észre a nemzetiségek követelődésében jelentkező erőket. Ezek fújtak új és új szeleket a vitorláikba. És Madarászék vak, forradalmi radikalizmusa megfizethetetlen segítségük nekik. Ők az argumentum a camarilla kezében. Értesztéstvérem?

— Értelek.

— De most megriadt a camarilla. A császári zászlók alatt betört Jellachich-csal szembe, hajmeresztő ellenfelet állított Magyarország. Nagyobbat, mint a magyar haderő. István főherceget, a nádort. Helytartói jogától ugyan megfoszthatták, de főhercegnek főherceg maradt. Elvállalta a magyar haderő parancsnokságát. Erre nem számított Schwarzenberg. Hogy Habsburg-sarj álljon szembe a habsburgi zászlók alatt masírozó bánnal. Hiszen az első ágyúgolyó,

amely feléje száll, széttépheti a birodalmat. A vérig-sértett magyarság detronizálhatja Ferdinándot s István főherceg fejére teheti Szent István koronáját. Akkor pedig Zsófia fiára csak Ausztria koronája szállana. A camarilla látja, hogy zsákutcába osont, Most már visszaszívónának mindent. A bánt is, Strati-mirovichot is, Suplikacot is, Puchner szebeni hadtest-parancsnokot is és Urbant is. Most egyszerre jó lesz megint, az én százszor lejáratott gazdám. Mindent vissza akarnak gördíteni. Királyi biztost küldenek ki Magyarországra. Olyan katonát kerestek, akit a magyarok is becsülnek s aki királyi szóval mindenkinek parancsol. Jellachichnak és a mellék-Jellachichoknak is, meg a magyar csapatoknak is. Elnapoltatják vele az országgyűlést meg a horvát sabort s feloszlattatják vele a karlócai szerb, a szebeni szász és a balázsfalvi oláh nemzetgyűléseket. S a katonai rendteremtés után, újból összehívadják az országgyűlést.

— Értem. De mi a kezesség arra, hogy e rendteremtés után visszatér a márciusi alkotmány?

— Igen, ez az egyetlen kérdés, testvér. Most ugyan erre is hajlandók. Mert látják, hogy békés és elégedett Magyarország nélkül: nincs Habsburg-birodalom. A forradalomba lökött Magyarországot szét-tépnék a nemzetiségek s utána ugyanez a sors érne Ausztriát is. A jelszó hát: állj és vissza! Vissza katonai diktatúrával a nyugalomhoz s azután: a közös ügyek rendezésének fundamentumára felépülő márciusi alkotmányhoz. A jövőbe, sajnos, nem látunk, de tegnapelőtt így gondolkozott a megrémült camarilla.

— Dehát mit tehet ebben Batthyány Lajos gróf?
Lemondott kormányfő!

— Mit tehet? Annak a katonának, akit kiküldenek királyi biztосként, csak egy esetben lehet törvényes hitele és hatalma előttünk, magyarok előtt.

— És ez?

— Ha nem pusztán és nyersen a császár tábornoka. Hanem a magyar király teljes hatalmú helytartója.

— Hiszen István nádor is az volt. Miért fosztották meg helytartói jogaitól?

— Örűlség volt, de ezt csak most látják.

— Akkor miért nem bízzák meg újból őt?

— Mert éppen olyan ostobán lejáratták a bán előtt s a fiókbánok előtt, akárcsak Batthyányt. Elhasznált kártya.

— De hiszen Batthyány is az!

— Csakhogy Batthyány kezében van egy olyan láthatatlan hatalom, ami senkinek a kezében nincs meg ezen a földön.

— Hatalom? — ámuldoztam.

— Az. A törvényesség pecsétje. Az ő ellenjegyzése nélkül nem adhat ki törvényes rendelkezéseket a király. Az ő aláírása nélkül nem lehet se új miniszterelnököt, se királyi biztost, se senkit törvényesen kinevezni. Enélkül minden királyi tett: törvénytelen cselekedet Magyarországon. S ma evvel a láthatatlan hatalommal fordíthatja meg Magyarország sorsát az én gazdám. Mert az ő hozzájárulása nélkül csak a császár tábornoka lenne az a katona. E katona parancsszavával csak törvénytelen ürbe

kiáltana a királyi szó. És a magyar nemzet az egész világ előtt tisztán fordulhatna vele szembe s rohanhatna a birodalom, de a maga végzetébe is. Batthyány hozzájárulásával viszont törvényes személlyé, magyar királyi biztossá válik az a katona. Akkor pedig, a megkötyagosodott forradalomrajongókon kívül, minden becsületes magyar engedelmeskedik neki, ez visszadugathat minden kardot a hüvelyébe, rendet teremthet s a rend és nyugalom alapjára felépített márciusi alkotmány megmentheti Magyarországot, de megmenti egyúttal a Habsburg-birodalmat is. A tét tehát így áll Schwarzenbergék előtt: Batthyányval a birodalom fennállása — Batthyány nélkül annak széthullása. Vagy még rövidebben: Batthyányval az élet — Batthyány nélkül a halál. S nem adok hozzá két napot: tűvé teszik érte az országot, azért az aláírásáért. Ezt a hírt akarom eljuttatni hozzá.

Ez a suttogó, ziháló hang vakító világosságot hasított a sötét éjszakába.

— És Batthyány aláírja azt a megbízó levelet? — kérdeztem lélekzet után kapkodva.

— Alá. Hiszen a tét a mi számunkra is: élet vagy halál. Ha a gazdám megtagadja az ellenjegyzést, akkor az a katona csak katona s fellépésére csupán egy válasz lehet: a kard. Ezesetben pedig Magyarország szabad préda minden ellenségünk számára. Négy világtájra nem hadakozhatunk sikerrel s ha elnyomnak: az eredmény nem vitás. Vagy darabokra szakad Magyarország és vele omlik a birodalom is, vagy felülkerekedik Ausztria, de akkor már csak a legkegyetlenebb zsarnoksággal tarthatja egybe a birodalom ke-

*

reteit. Olyan zsarnoksággal, amilyen még nem volt. Ám abban együtt hordja majd a láncot velünk a horvát, a rác, az oláh, a szász és a tót is. A magyar tét tehát: Batthyányval az ország területi épsége, a rend, nyugalom s előbb-utóbb a szabadság alkotmánya — Batthyány nélkül a törvénytelenység, a teljes forradalom, a reménytelen önvédelmi harc s vagy Magyarországnak széthullása, vagy a legkegyetlenebb zsarnokság alatt való láncsörgetés.

— Értem, testvér! Igen, nem kételkedem: Batthyány aláírja azt a megbízólevelet. De vajjon van-e olyan katonája a királynak, akit legalább némi bizalommal fogadhat a nemzet? Akiből kilátszik az irántunk való szeretet, becsülés, vagy csak megértő szándék is, a feketesárga színek mögül.

— Van. Meg is találták. S alkalmasint vállalja is.

— Ki az? — tápáskodtam föl.

— Lamberg Ferenc gróf, pozsonyi hadtestparancsnok.

— Lamberg... Lamberg — tűnődtem. — Hol is hallottam én ezt a nevet.

— Bizonyára még akkor, amikor magyarvonatkozású történelmi munkái és a magyar hadsereg kérdésében kifejtett elmélkedései elismerésül, a Magyar Tudományos Akadémia tagságára ajánlották. Egyébiránt fejezmegyei birtokos s kiterjedt magyar rokonsága van. Nem tudom, ki vetette föl a nevét most a bécsi Burghban, de ügylátszik, szerencsés választás.

Hosszan hallgattunk.

— Adja Isten, hogy végre világosság támadjon minden fejben — sóhajtottam — és vége szakadjon a

szerencsétlen királyi szószegések, a nemzetiségi bujtoztatások, meg a forradalmi vakság anarchiájának. Csak egyet nem értek. Miért kell attól tartanunk, hogy Batthyány Lajos grófot hazaárulónak bélyegezzék?

— Miért? Istenem. Azért, mert az országgyűlést elnapoló Lamberg fellépésében, első pillanatban úgyszólván mindenki, a vöröstollasok pedig nyilván végig: a nemzet ellen törő bécsi zsarnokság eszközét látják majd. S látszatra az is marad mindaddig, amíg a közös ügyek rendezése után teljesen helyreállhat az új alkotmányosság. Addig Lamberg a tájékozatlan néptömegek szemében a reakciót képviseli. Magyar honos, ennél fogva: árulónak vélik. És ennek az áruló színébe kerülő embernek, már első megjelenésekor fel kell mutatnia megbízólevelét. Azon a megbízólevelén pedig ott lesz Batthyány Lajos gróf aláírása. Az ő kezevonása teszi törvényessé Lamberg megbízatását. Nyilvánvaló tehát, hogy az én szegény gazdám is egyazon megítélés alá esik majd vele. Akkor, igen, akkor lesz szükségünk hű és jó magyarokra, akik mellettünk állnak e kálváriás úton.

Megszorítottam a kezét. Erővel, férfiúi módon.

Megindultan hálálkodott és visszavackolódott az ágyába.

Ha nem lettem volna olyan fáradt, bizonyosan soká nem hagyott volna aludni ez a rejtelmes, éjjeli gyónás. S különös volt, hogy ezeknek a heteknek zúgó kábulatában, arra a kis időre, nem is éreztem a világ rémületes keringését. Tisztán és élesen láttam a dolgokat. S a legtisztábban Batthyány Lajos gróf

emb
nag
vias
gött
dalo
gyetl
torla
Kislá
iszor
már
harc
de h
elvés
rá.
moc
mag
csak
elme
dán
hűtl
len
Tud
reng
alati
Még
tette

káb
együ

emberfeletti küzdelmét. Ez a tarfejű, óriáshomlokú, nagyszakállú magyar, hónapok óta két sárkánnyal viaskodott egyszerre és szakadatlanul. A király mögött ármánykodó feketesárga maffiával, meg a forradalom nemzetfaló monstrumával. A fia trónjáért kegyetlenül küzdő, császári főhercegasszonnyal, meg a torlaszokra unszoló, harsánykiáltású Pirossapkás Kislánnyal. Széchenyi már beletévelyedett ebbe az iszonyatos birkózásba, Deák kiállott belőle, Kossuthot már ragadta magával a vöröstarajú démon. Batthyány harcolt még. Egyik oldal gyűlöletet sziszegett feléje, de belekapaszkodott, mert látta, hogy nélküle minden elvész; a másik oldal gyanúsítást és mocskot fröcskölt rá. És ő nem törődött a gyűlölettel, nem törölte le a mocskot, hanem küzdött emberfeletti erővel s olyan magárahagyottan, amilyen árva és magárahagyott csak a nemzete volt. Otthagyhatta volna ő is a harcot, elmehetett volna boldog családapának, füttyörésző gazdának, nagyúrnak Ikervárra vagy Dákára, de akkor hűtlenné kellett volna lennie ágrólszakadt, szerencsétlen nemzetéhez. Hős volt, lovag volt, égbolttartó titán. Tudta, hogy vagy megtartja vállán a világorkánban rengő magyar firmamentumot, vagy összeroskad alatta, de akkor e szörnyű omlás első áldozata ő lesz. Mégis vállalta sorsát, mert hűnek és bátorinak teremtette az Isten.

Mondom, erre a félórára elhagyott az a zakatoló kábulat, de utána nyomban fölzúgott körülöttem s együtt morajlott az odakint ömlő őszi esővel.

S ahogy legyűrte megkínzott értelmemet a fárad-

ság meg az álom, a feleségem hívó és kétségbeesett hangja sikongott benne vigasztalanul.

— — — — —

Amikor fölébredtem, üres volt a titokzatos ifjú ágya. De az asztalon szalonna, kenyér és pálinka illatozott. Meg egy papírlap hevert. Rajta csak ennyi:

Elnézést, nagyon sietős az utam! Ha jóra fordul minden, találkozunk az örömben. Ha nem: gondolj rám szánalommal, mint egy igaz ügy névtelen el-esettjére. Az idők mindenesetre beteltek s a következő hét eldönti mindnyájunk sorsát. Isten legyen velünk!

Hallgatást kér

az éjszakai testvér.

Eltettem az írást.

Míg a kürtös a lovainkat nyergelte, előkerítettem a vén kertészt. Megkérdeztem, át tudna-e adni egy köszönetmondó névkártyát éjjeli szállásadómnak.

— Nem ígérhetem, instállom — dünnögött az öreg. — Mer sohse tudom, mikor gyün s hová megy. De a parancs az, hogy bármikor gyün, készen várja a szobája. Azt se igen tudhassuk, kicsoda. Azelőtt sohse járt errefelé. Aszongyák, az ikervári uradalombul való. Szentgyörgykor láttam először. Azóta többször is. De hun szakállas, hun csupasz, hun meg bajcos. Isten tuggya igazába, hogy kicsoda. Csak az bizonyos, hogy az uraság embere. Oszt a csontnyelű botja az üsmertetője. De jó embör. Igaz szógája az úrnak.

Hm. A testvér csakugyan ügyel a járására. Akkor nem is bolygatom.

s kil

s eli

ben,

felé.

tam

hogy

Olya

kapt

mög

lödö

roha

dott

tájá

akko

elé

ott

tiku

Néhány huszast a vén ember markába nyomtam
s kilovagoltunk a kastélykert erdejéből.

Megkerestem az ébredező katonák parancsnokát
s eligazítottam Jánosházának.

A kürtösöm még fertályóráig falatozott a nyereg-
ben, a dáakai kastélyban kapott harapnivalójából.

Az eső elállott de az ég tovább borongott.

Ősz volt, szeptember vége.

Lépést s ügetést váltogatva igyekeztünk Pápa
felé.

Hanem az utolsó negyedmérföldnél már nem bir-
tam nyugtalanságommal. Az a kínzó káprázatom volt,
hogy Klári ott áll a lakásunk ajtajában és sirdogál.
Olyan tisztán láttam ezt a képet, hogy sarkantyúba
kaptam a lovat s vágóban száguldottam be a városba,
mögöttem a messze elmaradt trombitással.

A házunk előtt leugrottam a nyeregből, az ott
lődörgő Kalaba Jánosra bízta a paripámat s be-
rohantam a házba.

A fészek üres volt.

Az udvar túloldalán lakó szomszédok azt mon-
dották, hogy mióta elmentem, lélek se járt a házunk
táján a szolgálónkon kívül.

Kókadtan tántorogtam ki a lovamhoz.

Már nem láttam meg senkit. Fából voltam. Csak
akkor ocsúdtam föl bódultságomból, amikor a patika
elé értem s ott csödület állotta el az utamat.

Ácsorgó nép meg néhány mesterinas álldogált
ott s hallgatta Felényi Cyprián lelkes szavait. A pa-
tikusgéd az ajtó előtt állott fehér köpenyben, vörös-

strucctollas Kossuth-kalapban, patikus mérleggel a kezében és lelkendezve szónokolt:

— És tudjátok meg polgártársak, a legszörnyűbb árulást! István nádor a mult csütörtökön magához idézte Lelléről a lázadó Jellachichot, a Balatonon horgonyzó Kisfaludy-gőzös fedélzetére! Azt ígérte a nádor, hogy visszaparancsolja a szörnyeteget Horvátországba! A lator bán azonban nem mert fölmenni a hajóra! És fütyül a főherceg parancsára! De legalább azt hihettük, hogy a nádor velünk van s ezek után megütözik a horvátokkal! Hiszen átvette seregeink vezetését! De ehelyett mi történt? Bécsi üzenetre ottbagyott sereget, kardot, becsületet, visszaosont Budára, onnét meg Bécsbe! Áruló Áruló!

— Az! Áruló! — mordult föl a tömeg.

— De azért nincs veszve semmi, polgártársak — folytatta Felényi, a Kossuth Hírlapja egyik számát előrántva. — Hallgassátok meg, mit ír Kossuth Lajos! Ezt írja: „Jóslatot mondok hazámfiain, szegény elárult magyarok! Hét év óta sok jóslatot mondék és szinte borzadok, látván, hogy minden oly borzasztóan beteljesedett... Minden, de minden szavam teljesedett. Amit a birodalomról, amit a magyar aristocratiáról, amit Horvátországról jósolék, minden, de minden s az is teljesedésben van, amit a dinastiáról jósolék. Szinte megborzadok magamtól. Úgy vagyok, mintha nyitva volna szemem előtt a fatum könyve s hiába húnyom be előtte szemeimet, a világosság átkikáz lelkemen, mint villám a sötétségen. Hallgassátok meg hazámfiain! A mindenség ezen örök törvényeire támaszkodva esküszöm, hogy jóslatom telje-

sedni fog! És jóslatom ez: Jellachich beütéséből Magyarországba: Magyarország szabadsága fog következni! Szegény, hitszegően elárult magyar hazánk szent nevére kérlek, higgyetek a jóslatnak! Ha hisztek, teljesülni fog. A magyarnak most csak két teendője van. Egyik: fölállni tömegben a haza földjét megszállott ellenség agyonnyomására. A másik: emlékezni. Fegyverre tehát, aki férfiú! Az asszonyok pedig Veszprém és Fejérvár között ássanak egy irtózatossírt, melybe vagy a magyar nevet, magyar becsületet, a magyar nemzetet vagy ellenségeinket eltemessük; s melyen vagy a magyar név szégyenoszlopa állandó ily fölírással: Így bünteti Isten a gyávaságot; vagy állandó a szabadság örökzöld fája, melynek lombjai közül Isten szava szól! —

A tömeg fölmorajlott, a férfiak foga megcsikordult, a piacoló asszonyok kitégult szemmel meredtek a patikussegédre.

Az pedig tovább szónokolt:

— Most pedig tudjátok meg, polgártársaim, hogy bár a somogyi kaszás nemzetőrök hősileg küzdve szembeszállottak a horvátokkal előbb Marcali és Boronka, majd meg Szántód és Zamárdi között, a rengeteg áruló miatt tovább kellett hátrálniuk. A kegyetlen granicsárok és szerezsánok azóta egyesültek a lator bán veszprémi seregeivel és Fejérvár felé özönlének!

— Mária, József! — csapta össze a kezét egy sápitó asszony. — Hát akkor hun ássuk most azt a sírt? Akit a Kossuth mondott?

Az inasok elröhhentették magukat, az emberek meg asszonyok pedig megzavarodva néztek egymásra.

Felényi meghökkent egy pillanatra, majd legyintett s még lelkesebben folytatta:

— Ne a szavakon rágódjunk, polgártársak! Ha nem ragadjatok fegyvert a revolúcióért!

Egy gubás, bakonyi kanász közbeszólt:

— Hát az úr?

— Majd, majd én is — hebegett a patikusbojtár — csak még nem hagyhatom itt a patikát, mert a gazdám Győrben van! Tehát fel a harcra! Kossuth apánk már elindult Ceglédre és Kecskemétre! Az Alföld népe azóta bizonyosan lelkesülve van! Buda körül sáncokat ásnak! Főúri hölgyek és pór népek verejtékeznak egymás mellett! A revolúció védeni fogja magát. Fel hát a harcra. Védjétek meg a revolúciót!

Az inasok éljeneztek, egy vékonynyakú öreg magyar meg azt kérdezte:

— Könyörgöm, ha eccer a Reve Laci úgyis védi magát, oszt a horvátok meg Fejérvárt akarják elfoglalni, akkor mink mér a Reve Lacit védgyük? Inkább ahó lássunk, aszondom, hogy Fejérvárt, Pápát meg Magyarország többi földgyit védgyük meg!

— Úgy van! Ez az igazság! — zúgott a tömeg. — Megyünk is, csak az őszi szántáson legyünk túl! De a Reve Laci verekegyék magának!

— Úgy van! — mordultak föl most egymás után.

— Fődér, országér verekszünk! De üerte nem!

— Meg a szabaccságér is! De a Reve Laciér nem!

— Hírit se hallottuk eddig annak az úrnak!

— Úgy van! Semmi közünk vele! Se ümögünk, se gatyánk!

— De nem ám! Ott egye meg a fene, ahun van!

Felényi-Halbig tehetetlen kétségbeeséssel forgatta a szemeit az égre:

— De értsék meg... Örjítő félreértés! Hadd magyarázzam meg! Várjanak még!

Hanem a nép legyintett és oszladozni kezdett. Még arra se fordult vissza, amikor a patikussegéd nemes haraggal kiáltott utána:

— Ó, szerencsétlen nép! Hát vak vagy, hogy nem akarod megérteni, mi az a világfelszabadító revolúció? Ám jó! Mi azért mégis felszabadítunk sötétségedből! Tudjátok meg, hogy a világosság már terjed! Tudjátok meg, hogy Pesten már megalakult a világszabadság erős műhelyeként, az első szabadkőműves páholy is! Testvérpáholya a frankfurtinak! Ezt se értitek, ó balga polgártársak? Legalább a nevét tanuljátok meg! Íme a neve: Szabadkőműves páholy, Kossuthoz, a ragyogó világossághoz!

A nép eloszlott, az utolsó inasok is széledeztek.

Felényi-Halbig megsemmisülten fordult be a patikába.

A várbeli zászlóaljirodán Esterházy őrnagy tipródott türelmetlenül.

— C'est vous? — derült fel az arca, amikor meglátott. — Ön az? Végre! Hajnal óta fő a fejem. A győri kormánybiztos stafétája van itt. Kosztolányitól kérdezteti, meddig jutott Jellachich hada? Kosztolányi azonban Devecserben van, én az este jöttem

meg Cellből a vasi nemzetőrök kaszás-osztályától s így magunk sem tudunk semmit. Mit tanácsol?

— Először az a kérdés, őrnagy úr, mi van a vasiak előtt?

— Semmi. Jellachich ellátóvonala Csáktornyától húzódik Kanizsán, Keszthelyen, Tapolcán és Vázsonyon át Veszprémig. Ezeket a pontokat vöröslebernyeges szerezsánok őrzik. Horvát népfölkelők. De ettől északra, legalább is az estig, nem láttunk horvátot.

— Akkor nyilván a Bakonyon át vonuló sereg a bányai oszlopa. S ha ez így van és ellátóvonalának főpontjait csak gyöngye őrségek tartják, akkor ezeken rajtuk kell ütnünk s el kell vágnunk a bányai Horvátországtól.

— Vidosnak, a vasi alispánnak, egyszersmind nemzetőrparancsnoknak is ez a nézete. Sőt azt mondja, mihelyt talpon lesz az egész ereje, úgy négyöt nap múlva, akkor meg is indul. Akár kap rá parancsot a kormánytól, akár nem.

— S akkor, természetesen, a zalaiaknak is meg nekünk is bele kell vágnunk.

— Úgy van. Tehát?

— Arra kérem őrnagy urat, lépjen érintkezésbe a zalaiakkal is és hozzuk összhangba lépéseinket Vidosékkal. Addig pedig pontosan felderítjük a bakonyi helyzetet s a Veszprémtől keletre levő viszonyokat.

— De kit küldünk ki arrafelé?

Kiterítettem a térképet.

— Járőröket kell fölkeltenünk az Agártetőre, a Kabhegyre, meg a Papodra. Az igazat megvallva, cso-

dálkozom, hogy a százfelé rángatott Kosztolányi tisztjei, nem gondoltak már eddig is erre. Ezekről a pontokról mindenesetre belelátunk a Jellachich mögött levő útba, sőt a Papodról kitapogathatjuk Veszprémet is. Egy-egy erős tized vagy félszakasz, elegendő mindegyikhez. Persze, szekereken kellene szállítanunk őket, legalább is addig, amíg a szekerek elmehetnek. A járőrök azután maradjanak is ott álló őrsökként és jelentsenek szorgalmasan. Főlderítésük alapján utóbb rátörhetünk a horvát őrségekre s könnyen elvághatjuk a Drávától a bánt.

Esterházy bólintott.

— Végrehajtjuk.

Mivel Kosztolányi mozgó vagy rendes nemzetőrei fölött — mert volt vagy másfél század ezekből is még Pápán — nem rendelkezhattünk, csak a magunk nemrég hazatért s némi pihenőre bocsátott embereiből vehettünk. Ezekből is csak önként jelentkezőket, mert javarészüik a drávai táborozás ideje alatt elmaradt itthoni dolgait igyekezett pótolni.

A fáradhatatlan Haydu főhadnagy nyomban maga vállalkozott az agártetői csoport összeszedésére és vezetésére. A kabhegyi csoportot Czina Gusztáv, a nemzetőri buzgósága miatt tizedesből őrmesterré előléptetett bencésanár vállalta, de a legtávolabbra menő s Veszprém felderítésére is kiszemelt Papod-csoporthoz nem volt vezetők.

Magam vállaltam hát.

Hanem ehhez, a gyalogtizeden kívül, még négy-öt lovas nemzetőrre is szükségem lett volna, hogy ezekkel a Papodról továbbtapogatózva, közelebből is

szemügyre vehessem Veszprémet, Zircet, meg a veszprém—cuhavölgyi szorosutat.

— Istállóim minden lova rendelkezésére áll, barátom — mondotta Esterházy. — De hogy lovagolni jól tudó örvitézeink akadnak-e a zászlóaljban, az még kérdés.

— Lehet, hogy nem is kérdés, ha nem köztük keresünk lovasokat — szólalt meg a készülődő Czina Guszti. — Ha az a néhány szegény huszár, aki az este érkezett meg Olaszországból kipihente magát, talán vállalkozik ilyen kiküldetésre.

— Huszárok? Olaszországból? — meredtünk rá a bencés-örmesterre.

— Azok. Hét huszár érkezett az este Itáliából. Az ötödik számú Radetzky-regimentből. Úgy szöktek haza, a ráclázadás hírére. Huszonhatan indultak el, de Karintiában szétugrasztották őket. A többi tizenkilenc északnak vágott, ezek keletnek. Rongyosak, görhesek, de itt vannak. A Hodoska-vendéglőbe szállásoltatta őket Villax. Ott etetik s pihentetik szegényeket, lovastól. A város költségére.

A derék huszárok persze vállalkoztak. Elpusztíthatatlan természetük s jókedvük egyszerre föléledt az itthoni levegőtől meg a vállalkozás hallatára.

Hanem a lovaik olyan siralmas állapotban voltak, hogy mégis csak sor került a gróf paripáira.

Mialatt átjöttek a hat urodalmi lóért — mert egy huszárt itthonhagytunk a saját lovaik ápolására — elmondottam az őrnagyomnak Felényi-Halbig népgyűlését. Meg azt, amit a pápai Robespierre mondott. Hát azok bizony igazak voltak. A Jellachich-csal

való balatoni tárgyalás megghiúsulása is, István nádor hadseregearancsnoki lemondása is, az országból való távozása is. Minden. A győri kormánybiztos is hírt adott ezekről.

Csak azt nem említette, amit Esterházy már tudott. Hogy a magyar sereg új vezére: Móga János tábornok.

— Írt különben Vermes Illés, a képviselőnk is — dörmögte a gróf, tubákot szippantva a kezefejéről. — Azt írja, hogy Pesten zűrzavar és lőtásfutás van. Albertfalvától Óbudáig sáncokat épít a megriadt lakosság. Batthyány, a nádor és országgyűlés legutóbbi kérésére ugyan még viszi a kormányt, de ministerek nélkül s a hatalom már teljesen az országgyűlés, azaz hogy az ultraforradalmár Madarász-csoport kezébe ment át. Bizonyosra veszik különben, hogy a Batthyány által ajánlott új kormánylistát figyelemre sem méltatja a király. Sőt Pesten azt rebesgetik, hogy a bécsi Burg, Vay Miklós bárót igyekszik megnyerni kormányalakításra. Ha így történnék, írja Vermes, öt perc alatt megbuktatnák Vay-kormányát a képviselőház pártjai. De, mondja tovább, más hírek szerint Vay nem is vállalja a dolgot. Szóval: tótágast áll a világ, senki se látja többé végig az összekészálódott események szálait, s minden szem Kossuthra tapad. Ő a közvélemény világítótornya most. Agilitása sohse volt ilyen ezerkezü s elméje ily páratlanul rugalmas. Már csak az ő lángesze nyithat utat. Ezek Vermes szavai. Pedig Vermes nem volt feltétlen Kossuth-rajongó. Adja Isten, hogy igaza legyen!

Nekem az elmúlt éjszakai beszélgetés járt az

eszemben. És szinte hallottam az ismeretlen testvér zaklatott suttogását. Ugyan hol járhat már? Idejében ér-e a gazdájához? S lesz-e ideje még Batthyáynak, hogy megnyissa azt a másik utat? Vagy csakugyan eldörren-e az első ágyú, Jellachich hada meg a magyar tábor között, mielőtt Batthyány és Lamberg közbeléphetnének? Mert az első ágyúlövés után, főként ha azt Jellachich tüzérei sütik el, sokkal nehezebb lesz Batthyáynak elhitetni a nemzettel, hogy nem árulás az, amit aláírásával megerősített.

Igen, csak ezt az ágyúszót kell valahogy megelőzni. Vajjon érzik-e, tudják-e ezt mindazok, akik Lamberg küldetésében látják Magyarország épségének s vele a birodalom együttmaradásának utolsó mentődeszkáját?

A hat huszár megjött, lóra vetette magát, persze, csak úgy szőrére, mert a nyergeik csak a Hodoska-fogadóban kerülhettek föl a grófi lovakra s elindultunk. De a városon végig csak úgy lovagoltam, mint az álomkóros. Nem láttam semmit, mert az agyamban tovább dörömböltek a riasztó gondolatok.

Zúgott a fejem, fáradt voltam s új útra kellett mennem. Ostobaság volt, hogy gyötörtem magam. Hiszen én úgysem mozdíthattam meg az ország sorsában egy szalmaszálat sem. S ha mozdíthattam volna is: kinek adhattam igazat? Az utolsó percben megszépent Bécsnek s a rendíthetetlen Batthyáynak, avagy a prófétazengésű Kossuthnak? Igaz-e az az elmélet, amely éjjel oly csalhatatlannak tűnt, hogy a Lamberg-féle vállalkozás ugyan két emberre rásüti majd egy időre a hazaárulás bélyegét, de az ország megmene-

kül a háború dúlásától és a megcsonkíttatástól? S vajjon valóban igaz-e az, hogy az a másik út, a forradalom és harc útja pedig: feltétlenül az ország megcsonkításához, vagy új zsarnokság alá, szóval a bukásba vezet? Az észnek vagy az indulatnak lesz-e igaza? Ki lát tisztábban: a feketelelkű, de most a birodalomért rettegő Schwarzenberg, meg a vaslogikájú, meghajszolt Batthyány, vagy a látnoki ihlettel jóslató Kossuth?

Melyiknek az útját kívánjam magunknak? Melyikét?

Hiszen, ha olyan bizonyos volna, hogy az a lázas éjszakai elmélkedés a helyes! Akkor nem lehetne kétségem. Az az út csak két ártatlan ember megfeszítésébe kerülne — akik különben maguk is vállalták e sorsukat — de az ország megmenekülne a háborútól, vérhullatástól, széthullástól!

Két ember veszte nem ár egy ország megmeneküléséért, mikor a másik úton meg — ugyanannál a logikánál fogva — egy, vagy tíz, vagy száz ember nemzeti hőssé válhat ugyan, de tízezer, vagy húsz-ezer magyar kiömlött vére meg egy füstölgő, szét-tépett, vagy új rabszolgaság alá vetett ország romjai fölött.

Elmélet... elmélet... — füstölögtem a Hosszú-utcán végig. — De az elmélet és logika, még nem élet és gyakorlat! Hányszor bukott meg már apró, egyéni emberdolgainkban is a puszta ész hideg értelme? S hányszor vitt bennünket, a magunk sorsában, sokkal helyesebb útra: a szívünk meg az ösztön? Hátha

Kossuthnak van most igaza? Hiszen olyan látnoki erővel jósol, hogy szinte érzi az ember a mögötte feszülő, prófétaí meggyőződést!

Melyiket kívánjam hát?

Csaknem szétpattant az agyam. S hiába akartam kivetni a fejemből mindezeket. Hiszen, ha elhessegettem ezt a gondot, nyomban Klári jutott az eszembe. Ez meg úgy hasított belém, mint a legdurvább kés.

Arra ocsúdtam föl, hogy a Hodoska-fogadó udvarán áll a lovam s a hat huszár ott nyergel körülöttem.

Odakint az úton akkor zörgött el Gyimót felé az öt szekér, Barát tizedes huszonnégyszerével. Őket szántuk előörsnek a Papod-tetőre.

A konyha felől ételszag csapott az orromba. Farkasként rohant rám az éhség. Bekaptam valamit, betarisznyáztam az útra is mind a hatunk számára s avval: hajrá!

A délután már a zúgó, rőt színű Bakonyban ért. Vadul rohant mellettünk a Gerence és bűgött, bűgött a Dunántúl Orgonája.

És ez az orosz-lánszínű rengeteg most is megnyugtató zordon és fenséges morajlásával. Ezt, ezt nem rendítette meg a világrengetés. Olyan volt mint tavaly, tavalyelőtt s ilyen lehetett évszázadokkal azelőtt is. Mert csak az ember történelme és életrendje változik. A föld és a természet életmuzsikája örök.

S jó volt, gyógyító volt ez az öreg huszárokkal való lovaglás. Nyolc meg tizenkét esztendeje szolgáltak már. A legöregebb: tizenhárom év óta ette a csá-

szár kenyerét. Ugyanannyi ideje nem látták szülőföldjüket, a Kiskunságot. Másfél hónappal ezelőtt még ott verekedtek Majlánd körül. Akkor vágott közük a hír, hogy ég a Bánság meg a Bácska. Ez megsajogtatta még az ő megkeményedett katonaszívüket is. S addig-addig gyötörte őket, amíg egyszer csak — nem bírták tovább.

— E' nem vót dezertálás — mondogatták most. — Iszen hallottuk, hogy az új törvény után úgys hazakerül a magyar katonaság. De mivelhogy csak késett, késett az abléz, a rácok gyujtogatásáról meg igencsak gyűttek a hírek, hát elébb nekieredtünk. Az öreg Radetzky most már úgys, minélkülünk is, megfeneküli a szárdinus-királt. Hát hazagyűttünk. Maj gyűnnek a többiek is. A fő, hogy mink mán itt vagyunk!

És hetykén, elégedetten szívták, agyarrafogott makrapipájukat.

Pergamenbőrű, száraz, viharvert csatapallosok voltak mind a hatan. Minden inuk drót, minden izmuk szíj. Mélységesen megindított az az egyszerű, magától való, gyöngéd szeretet, amely réglátott hazájukhoz fűzte ezeket a szilaj, kérgeshéjú lovasokat. Oly régen elkerültek innét, hogy hazai dalaikból csak a régieket tudták. Azokat, amelyek nyolc, tíz évvel ezelőtt járták. Hiszen az újakat már a szél se tudta elvinni közéjük a távoli, ciprusos tájakra. Hát csak a régieket dúdolták megható búbánattal. Főként azt, amire most is rágyujtottak, ott a Gerence partján, amikor kifogyott a szó.

*Cserebogár, sárga cserebogár,
Nem kérdezem tőled, mikor lesz nyár.
Azt se kérde, sokáig élek-e?
Csak azt mondd meg: rózsámé lesznek-e...*

Dünnyögve, zümmögve mélézött a dal, tornyos, tollforgós, nehéz csákójuk, viasszal pödrött kemény bajuszuk alól.

A többi daluk már odalent termett, idegen ég alatt. Tudták a mántovai kaszárnjáról szólót is, meg a „cifrusfárul“ szólót is. Azokat, amelyeket két évvel azelőtt hallottam a Schwarzenberg-regiment hazafelé tartó obsitosaitól. Újabb, itáliai magyar katonaéneket csak egyet tudtak ezek a csörömpölőkardú, marcona lovasok. Dúdolták is a zúgó Bakony völgyében, a Gerence mély szurdokában.

*De messze van ide Majsza határa,
Gyöngé szívem majd meghasad utána.
Ha meghasad virág hajt a porából,
Az is, tudom, arra hajlik — magátul.*

Sötét este volt már, amikor elhúztunk prüszögő lovainkon azon a tájon, ahol az a kedves gyalogszederbokor hajladozott, meg a fölötte susogó erős fa. Az én Pirossapkás Kislányommal, Kláriver való találkozásom helye.

Olyan eleven fájdalommal hasított belém a szégyen, bolyongó, gyöngé páromra való emlékezés, hogy majd beleszakadt a szívem.

Kínomban ügetésbe csaptam át s ügetve értem be az alvó Bakonybélbe, a körülöttem csörömpölő hat huszárral.

Aludt a temető, a major, az apátság, a falu. Csak a templomtorony virrasztott az éjben.

Se a monostorba, se Mari néni házába nem kocogtattam be. Az utunk is sietős volt, meg miért is riasztottam volna rájuk éjnek idején, hat torzonborz fegyveressel? Vajjon, tudott-e aludni abban az alvó, néma monostorban Sárkány apát meg a népe: pater Reginald, pater Rudolf, a tudós Fidélis atya meg a mosolygó bölcs páter Nyuli Vilmos? Hiszen ezek egytől-egyig elszoruló szívvel figyelték már évekkel ezelőtt Széchenyi meg Kossuth roppant vitáját, a magyar sors kavargó sodrában.

És vajjon aludt-e Mari néni meg a Sanyi fia, a néma és álmodó Viczay-házban? Abban a galambbúgásos, lombos, öreg hajlékban, amely először kínált fészket a szerelmünknek, újházas korunkban?

Megint Klári mosolygó arca suhant elém minden bűbájával s én riadtan nógattam ügetésre, fáradt lovamat. Féltem, futottam a kintől, mert meghajszolt voltam, fáradt és beteg s féltem minden fájdalomnyilallástól.

Éjfél volt amikor Pénzeskútra értünk s bekopogtattunk szállásért a Splényi-major ispánjához.

S úgy aludtunk a pajtában, mint a halottak.

— — — — —
Négy vagy öt napig nyargalásztunk azután. Volt úgy, hogy tizennyolc órát töltöttünk nyeregben. S ha ma visszagondolok azokra a zorduló, őszi napokra, csodálkozom azon, hogyan bírtam ezeket a fáradalmat, tavaszi betegségemtől még leromlott testi, s a ma-

gam egyéni gondjai miatt, végsőkéig felzaklatott lelki-állapotomban. — Hiszen még a legmostohább pihe- nésről sem gondoskodhattunk.

Pénzeskúton — eljegyzésem e felejtethetlen táján — csak az öreg báróné volt odahaza. A Splényi-család többi tagjai mind Guyon gróféknál, Garammiko- lán, vagy Csatán húzódtak meg. De az idős dáma nem mozdult a pénzeskúti kastélyból, a Jellachich-riada- lomra sem. Csillagkeresztes hölgy volt, udvari dáma s ebben a méltóságában elég erősnek érezte magát, hogy megtámadhatatlan a császár katonái részéről.

Én sem alkalmatlankodtam nála az embereim- mel.

Első nap hajnalban átlovagoltunk Lókútra. Mar- ton Zsigáék óbányai kúriája előtt lovagoltunk el. A Marton-kastély árván ázott a meg-megremegő őszi esőben.

Lókútról föllovagoltam másodmagammal a Papodtetőre.

Félórát szemlélődtem onnét, messzelátóval. Vesz- prém táján sűrű mozgás látszott. Piroslebernyeges alakok járkáltak egy szekértelep körül. Márkón csak egy lovast láttam, de Herenden, a porcellángyár sar- kain két szuronyos alakot is ki tudtam venni. Alkal- masint lőszerszállítmányt őriztek ott.

A gyalogörs helyét megjelöltem egy galyakból rakott gúlával, visszamentünk a lovainkhoz s leeresz- kedtünk Lókútra. Ott, a vendéglőben hátrahagytam most az előbbi két huszárt avval, hogy várják meg a szekereken érkező nemzetőröket, vezessék fel őket

az örs helyére s maradjanak velük. Az örs jelentéseit nekik kell majd Pápára vinniök.

A többiekkel nyomban visszalovagoltam a zirci útra.

A nap hátralevő részét Zirc és környéke földerítésével töltöttem el. Se Zircen, se attól északra, a Cuha völgyében nem volt ellenség. De Olaszfalun túl, Veszprém felé, elvágták az utat Jellachich granicsárjai. Jutas előtt erős főörségük állott. Amennyire lehetett megközelítettük Jutast, azután sötétedéskor visszabaktattunk Zircre.

A cisterci-apátságon nyomban ott tartottak bennünket. Nekem azonban még jelentést kellett küldennem Lókútra, hogy a papodi örs első jelentésével elmelessen Pápára. Megírtam hát jelentésemet, egyik lovasom visszanyargalt vele Lókútra s még éjfélkor meg is érkezett az újáról.

Mialatt odajárt, behivatott engem Villax Ferdinánd főapát. Tudtam róla, hogy pápai, hiszen a főbíránkkal is atyafiságban állott. Talán még nálam is magasabb, hatalmastermetű, szigorú ember volt. Elmondotta, hogy a cistercita-papnövéndékek egytől-egyig elmentek önkénteseknek. A legutóbbi eseményekről nem sokat tudott, mert Veszprém megszállása óta elszakadt a világtól. Az utolsó hír, amely eljutott hozzá s amelyet előző este Fejérvárról hozott az ottani iskolájukat vizitáló gazdaság-kormányzója, az volt, hogy a kormány lemondása miatt a honvédelmi ügyek intézése céljából, Kossuth javaslatára, szeptember huszonkettedikén úgynevezett honvédelmi bizottmányt küldött ki az országgyűlés. Batthyány til-

takozott ez ellen, de a bizottmány mégis megalakult. Elnöke Kossuth, tagjai pedig jóformán mind a Mada-rász-csoportból kerültek ki. A hírhozó egyébiránt már csak Bodajknak, Csernyének és Cseténynek ke-rülve, a szörnyű bakonyi utakon tudott visszavergődni Zirc-re, mert a főúton Jellachich hadai masiroztak Fejérvárnak meg Budának.

Villax főapát különben nagyon sötétnek látta a jövőndőt.

Esti csemetéskor meghívott a vacsorájukra, ám én az embereim közt akartam lenni, s így nem tar-tóztatott. Így is kitűnően elláttatott benünket.

Másnap, meg a rákövetkező három napon, a veszprém—zirc—varsányi úttól keletre levő területe-ke-t derítettünk föl. Húszszor bőrigáztunk, ág, túske megtépett, a lovaink hasig sárosak voltak, de tisztán láttunk: Jellachich hadainak zöme Fejérvár környé-kén vagy talán már attól keletre állott s a Horvátor-szággal való főösszekötő vonala, a veszprém-tapolca-kanizsai út volt. Ezt pedig csak gyöngé, népfölkelő ör-sők őrizték.

Evvel a hírrel akartam visszatérni Pápára.

Október másodikán hajnalban, éppen nyergel-tettem a zirci majorban, amikor egy eplényi ember érkezett meg.

— Nincs már horvát Veszprím-ben! — újságolta. — Nem tuggyuk, mi történt! Egyrészüik Fejérvárnak tűnt el, másrészüik Nagyvázsony felé hajszolja a lo-vait. Még a vöröslebernyegesek is fölkapaszkodnak a szekerekre!

Erre a hírre berugtattam Veszprémbe. Örömmá-
mor és tanácsstalanság fogadott. Híre járt, hogy a ma-
gyar sereg valahol Bicske táján, megütközött a horvá-
tokkal és körülfogván, szétverte Jellachich hadait. Más
hírek szerint Móga nemzetőrei futottak volna meg s
Jellachich most tovább üldözi őket Buda felé.

Ez a két hír tökéletesen ellentmondott egymás-
nak. Vagyis: nulla.

Azt mindjárt képtelenségnek tartottam, hogy
Jellachich olyan vereséget szenvedett volna, amelyben
egész serege fogságba esett. Ehhez túlságosan arány-
talanok voltak az erőviszonyok. Hiszen a horvát sere-
geknek jóval erősebbeknek kellett lenniök a mieink-
nél. Elfogatásukról tehát szó se lehetett. De azt se hi-
hettem, hogy egyébként is megverték volna a bánt.
Mert akkor, a legnagyobb valószínűség szerint, itt és
most kellett volna visszafelé özönlennie a horvát had-
nak.

Az a tény, hogy a Veszprémbe állott sorhadi
erőket váratlanul előrevonták Jellachichék, sajnos,
inkább győzelemre, illetve üldözőharcokra mutatott.
Viszont ebbe a feltevésbe sehogy sem illett bele az a
körülmény, hogy veszprémi táborikórházát, raktá-
rait, vágómarháit és tartaléktelepeit: váratlanul
visszaküldte délnyugatnak.

Az egész dolog merőben rejtelmes volt! Valami
történt, az nem lehetett kétséges. De mi? Mivel Vesz-
prémbe már nem lehettem okosabb, utánaeredtem a
visszavonuló horvát oszlopoknak.

Milyen különösek a sorsunk útjai! Néha úgy ke-
resztelnek egymást az élet szálai, hogy sejtelmünk

sincs róla. Ha akkor egy perccel később indulok el Veszprémből s belelátok annak a szekérnek a ponyvája alá, amely akkor érkezett Enying felől, hetek kínjától szabadulok meg. Mert a feleségemet ölelhettem volna magamhoz. De a sors másként akarta.

Én Nemesvámos felé ügettem ki sáros, borostás huszáraimmal, a párom meg — a legbiztosabb utat keresvén — Zircen, Pénzeskúton, Bakonybélen át igyekezett Pápára.

Arra egyikőnk sem gondolt, hogy most a fiúnk meg anyám kerül a hadak útjára. Ha Klári tudta volna Jellachich seregének irányát, sorsát, habozás nélkül Varsánynak s Kishérnek fordította volna a fuvarosa rúdját. De a legnagyobb biztonságban mindketten Kishéren tudtuk a kisfiunkat.

Sebes ügetéssel eredtünk a visszahúzódó horvát szekéroszlopok nyomába. Az öreg huszárokon erőt vett, az ellenség után szimatoló katonaösztrön vadász-láza.

A vámosi útelágazásnál két lovas beugratott a községbe. Nem sok értelme volt, mert a főútról is láttuk, hogy a községben nincs ellenség.

Tovább!

A Vámos-csárda csaplárosa azt mondotta, hogy az utolsó szerezscsoport éjjel körül haladt el a csárda előtt!

Utánuk!

Kövesgyűr-pusztá — üres.

Tótvázsony — üres.

Monostorapáti — üres!

Nagyvázsony — üres.

Kapolcs — üres.

Kicsúsztak előttünk még az éjszaka sűrűjében, meg a ködös reggelben.

Most már csak a zalai nemzetőrök csíphették el őket.

Nem volt értelme, hogy tovább kövessem a nyomukat. A lovaink különben is hajnal óta mentek, javarészt ügetésben, jó néhány mérföld volt a lábukban, a gyomrukban meg semmi.

Zaboltattam és pihentettem hát Monostorapátiban.

De mert ott voltunk az Agártető alatt, amelyre legutóbb örsöt állítottunk, magam meg az egyik magától ajánlkozó huszár, fölvészorogtunk a hegyre.

Az örsünk nyomait meg is találtam. Egy horpadásban még meleg volt a tábortűz hamuja. Hanem az örs már elment. Azt, hogy nemrég mehetett el, éppen a hamu melege jelezte.

Jól tette, hogy elment! Nyilván észrevette a horvát oszlopok éjjeli szökését, láthatta délelőtt az utolsó kocsikat is, ezekután csak egyet tehetett már: sürgős hírt adhatott a hátrább álló zalaiaknak, hogy azok ahol még érhetik, rávethessék magukat, a menekülésszerűen visszahúzódó horvátokra.

De nekünk nem akadhatott több tennivalónk.

A lovaink, meg a többi huszárok pihentek valamelyest, úgy, hogy mihelyt megint leértünk Apátiba, indultunk is. Magam meg a velem járt huszár, csak a nyeregben falatoztunk.

Aznap estig Zalahalápon át Nyirádig jutottunk, fáradtságtól botladozó lovainkkal.

Ott hallottuk, mialatt szállásra mentünk, hogy néhány zalai nemzetőrösről csakugyan előresietett már Tapolca felé. S megindultak a többiek is.

Olyan fáradtak voltunk, hogy már szólni sem tudtunk.

Reggel hétig aludtunk, dermedten, mélyen, félholtan.

Akkor azután, hatalmas falás után, nekivágtunk Pápának. Devecseren, Noszlopon át igyekeztünk haza s délután két óra tájt léptettünk be a pápai Vár kapuján.

Támolyogtam, de azért megtettem a jelentésemet.

Esterházy figyelmesen hallgatta ezt s mihelyt a jelenléténél végére értem, bólintott.

Azután pálinkát tétetett eléem és megszólalt:

— Igen, hát Jellachichot visszaverte Móga, Pákozdnál. Még pénteken. Megvárta, hogy Jellachich elüsse az első ágyút és támadjon. Sorhadi zászlóaljaink s köztük néhány önkéntes, azaz hogy most már egészen megszokott, új nevükön említsük: néhány honvédzászlóaljunk is, derekasan verekedtek. Jellachich megijedt s három nap fegyverszünetet kért. Ezt megkapta. Móga kikötésszerűen visszavonult. Ezt tette a bán is. Egyébként jó, hogy Jellachich nem láthatta a mieink visszavonulását, mert akkor alkalmasint mégis rájuk vetette volna magát. Visszavonulásunk ugyanis csaknem futássá fajult az éjszakában. Alig tudták megállítani a hadat Martonvásárnál. Ez az utolsó hír, amit a két hadseregről kaptunk.

Elhallgatott s azt hittem: végzett. Föl akartam

állani a székemről, hogy elbocsátását kérjem, mert a szempilláim csaknem leragadtak.

Am az őrnagy most közelebb lépett és sóhajtvá folytatta:

— Sajnos, más híreink is vannak. A pákozdi csata előtt való napon, vagyis esütörtökön, huszonnyolcadikán: a fölizgatott pesti tömeg fölkoncolta Lamberg Ferenc gróf altábornagyot.

— Kicsodát? — riadtam föl kábulatomból.

— Lamberg grófot. Akit királyi biztosnak küldött Magyarországra a király, hogy átvegye minden itt tartózkodó katonai erő fölött a parancsnokságot, végetvessen az ellenségeskedéseknek s az országgyűlést december elsejéig elnapolva, nyugalmat teremtsen.

— Jézus Máriám! Akkor hát vége. Az utolsó kísérlet...

Percekig nem jutottam további szóhoz.

— Bizony ez szörnyű! — sóhajtotta az őrnagy.

— És Batthyány? — kérdeztem utóbb, levegő után kapkodva.

— Louis, szegény, a táborban volt. Sukorónál. Pesten különben már huszonhatodikán tudtak a királyi biztos kiküldéséről. Bécs ugyanis a magyar-horvát összecsapástól tartván, sietve közzétette Lamberg megbízatását. Már huszonötödikén, hétfőn megjelent a Wiener Zeitungban a király manifestuma, amelyben bejelentette Lamberg útbaindulását s megtiltotta a harcot, mind a magyar ministerium, mind pedig a bán parancsa alatt álló katonáknak. Batthyány minden jel szerint még korábban értesült a do-

logról. De bárhogy volt is, mindenesetre a táborba sietett, hogy maga is beszéljen a tisztekkel.

— Igen — sóhajtottam — tudott a dologról.

Esterházy meglepetten kapta föl a fejét:

— Hogy-hogy, ön talán hallott valamit...

— Neeem, dehogy, dehogy — hebegtem észre-
véve elszólásomat. — Úgy... úgy értem, hogy hiszen
a Wiener Zeitung...

— Persze — húnyta le szemeit a gróf. — Rette-
netes! Denique, Batthyány a táborba sietett s ott nyu-
galomra és helybenmaradásra intette a tiszteket. Hír
szerint arra is rávette őket, hogy csak megtámadtatás
esetén szállnak harcba. Magam úgy képzelem a dol-
got, hogy Lamberget is a magyar táborban várta.
Nyilván föltette, hogy a királyi biztos már első útjá-
val a legveszedelmesebb pontra: az összeütközés előtt
álló hadseregek közé megy. A helyzet tehát az volt,
hogy a nádor lemondófélben Bécsben, Batthyány pe-
dig mint egyetlen s ideiglenesen megbízott minister
Sukorón tartózkodott. Pest: kormány és hatalom nél-
kül maradt. A király, mint kiderült, ugyanis nem
akarta már Batthyányt megbízni kormányalakítással.
A nádor helyettesítésével éppen akkor bízta meg Maj-
láth Györgyöt, miniszterelnöknek pedig Vay Miklóst
akarta megnyerni. Nos, ezek a dolgok mind egyszerre
váltak ismeretessékké Pesten. Kossuth az Alföldön járt,
amikor Majláth megbízatásának s Lamberg kinevezé-
sének híre Pestre ért. Madarászék erre huszonhetedi-
kén éjjeli ülésre hívták össze a képviselőket s ott fel-
olvasták Jellachich néhány elfogott levelét, meg a
Lamberg kiküldetéséről érkezett leiratot. Óriási izga-

lom. Az éppen hazatoppanó Kossuth javaslatára, még éjjel törvénytelennek és semmisnek minősítik Lamberg kinevezését, mint amely nélkülözi a magyar miniszerelnök ellenjegyzését. Ugyanakkor kimondották azt is, hogy mivel Lamberg törvénytelen kinevezése kétségtelen merénylet a magyar alkotmányosság ellen, hazaárulás bűnébe esik mindenki, aki az áruló Lambergnek engedelmeskedik.

Lehúnytam a szemem. A dácai testvér jutott az eszembe. Esterházy szavai úgy zuhogtak rám, mint megannyi taglóütés.

— Rosszul van? — kérdezte hirtelen a gróf és vizespohárral lépett hozzám.

— Köszönöm... őrnagy uram... a... fáradtság...

— Azt se csodálnám, ha anélkül is megszédülne. Mert ennél szerencsétlenebb tragédia nem igen érhetett volna. Nekem ugyanis meggyőződése, hogy Lamberg küldetése nem zsarnoki tény akart lenni, hanem közeledőkísérlet. Ennélfogva aligha lehetett az a szándéka a királynak, hogy Lamberg ellenjegyzés nélküli megbízatással kezdjen hozzá a rendteremtéshez. Hiszen így eleve elvágta volna a siker reményét is, felbőszítvén ellene a törvényhozást s evvel a magyarságot. De a tények is ellene mondanak ennek. Nem kétséges ugyanis, hogy ha Lamberg csakugyan erőszakkal s fegyverrel akart volna az országgyűlés ellen menni, akkor ezt Jellachich hadai élére állva kezdte volna meg. S nem ment volna fegyvertelenül, egymagában Bécsből vagy Pozsonyból Budára s nem ment volna vasárnap, polgári ruhában, zsebében az

ellenjegyzetlen kinevezéssel Pestre, hogy fölkeresse Batthyányt. Az előzőesti parlamenti határozattól fölzaklatott tömeg azonban a hajóhídon észrevette őt, kirángatta kocsijából, egy Kolossy nevezetű fiatalember, a Radical-Kör tagja, belevágta a kardját s mielőtt a vérző Lamberg azt kiáltozta, hogy vigyék őt Kossuthhoz, a felbőszült nép agyonverte, mint hazáárulót.

— Irtózatos, irtózatos! — hebegtem. — Soha nem gyilkolt még a magyar. Ezekután...

— Ezekután a holttestet a Károly-kaszárnyába hurcolták, a tömeg pedig berohant a képviselőházba s Kolossy fölmutatta a kardját avval, hogy íme a Lamberg vére, meghalt az áruló!

— És a ház?

— Az elnök kiutasította a tömeget s a képviselők elszörnyedve meredtek maguk elé. Még Madarászék, a vörös köztársaságiak sem tapsoltak. Magukhoz térve, határozatot hoztak, amelyben megdöbbenéssel ítélik el a szörnyű gyilkosságot.

— Ezekután már...

— Ezekután a sukorói táborban időző Batthyány, mint hallom, fölháborodva írta meg mindenről lemondó levelét az országgyűlésnek s hír szerint nyomban Bécsbe sietett. Bizonyos, hogy a magyar nemzet nem tehető felelőssé ezért a szörnyűségért, de hogy ezzel elszabadulnak a bécsi bosszú, meg a pesti forradalom fúriái, abban sajnos, nem kételkedhetünk többé.

Úgy vánszorogtam haza.

A lakás üres volt és elhagyott.

Lerogytam a pamlagra.

A dáakai éjjel világító sugara eltűnt.

Fekete sötétség vett körül s a hetek óta tartó kábulat dörögve, zúgva morajlott a fülemben. Mintha ágyuk dörögtek volna haragos morajlással.

De ez már csak a fáradtságba, megdöbbenésbe és reménytelenségbe omlott öntudatom káprázata volt.

XIII.

Hús óra hosszat aludtam megszakítás nélkül.
S így is csak arra ébredtem föl, hogy Julis néne,
meg a mi kis cselédünk rázogató kétségbeesetten:

— Tekintetes úr! Jaj, jaj, tekintetes úr!
Fölültem a pamlagon.

— Csakhogy megvan! — sápítoztak tovább. —
Csakhogy él!

— Mi, mi történt? — hebegtem.

— A Várbul kerestetik este óta! Aszongyák, hogy
a méltóságos gróf úr már tennap érte küldött ide! De
a tizedesek hasztalan dörömböltek az ajtón.

Föltápázkodtam.

— A gróf úr?

— Igen — sopánkodtak. — Mer hogy indul az
egész nemzetőrség. Mán rínak is a népek! Reggel óta
verik a dobokat! Jaj, hogy verik! Oszt hogy a tekin-
tetes urat hiába keresték, hát valakinek eszébe jutott,
hátha a kigyóutcai házba teccik lennyi! Fertályórával
ezelőtt gyűttek oda. Jézus, Mária! — kiáltottuk, oszt
rohantunk ide a kujcsokkal, hogy hátha azóta meg-

gyütt. De mán vagy tíz perce rázzuk a tekintetes urat!
Jaj, csakhogy megvan, oszt él!

Akkor már összeszedtem magam. Olyan éhes voltam, hogy fájt. De ha ennyire kerestetett Esterházy, akkor nagy dolog történhetett. S akkor nem lehetett gondom másra, minthogy tüstént odarohanjak.

Vágtattam is, hogy csak úgy csörömpölt a kardom.

A Lábasház mögött, a várkert fala mentén akkor gyülekezett a zászlóalj. S a város népe is mind arra rohant.

Verték, egyre verték a sorakozót a dobosok.

Zihálva dültem be a zászlóaljiroda ajtaján.

Esterházy, Haydu, Győrök, meg még vagy öt tiszt úgy meredt rám, mintha a másvilágról toppantam volna eléjük.

Tíz szóval elmondtam, hogy a kimerültség nyomott el olyan elképesztően. Ők meg elhadarták, hogy parancs jött Fejérvárról, Veszprémen át. Jellachich ugyanis arra használta föl a háromnapos fegyverszünetet, hogy elillanjon a magyar sereg elől s Mórón, Kisbéren át meghátrálva, be akart húzódni a komáromi várba. A komáromi helyőrség magyarérezésű tisztjei azonban megakadályozták az erősség megnyitását. Jellachich most Szentjánoson át húzódik Győr és Bécs felé. A veszprémi, zalai és vasi nemzetőrsegek, meg az errefelé alakulóban lévő honvédzászlóaljak parancsot kaptak, hogy állják el a menekülő horvát sereg útját. Nekünk Győrnél kell ezt megkísérelnünk.

— Tegnap estétől mostanig — mondotta a gróf

— öt századot tudtunk összevonni. S haladéktalanul indulunk. A többi majd utánunk jön Arkauerrel. Igazán az utolsó percre érkezett meg, hadnagy úr. De hát hála Istennek, még jókor! Egyébiránt, ha húsz órát aludt, alkalmasint tegnap reggel óta nem evett. Majd szólok a komornyiknak, adjon önnek valamit, s azután jöjjön utánunk. Tehát nyugodtan egyék, úgylis jóidőbe telik még a létszámvizsgálat, jelentéstétel, miegymás. A lova természetesen rendelkezésére áll, nyergeltesse meg. A hét huszár ugyancsak velünk jön.

Kidübörögtek az irodából, lóra vetették magukat s átnyargaltak a gyülekező zászlóaljhoz.

Én meg csakugyan bekaptam valamit és zúdul-tam utánuk.

Akkor már állott a zászlóalj. Egész Pápa ott tip-ródott körülötte.

Még a százahlétszámokat, lőszerjelentéseket is össze tudtam szedni, jelentettem, a dobosok a dísz-jelet verték s Esterházy őrnagy lassan lovagolt végig a virágoscákójú századok előtt.

Azután visszatértünk a zászlóalj arca elé s a do-bok elhallgattak.

Plosszer Feri, a káplánunk állott most elő, tábori-lelkészi ruhában.

Vagy húsz mondatot mondott csak, de Istenhez emelte velük a lelkeket s elszántság szállott meg min-denkit. Azután az imajelet fújta a zászlóaljkiáltós s ugyanezt verte a fődobos, majd magasra villant az őrnagy kardja:

— Menet!

És elindult. Némán szegődtem a nyomába.

A hátunk mögött egymásután harsant föl a századparancsnokok hangja:

— Vállhoz! Féljobb! Első szakasz, indulj!

Mire kiértünk a tókerti rétről az Öregtemplom mögé s ráfordultunk a Győri-útra, már zengett a nóta:

*Söprik a pápai utcát,
Masiroznak a katonák,
Tizenhat esztendő's barna kislyány
Megyen a regiment után...*

Nekem megint megsajdította a szívemet ez a nóta. Mert én utánam senki sem jött. De ez a sajtó is csak félpercig tartott. Még jó is, hogy így van — gondoltam. — Legalább nem kell látnom a párom meg az édesanyám fájdalmát. Én édes Istenem, látom-e még őket? Meg a szép, okosodó kisfiamat?

Balról a Flórián-szobor maradt el, majd jobbról a zúgókerékű Tizesmalom, azután a Szent János-szobor.

Bizony nem jutott eszembe, milyen irgalmatlan hosszú idő, mennyi harc és hányattatás telik el, amíg még egyszer s akkor majd utoljára láthatom ezeket!

Csak a temető mellett remegett föl bennem ilyenféle sejtetem, amikor apám és őseim hantjaitól búcsuztam el, áldó sóhajjal s a pápai öregek sírglédáin végigsuhanó pillantással.

Félóra múlva hátranézve, már az Öregtemplom toronypárját sem láttam többé az őszi délután párájában.

Késő éjszakáig dübörögtek mögöttünk az ütemesen lépő bakancsok s nyikorogtak hátul a málhásszekerek.

Éjfélre járt, amikor az elővédként előreküldött fél Haydu-század elérte Ménfőt.

Ellenségnek nyoma sem volt. Pedig a Győrött való átvonulását biztosító előörseinek, körülbelül ezen a tájon kellett volna állaniok. Ezt jó jelnek véltük, mert azt következtettük belőle, hogy Jellachich még előcsapataival sem érte el Győrt.

Én még tovább nyargaltam a huszárokkal vagy egy mérföldet, anélkül, hogy ellenségre bukkantam volna.

Erre kiállítottuk a magunk biztosító láncolatát s ennek vonala mögött táborba szállott a zászlóalj. Tüzeket gyújtani nem engedtünk, nehogy az ellenség átvonulása esetén tervbevett rajtaütésünket megghiúsítsa a fény.

De mielőtt még elcsendesedett volna minden, egyre azon töprengtünk, hogyan vihetnénk be legalább egy-két szakaszt a már csak másfél mérföldre levő Győrbe? A váratlan menettől kimerült legénység Ménfőre is alig tudott bevánszorogni. Gyalogszeren hát alig számíthattunk erre. Pedig, gondoltuk, milyen ribilliót okozhatna odabent ilyen kis erő is. Mindenesetre megtorlaszthatná Jellachich vonulását addig, amíg a zászlóalj a Rába-híd körül rávetné magát.

Végül is: ahogy a szekereink beértek, fölraktunk tíz kocsira hatvan önként vállalkozó embert s ezeket meg három huszárt magamhoz véve, bementünk Győrbe.

A városban csakugyan nem volt ellenség.

De az első győrrivel való találkozásunk után — leesett az állunk.

Jellachichnak még az utóvédje is átvonult a városra, már az előző hajnalon. Ugyancsak szedte a lábát! Az este pedig két osztály huszár meg néhány zászlóalj, szekéren szállított nemzetőr sietett utána. Ezek kompon keltek át a Rábán, mert a hidat szétszedte az ellenség.

Egyik huszárt visszanyargaltattam a hírral Ménfőre, az embereket szállásra küldtem, én meg megnéztem még a Rába-hidat. Hát azt bizony fölszedette a futó Jellachich. Még jó, hogy legalább a pilléreit meghagyta. De a főtartó-gerendákat, a párnafákat, meg a pallókat lehordatta s tán el is égette. A Rába mentén különben már ott cirkált néhány, időközben előkerült, győri kaszás nemzetőr is.

Még azon az éjjelen megkerestem a magistratus legközelebb lakó tagját s megkértem, hogy nyomban állíttasson munkába minden ácsot, mert mi, a pápai századok ugyan szintén átkelhetünk csónakokkal, meg a Kisdunáról odahúzott révkompokkal is, de a Jellachich nyomain jövő, további magyar csapatokat nagyon megtorlasztaná a hídhiány.

Most már én is szállásra mentem, a hídhoz legközelebb eső fogadó színje alá, ahol már az embereim pihentek.

Akkor már újból eleredt a vigasztalan őszi eső.

Délben ébredtem föl. Esett, de a nép viharosan örvendezett a Komárom felől beérkezett Miklós-

huszároknak, a mögöttük éppen bemasírozó, csatakos Wasa-zászlóaljnak, meg két, hatfontos honvédütegnek. No ezek még fáradtabbak voltak, mint a mieink.

Győr lassanként valóságos hangyabollyá alakult, mert mindüntalan érkeztek újabb erők, holott a híd-építés, meg a két napon át szakadatlanul ömlő eső, szinte odaragasztott.

Most már a javarészt ugyancsak pápaiakból álló hetedik honvéd-zászlóaljjal s másokkal, egy-dandárba egyesítve, mi is Móga tábornok parancsai alatt állottunk. A már este áthaladt s kompokon átkelt üldöző-csapatokról megtudtuk, hogy azok Ivánka ezredes elővéd-dandárának katonái voltak.

Október nyolcadikán indultunk tovább Magyaróvárnak s kilencedikén hajnalban értünk oda. Ott hallottuk, hogy négy nappal azelőtt Ivánka lovasai Moson előtt elérték s meg is csipkedték a horvát utóvédet és azóta a nyomában vannak.

Ekkor megint zuhogni kezdett az eső. A Wasa-bakák, meg az első önkéntes-zászlóalj továbbmentek a szörnyű sárban, de mi, meg úgy emlékszem, egy szé-kely határőrzászlóalj s néhány üteg két napig vesztegeltünk Magyaróvárott. Dugig megtöltöttük a kis várost s olyan sár volt, hogy kimenni sem volt kedvünk.

Mikor harmadnap mégis elindítottak bennünket, s elhúztunk az Utolsó garashoz címzett fogadó előtt, eszembe jutott Sótonyi Pál. Több mint két esztendeje múlt, hogy itt háltunk meg vele, amikor letéve a császár mundérját, hazafelé tartottunk Bécsújhelyről. Ugyan merre vetődött azóta ez a szerelme miatt vétő,

kicsapott kadét? S vajjon elvette-e azóta a kis Eliz-
két, Bauer Titusnak, az újhelyi patikusnak lányát?
Óvárőről Parendorfra indultunk. Sár, sár, sár és
eső, eső, eső!

De azért a székelyek eltanulták tőlünk a mi nó-
tánkat, mi meg az övékét, Ma is tudom még.

*Ki mer állni most a székely útjába?
Bémegyünk, ha kell, az ágyúk torkába,
Megtanít majd minden népet a magyar,
Aki néki békét hagyni nem akar...*

Az első önkénteszászlóaljtól ragadt ránk ez a dal:

*Megesküdtünk a zászlóra,
Rámegyünk az árulóra,
S vagy legyőzzük ellenségünk,
Vagy soha vissza se térünk,
Ej haj Jellachich,
A szép Magyarország ellen ne lázíts!*

Felejtethetlen marad számomra ez a menet azért
is, mert hosszú évek óta akkor találkoztam először és
akkor beszéltem utoljára, Magyarország egyik leg-
jobb katonájával, Görgeynek talán legnemesebb ba-
rátjával s mindkettőnk egykori, tulni növendéktár-
sával: Ivánka Imrével. Nyár óta úgy tudtam, hogy
egyideig Batthyány katonai titkára volt, majd egyéb
beosztásokban szolgált. Győr óta azonban dandárpa-
rancsnokként hallottam emlegetni.

Lajtakáta környékén járhattunk, amikor egy kis
lovascsoport ügetett végig, a sárban cuppogó oszlopok
mellett, hogy előre jusson.

Háttal voltam feléjük s csak a szemem sarkából

nézve vettem őket észre. Ám ugyanakkor rámszólt egy ismerős s az ügéstől lihegő hang:

— Donnerwetter! Bist es du? Aber wirklich?

S ugyanakkor már lépésbe is húzta a lovát a mellém érő valaki. És magyarul folytatta:

— Vilmos! Jól látok? A Toronypiktor?

Ivánka, a régi pajtás nevetett rám, sugárzó arc-cal.

Előre küldötte a törzsét, köszönt Esterháznak is s attól kezdve jó félóra hosszat ott lovagolt mellettem.

Elmondotta, hogy hatodikán Mosonynál, hetedikén Parendorfnál nyomta meg a hátráló Jellachich utóvédjét, majd folyton az ellenség hátán maradvakét század százarral egyidőben kelt át a horvát had-dal a Lajtán. Már Bruckon túl, osztrák földön üldöztek őket szakadatlan harchan, amikor Móga, a honvédelmi bizottmány parancsára visszarendelte. Tegnap meg az óvári főhadiszállásra hívták megbeszélés végett. Onnét megy most vissza, a Lajta mentén álló dandárához.

Hej, hiszen volt mit beszélnünk ezekután is! Gyors, rövid kérdések s válaszok peregtek köztünk. Magunkról, a régi tullniakról, azután a testőrökről — hiszen utoljára a bécsi gárdaházban találkoztunk sűrűbben — végül persze: Artúrról.

— A testőrök? — újságolta Imre. — Azok, miután hasztalan kérték elbocsátásukat, hogy hazajöhsenek a megtámadott ország védelmére, szeptember közepén halomba rakták a fegyvereiket s felszerelésüket és kisebb csoportokban megléptek. Andrásffyval, Somsichsal, Kozmával, Boczonádi-Szabóval már

magam is találkoztam. Artúr meg még májusban elő-
került Toporcról. A mézesheteiből ugrott bele a nem-
zetőr-mundérba!

— Ezt tudom róla. S Klapka nevét is olvastam a
Közlönyben.

— És hát, no nézd csak, hisz ezt kellett volna
először említenem: Artúr ragyogó manőverrel meg-
hiúsította a Roth és Philippovich tábornokok vezetése
alatt Eszékről jövő horvát erők Jellachichsal való
egyesülését s ezután elfogta őket Ozoránál. Csupa gya-
korlatlan nemzetőrrel, meg kaszással. A professor úr
nagyon tudja a leckét! Iskolában lehet majd tanítani
mesteri hadmenetét. Pedig az a szelekóla Perczel Mór-
ic volt a parancsnoka, afféle műkedvelő-katona és
politikai kakas, aki folyton csak akadályozta, csetlett-
botlott körülötte s még főbelövetéssel is megfenye-
gette őt. Persze Artúr, régi tullni recipénk szerint:
lóbórképet vágott mindenhez, ment a maga feje után
s Perczel ellenére is, győzött tüneményesen! A vasfejű!

— De hogy került Ozorához?

— Ó persze, hiszen előzménye is van! Előbb Pest
fedezése céljából a Csepel-szigetre rendelték, majd
két őrsvonalat húzott Jellachich és az eszéki horvát
oszlop közé. Különben ez tartóztatta föl Zichy Eugén
grófot is, aki mint fejérmegyei földesúr, Jellachich
levelét és röpcéduláit akarta átcsempészni Roth tá-
bornoknak. De hiszen erről hallottál!

— Nem én!

— Hogyan? Az egész ország fölfigyelt rá! Azt se
tudod, hogy Artúr haditörvényszéke halálra ítélte s
fölakasztotta Zichyt?

Elhököltem. Ivánka meg vállatvonva folytatta.

— Az aulikusok szörnyűködnek, a vörös köztársaságiak tapsolnak. Ezek nyilván valami forradalmi hőst látnak Artúrban, aki véresre és vörösre mázolja majd nekik Magyarországot! Ugyancsak megcsalódnak benne!

— Mi köze egy haditörvénytörés végrehajtásnak a forradalomhoz? — csodálkoztam én is. — Látszik, hogy nem katonák. Ez az egész ügy, így ahogy elmondottad: egyszerű katonaügy. A grófot az örsvonal elfogta, kétségtelen bizonyítékokat találtak nála, hogy az ellenséges hadakkal cimborált, szolgálatukra vállalkozott, tehát Kriegsartikel Numero zwei: Tod durch den Strang. Szomorú, de tiszta munka. Ha nem így jár el Artúr: maga követ el főbenjáró bűnt. A katona — katona. S ellenség előtt nincs tréfa.

— Evidens.

Az ország dolgaira tereltem a szót.

Sóhajtott.

— A Lamberg-tragédia — mondotta — nem is csak magyarországi tragédia. Birodalmi tragédia is. Mert erre megőrül bosszújában Bécs s örültségében a legbutább eszközökhöz nyúl majd. Megesküdtem volna rá és sajnos, már vannak is ilyenféle híreink, hogy Lamberg helyett Jellachichot nevezik ki immár nem magyar királyi, hanem császári biztossá. Már pedig az ország legvadabb ellenségével nem lehet pacifikálni még legjámorabb pecsovicsainkat sem. S bizony nem bízom a lemondott István nádor, meg Batthyány utolsó erőfeszítéseiben sem, hogy ezt meg-

akadályozhatnák. Ergo: a közvéleményt a nagy-
pofájú Madarászék mellé lökik.

— És Kossuth?

Ivánka vállat vont.

— Sajnálom őt. Ma már útjába sem állhat Mada-
rászéknak. Rettegve félti nemzetét a bécsi bosszútól,
ezért sajnálja elhagyni. A fegyveres viszontvédekezés-
hez hatalom kell, a hatalom pedig a honvédelmi bizott-
mány kezében, azaz Madarászék kezében van. Ennél-
fogva: nolens volens rájuk kell támaszkodnia. Ezek
pedig viszik, sodorják őt, a maguk, tudatlanságból,
bömbölő jelszavakból, irhaféltésükből s külpolitikai
délibábjaikból álló, zagyva, forradalmi elképzelései
felé. Nincs ezek között egyetlen tanult, tisztafejú
statusférfi sem. Kossuth is inkább költő, páratlan po-
litikai lírikus, mint államférfi. Széchenyi látott és
beleőrült. Deák lát, de nincs tettereje. Eötvös is lát,
de lágy humanista. Államférfi csak egy volt: Batthy-
ány. Ez lát is, győzte tudással, erővel, ideggel, bátor-
sággal meg koponyával is, de ezt most árulónak kiált-
ják ki. Fejfájdító dolgok ezek, pajtás! Egyébiránt azt
tanácsolom, minél kevesebbet beszéljess ezekről, mert
a fene se tudja, kivel áll szemben az ember. S ma
csak egy tömegérzés uralkodik minden téren. A gya-
nakvás örült járványa. A Madarászok terjesztik,
akiknek minden harmadik szavuk az, hogy: áruló. S
főként bennünk, régi császári tisztekben sejtenek egy-
től-egyig árulókat. Mintha csupán azért léptünk volna
be a magyar hadseregbe, hogy elárulhassuk.

— De hiszen ez akkor eleve a teljes bomláshoz
vezet!

— Utóbb pedig: vagy Magyarország földarabolásához, vagy a zsarnoksághoz.

— Igen: ez a legörjítőbb logika. Hetek óta gyötör engem is.

— Hagyjad abba! Odajutnál, ahova Széchenyi. Ha nyugtot akarsz: ne gondolkozzál. Mondjad: lóbőr — és végezzed katonakötelességedet!

— Igen, de mi a katonakötelesség most? Én magyar vagyok, de nem vagyok forradalmár.

— Végeredményben senki se az, a vöröstollas képviselőkn, meg néhány izgága kakason és féligserdült gyerkőcön kívül. A katonakötelesség pedig most egészen egyszerű: szét kell verni Jellachichot ott, ahol érzük, mert de facto ellenségünk volt s üldözvén őt, ellenségünk, amíg csak serege van. Azután meg: rá kell mennünk mindenkire, aki fegyverrel harcol Magyarország és a király által szentesített, márciusi alkotmány ellen.

— És ha ezek a császár hadai lesznek?

— Azokkal szemben is a magyar király szavát, autoritását, Szent István koronájának csorbíthatatlanságát védjük, amíg csak meg nem érti az uralkodó, hogy a magyar korona van olyan nagy és szent, mint a többi koronái. Lehet, hogy mi katonák s hangsúlyozom, magyar katonák két tűz közé kerülünk — a Lajtán túlról mint rebellisek, hátulról, a Lajtán innenről pedig, mint árulók — de másként nem tehetünk. Esküt tettünk a magyar király parancsára, magára a királyra s a törvényes magyar alkotmányra s ezt tartanunk kell mindhalálig. Az eskü köt s a hadsereg és benne ez a feldunai hadtest hú marad!

Kezet nyújtott s már szorosabbra szedte a Iova kantárszárát, hogy továbbügessen, amikor még valami eszébe jutott:

— Ejnye, már az imént is kérdezni akartam: miért vagy te csak hadnagy? Hiszen főhadnagyként léptél ki s most legalább is századosnak kellene lenned! Az ember szinte szégyelli magát, hogy így föléd-nőttünk sarzsival.

Elmondottam neki röviden.

Legyintett.

— No, majd segítünk rajta!

Avval csákójához emelte a kezét, köszönt Esterháznak is s tovaügetett a vonuló oszlop mentén, Parendorf felé.

A lovak csüdig, a bakancsok bokáig süppedtek a sárba s a csákónkról a nyakunkba folyt a víz.

Este értünk Parendorfba.

No, ott szó se lehetett arról, hogy mind meleg szállásra jussunk. Örültünk, hogy csűrök meg pajták alá zsúfolódhattunk.

Csak akkor láttuk — még abban a zűrzavarban is — a különbséget a mi pápai zászlóaljunk meg a többi nemzetőrzászlóalj között.

A mieink nyomban előszedték a kettőnként ki-
porciózott húst s párosával főzni kezdték.

Hanem a nógrádiak úgy zúgtak, mint a darázs-fészek.

Kitűnt, hogy nem volt élelmük.

Mikor ezen megütköztünk, a tisztjeik mentegé-
tődve és mérgesen válaszolták:

— Szánjuk őket, de úgy kell nekik! Megkapták
ezek rendesen két napra is a húsukat és kenyerüket.
Szabályosan: ketten-ketten, hogy az egykoszton levő
kenyerespajtások elláthassák magukat, akár a sor-
ezredeknél vagy honvédeknél. De ezek, bárhogy ri-
máinkodunk nekik, vagy befálnak mindent, hogy utána
kólikától nyögnek, vagy megeszik a felét, a többit meg
eladják vagy elhajigálják. Mert restek cipelni. De
utóbb azután annál inkább követelődznek s károm-
kodnak. Mert fegyelmetlenek, mint a fene!

— S nem tudtok köztük rendet teremteni? —
kérdéztük.

— Lehet is ezek között! Ha valakit fülön fog az
ember közülök bármi rendetlenségért, nyomban ro-
hannak a dandárunk alkormánybiztosához, hogy őket,
a szabadság harcosait milyen méltatlanság fenyegeti.
Erre elhangzik egy nemzetiszínű szónoklat, az embe-
rek éljeneznek, mire a biztos urak megállapítják,
hogy a vitézek „lelkesülve vannak“ s mi kapjuk meg
a félre nem érthető értelmeiket a forradalmi lelkes-
ség ilyen vagy olyan méltányos kezelésére. Denique:
az élelmezés dolgában azóta ahhoz a módhoz folya-
modtunk éppen a dandár polgári biztos tanácsára,
hogy csak egynapi porciót adunk ki, a többit egész sor
szekér fölfogadásával, úgy cipeljük utánunk. A sze-
kérvonatunk így szinte hosszabb, mint az egész zászló-
alj. Hogy ettől azután mi lesz majd a harcok között,
amikor szinte mozdulni se lehet az össze-visszator-
lódó szekerektől, az még külön kérdés. De azt már

látjuk, hogy a szekerek máris elkeveredtek s Isten tudja hol torlódtak meg. Élelem tehát megint nincs. S persze most ezért káromkodják le a csillagot is az égről! S ha egész éjjel korog a gyomruk, reggel még majd azt is megkapjuk, hogy megkérdik tőlünk: — Ezér választottuk meg az urat hadnaggyá vagy száza-dossá?

Az őrnagyom meglökött a könyökével. S mikor magunkra maradtunk, hálát adtunk a Jóistennek, hogy a mi zászlóaljunk magva, a két, régi lövész-szá-zad, fegyelemhez szoktatott nép volt, amelynek rend-tartó szelleme ráragadt a többi emberünkre is.

Másnap, ahogy derült ég virradt ránk s kivihet-tük a zászlóaljat a parendorfi dombok lejtőjére sza-bad táborba: mégis irigykedve néztük a sorhadbeli meg honvédzászlóaljakat. Mert azoknak még sátraik is voltak.

Egyébiránt furcsa és mozgalmas volt az a tábor!

Fehérszíjas, pitykegombos, feketesárga-zsinórzatú, kéknadrágos sorhadi zászlóaljak meg vörös zsinórral kiverít, dohányszín-atillájú honvédzászlóaljak táboroz-tak ott kékruhás nemzetőrcsapatokkal és szűrös-gu-bás, csizmás-gatyás kaszásokkal, akiken csak a csákó mutatta, hogy katonafélék.

És peregtek a dobok, rivalogtak a trombiták ott egész nap.

Mögöttünk, gyalogosok mögött a tüzerek sütöttek-főztek. Sugárgyúik meg rövidesövű tarackjaik — vagy ahogy az új, honvédnnyelven nevezték: vetágyúik — körül peckesen sétáltak az örök. A honvédtüzerek öltözete egyébiránt ugyanolyan vöröszsinóros barna

atlilla, meg feszes, kék nadrág volt, mint a honvéd gyalogzászlóaljaké, csak a csákójukon hordtak ágyúcsöveket meg golyókat ábrázoló, bádoggjelvényt. A sorhadi tüzekek különben most is a régi barna zubbonyukat, csizmába való kék nadrágjukat és császárcímeres csákójukat hordták.

A tábor szárnyain táboroztak a huszárok. Akkor, ott még nem láttunk újalakulású honvédhuszárokat. Egy-két osztálynyi lovas-nemzetőr kivételével, az egész lovasság a seregredek huszárságából állott. Ezeknek persze éppen úgy, mint a sorhadbeli zászlóaljoknak, németül vezényeltek.

Ebből a tarkaságból eredt minden vetélkedés.

A régi sorhadsereg legénysége, főként a huszárság, mélységesen lenézte a honvédet, a honvéd a nemzetőrt, a kékruhás nemzetőr meg a szegény, gatyás kaszásokat.

A huszár hetykén és gögösen szólt rá a fehér szíjzatú sorhadbeli gyalogosra:

— Fére az útbú, pocsétakerülő!

A baka továbbadta ezt a honvédnek:

— Arrább, hé, te cigóri-katona, a veres zsinórodal! Nem látod rajtam a tarka zsinórt? Tudhatod, hogy csak az az igazi katona.

A honvéd persze ugyancsak nem volt dölyfösség híján, hát a nemzetőrt fitymálta:

— Tágujj előlem téntábulgyütt! Nem látod, hogy honvédnek köll az út?

S hogy a nemzetőr se maradjon adós, hát hetykén szólt oda a szegény ágrólszakadt kaszásnak:

— Utat a katonának, bocskoros!

Honvéd, nemzetőr meg kaszás pedig egymás közt csak cserepárként, ájncváj-vitézként emlegette a rá-tarti sorkatonaságot.

A tisztek, még a honvédeknel is, leginkább németül beszéltek. Még azok is, akiknek tiszta magyar származásához és lelkes nemzeti gondolkozásához kétség se fért. Ehhoz szoktak hozzá évtizedeken át s amint nem lehetett egyik napról a másikra sutbadobni a régi vezényszót, szabályzatokat, a duplasasos címereket, sárgazsinórokat, meg fehérszíjázatú borjúkat, úgy nem tudták levetni a német szót sem.

Cifra had volt, az bizonyos. A nyelv, szokás, fegyverzet és egyenruha valóságos bábeli keveredése.

Ugyan ki tud ebből a népből egységes hadsereget gyúrni valaha?

Van-e olyan katonaóriás, aki tud ilyen csodát?

S lehet-e az, hogy a talán javarészükből egyformán dobogó, becsületes, magyar szív érzése: egybeolvasztja őket valaha?

Egyébiránt jócskán akadtak köztük olyan régi meg ujdonsült tisztek is, akiket csak a magasabb rendfokozat csábított át a magyar hadseregbe, vagy akik csupán a gyors előmenetel kedvéért lettek egyáltalán katonák.

Találkoztam például egy hirhedt, magyarfaló főhadnaggal, valami Weber nevezetűvel, akit mindenki utált valaha Győrött, a Schwarzenberg-bakáknál. Ez most őrnagy volt — egy önkéntes zászlóalj parancsnoka — s csákóján is, atilláján is, köpenyén is, nemzetiszínű kokárdát viselt.

De összeverődtem Rufius báróval, a bécsi meg prágai corso Lódító Vilmosával is. Az egykori monoklis dragonyos most ugyancsak őrnagy volt a Vilmos-huszároknál, vagy tán a Császár-huszároknál.

— *Servitore, servitore!* — köszönt rám messziről, majd közelebb érve, hitetlenkedve igazította meg a félszemüvegét. — Ach nein! Du bist nur Leutnant? Hát ez hogy lehet? Übrigens nem tudod, mikorra számíthatok az alezredességre? Tu sais bien, ha már az ember itt szolgál, ebben a zavaros és sáros világban, legalább avancement-ban legyen része, ne c'est pas? Ha meggondolom, hogy ma vaskos, sváb dunnák között kellett pihegnem egész éjszaka, én, akinek kegyéért grófnők és hercegnők versenyeztek... ah, mon vieux! No de hallom, hogy a napokban ideérkezik a honvédelmi bizottmány meg néhány képviselő, majd szerzek magamnak valami emberibb beosztást. Bizalmasan közlöm, hogy Kossuth egyik legintímusabb embere, Kubinyi, régi barátom. Ein roter Rebell, und Republikaner, szóval igazi torlaszhős, de enfin: árvai. S tudod Árva és Túróc azért összetart. Hanem sietek, sietek! Tudod van itt Miklósfalván egy fess kis aszszonyka a postán s természetesen eped értem. És: *Fraudienst geht voran!* Mon Dieu, itt ebben a sárországban igazán nem kívánhatom, hogy hercegnők hívogassanak... hehe, igaz? Eh bien, *servitore, servitore!*

Utánanéztem s ámultam. Még mindig nem jött szó az ajkamra. Szóval ez az üres széltozó, ez a Rufius Vilmos Egon Hildegard is itt van. No, hogyha Görgey is ide talál kerülni, hát ez a maskara átszökik a Laj-

tán! Vagy ha Sréter Lajossal találkozik. Pedig Sréternek itt kell valahol lennie. Az szó nélkül ülepenrúgja ezt a katonaruhás csepürágót.

Azokban a napokban terjedt el a parendorfi tábor hadai között, Ferdinánd király október harmadiki kiáltványának s rendelkezéseinek híre. Az uralkodó avval válaszolt Lamberg meggyilkolására, hogy a magyar országgyűlést felosztatottnak, valamennyi szentesítetlen törvényalkotását és jövőbeli határozatát törvénytelennek nyilvánította, Magyarország teljes hatalmú kormánybiztosává, valamint főparancsnokává pedig Jellachichot nevezte ki!

Akkor már semmin sem csodálkoztam. Azon se, hogy István főherceg és Batthyány utolsó erőfeszítése ilyen kudarcot vallott s Bécs a legostobább és legszerencsétlenebb megoldáshoz nyúlt Magyarország pacifikálása szempontjából, e személyválasztással.

Jellachichot úgy útálták még a legaulikusabb főurak, de még a magyar alkotmányeskübe belepottyant idegenvérű tábornokok is, hogy erre mindenki felhőrdült. Mert ezeknek a szemében Jellachich volt az, aki a régi ármádiát megbontotta s fegyveres szembeállítását előidézte. És végeredményben ez is volt az igazság. Karger alezredesre vagy Holtsche vezérőrnagyra igazán nem lehetett ráfogni, hogy magyarok vagy éppen forradalmi Kossuth-rajongók. Magyarországi csapatoknál érte őket az alkotmányváltozás, a király parancsára tették le az esküt a mi alkotmányunkra, a főherceg-nádor parancsára szállottak hadba a királyi szóval lázadónak minősített Jellachich ellen, a főherceg-nádor személyes parancsnoksága alatt készültek

csatára a Dunántúlon s valóban nem tehettek arról, hogy Bécs minden félóránban mást gondolván most itt állottak a Lajtánál. Még hozzá váratlanul: az imént kinevezett, ujdonsült főparancsnokukkal — szemben. S hozzá ráadásul ez a főparancsnok éppen az utált és gyűlölt Jellachich volt. Ottinger és Bechtold cselekedetét aljasságnak tartottam, mert azok megszegették a magyar alkotmányra letett esküjüket. Teleki ingadozását hitványságnak véltem, mert Jellachich mégis csak ellenségként dulva vonult végig a Dunántúlon. De ezeket a szerencsétlen, öreg katonákat — szánnom kellett. Hiszen ezek mindvégig csak a parancsot teljesítették s valóban nem számíthattak olyan csodára, hogy a lázadóból egyik napról a másikra a császár kedvelt hőse és minden hatalmának gyakorlója lehessen, aki most már tőlük kérheti számon a hűséget és katonabecsületet.

Zúgott, hörgött, dühöngött és átkozódott hát az egész tábor. S ebben az átkozódásban legalább is annyi volt a Donnerwetter, mint a menydörgős ménkü.

Hát még amikor kézről-kézre kezdett járni az osztrák hadak fővezérévé kinevezett Windisch-Grätz herceg kiáltványának szövege is, amelyben Schwarzenbergnek, a „sárga vámpír“-nak ez a sógora: záros határidő alatt követelte a nálunk szolgáló régi tisztek átállását!

Igaz: amig az október harmadiki, császári kiáltvány nyomán mindenki helyeselte a pesti országgyűlés gyors és önérzetes tiltakozását, a császári rendelkezések visszautasítását és törvénytelenekké nyilváná-

nítását; addig a Windisch-Grätz-féle felhívás nyomán, az első rettenetes felháborodás után: az egykori császári tisztek javarésze, mégis gondolkozóba esett. Hiszen ez már nemcsak lelkiismereti görcsöt okozott. Ez, a tébolyító eskü-dilemma mellett, a kardbojt vagy koldustarisznya, sőt a kardbojt vagy a várbörtön fegyencruhája közötti választás kényszere elé is állította őket.

A düh és keserűség az eget csapkodta.

— Hát lehet ez? — panaszkodott egyik-másik. — Lehet az, hogy lázadóból lovag, martalócból királyi helytartó legyen a hitszegések, szószegések s parancsfelrúgások egész sorozata után? Mi, az uralkodó hűséges katonái pedig egyik-napról a másikra: rebellekké, esküszegőkké, hitvány gazemberekké és haditörvénszék elé lökött gonosztevőkké válunk? Pusztán azért, mert híven teljesítettük uralkodónk parancsát? Hiszen akkor megfordult a világ! Most az a derék, aki tegnap himpellér volt és az a gazember, aki hű maradt? Ez az új korszak varázslatos, emberátalakító hatása?

Szegények! Ők még nem tudták, hogy Batthyány meg Széchenyi is áruló már Pesten, az utca szemében.

Mert mind a két végletet: a zsarnokságot is, meg a forradalmat is, vaksággal verte meg az Isten. S ebben a vakságában a zsarnokság gazemberségnek nézi a pusztá becsületet is, a forradalom pedig máris megtért nemes lovagoknak s szabadsághősökké magasztosodott bajnokoknak látja Rózsa Sándort és börtönből kibocsátott haramiát — miként ez a Márczius Tizenötödike hasábjain olvasható.

A harmadik, izgalmatkeltő bomba: az október hatodikán kitört, legújabb bécsi forradalom híre volt. Ennek során lámpavasra akasztották Latour hadügyministert, eltorlaszolták az utcákat és körülsáncolták a várost a liberális forradalom megszállottjai. Windisch-Grätz nyomban Bécs ellen vonult s egyesült Jellachichnak a Lajtán átjutott hadaival.

Ezeket a híreket már a váratlanul elémtoppant Baranyay hadnagytól, egykori növendékemtől hallottam, aki két év óta szolgált az egyik székely határőrezrednél s most ismerősökre vadászott a parendorfi táborban.

Persze neki is azt kellett először elmegyaráznom, hogy miért vagyok én megint csak — hadnagy. Ezen a fonalon azután a maga, illetve a sorezredbeli tisztek dolgára fordult a szó.

— Ha valaki a szívünkbe nézne — mondotta —, megláthatná, hogy mi magyar sorhadi tisztek, valóban lelkesen és becsülettel állunk, szerencsétlen hazánk ügye mellett. De az képtelenség, ami Pesten történik! Azok, akik átléptek tőlünk a mozgó nemzetőrséghez, az önkéntesekhez vagy az új honvédszászlóaljokhoz, egytől-egyig nyomban magasabb rendfokozatot kaptak s most fölöttük állanak, a régi rangjukban náluk jóval idősebb és néha százszor különb bajtársaiknak.

— S ha mégcsak ennyi volna! — szólt közbe a Baranyayval együtt sétálgató ugyancsak székely zászlóaljbeli főhadnagy. — De magam láttam hadnagynak azt a Bélydy nevű volt közhuszárt, aki tízszer futott már vesszőt bajtársai meglopása miatt a székely

huszároknál, amíg végül is kidobták. És ez most tiszt. Mutogatnak egy nemzetőr-századost is, akit a Sándor-bakák tisztigyűlése tanácsolt el még hadnagy korában a hadseregből, mert felette gyanusan kártyázott. Akkor csak nagy könyörgésére mentek bele, hogy maga kérhesse elbocsátását. Most két rendfokozattal magasabb tisztirangban láthatják maguk között, mert rokona a honvédelmi bizottmány egyik tagjának.

— De hiszen ezek csak a kezdet hibái és tévedései — állapítottuk meg végül mindhárman. — Csak egy kissé csillapodjanak a dolgok, helyreigazodik minden!

És rajongva kezdtek beszélni Ivánkáról. Eddigi csatározásairól s a Lajtán túli huszárrohamáról.

Beszélgetés közben értünk el az első pesti önkéntes zászlóalj táborvonala elé. Itt Almássy őrnagy zászlóaljparancsnok magyarázott valamit egyik századosának. Ez utóbb velünk eredt beszélgetésbe.

Gózon Lajosnak hívták s pesti ügyvéd volt. Lángoló liberalista, akinek lelkesedése csak a jogi igazságok előtt hódolt meg. Nyomban belekapcsolódott beszélgetésünkbe s nagy tüzzel kezdte magyarázni:

— Igen! Akkor kellett volna mindnyájunknak egyetlen lendülettel átrohannunk a Lajtán! Nyolcadikán! Amikor az ellenséget üldöző Ivánka ezredes, a horvát utóvéddel együtt s vele folyton harcolva, kelt át. Akkor, bármennyire elve is az országgyűlésnek, hogy csak szentesített alkotmányunkat védvén: határainkon túl nem harcolunk; az a tény, hogy volt támadónkat üldözés közben verve lépjük át a határt, még jogi szempontból is igazolta volna az osztrák

földön való további harcot, támadónk megsemmisítéséig. De így? Hallom, a honvédelmi bizottmány arra tüzel, hogy a liberalista világforradalom solidaritásának elve, kötelességünké teszi a bécsi forradalmároknak való segélynyújtást. Tehát igenis törjünk be Ausztriába s mentsük fel a Windisch-Grätz ostroma alatt álló bécsieket. Ha parancs lesz, természetesen ott leszek. De akkor ne köszörülgessük a jogi principiumokat s ne hangoztassuk, hogy mi csak a magyar király szavával szentesített alkotmányunkat és Magyarországot védelmezzük Igaz, uraim?

Egyikünk sem lévén jurista, nem szólhattunk hozzá a kis szakállas fejtegetéseikhez. Ez pedig folytatta:

— Elmulasztván a hadijoggal természetesen kínálkozott alkalmat, ma már ideszögez az előbbi elv, a Lajta balpartjára. Ma már csak itt a balparton állunk a törvény alapján. Ha átlépünk a Lajtán, lelépünk erről az alapról is s az uralkodó kezébe adjuk a lázadás vádjának argumentumát. Ideát maradvá: királyunk szavát alkotmányunkat s hazánkat védjük. S ez megtámadhatatlan jogi álláspont. De a világliberalizmus forradalmi solidaritása már egészen más. Szerintem elhibázott dolog volna: e nemzetközi szólamért, vagy eszméért, elvetni s feláldozni a tiszta magyar és törvényes álláspontot. No de hiszen Kossuth nem is engedi magát eltolatni erről, bárhogy unszolják is az ellenkezőre, Madarász és Kubinyi flamingói!

— Flamingók? — kérdeztük. — Hát azok kicsodák?

— Így kezdik nevezni Pesten a verestollas republikánusokat.

A pesti önkéntesek egyik tizedese lépett most Gőz-
zonhoz, mire az eleven kis fiskális hirtelen elbúcsúzott
és a zászlóaljához sietett.

Visszafelé lépegetve hallottuk, hogy egy ugyan-
csak pesti alakulat tisztjei aláírásokat gyűjtenek a tá-
borban. Az ív szövege kifakad a tábor német nyelve
ellen, követeli a csupán németül beszélők eltávolítását
s felsorolja ezek neveit. Eszerint követelik Holtsche és
Milpöck vezérőrnagyok, Kollmann ezredes, Aulich al-
ezredes, Pöltenberg és Guyon őrnagyok s még vagy
negyven tiszt haladéktalan elbocsátását, mert okkal
gyanítható, hogy legközelebb „elárulandják ügyün-
ket“.

Hozzánk nem jutott el ez az ív. Guyonon kívül egyik
tisztet sem ismertem. De Guyonról, Kossuth lelkes hí-
véről, a Kossuth-rokon Zámory Kálmán barátjáról,
merőben elképzelhetetlennek tartottam, hogy eláru-
landja ügyünket.

Tíz óra felé járt az idő, amikor néhány zászlóalj-
nak riadót verettek. Köztük a mi zászlóaljunk jelzése
és riadója is megperdült.

Elbúcsúztam Baranyayéktól s rohantam a tábor-
vonalunk elé.

Mialatt a zászlóalj gyülekezett, az őrnagyunk tá-
jékoztatott az imént érkezett parancsról. Eszerint
Jellachich elbocsátotta a csak nyűgként rajta lógó
népfölkelőit s ezek most a Rozália-hegységen s a
Vulka síkján át gyujtogatva vonulnak le Sopron me-
gyén keresztül Vas- és Zalamegyék, valamint a
Dráva felé. Több zászlóalj puskás nemzetőr és kaszás,
parancsot kapott, hogy vegyék üldözőbe a szerezsá-

nokat, míg Perczel Móric a Balaton felől igyekszik útkat szegni. Az üldözésre kirendelt zászlóaljok között van a mienk is. Indulás: nyomban.

A zászlóalj el is indult Széleskút, vagy ahogy akkor nevezték: Breitenbrunn felé, az előtte haladó, sopronmegyei, mozgó nemzetőrzászlóalj nyomában.

Engem hátrahagyott Esterházy őrnagy, hogy várjam be a még mindig késő szekereinket s azokkal igyekezzem utánuk.

Kora délután érkezett meg végre a kocsiszlopunk.

Egyórás pihenőt engedtem neki, azalatt leütem az oszlop után hajtott vágómarháink közül egyet és szétdaraboltatva ponyvákba csomagoltattam, hogy nyomban kioszthassuk a húsát, ha elérjük a zászlóaljat.

Mialatt ez a munka tartott, megállott mögöttem egy lovas. Hátra se néztem, hiszen állandóan jöttek-mentek, nyargaltak a táborban a szakadatlanul változó emberek.

De ez most rámkiáltott:

— Herr Hauptmann Feliczián!

Százados ugyan nem voltam, de a név kétségtelenül az enyém volt, hát megperdültem.

Alacsony, szakállas honvédszázados volt. Hanem a szeme nagyon is ismerősen mosolygott rám.

— Nem ismered meg Vilmos? És hát, most látom, csak hadnagy vagy? Vagy talán tévednék a személyben?

— Nem, nem, valóban az vagyok, akit szólított a százados úr.

— De hát ez hogy lehet, hiszen főhadnagyként obsitoltál! És hát csakugyan nem ismeresz meg? Én nyomban rádismertem a póznafigurádról.

S hogy még mindig csak bámultam, nevetni kezdett:

— Gondolj Tullnra! Az utáskadétiskolára. Te már utolsóéves voltál, amikor én odakerültem.

Hirtelen gondolkozni kezdtem az akkori kicsinyeken. Kik is voltak? Apor... Gergelyi... a szőke Halász... És most fölrikkantottam:

— Kazinczy! Te vagy?

— Én hát! — örvendezett a lovas, mialatt átöleltem ott a nyeregben.

— A kis Kazinczy! Lám. Hát hogy is ismertelek volna meg így, szakállasan, férfiképen? Ne haragudj!

— Dehogy haragszom. Inkább kétszeresen örülök! Először azért, hogy láthatlak, másodszor meg azért, hogy sikerült még egy utászt találnom. Harmadik napja járom a Lajta mentén álló csapatokat meg ezt a tábort, hogy összeszedjem az egykori pioniriskolásokat s alig ötöt tudtam eddig összeszedni. Elvégre Ivánkát meg Görgeyt mégsem foghátom meg, mert Imre már brigadéros s Görgey is alkalmasint az lesz itt.

— Artur is itt van? — lobbantam meg.

— Ma érkezett meg, de csak félpercet beszéltem vele. Mógától jött Miklósfalváról s Bruckba lovagolt. Azt mondja, Ivánka dandárát veszi át, mert Imre a főparancsnok mellé kerül. Szóval hát az eddigieken kívül csak téged vihetlek.

— Engem? Hova?

— Pozsonyba.

— Ne bolondozz, én a pápai nemzetőrök zászlóalj-segédje vagyok, a zászlóaljam az imént vonult el Theodorovich szerezsjainak üldözésére s magam is nyomban indulok utána, mihelyt a málhavonatunk lovai zaboltak.

— Hát az lehet, hogy elindulsz öreg Vilmosom, de hogy visszahozatlak, az is bizonyos. Mert parancsot kaptam Mészáros hadügyministertől, hogy állítsam föl a második számú utász-zászlóaljat Pozsonyban. A Pozsonyban feküdt császári utász-bataillon morváit ugyanis mind megugrottak. Szerencsére a felszerelésüket itthagyták. Közte egy új, nagy Birago-Brückenequipage-t. Ez az egyetlen modern, szállítható hadihídkészlete a magyar hadseregnek. És hát most nekem kell megszerveznem az új zászlóaljat. Két század Sappeur-t, két század Strassen-Pionier-t meg két Brücken-Compagnie-t. S remélem, talállok még egy törzstisztet is zászlóaljparancsnoknak. Mert magam kicsi sarzsi vagyok ehhez. S különben is röstelleném, hogy én legyek az előljáród, amíg a te méltó kinevezésed megjön. Hiszen csak tévedés lehet az a te hadnagyságod.

El kellett persze mondanom a dolgomat neki is. Egyébiránt avval váltunk el, hogy engem aligha enged az őrnagyom, mert a segédje is vagyok, meg az egyetlen tanult katona is a zászlóaljban.

— Csakhogy ez az írás nagyobb úr ám, akárkinél! — nevetett a kis Kazinczy, a megbízó parancsát

lobogtatva. — Tehát: látjuk egymást és csak addig búcsúozom!

Tisztelgett s elügetett.

Negyedóra múlva mi is indulhattunk.

Fölvettem magam a lóra s elnyikorogtunk délnyugatnak, a Fertő-tó felé.

Még aznap este elértük a Széleskút mellett pihenő zászlóaljat. Ott hallottam, hogy Batthyány, tragikus kudarca után, beállott lovas nemzetőr-közlegénynek. De a szerezsánok ellen készülődve, szolgálat közben lova fölbukott s a gróf a karját törte. Hazavitték Iker-várra.

Éjfélkor fölvert bennünket a főparancsnokság egyik lovasőrmestere. Az én haladéktalan elvezénylésem rendeletét hozta.

Esterházy bosszankodott, sóhajtozott, de megértette, hogy az utászoknál nyilván nagyobb szükség lehet rám mint itt, ha külön ordonánccal üzennek utánam.

Valójában magam is sajnáltam, hogy el kell válnom a pápaiaktól. Győröktől, Haydutól, Arkauertől, Noszlopi Bálinttól, a bencéshadnagyoktól, a közben őrmesterré előlépett hűséges Sulyoktól, Hegedűs tizedestől, meg Istenem, ki tudná felsorolni őket, mind, az egész zászlóaljat. Bizony nehéz volt a búcsú! Hátha még tudtam volna, hogy a legtöbbjükkel sohase találkozom többé az életben, mert őket hamarosan hazabocsátják, engem meg úgy elsodor a sorsom Páparól, mint a vihar a levelet.

A segédtiszti dolgokat átadtam Czina Gusztinak, az egyik bencéshadnagynak, azután odamentem min-

den század tábortüzei elé s elbúcsúztam néhány szóval. Végül a zászlónkhoz léptem és tisztelegtem. A dobosok kedves figyelemből, a díszjelet kezdték verni búcsúzóul.

Még az őrnagyomtól kellett búcsút vennem.

Mikor hosszan, erősen megrázta a kezem, megszólalt:

— Köszönöm minden szolgálatát barátom! Sohase kívánok hűségesebb és körültekintőbb munkatársat magamnak. Boldog lennék, ha mindketten megérnők ezeknek a viharos időknek a végét s megkérhetném, hogy lépjen be az urodalmam tisztjei közé. És hogy addig is megtartsa jó emlékezetében, fogadja el tőlem szerény hálaképen: Terrier-t!

Ez a Terrier, Esterházy nagy, fekete, angol vadászlova volt, amelyet Írországból importált s amelyet a nemzetőrzászlóaljba való belépésemkor bocsátott rendelkezésemre és azóta is lovagoltam.

Hálásan köszöntem meg a gróf jóságát s az éljenző zászlóalj előtt szállottam nyeregbe.

Amikor visszafordultam Parendorf felé, énekelni kezdtek az emberek. A pápaiak nótáját dalolták. Avval búcsúztak el tőlem. S még soká hallottam az éneküket.

Azután elhalt a dal a messzeségben, majd a tábortüzeik is eltűntek egy domb mögött.

Eszembe jutott, hogy íme: most még egy Esterházy kínált meg kenyérrel. Majd a háború után. Ugyan megérem-e?

Már csak ketten léptettünk a hűvös éjszakában. A parancsothozó huszárőrmester, meg én.

S én mégis úgy éreztem, hogy megint magam
maradtam.

Mindenki elmaradt mögöttem, akit szerettem.

És nyilalló szívvel gondoltam az én édes, gyöngé
páromra, picike fiamra és roskadozó édesanyámra.

Meg a pápai Öregtemplom tornyaira...

XIV.

Napkeltekor érkeztem meg Parendorfba.

A dobosok akkor verték, a kürtösök akkor fújták az ébresztőt.

Megállás nélkül lovagoltam tovább Miklósfalvára, a főparancsnokságra. Ott kellett megkeresnem Kazinczy századost.

Jó időbe telt, amíg az álmos, ügyeletes tiszt meg egy sereg altiszt útmutatása nyomán eljutottam Kazinczy szállására.

Fölébreszteni persze nem akartam s azért, mihelyt a lovászára bíztam a lovamat, fekvőhelyet kerestem magamnak a szegényes parasztház tornácán. Találtam is a tornác végén egy nagy halom kukorica-csuhát. Tán az esti kukoricafosztásból maradt ott. Ráheveredtem, fülemre húztam az egyik pokrócomat, magam elé idéztem a párom, fiam, anyám meg az öcsém arcát, sóhajtottam egyet értük a Jóistenhez s két perc mulva aludtam. De az alvásom nem volt álomtalan. Amíg szunnyadtam, az öcsém körül kúszalódott az álmom. Az öcsém körül, akit ott tudtam a

Windisch-Grätz hadainak gyűrűjébe szorult Bécsben, vér-, láng- és füstfelhők között.

Arra ébredtem, hogy a kis Kazinczy rázza a vállamat.

A nap föntjárt már, melengette a párás, októberi reggelt.

Kazinczy meleg kulacsot nyomott a markomba s behajtott a maga helyére.

— Nekem még dolgom van, addig aludjál! — mondotta. — De előbb idd meg ezt a kis tejet!

Vagy tizenegy óráig aludtam.

Akkor fölébredtem s füttyörészve borotválkoztam meg. Jólesett a tisztálkodás, a legutóbbi hetek zaklatottsága után.

Kinéztem az istállóba is. Terrier pihenten és jólakottan röhögött rám.

Kevéssel utóbb megérkezett a kis Kazinczy.

— Délben indulunk Pozsonyba — mondotta jókedvűen. — Az egykori utászlegénységet, vagy ötszáz embert, akiket sikerült összeszednem a különböző csapatokból, már útbaindítottam Köpcsény felé, Kiss István főhadnagy meg Pusztelnik Henrik hadnagy vezetésével. Rajtuk kívül még egynéhány tisztet szedtem össze. Azok itt gyülekeznek délben s együtt megyünk Pozsonyba. Csak még a Don Miguelek Parendorfban levő zászlóaljához kell kimennem, Buócz Károlyért.

Elkísértem Parendorfba.

Viharos örvendezésre értünk oda. A zászlóalj legénysége akkor özönlött le a táborvonal előtt húzóódó útra s éljenezve tolongott egy csapat huszár körül.

— Mi történik ott? — kérdeztük néhány arra rohanótól.

— Huszárok gyűttek haza megint! Éppen most érkeztek Stájerországbul meg Itáliából! Radetzky-regimentbeliek és Sándorok.

Arravitt az utunk, hát mi is megállítottuk lovainkat a nyüzsgő tömegben.

Csatakos, görheslovú, nyakigsáros és szőrösképu huszárokat éljenzett meg csókolt ott az ujjongó had. Kézből etették a kiéhezett huszárokat és nyalásban tartották éhes lovaik elé a szénát.

Jóideig néztük ezt a harsányan örvendező nyüzsgést, azután továbblovagoltunk a harminckilencedik serezed zászlóaljainak táborhelyére.

Utközben hallottuk, hogy Perczel Mór Kanizsa táján, Karger alezredes pedig Sopron megyében kergeti a délnek húzódott, horvát népfölkelőket.

Az első pesti önkéntes zászlóalj táborhelye már üres volt. A szomszédjaik azt mondták, hogy még az este előrevonta őket a lajtamenti előőrsvonalba, új dandárparancsnokunk, Görgey ezredes.

Ó, hogy szerettem volna találkozni a Bálványkatonával!

A Don Miguelek táborhelyéig csak őt emlegettük Kazinczyval. Mert Kazinczy is csupán áradozva tudott róla beszélni. Pedig tulli emlékei csak Görgey növendékhez fűződhettek. Attól kezdve, hogy Görgey kikerült az utásziskolából s berukkolt Kremsbe a Wasa-ezredhez, nem is találkoztak többé. De már a kadét-Görgey is olyan volt, mint a mágnesvas. Férfias-

ság
se
ha
ko
az
ga
dár
Me
rőt
tet
zél
vol
Fár
a k
mil
red
haz
nye
bel
gul
aki
kra
vág
zet
cen

sága, szilárd jelleme magához vonzott minden lelkesdnitudo ifjút.

A Migueleknél csakugyan megtaláltuk Buócz hadnagyot. Persze nagy szemeket meresztett ránk, amikor régi növendéktársa, Kazinczy, a szeme elé tartotta az utászokhoz való áthelyezéséről szóló parancsot. Magam akkor ismerkedtem meg vele. A sötétbarkós, vidámszemű, fiatal hadnagy, még hírből sem ismert. Mert csak akkor került Tullnba, amikor én már Győrött voltam a Schwarzenbergeknél.

— Tizenkettőre Miklósfalván légy! — figyelmeztette még egyszer Kazinczy. — Itt a rendelet, jelentkezél vele a parancsnokaidnál s azután indulj!

Visszalovagoltunk Miklósfalvára.

Akkor már az imént érkezett huszárok is ott voltak, hogy jelentkezzenek a főparancsnokságon. Fáradt lovaikon megeresztették a hevedert s karjukon a kantárszárral, ott heverték szénázó lovaik mellett, a miklósfalvai kastély előtt.

Szóbaeszkedtünk a hányatott sorsú lovasokkal.

Javarészüik a negyedik számú Sándor-huszárezredből való volt. Ezek Klagenfurt környékéről jöttek haza arra a hírre, hogy Magyarországot veszedelem fenyegeti. De velük jött tizenkilenc Radetzky-regimentbeli öreghuszár is, akik Olaszországból vágták át magukat a magyar határig. Ezek voltak azok a legények, akik huszonhatan indultak el Milanó alól, de valahol a krajnai határon két részre szakadtak. Heten keletnek vágtak s ezek jutottak Pápáig, ahonnt a pápai nemzetörökhöz csatlakozva szolgáltak tovább, tizenkilencen pedig északnak vágtattak s nappal erdőkbe hú-

zódva, éjjel továbblovagolva jutottak Klagenfurtba. Ott a városkörnyéki falvakban fekvő Sándor-huszárok közé keveredtek s egy holdvilágos éjszakán nekiindultak vagy háromszakasznyi bajtársukkal, a szentgotthárdi útnak.

— Csak gyöttünk — mondották fáradtan — oszt egyre csak azt néztük, mikor érünk Magyarországba. Tudtuk, megösmérjük, iszen: Magyarország. Sajnátuk otthagyni Taljánországot, mer tavasz óta igencsak jó verekedések estek. Dehát egyre gyűttek a hírek, oszt mink mán álmunkba is csak a mi népünk jajgatását hallottuk. Oszt hát most itt vagyunk.

Most egy ragyásképzű, ritkabajuszú huszár szólalt meg:

— Pejg igencsak kedvünk lett vóna, hogy laposra verjük a taljánokat. Mer akárhogy szántuk őket az elején, akárhogy vélük vót a szívünk, utóbb nagyon megharaguttunk rájuk. De hát hogyis ne? Efféle cédulákat szórtak a Radetzky ármádiájának horvát határőrregimentjei útjába!

S gyűrött, sáros, nyomtatott cédulát húzott elő az atillája zsebéből.

Nézegettük. Nem értettük, mert horvátnyelvű cédula volt.

— Nekünk is egyik káplárunk mondotta el — folytatta a ragyásképzű — hogy mi van benne. Az tudott horvátul. Aszongya ezen a cédulán a szárdinus király, hogy mér harcútok ti horvátok ellenünk, olaszok ellen, mikor a ti igazi ellenségeitek a magyarok. Inkább azt nézzétek, mi van odahaza nálatok! A ma-

gyarok tipornak benneteket pogányul. Kegyetlenül ölik a horvát népet. Menjetez hát haza, oszt ótalmazátok a magatok csalágyját a kegyetlen magyaroktól.

Elképedve néztük a sáros cédulát.

De a főparancsnokság egyik tizedese, aki tudott horvátul, maga is így fordította a szöveget.

Bocsor István szavai jutottak eszembe. Az enyingi beszélgetés. Amikor elmondotta, hogy a magyar országgyűlés milyen feltételekkel halasztotta el, helyesebben: tagadta meg a piemontiakkal szemben való katonai segélynyújtást. A képviselők akkor, a Madarász-had nyomása alatt álló Kossuth javaslatára, ahhoz kötötték a magyar segítséget, hogy előbb várjuk meg a rác meg horvát bujtogatások lecsendesedését s emellett a lombard-velencei tartományok olyan alkotmányt kapjanak, amely lényegében függetleníti őket Ausztriától. Bocsor akkoriban azon búsongott, hogy evvel csak Magyarország állapotát nehezítjük s a király bizalmatlanságát növeljük. Bosszantotta, hogy miért viseljük mi annyira a szívünkön az úgynevezett világliberalizmus nemzetközi solidaritását, mikor mások fütyülnek erre? S miért fáj a mi fejünk a szárd királyért és Piemontért, mikor a magunk baja is éppen elég s elsősorban a magunk javát, békéjét, hasznát kellene néznünk?

Most hát megkaptuk a választ. Mások csakugyan nem törődnek velünk. Azok, akikért bajba keverjük magunkat, fütyülnek erre a mi légbemenően nemes buzgalmunkra. A szárd király bizony gondolkozás nélkül lázítja ellenünk a horvátokat, mihelyt ettől azt a hasznot remélheti, hogy Radetzky hada meggyöngül.

Soha csattanóbb bizonyítékot nem kapott még igazság, mint Bocsor István enyingi elmékedése.

De bizonyítékot kapott az a búsító igazság is, amit Széchenyi mondott. Hogy ne fussunk nemzetközi szólamok és európai délibábok után, hanem vegyük észbe, hogy — egyedül vagyunk. Egyedül, rokontalanul, Nem támaszkodhatunk senkire. Tehát egyetlen gondunk a magunk erejének megőrzése, fokozása és kifejtése legyen. Mert ez az egyetlen de biztos erő, amely megtarthat bennünket Európában.

Bocsor István hangja csengett a fülemben, amikor továbblovagoltunk Kazinczy szállása felé.

Ott már vártak bennünket a többiek. Egy százas, szőke hadnagy, valami Krucsay nevezetű, azután Wehle Károly nemzetőrfőhadnagy, Urbanovits László hadnagy, ugyancsak a nemzetőrségtől és egy pirosarcú gyerekeMBER, akit feltétlenül iskolásfiúnak néztünk volna, ha nem látjuk rajta a negyvennyolcas Ernesztbakák zöldhajtókás, hadnagyi egyenruháját. Ezt különben Zsigmond Gusztávnak hívták. Krucsay a hatvanas, Wasa-regimenttől vonult be hozzánk.

Lova csak a nemzetőrfőhadnagynak volt, úgy, hogy a többieket kocsin kellett Pozsonyba utaztatnunk.

A főhadiszállás markotányosainál bekaptunk valamit s avval nekilódultunk. Kazinczy, Wehle meg én lóháton, a többiek pedig kocsin.

Jókedvvel, tréfálkozva poroszkáltunk Köpcsény felé. Wilfleinsdorfnál a Lajta mellé futott az út. Itt állottak a pesti első önkentes zászlóalj előőrsei s itt volt a Görgey-dandár jobbszárnya. Innét már

nem a Lajta alkotta az országhatárt. A határvonal északnyugatnak húzódva, fölhágott a dombokra.

Átdobogtunk a folyó hídján s immár a Bárczay-dandár őrsvonala mögött lovagoltunk tovább.

Alkonyodott, amikor Köpcsény elé értünk. Szemközt az úton, sárga hintó porzott felénk. Ahogy kitértünk előle s Kazinczy odatisztelgett a hintóban ülő, magyarruhás, őszhajú, őszszakállú, komoly úrnak, az megállíttatta a fogatát és beszédbe ereszkedett vele.

Mikor meghallotta, hogy a második honvéd utászcászlóalj megalakítása végett igyekszünk Pozsonyba, bólintott s biztosított arról, hogy bármire lesz szükségünk, mindenben támogat majd bennünket. Egyébiránt még tudomásunkra hozta, hogy éppen az imént kapott híreket, Sopron megyéből. Karger alezredes és Kovács Zsigmond nemzetőrőrnagy Horpács meg Salamonfa között rajtaütött a hazavonuló horvát népfőlkelők egy jókora csoportján, azt szétugrasztotta s a maradványait átkergette osztrák területre.

Hűvös szél zúgott alá a Kiskárpátok lejtőiről, a szívesszavú úr összegombolta a lebernyegét, följebb húzta a kocsipokrócát és elbúcsúzott.

— Ki volt ez, Lajos? — kérdeztem Kazinczyt, amikor továbbgördült a hintó.

— Csányi László. A feldunai hadsereg királyi kormánybiztosa. Még István nádor nevezte ki Batthyány javaslatára, az egykori drávai hadsereghez. Nemes, tiszta, önzetlen lélek. Komoly, körültekintő és fáradhatatlan. Minden szavára építhet az ember. Amit mond: gránit.

Átlovagoltunk Köpesényen. A község északi szélén ott pihentek a Parendorfban kiválogatott s még dél-előtt útbaindított utászok. Éppen továbbindulóban voltak.

Öreg este volt, amikor rádobbantunk a pozsonyi hajóhídra.

Bementünk az öreg Vizikaszárnyába, eligazítottuk beérkező embereink élelmezését, elszállásolását s azután átsétáltunk a híres Zöldfa-fogadóba.

No, nem pihenés következett ezután sem!

Először számbavettük, mit hagytak itt a cseh meg morva utász-hidász zászlóalj emberei? Csaknem mindent. Szerszámokat, szögeket, vaskapcsokat, szekereket, de még a pozsonyi hadtest egészen új, Birago-féle hadihídkészletét is. Kis töldással áthidalhatunk volna vele a Dunát is.

Szétválogattuk a Parendorfból hozott embereinket is, aszerint, ki értett már a Birago-híd munkájához, ki volt valaha árkász, meg ki szolgált utászszázadban?

A szétválogatott emberekből azután fölállítottunk négy — árkászokkal is megerősített — utászszázadot, meg két hidászszázadot. Úgy dolgozott mindenki, mintha száz keze lett volna.

Kazinczy ezalatt a városi magistratushoz robogott be. Verbunkot hirdetett, szabókat, vargákat, szíjgyártókat gyülekeztetett. És fölhajtott minden vég molnárszürke meg világos-hamuszürke posztót, bőrt és szíjat, amit csak fölverhetett a városban.

Délben már megkezdték a munkát az iparosok. Szabták-varrták az új honvéd utásruhát. Persze, magunknak is szabatnunk kellett.

A hadügyministerium mintája szerint pedig állott ez az egyenruha: először is fekete csákóból, amelynek nagy, nemzetiszínű rózsájáról vagy másfélarasznyi fekete lósörény hullott alá két pászmában, jobbra és balra s a pászmákat paszományzsinórok szorították le a csákó két oldalához. Az atillánk világos hamuszürke volt, fűzőld zsinórozással. A nadrágunk ugyanilyen színű s az oldalvarrást széles, zöld szalagsík takarta rajta. A nadrág alját, porban vagy sárban, külön, gombos bokaszorítóval lehetett szorosra húzni a bakancs fölött. Köpenyünk ugyanolyan sötétszürke volt, mint a régi sorezredeké, vagy a honvéd gyalogzászlóaljaké. Ilyet különben eleget találtunk a pozsonyi raktárakban. Ezerkétszáz emberre valót a zászlóaljnak tartott meg Kazinczy, a többi, vagy nyolcszázat pedig másnap kiszállította Parendorfba, hiszen a honvédzászlóaljak javarésze még köpeny nélkül s hozzá: nyári, vászonruhájában didergett.

Annyi volt a dolgunk, hogy még ebédre sem mentünk haza a laktanyából. Ott ettünk az embe-
reink között.

Mire megtöröltük volna a szánkat, már szállingózni kezdtek az első önkéntesek. Nagyrészüik diágyerek és tanult férfiember volt, de jócskán akadt: ács, bognár, vizimolnár, révész, halász meg bányász is. Hiszen ilyenekre volt legnagyobb szükségünk.

Ezek persze új munkát adtak.

Egész délután az ujoncokat kellett nyilvántartásba venniük s a foglalkozásuk szerint leginkább megfelelő századba osztanunk. Estefelé már özönlöttek.

Vagy ötven embert írtam már be a lajstromba, amikor föl se nézve az írásomból, föladtam az asztal elé lépő új jelentkezőnek a kérdést:

— Neve?

— Római Flórián.

— Hol és mikor született?

— Itt Pozsonyban, ezernyolcszáztizenötben.

— Foglalkozása?

— Természettanár az Akadémián és régebben József főherceg úrfi udvari oktatója. De azért tessék engem fölvenni, értek a földmunkához is!

Fölkaptam a fejem s rámeredtem a sötétedő szobában. Magas, komolyarcú bencés tanár állott előttem, hajadonfőtt és szétgombolt köpönyegben.

Nem akartam hinni a szememnek.

— De hiszen — képedtem el — Rómer Flóris! Pater Rómer!

— Az — mosolyodott el. — De a katonanevem Római Flórián legyen! Könnyebben megjegyzi a légénység.

Úgy megörültem ennek a váratlan találkozásnak, hogy lelkendezésemben még meg is öleltem. Hiszen Rómer még a tudós bencéseknek is egyik legnagyobb tudósa volt már akkor is.

Szerettem volna még soká elbeszélgetni vele, de mőgötte vagy tízen is tolongtak s maga Rómer is kérte, hogy ne várassuk őket.

Beírtam hát a második utászszázad újoncai közé.
Megköszönte s eltávozást kért másnap reggel hat óráig, mert mint mondotta, most érkezett Pannonhalmáról, illetve Komáromból a pesti hajóval és szeretne elbúcsúzni rendházfőnökétől.

— A növendékeim már mind itt vannak — mosolygott — azok kezeskedhetnek értem, hogy reggelre itt leszek. De meg a hadnagy úr dolgában is van még elintéznivalóm.

— Az enyémben? — bámultam rá.

— Igen, igen — bólogatott vidáman. — Bár tíz perccel ezelőtt még sejtelmem sem volt róla, hogy segítségére lehetek. Csak azt tessék megmondani, melyik fogadóban szállott meg?

— A Zöldfában, de miért? — értelmetlenkedtem.

Válasz helyett meghajtotta magát, fordult s eltűnt a várakozók mögött.

Valami meglepetést tartogat a számomra, gondoltam. És továbbbírtam a jelentkezőket.

Elhúzták már az estéli harangot is a dómtemplom tornyában, mikor az aznapi utolsó jelentkezővel végeztem.

Éppen akkor nézett be hozzám a kis Kazinczy.

— Készen vagy, Vilmos bátyám?

— Csak a kardomat kötöm föl.

Két perc múlva már a Híd-utcán lépkedtünk a Halász-kapu felé, hogy a fogadóbeli szállásunkra siessünk.

Kazinczy nyomban befordult a Zöldfa-fogadó vendéglő-termébe, de én még fölszaladtam a szobámba, mert dél óta nem tudtam megmosni a kezemet.

Sietve húztam végig a homályos folyosón és gyors kézzel fordítottam meg a szobám kulcsát az ajtóban.

S ahogy beléptem, könnyű nőalak suhant át a lobogva égő kályhatűz fényén és boldog nyöszörgéssel ugrott a nyakamba, meleg karjaival.

Klári volt. A párom. A kedves. A picike. A gyönyörű. Meghajszolt életem szépséges és egyetlen napja.

Nem tudom meddig csókoltuk egymást mámorosan és eszünkvesztetten s mikor világosodott meg az értelmünk annyira, hogy értelmes szavakat is intézhettünk egymáshoz.

De akkor azután ömlöttek a kérdések és válaszok.

Persze, hát először Vilikéről meg édesanyámról. Jól vannak, Jellachich ugyan átvonult Kisbéren, de nem esett bántódásuk. Ó, hála, hála néked Isten!

Azután megtudtam Klári útját. Pécssett hallotta meg, hogy a pápai zászlóalj már hazafelé tart, tehát elkerültük egymást. Erre másnap visszafordult s Dombóváron át sietett utánunk. Enyingre éppen akkor ért, amikor Jellachich hadai már átlépték a Siót. Aki csak tehette, menekült előle. A nagy zűrzavarban Bocsorral verődött össze. Pista bácsi szekerén került azután Seregélyesre, onnét a börgöndpusztai tiszttartóékhoz. A pákozdi csata után megint Enyingre siettek. Bocsor ott maradt, hogy lelket öntsön a népébe, Klári pedig az akkor már ellenségmentes Veszprémen át — nem is sejtve, hogy útjaink

kereszteznek egymást — Bakonybélbe hajtatott. Mire onnét Pápára ért, már Győr felé vonult a zászlóalj.

— Nem voltam már se élő, se halott! — panaszkodott tovább a gyönyörűm. — A szívem akkor már kétfelé hasadt. Az egyik fele kegyelmed után bukdácsolt a sáros, őszi utakon, édes Lelkem-uram, a másik fele meg a kisfiúnk felé húzott. Vagy harmincöt forintot szekereztem el már addig hiába, jaj, ne verjen meg érte kedves, hiszen szerelemből tettem; de azért habozás nélkül indultam tovább Kísérre. Ott megpihentem néhány napig. Közben Feri bácsi megtudta, hogy a mieink Parendorf körül állapodtak meg. Persze, nyomban indulni akartam. Csakhogy fuvarost gyémántpénzért se lehetett volna fölhajtani, mert a sereg minden lovat meg szekeret fölfogadott. Így sütöttük ki végül, hogy Komáromig elküldhet uradalmi fogattal is a jó Feri bácsi. onnét meg hajóval juthatok el Pozsonyig. Olcsóbb is, gyorsabb is. A takarékoskodás meg amúgyis rámfért.

— De hát azt honnét tudtad, angyalom, hogy itt találász?

Klári meleg, sötétbársony szeme rámvillant.

— Hiszen nem tudtam én azt! Én Parendorfba készültem innét. Gondoltam, bekéredzkedem egy éjszakára Sissányékhoz s holnap továbbhajtatok Parendorfba.

— Sissányék? Kik is azok? — húztam össze a homlokom.

— Ejnye, hát nem emlékszik? Sissány Elizke a legjobb barátnőm volt itt a pozsonyi Clarissa-zárdában.

— Ó persze, az a kislány, akivel azután most harmadéve magam is megismerkedtem a pozsonyi polgárbálon.

— Az hát! Az aranyos Elizke. Hiszen akkor ismerkedtünk meg mi is egymással Lelkem-uram! Legalább is forma szerint.

— Tudom már. S úgye az Elizkét vette el azután feleségül az a Langenau-ezredbeli kis gróf?

— Az. Leiningen-Westerburg főhadnagy. Különben most már százados és a Bánságban harcol a rá-cok ellen.

— Szóval hát te a Sissány-házba szállottál. És azután?

— Igen, hát szóval Elizke elmondhatatlan boldog volt s egy órával ezelőtt álmodni se mertem volna arról, hogy még ma itt ülhetek majd Lelkem-uram ölében. Talán nem igaz! Szorítson, öleljen halálra és csókoljon agyon, hogy ha már nem is élet, ha nem is igaz: legalább halálnak vagy álomnak legyen gyönyörű!

És tikkadt, hosszú csókokba fulladtunk megint.

A lángoló fahasábok parázsra roskadtak a kályhában. S a találkozásunk magyarázatát már csak az izzó parázsszemek hallották. Ennyi volt.

A hajón az én Klárim minden katonától azt tudakolta, nem tudnak-e véletlenül valamit a pápai nemzetőrökről. A kérdezősködő asszonykára felfigyelt két, pozsonyba utazó bencés tanár is. Mindketten megfordultak már a pápai bencésrendházban is, hát érdeklődő készséggel fordultak az urátkereső kis teremtés felé. Így persze megtudták, hogy ki az

ura. Erre az egyiknek eszébe jutott, hogy ő találkozott néhány évvel ezelőtt ilyennevű festővel, Bakonybélben. Sárkány Miklós apátavatásán. Emlékezik annak a festőnek az arcára is. Ávval engedelmet kért, hogy a társával együtt bemutatkozhassek. Jómagá: Rómer Flóris, a társa pedig: Rónay Jácint, a győri nemzetőrök táborilelkésze. Emez ugyancsak Parendorfba igyekszik Pozsonyon át, hát még útbaigazítással is lehet.

— Értem — bólintottam.

— Mit ért lelkem-uram? — pillogott rám a párom. — Én még most sem értem. Csak annyit tudok, hogy alig szedtem magam rendbe Elizéknél, valami inas jött át az itteni királyi akadémiáról evvel a néhány soros névkártyával. Az van rajta, hogy ne mozduljak tovább Pozsonyból, az uram itt szolgál, a Zöldfa-fogadóban szállott meg, kasideig még visszattartja a szolgálat, de rövidesen hazatér. Olyan hihetetlennek tűnt ez az egész, hogy a jó Elizke tüstént elfuttatta az inasát, tudná meg, vajjon csakugyan megszállott-e a Zöldfában bizonyos Feliczián nevű pápai nemzetőrhadnagy.

— Hát akkor mit nem értesz még, gyönyörűm? — kérdeztem nevetve.

— Ejnye, hát azt: honnét tudta meg Rómer, hogy kegyelmed itt van? Hiszen a hajón még ő se sejtette! Mert ha sejtette volna, nem engedte volna, hogy Sissányékhoz igazítsam a kikötőnél fölfogadott fuvarosomat! Hiszen még ő magyarázta meg pontosan a kocsisnak, hogy melyik a Sissány-palota!

Az utolsó láncszemet most már én illesztettem a feleségem bolyongásának históriájához. — Rómer, miután engedelmet kért és kapott Pannonhalmán a katonának való jelentkezésre, nyilván beleütközött az utászverbunk embereibe s első útjával a Vizikaszárnyába jött. Ott, alkalmasint nagy meglepetésére, fölis-mert engem s ezek után már nekünk szánta a to-vábbi, igazi meglepetést.

Ámulva és boldogan örvendeztünk a véletlen cso-dáján. Pedig ha jobban meggondolja a dolgot az ember, látnunk kell, hogy az egész életünk tele van az apró véletlenek sorozatával. Hiszen hány életfordulat keletkezik merő véletlenségekből?

Ezt a mi véletlen találkozásunkat szidhatta oda-lent, persze miről sem sejtve, a vendéglőben reám-várákózó Kazinczy Lajos is.

Rémülten néztem az órára s ugyancsak kap-kodtam, most már másodmagammal, hogy mielőbb odalént lehessünk.

Nyilván morgott is volna Kazinczy, ha magam lé-pek be a vendégekkel zsúfolt, muzsikától hangos te-rembe. De így még ő volt hálás, hogy Klári sugárzó jókedve színessé, vidámmá varázsolta, száraz katoná-beszélgetésnek ígérkezett esténket.

Olyan volt a gyönyörűm, mint a szikrázó gyé-mánt. Ahány fény esett rá, annyi ragyogást adott vissza. Mások is ugyancsak megnézték, én meg majd elnyeltem a szemeimmel. Pedig az arcoskája kes-kenyebb lett, mióta nem láttam, egyszerű kis utazóru-hája meggyűrődött, megkopott. Hanem az, ami elmúlt, már nem számított. Gondja, féltése, sok sírása, ije-

delme és fáradtsága most mind mind átváltozott, és beléolvadt egy-egy mosolyba, bűbajos szemvillanásba s muzsikáló nevetésének egy-egy ezüstös trillájába.

Nagyon szeretett engem a Jóisten, hogy egyre zorduló életem mellé, azt a kis teremtetést adta páromul!

A „Repülj fecském“-et akkor hallotta először. S hogy elmeredt rá a szép, sötét szeme, friss, pici szája a gyönyörűségtől! Elmuzsikáltattam neki kétszer is. S végül még Kazinczy is. Hogy kilegyen háromra!

S milyen jól kacagott, amikor Kazinczy gonosz évődéssel megkérdezte tőle, vajjon ő is olyan katonafeleség-e, mint amilyenről a Kossuth Hirlapja aznapi száma írt.

— Miért? Milyen az? — fordult feléje a párom.

Kazinczy előhúzza az újságot s felolvasta a hírt.

— Figyelmeztetjük a toborzókat a budai rácvárosi amazonokra, kik seprűvel szokták elkergetni a nemzetőrtizedest, midőn férjüket őrállásra rendelni, házukba megy. Jó lesz őket a lajtai táborba vinni, ott sokkal jobb szolgálatot tehetnek a hazának, ha seprűjükkal az ellenséges katonák szeméről a hályogott lekotorják, mintha itthon az ártatlan tizedeseket püfölik.

Klári először jól nevetett a seprőforgató amazonokon, azután odaszólt tréfásan Kazinczynak:

— Hát mit gondol, én is ilyen vagyok? Hiszen azok boszorkák!

— No láttam én már olyat — felelte Kazinczy — hogy egészen kis boszorkányok is mekkora galibát tudnak okozni. Hiszen itt van éppen a maguk esete.

Ilyen pirinyó asszony meg tudta babonázni ezt a nagy darab embert!

— Én, őt? — tiltakozott a kedves. — Inkább ő engem. Ha tudná, milyen vasfejű! Egyébiránt annyira nem hasonlítok a budai seprőamazonokhoz, hogy amikor nemzetőrnek hívták az uramat, magam adtam a kezébe a kardját! Tudja?

És hencegve vetette föl, finom, kedves fejét.

Hej pedig én is tudtam volna verset erre a nótára!

Nem is állottam meg, hogy oda ne szóljak:

— No, menyecske, azért én is emlékezem egyre és másra, mikor a szolgálat hívta az uradat!

Bár ne tettem volna! Úgy elborult egyszerre az a verőfényes arc. Rámnézett s annyi könnyörgés és fájdalom volt a szemében, hogy nem szántam volna magamat jól fejbeverni, a butaságomért.

— Azt hittem — szepegte — és úgy örültem is ennek, hogy... hogy már elfelejtette. Ha tudná, mit állottam ki azóta!

Riadtan csitítottam, nyugtatgattam, mint a megütött galambot. Hiszen kishíja volt, hogy el nem tört a mécses.

Ha Kazinczy nincs ott, tán nem is sikerül olyan hamar újra kisüttetni a napot.

A vége az lett, hogy megint visszazökkentünk a jókedvbe.

Egyébiránt az a budai hír nem is volt olyan nevetnivaló. Hiszen akármilyen apró cserepecske, de mégis csak egyik tükördarabja volt a közhangulat némely részének. Amely közhangulattal kapcsolatosan a Reform, a Radical Lap, meg a Márczius Tizenötödike

szakadatlanul azt trombitálta, hogy „a nép egész honunkban lelkesülve van“.

Későre járt az idő, fizettünk, szedelőzködtünk.

A folyosóra szolgáló ajtó előtt, újságoskosár kínálta a pesti meg pozsonyi lapokat. Bécsi lapok már október hatodika óta nem érkeztek. A forrongó Bécsset Windisch-Grätz szuronygyűrűje zárta el a világtól.

Találomra vettem ki egy lapot a kosárból s tettem le az érte járó krajcárokat a kosár mellett álló réztányérkába.

Kazinczy elvált tőlünk, mi meg a magunk szobájába tértünk.

A kályha kihűlt, a szoba hideg volt s Klári nyomban hozzálátott, hogy újraélessze a tüzet.

Gyújtópapiros után nézett. Mivel engem amúgyis csak a lap első oldalaira szedett, fontosabb hírek érdekeltek, letéptem az újság hátsó lapjait s odaadtam neki.

A párom ott térdelt a kályha előtt, kerek pofácskával fújta a tüzet, majd mikor az lángralobbant továbbfigyelte még egy ideig, kezében a negyedére tépett lap foszlányaival. S a föllobbanó fényben azokra eshetett a tekintete, mert egyszer csak megszólalt:

— Ez se utolsó dolog! Ugyan örvendezhetnek rajta a családjukat féltő pesti szülők!

— Mi az, angyalom?

— Az újság. Hallgassa csak mit ír!

És olvasni kezdte a foszlányon levő hírt:

— Előfordul némely nemzetőrök vitézsége Budapesten is. Ez abból áll, hogy e vitézek puskáikat a

városban és környékén lödözgetik ki. Egy hazaszerte ismert, derék képviselőnk feje fölött, csak néhány ujjnyira fütyült el egy ily itthon-vitéz golyója, a Ludoviceum kertjében. Mások a Dunán át, Buda felé próbálják fegyverüket, mivel aztán a budaiak sem maradnak adósak, mint a pesti Dunapart házain láthatni. Ezt tapasztalván, sok nemzetőrünkről elmondható, hogy kés nem való gyermek kezébe.

— Hm — dörmögtem — ez sajnos, természetes.

— Hogy volna természetes? — riadt föl a párom.

— Úgy, hogy igaza van Bocsor Istvánnak. Tőle hallottam évekkal ezelőtt azt az igazságot, hogy forradalmakkal szét lehet mállasztani a fegyelmet, de olyan forradalom még nem volt, amely emberhalál és terror nélkül tudott volna újabb fegyelmet teremteni.

A tűz égett, a párom fölállott. Mialatt kikapcsolta a hajából a csatát, fölsóhajtott:

— Mi lesz velünk, Lelkem-uram?

— Isten tudja, kedves.

Lehajtotta a fejét.

S ez a fejhajtása nem a pápai Aranypolgár elszánt, bátor gyermekéé, nem a Pirossapkás Kislányé volt, hanem az aggódó, szerelmes, ifjú asszonyé, meg egy kisfiú remegő édesanyjáé.

És ahogy elfújtam a gyertyát, úgy bújtt mellém, mint egy riadt, meghajszolt, védelmetkereső madár.

— — — — —
Négy nap mesevilág következett azután. Pedig az a négy nap tele volt munkával, lőtás-futással is. Mégis mesevilágnak tűnt. Hiszen minden gondot,

fáradtságot ellegyintett rólam és belőlem az a néhány óra, amelyet Kláriveral tölthettem.

A laktanyában megfeszített erővel folyt a szervezés, felszerelés és kiképzés. Nekem az egyik hidász századot kellett átvennem, avval bibelődtem, de gyakran elnézegettem a kis Zsigmond Guszti ujoncait is. Megható volt a zordon marconaság, amellyel ez a kölyökképű gyerekember oktatta az embereit, de még meghatóbb volt, milyen buzgalommal lépegetett, fordult, térdelt, hasalt és tisztelgett ezek között, a komolyarcú, tudós Rómer Flóris is. Azaz hogy: Római Flórián honvédtűzész közlegény. Nagyobb igyekezettel buzgólkodott, mint akárhány ifjú növendéke, akit nemrég még a pozsonyi királyi akadémián examinált.

Délben és este rendszerint együtt vacsoráztunk az új zászlóalj tisztjeivel a Zöldfában. Egész kis utász-asztal keletkezett. S ennek az asztalnak felejtethetlen mulattatója s elkényeztetett gyereke: a kis Zsigmond hadnagy lett. Szellemes, lelkes és tisztagondolkodású gyerek volt még, aki úgy elpirult egy-egy ártatlan kétértelműségen is, mint valami kislány.

A pozsonyiak határozottan büszkéek voltak az utászaikra. Amikor először láttak bennünket új, zöld-zsinóros szürke ruháinkban, a Ventur- és Mihály-utca esti sétálói között, még meg is éljeneztek.

Legjobban mégis Zsigmond Guszti örvendezett az átvedlésünknek.

— Most legalább nem röhöghetnek rajtam az emberek — mondotta egyik ebéd közben — mint a

multkor a Külső Grössling-utca mellett levő gyakorló-téren. Mert most már meg lehet ismerni, ki az utász és ki a honvéd vagy sorhadbeli gyalogos.

Klári résztvevően érdeklődött, hogy ki és miért nevette ki a kis hadnagyot?

— Hej, ne is tessék kérdezni!

Hosszú biztatás után mégis elmondotta.

— Úgy volt, hogy ott tanígtattuk az embereinket. Én is, meg a honvédbakák és a Sándor-gyalogosok ujonckiképző tisztjei is. Pihenő közben azután összekeveredtek a legények. Utóbb én sorakoztattam elsőnek az enyéimet, de mert úgy tűnt, hogy még hiányzik közülük egynéhány, rákiáltottam egyik ott őgyelgő katonacsoportra: — Hé! Utászok? — Nem feleltek. Erre rámutattam a legszálasabb ácsorgóra: — Hé, utász? A legény fordul, tiszteleg s megszólal: — Alázatosan jelentem, nem utálok a hadnagy urat! Hogy is mernék ilyet? — No hát lett erre olyan frenetikus röhögés, hogy az egész gyakorlótér hányógörcsöt kapott. De még a tér szélén lődörgő civilek is a hasukat fogták.

Mire idáig ért elbeszélésében a gyerekképű hadnagy, már mi is majd hanyattestünk a székünkkel.

— Na! Most meg itt nevetnek ki! — méltatlankodott panaszosan. — Legalább a kis tekintetes aszszony lehetne a pártomon.

Klári azonban úgy kacagott, hogy a könnyei is kicsordultak s a legjobb akarattal sem állhatott a boldogtalan gyerek pártjára.

— S a legszörnyűbb az — csóváltatta tovább a fejét Zsigmond — hogy azóta az egész Vizikaszárnyá-

ban evvel bolondoznak az emberek. Hogy azt mondja egyik a másiknak: — Utász? — Mire a másik vissza- szól: — Nem utállak! Magam is közétek tartozom. — Ámbár volt már olyan eset is, hogy mikor az egyik gömbölyű kis ujoncom azt kérdezte a másiktól: — Hé, utász? — a másik így felelt rá: — Hát amilyen pocsek pofa vagy, bizony utállak!

Alig tudtuk megvigasztalni a kis hadnagyot.

— Maholnap már alig merek bemenni a lakta- nyába — zsörtölődött utóbb is — a sok, röhögő gaz- ember közé.

Többször elmentünk Kláriver Sissányékhoz is. Azahogy Leiningennéhez. Mert Klári e testi-lelki barátnője már csak valami nagynénjével élt. Török- becsei birtokukra nem engedte lemennt az ura, a rác lázadás miatt. Így hát Pozsonyban élt az asszonyka s innét epekedett a déli táborban vitézkedő ura után. Ha két kis angyalfejű leánykája nem lett volna körül- lötte, tán a szíve szakadt volna meg. Éppen akkorá- ban kapott megint, hosszú idő után levelet az urától. Örömeben mindjárt fel is olvasta. Ez a levél, meg az a szeretet, amellyel Eliz asszony is emlegette az urát, valóban két eszményi lélek kapcsolatát tárta elének.

Az egyik estén elmentünk a színházba is. Rossini: Sevillai borbély című vigoperáját adták. Ki- tűnő volt abban az időben a pozsonyi társulat. Fellép- hettek volna akár a híres bécsi udvari operában is. Különösen az egyik énekesnőjük, a különben szüle- tésre nézve is pozsonyi polgárleány: Grünstein Emilia. Csillogva szárnyaló hangjával benünket, egykori,

Bécsben vagy Bécs körül szolgáló tiszteket is meglepett. Pedig mi eleget jártunk az akkor európai hírnévű bécsi operába s meglehetősen elfinnyásodtunk.

Klári egyre a kezemet szorongatta s nem győzött hálálkodni, hogy elvittem a színházba.

Valójában akkor éreztem első ízben és igazán, mi mindenről mondott le ez a szépségért meg művészetért annyira hevülő, okos kis teremtes akkor, mikor elutasította gazdag kérőjét s az én feleségem lett. Meg is fogadtam, hogyha valaha megtehetem, néhány téli hetet Pozsonyban vagy Pesten töltök vele. Hadd örvendezzék, gyönyörködjék szegényke, muzsikában, művészetben. Hiszen úgy átérezte minden művészet szépségét!

Együttlétünk harmadik napján, az Életképek című folyóirat legújabb számával várt bennünket a fogadóbeli vendégasztalnál.

— Nézze lelkem-uram, nézzék mind, mit írt Petőfi!

És szavalni kezdte félhangon az egykori pápai koldusdiák, Élet vagy halál című, megrázó versét. De e fojtott hang alól is kizihált mély és forró megrendülése, lelkének egész, vonagló izgalma.

*A Kárpátoktól le az Aldunáig
Egy bösz üvöltés, egy vad zivatar!
Szétszórt hajával, véres homlokával
Áll a viharban maga a magyar.
Ha nem születtem volna is nagyarnak
E néphez állanék ezennel én,
Mert elhagyott, mert a legelhagyottabb,
Minden népek közt a föld kerekén.*

Nem asszonyszájra való ez a zordon, szilaj, ke-
serű és harcrahívó vers. Orkánzúgást nem tud a pa-
csirta. És mégis, még e félhangon remegő asszonyajak-
ról is, sístergő és dörgő lávaként zuhogtak közénk a
szavak, szakasról-szakaszra.

Lélekzetfojtó ámulattal meredtem megint az asz-
szonyomra. A szelíd, szerelmes feleség, a fiam anyja,
újra lelket és arcot váltott. De most nem a Pirossap-
kás Kislánnyá változott. A kölykét védő anya volt már
csupán.

Strófa strófa után izzott végig előttünk. Már az
ötödik zihált Klári ajakáról, tüzet villámló szép sze-
meiből:

*Legyen tehát úgy, mint ti akartátok,
Élet-halálra ki a síkra hát!
Ne legyen béke, míg a magyar földön
A napvilág egy ellenséget lát,
Ne legyen béke, míg a magyar földön
A vér utolsó cseppje nem csorog...
Ha nem kellettünk nektek mint barátok,
Most mint bírókat, akként lássatok!*

Az ötödik szakaszt már nem hallottam. Láttam!
Az asszony maga vált verssé.

Csak az utolsónál kapaszkodott megint az értel-
mem a vágató sorokba.

*Föl, nemzetem, föl! Jussanak eszedbe
Világhódító híres őseid.
Egy ezredév néz ránk ítélő szemmel,
Attilától egész Rákócziig.
Hah, milyen mult! ha csak félakkorák is*

*Leszünk, mint voltak e nagy ősapánk,
El fogja lépni árnýékunk, a sárba
És vérbe fult ellenség táborát!*

Döbbsenten ültünk a helyünkön a vers után. És utóbb se szóltunk semmit. De aki a kövé keményedett arcvonásaink vad elszántságát látta a fejünk mellett levő tükörben, az lemérhette ennek a versnek hatását.

Kimerülten meredt maga elé a feleségem is.

Csak nagysokára zökkentünk vissza megint, az akkori Pozsony hétköznapi hangulatába.

De ez is csak félig-meddig sikerült. Mert az Alföldön meg a Dunántúlon végigvonult Kossuth lángszavára, fölkelte a nép és zúgni kezdett a Kossuth-nóta.

Nem csoda, ha immár ez a vers tartotta hatalmában az idegeket. Soha senki sem jellemezhetné volna megrázóbb erővel Magyarország akkori állapotát, mint Petőfi, ebben a költeményében. Valóban egyetlen bőszen üvöltés, egyetlen vad zivatar zúgott akkor már a Kárpátoktól az Aldunáig. S csakugyan maga állott már szétszórt hajával s véres homlokával a magyar, ebben az üvöltő viharban.

Pozsonyi szolgálatom utolsó napján, október tizen-nyolcadikán érkezett oda kerülő úton az a hír, hogy a bécsi forradalom miatt Olmützbe menekült uralkodó, újabb kiáltványt intézett népeihez. Ebben hivatkozott arra, hogy mivel a bécsi zendülők, egy nyílt lázadásban álló szomszéd-tartománnyal felsegértő szövetséget kötöttek, vérző szívvel kényszerül a lázadások fegyveres leverésére s Lamberg és Latour legyilkolásának megbosszulására. A fegyveres rendteremtés vé-

gett az egész császári királyi hadsereg főparancsnokává Windisch-Grätz Lajos herceget nevezi ki, kivéve ez alól a Radetzky kardja alatt küzdő, itáliai erőket.

Azt, hogy a magyar országgyűlés, illetve annak forradalmár-csoportja, csakugyan tárgyalgatott a bécsi forradalmárokkal, akkor még nem tudtuk. Ezért vaskos és arcátlan hazugságnak minősítettük a császári nyilatkozatban elhangzott vádat. — A camarilla hazugsága! — mondogattuk. — A camarilla adta ezt az otromba valótlanságot a gyengeelméjű uralkodó tollára.

S a dühünk csak forrt, növekedett minden ellen, ami a Lajtán túl volt.

Még aznap délután azonban félreérthetetlen bizonyítékkal szolgáltak az események arra nézve, hogy — ha eddig nem is lett volna — most már igenis van együttműködés a magyar és osztrák szélsőliberalisták forradalma között.

Előtte való délutánon, október tizenhetedikén ugyanis váratlanul átlépték a magyar csapatok a Lajtat s megindultak Bécs felé. Igaz, hogy javarészt csak elővéd-csapatok s azok is talán csak egy mérföldnyire nyomultak be Ausztriába és ott töltvén az éjszakát, reggelre megint visszaparancsolták őket a Lajta mögé; de a tény — tény volt.

Kazinczy meg is jegyezte:

— Ügylátszik elvetődött a kocka. Mégis átléptük a Rubicont.

Nekem a kis Gózon százados szavai jutottak eszembe. Hogy nemzetközi szólamok kedvéért lépünk le Magyarország tiszta és reális alkotmányjogi fun-

damentumáról. Megint másokért fáj a fejünk, mikor a magunk baja is szinte a megőrülésig fejfájdító.

S ha már megteesszük: mit érünk vele? Tegyük fel hogy győzelemre segítjük a bécsi forradalmat, ez elkergeti a császárt s kikáltván a köztársaságot, Ausztria új államformára tér. Vajjon mit segít ez rajtunk? Elszakadhatunk Ausztriától? S ha igen: az ugyancsak köztársasággá alakult Magyarország kérdései akkor már megoldódtak?

Nézzük csak! Az bizonyos, hogy a Habsburg-birodalom népeit alig tartja össze más, mint az uralkodó személye, a császár-király hadserege, meg a gazdasági életkeret. Ha nincs közös uralkodó, szétbomlik a Magyarországon kívül levő hadsereg is, s vele a birodalom is. Lesz — amíg a nagynémet gondolat be nem kebelezi — külön Ausztria, külön Csehország, külön délszláv állam s lesz, legjobb esetben: külön Magyarország. Mert hogy Galicia, mint lengyel test, a maga kicsi lengyellé vált, volt császári hadával nem bírja elhárítani a nyomban jelentkező orosz igényt: az bizonyos. Bukovina még kevésbbé tud helytállani magában. Nem azért, mert román, hanem azért, mert a moldvai román fejedelemség maga is orosz fenhatóság alatt áll. Délszlávia valahogy megállhat, de annak a létrejöttéhez Horvátországnak el kell szakadnia a Szentkoronától. Hogy azután a moldvai, majd bukovinai oláhok védőjeként terjeszkedő Oroszországnak mikor jön meg az étvágya, az Erdélyben is élő oláhság jogcímén a mi Erdélyünkre: az csak idő s nyilván egészen rövid idő kérdése. Akkor pedig az amúgyis ellenséges népekkel körülvett Magyaror-

szág — Széchenyi annyira féltett szegény magyar fazeka — Ausztriánál is félelmetesebb fazékkal koccan össze. Ha végül azután az orosz hatalom belülkerült a Kárpátokon, akkor: ej, nem érdemes tovább gondolkozni!

De hiszen mindez csak az egyik lehetőség! Kezdjük ott, vajjon a liberalista magyar forradalmárok segítségével nyeregbekerülő osztrák liberalisták, szabadjára engedhetik-e hálájukban s a liberalista világsolidaritás alapján: Magyarországot? Az kétségtelen, hogy a Habsburg-birodalom hitelezői meg akarják kapni adósuktól a pénzüket, akár Habsburg-Ausztriának, akár Osztrák Köztársaságnak hívják ezt. Mivel azonban ez a foszlány-Ausztria még kétesebb kezeséget nyújthat a roppant adósságok megfizetésére, mint a régi, nagy Habsburg-birodalom; nyilvánvaló, hogy a pénze után futó Európa egyszerre összeröffen s összefog a jobb-adós, vagyis a császári-királyi Habsburg-birodalom megmentésére. Ez pedig annyit jelent, hogy liberalizmus ide, világszabadság-elv oda: egyesült erővel segítik meg a Habsburg-házat mindenemű forradalommal szemben.

Akkor meg mirevaló ez az egész rugaszkodásunk? Annyi a magyar, oly sok pocsóknivaló magyar vérrünk van, hogy nyilvánvaló kudarcokért onthatjuk, néhány kongó, nemzetközi szólam kedvéért? S ha mégannyi volna is: szabad egyetlen csöppnyi magyar vért is kiontatnunk mások, amúgyis kudarcra ítélt, ügyéért? Ahelyett, hogy pusztán a magunk szent, feltétlenül jogos, tehát igazság és törvény szerint is meg-

támadhatatlan ügyének védelmére szorítkoznánk minden erőnkkel?

Abból, hogy a tegnap átkelt magyar csapatokat nyomban visszarendelték megint a Lajta mögé: a józanság felülkerekedésére következtettem.

De vajjon melyik forradalom tudott valaha is megállani a józanság egyik-másik világos percénél? Meddig tud Kossuth ellenállni a flamingók unszolásának, majd fenyegetésének? Hiszen maga a parenendorfi had is dühöng a császári arculecapások miatt! Dühöng Jellachich legújabb megbízatása miatt, a király esküszegései és igazságtalan vádjai miatt, végül a régi tisztikar frivol és arcátlan kijátszása miatt. Mindezeknek látható képviselője és pillanatnyi megtestesítője: Jellachich pedig ott táborozik pimaszul és bántatlanul a Lajtán túl, alig néhány mérföldnyire az orrunk előtt! Meg tud-e állni a pőre józan ész, Madarászék vak forradalmi hevületével, meg a magyar hadsereg bosszúért lihegő indulatával szemben?

Megint a régi Széchenyi-Kossuth-vita képlete táncolt föl az októberi párák fölé: értelem — vagy indulat? Ész — vagy szív?

És képletet, mely még egyszer megjelent az októberi ködök fölött: pillanatok alatt tépi szét, a Parenendorf felé masírozó új zászlóaljnak s új kaszástömegek sodróerejű dala:

*Kossuth Lajos azt üzenete,
Elfogyott a regimentje.
Ha még egyszer azt üzeni:
Mindnyájunknak el kell menni,
Éljen a magyar szabadság,
Éljen a hazát!*

Majd ha Parendorfba érnek, más nótába is kezdenek. Ebbe:

*Bécsvár alatt sír a német,
Fáj a feje a szegénynek,
Mert a Lajta partján hetek óta
Áthallik a Kossuth-nóta...*

Ezek az ifjú, tapasztalatlan zászlóaljok, meg öreg, nagybajuszú subás-gubás kaszások, győzhetetlen ármádiának hiszik magukat. Mert a verestollas képviselő urak, akik ott szavalnak nekik a porban haladó szekerekről, azt mondják: fő a lelkesedés! A lelkesedés egymagában is hatalmasabb erő, mint a zsarnokság minden ágyúja, fegyvere! A lelkesedés már kész győzelem!

Hogyne taposnák hát a bakancsaik, vásott csizmáik és szegény, rongyos bocskoraik alá minden el-lenségünket?

Mi az nekünk?

Egyszerű diadalmenet!

Csak a nyugtalan költő szimatol a szélbe, lázít a parendorfi táborban az Ausztriába való beütés ellen, amíg el nem távolíttatják a könnyű győzelmet látó s azt áhító, forradalmi újkatonák. Pedig ez a költő is forradalmár. A szavai még a liberálista forradalmi világszabadság szavai, de a szíve már csak a maga árva fajtájáért szorul görcsbe. Már csak ezt látja, már csak ezt félti. Harcot akar ő is, de nem másokért, hanem magunkért. A magunk megmentéséért!

A költő beleszimatol a vérízű szélbe, beteg, vézna kis teste minden idegével érzi a vihart, amelyet Paren-

dorfban még túlzeng ez a szó, hogy Világszabadság! — de Simunich osztrák generális hadai már kapaszkodnak a csácai hágóra, ott már megindul az ellenség, tehát: a Kárpátoktól le az Aldunáig üvölt már a bőszi zivatar.

Parendorf csak Bécset látja, meg a világszabadság csaló, késői, októberi délibábját. Holott az a délibáb is csak a saját szeme káprázata. Parendorfban még alig hallják a vihar zúgását.

De a költő: egész Magyarországot látja. És már csak ezt látja. A márciusi tündérálom, a világ népeinek testvérisége: szétfoszlott. S ahogy megy, utazik a költő Debrecen felé, hogy ott szolgálatra jelentkezzen mint Petőfi százados, riasztó élességgel sodródik szeme elé a kép a kerekedő orkán porfellegében.

Szétszórt hajával, véres homlokával, valóban csak a magyar maga áll már, a pusztá viharában.

— — — — —

Október tizenkilencedikén hajnalban parancsot kaptunk, hogy két hidászszázad — de a Birago-híd nélkül — nyomban induljon Bruckba s jelentkezzenek Görgey ezredes hadiszállásán.

Az egyik századot maga Kazinczy százados vette át, a másikat én.

Pozsonyban Wehle főhadnagy maradt.

Buócz a Kazinczy-századdal, a kis Zsigmond hadnagy pedig az én századommal indult útnak.

Klári Kisbérre akart utazni, hogy hazavigye a kisfiút meg anyámat Pápára. De azután eszébe jutott, hogy Leiningenné amúgyis neheztel rá amiért csak oly kevés időt töltött náluk, tehát elhatározta, hogy

néhány napig Pozsonyban marad még, a Sissány-házban.

Elbúcsúztunk hát s elváltunk.

Pityergő, őszi idő volt. A szerelékes-szekereink el-elakadtak az agyongyötört út kátyúiban, de azért jókedvvel vonultunk Bruck felé.

Útközben hallottuk az ide-oda ügető jelentőlovak valamelyikétől, hogy Perczel Mór újabb győzelmet aratott a zalamegyei Letenyénél, a hazavonuló horvát szerezsánok fölött.

Alkonyatkor értünk Bruckba.

Görgey hadiszállása a vasúti állomásépületben volt. Mert abban az időben már Bruckig ért a Bécsből Buda felé tervezett vaspálya.

Görgeyt nem találtuk ott. A folyó mentén álló őrszeit vizsgálta valahol.

Hanem az öccse: Görgey István főhadnagy, meg a másik táborkari segéd, valami Rochlitz nevű hadnagy azért eligazítottak bennünket.

Az országút Lajta-hídját kellett újraépítenünk. Ezt a kétnap előtti átkelés visszaparancsolása után, Móga tábornok rendeletére, lebontatta Görgey.

Csak a pillérei maradtak meg.

— Az ördög tudja mit akarnak hátul! — dörmögött az öccse. — Egyik perchen: előre, a másikban: vissza. Most: rombold el a hidat, majd meg: építsd fel a hidat! Sajnálak benneteket, mert lehet, hogy mire egész éjjeli munkával készen lesztek, már itt lesz az új parancs: széjjel is szedhetitek megint.

Csakugyan egész éjjel dolgoztunk.

Csönd volt, csak a szél zúgott s a mi fapörö-

lyeink meg ácsszekercéink zuhogtak. Nekem időnként hátra kellett mennem a mögöttünk álló erdőbe fáért.

Egyik ilyen erdőbenjárásunkor érkezett haza Artur.

Kazinczy jelentkezett nála, Görgey régi bajtársi szívességgel ölelte meg, utána megnézte egy szurokfáklya fényénél a munkánkat, bölintott s leheveredett a pályaház nagytermének asztalára.

Kazinczy azt mondotta, hogy beteg a vasember. Az egész tizenhetedik hajcihőt hidegrázással tette meg.

Egyébiránt még azt is újságolta, hogy a Karger-dandár befejezte sopronmegyei üldöző feladatát, honvédszászlóaljai Bécsujhely előtt állanak a Lajta mentén, nemzetőrzászlóaljai pedig, letelvén a szegődött szolgálati idejük — hazabocsátották. Ebből tudtam meg, hogy a pápaiak is leszereltek.

Hajnalig visítottak a fűrészeink, dübörögtek a sulykaink, pörölyeink meg az ácsszekercéink. Egy-egy nehezebb gerenda végéhez magam is odaállottam, hogy több kézzel megragadva, szaporábban menjen a munka.

No, nem is fáztunk!

De a Görgey-dandár köpenynélküli, vászonruhás nemzetőr-örsei dideregtek az éles szélben.

Hajnalban már a pallókat szögeztük a párnafákra. Mire kivirradt, készen vot a híd.

Akkor vertünk magunknak tábort, az erdőcske szélén.

Lobogó tüzek mellett hevertünk le fáradtan, álmosan.

A dombokon s a réteken ezüstfehér dér csikorgott.

Másnap hasztalan vártunk új parancsot Miklós-falváról.

Pedig Görgey főhadnagy mindjárt a híd elkészülte után lovasordonáncot, azaz hogy az új, honvédszlov nyelv szerint: nyargoncaltisztet küldött el az erről szóló jelentéssel.

Hírek és ellenhírek, pletykák és ellenpletykák azonban egymást érték egész nap.

Támadunk!

Nem támadunk.

Átkelünk!

Maradunk.

Délelőtt odajött hozzánk Görgey.

Magam háttal állottam a pályaházhoz vezető útnak s éppen falatoztam az egyik tűz előtt. Jó fagyos szalonnát, jó kemény prófunttal.

Kazinczy vette észre elsőnek. Föl is ugrott tűzmelletti vackáról, hogy fegyverbe és tisztelgésre szólítsa a századokat.

Megpördültem, hogy lássam, ki jön?

A közeledő Görgey éppen akkor intett Kazinczynak, hogy hagyja pihenni az embereket.

Mióta nem láttam, szakállat növesztett. Mégis megismertem jellegzetes, kemény járásáról, sudár alakjáról. Pedig a rajta lobogó bakaköpeny, meg a föléje húzott, vedlett vidrabőrköpenyeg ugyan nem adta ki természetét. Kigomboltan csattogtak rajta a szélben. A sötétszakállas, szemüveges arc fölött, kopott, dísztelen bőrcsákó tornyosodott s a lábain magas-szárú, félcombígérő lovastestőrészimát hordott. Az atillája is egyszerű, vöröszsinórú honvédatilla volt,

amelyen csak a törzstiszti aranygallér meg a zsinór-
zás apró zárórózsáinak aranya mutatta, hogy tiszt.

Akkor már Buócz is, meg Zsigmond is odafutott
hozzánk, együtt léptünk a brigadéros elé.

Volt valami fürkésző nézés az éles, kék tekinte-
tében. S ez volt talán a legjellemzőbb különössége.
Most is evvel a fürkésző figyeléssel hallgatta Kazinczy
jelentését. Azután a csákójához emelte a kezét, pi-
henjt engedélyezett, kezefogott Kazinczyval, majd a
köztünk álló Buóczcal s rámvillant a tekintete.

Azt hittem: nem ismer meg. Fállépést hátralépett,
még egyszer rámnézett, mosoly derült szép, komoly
férfiarcára és szó nélkül megölelt.

— Vilmos! Öreg pajtás! Vén hídverő sulyok! Hát
itt találkozunk?

Kezefogott a kis hadnaggal is és vidám kérdés-
feleletáradat indult meg közöttünk. Persze, először
arról, miért vagyok én csak hadnagy. Azután a csalá-
domról. Mikor elmondottam, hogy fiam is van, meg-
villant a szeme:

— Nekem is lesz! Csak baj ne érje közben az
asszonykámat! — majd parányi sóhajjal folytatta. —
Rég nem láttam már.

Azután a régi tullniakra meg testőrökre fordult a
szó.

Újságot is mondott Artur. Erdélyben is kitört a
nyílt ellenszegülés. Puchner altábornagy, szebeni pa-
rancsnok, kiáltványt intézett Erdély népeihez. Ebben
megállapította, hogy miután a visszalépett Batt-
hyány-ministerium helyébe nem lépett újabb törvé-
nyes kormány; Magyarországnak nincs is kormánya.

Ennélfogva Erdély területén ő veszi a kezébe a polgári hatalom gyakorlását is.

— Szóval Puchner őexcellenciájával is csülökre kell mennünk — mondotta kesernyésen Görgey. Majd rámvillanó szemmel folytatta: — De azért lóbőr, ugye öreg, tullni lámpaoszlop, te! Mi? Azaz hogy volt neked újabb neved is. Persze. Toronypiktor. Meg Schwarzenbergekek Létrája. Hej, de rég is volt mindez!

A pályaház felől Görgey István főhadnagy sietett felénk. Valami tisztiküldöttség várja a dandárparancsnokot. Panaszra jöttek a szigorúsága miatt. Egyébiránt azt is közli a főhadiszállás, hirdessük ki a legénységnek, hogy Perczel meg Gáspár alezredes, Domborunál átverték az utolsó szerezsánbandát is a Dráván és Varasdig üldözték a vöröslebernyegeseket.

— Megyek! — mondotta Görgey. — Majd megmagyarázom a szolgabíró uraknak, hogy a katonaság nem megyeháza, a fegyelem nem voksolás s a tisztikar nem küldöttség. Törődjenek többet a legénységgel meg a szolgálattal s akkor jóbarátok leszünk!

Tisztelgett és visszasietett az állomásház felé. Csak egyszer állott meg, hogy kiköhögje magát!

Mert köhögött erősen s a hangja is érdes volt és rekedt. Egyébiránt sokkal jobban beszélt magyarul, mint Tullnban, meg testőrkorában.

Mivel újabb parancs délig sem jött, délben pajták alá, meg házakba szállásoltuk a századokat.

Este azután hivatott Görgey ezredes. Ott volt minden zászlóalj-, üteg- és lovasszázad parancsnoka a gyertyával világított, dohányfüstös, állomásszobában.

Mihelyt mind együttvoltunk, megbiccentette a fejét s olvasni kezdte a főhadiszállás parancsát:

— Disposition für den einundzwanzigsten Oktober, Tausendachtthundertachtundvierzig. Feind im Raume Stix-Neusiedel, Fischamend, Wien...

Mert a magyar királyi hadsereg németnyelvű parancsokat adott ki. Bántó volt, de kényszerűség volt. Akik kiadták őket, alig tudtak magyarul, akikhez szóltak, meg se értették volna másként. Hiszen még a műszavak lefordítása is csak féligmeddig történhetett meg.

A parancs szerint a Köpcsénynél álló Bárczay-dandárnak Fischamenden át a Duna mentén, a Görgey- és a gróf Lázár-dandárnak Stix-Neusiedel-en és Schwadorfon át, Rápásky Mihály ezredes dandárának pedig ettől balra, a götzendorfi úton kellett előretörnie Bécs felé.

A két utászs század feladata az volt, hogy a centrum élén haladó Görgey-dandárral előnyomulva, a Schwadorf előtti két, esetleg elpusztított hidat állítsa helyre.

Másnap, huszonegyedikén reggel be is nyomultunk Ausztriába. Sár, köd és eső. A csapatok nagyon lassan jutottak előre, csak Görgey nyargalt messze az élén két század Württemberg-huszárral. Stix-Neusiedel-ig ellenséget se láttak. De Gallbrunn előtt horvát báni huszárok és sorhadbeli ulánusok mutatkoztak. Ezeket azonban Görgey, az előrevont lovasüteg néhány ágyúlövéssel szétugrasztotta s Gallbrunnba kergette.

A brigadéros most támadáshoz csoportosította a gömöri nemzetőrzászlóaljat, meg az első pesti önkéntes zászlóalj századait Gallbrunn ellen. Támadás helyett azonban egyszerre azt kellett látnunk, hogy megint gyülekeznek s visszafelé jönnek.

Mi ez?

Rövidesen megtudtuk a főhadiszállás egyik hátrafelé ügető nyargonctisztjétől.

— Lefújták a támadást!

A mögöttünk levő Lázár-dandár nyomban meg is kezdte a Lajta mögé való visszavonulást, a Görgey-dandár pedig a Gallbrunn és Stix-Neusiedel között lévő út nyergében, szabad ég alatt töltötte az éjszakát, hogy biztosítsa a többi dandárok hátrálását.

Másnap reggelre megint Bruckban voltunk s a Görgey-brigád megszállotta eddigi előőrsállásait.

Fáradtan és dideregve dőltünk pihenőre.

S álmunkban is azon járt az eszünk: mi volt ez?

Délután, főzőgetés közben, új lapot mutogattak egymásnak az utászok. Az imént hozta valaki Pestről. A címe ez volt: Köztársasági Lapok.

— Szép, hogy már ilyen is van! — állapította meg Zsigmond Gusztí. — Igazán halad és művelődik Magyarország. A lap hangja olyan, hogy a legkaeskaringsabban káromkodó huszár-strázsamester is elpirulna a hallatára. Túltesz Mérei-Maiblum Mór és a két Madarász „Népelem“ című okádásán.

A lap különben örömmel számolt be az országot betöltő, nagy lelkesedésről, a „respublica-elv“ általánosságáról s láthatóan eszébe se ötlött a hírei között levő ellentmondás. Valamivel hátrább ugyanis azon

mérgelődött, hogy Pest tele van újsütetű, nyalka honvédhadnagyokkal, akik szenvedélyesen ragaszkodnak a fővároshoz, s akik a Szabadsajtó-utcán való lázas udvarlásban és kardcsörtetésben látják egész hadiszolgálatuk lényegét. — Evvel szemben arról is hírt adott az új lap, hogy egész Európa a világszabadságért lángol, mer íme: Pesten összeállott néhány menekült lengyel meg olasz, a lengyel légió és olasz légió megalakítása végett. S részletesen ismertette festői egyenruhájukat.

Végül megtudtuk még belőle, hogy a cholera áterjedt Budáról Pestre is és hogy Simunich tábornok a csácai hágón át betört Magyarországba. Hadai elárasztották Trencsén megyét.

Estefelé elállott az eső. A mieink jó szállásokon voltak, de az előørs-állodásban — ezt a szót is akkor hallottam először — vacogó fogakkal dideregtek s a bokáikat csapkodták össze a vászonruhás honvédek. Pedig Görgey már rájukadatta, a meleg szállásokon pihenő tartalék-zászlóaljak köpönyegeit is.

Hideg csillagok reszkettek fönt az égen.

Október vége felé járt az idő.

Huszonkettedike volt.

XV.

Másnap reggel valami jelentést vittem át a lajta-parti pályaházba.

Az üvegajtós nagyterembe akartam benyitni, ahol a dandár táborkara: Görgey főhadnagy meg Rochlitz Kálmán hadnagy szokott dolgozni, amikor éppen arrafordulóban, a szomszéd szobából kilépő Rochlitz váratlanul visszatartott.

— Várj! Ne oda! Ott most mosdatás van. Ebben a pillanatban kezdődött.

S átvette a jelentésünket.

Kérdően néztem rá.

— A gömöri nemzetőrzászlóalj tisztjeinek küldöttsége van bent — suttogta Rochlitz. — Az egyik gömöri hadnagyot tegnap keményen lehordta valami szolgálati mulasztásért a gazdánk s most itt van az egész tisztikar, hogy elégtételt követeljenek a bajtársukon esett sérelemért.

Elképedve néztem Rochlitzra.

Ám az csendet intett s így minden szót kihallottunk a pályaház váróterméből. Sőt egy lépésnyit közelebb húzódva, láttam is a bentálló kékruhás nemzetör-

tisztek szélső csoportját. Szép, fiatal, férfias alakok voltak mind. Az őrnagyukat, az öreg Szentmiklóssy alispánt nem láthattam, mert eltakarták az előttünk állók.

Éppen Szentmiklóssy őrnagy beszélt:

— Mi honunk szeretetéből jövénk a táborba. Senki sem parancsolá, csak lángérzeményünk. Ímé: nemes Gömör vármegye egész tisztkara. Mert elmondhatom ezredes úr, hogy eme tisztek, akik népünk lelkesedéséből választvák, mind megyei törvényes kötelmeikben, mind pedig hazájuk iránti lángolásukban előljárni, legszebb kötelességüknek tartják. Mi tehát vállalánk a kötelező hatheti tábori szolgálatot is, pusztá honfiúi érzelemből, noha gazdaságunk ezer gondja otthonmaradni késztelett volna. Hiszen a jószágainkból jószívvel leszelt jobbágyszabadítási földek leválása, valamint az úrbéri javadalmazások megszűnése, végül ismétleg a közadózás általunk elvállalása, respectabilis gondok elé állított.

— Úgy van! Úgy van! Vivát! — zúgták a lelkesült gömöriek.

— Mi tehát, pusztán szeretett honunkat nézve, odahagyánk mindenünket, hogy férfikarral hősleg küzdjünk a csaták terein. Áldozatkészségünk tudatában, jogos dignitással hivatkozhatunk arra, hogy mi nem vagyunk se zsoldosok, mi egymagában is más bánásmódra biztosít igényt, se gépek, hogy gépszerű kezelés lohassza hevünket. Egyik collegánk magatartása ezredes úr által lelkiösmeretlenségnek, hanyagságnak, sőt horribile dictu disznóságnak minősítettven, sőt lecsukattatással fenyegettelven, holott feddhe-

tetlen characterű szolgabírája és gavallérja nemes vármegyénknek; mi ezen sérelmet collegiálisan valamennyiünk sérelmének tekintvén: közfelkiáltással s egyakarattal, ezennel elégtételt követelünk ezredes úrtól, úgyis mint úri gavallértól.

— Úgy van! Helyes! Ez az! — bólogattak a tisztek.

Elhököltem. Ezek akarnak katonák lenni?

S oldalt léptem az ajtóhoz, hogy lássam a brigadéros.

Görgey közelebb lépett hozzájuk vagy féllépést. Kopott, egyszerű ruhájában, sáros, nagy csizmájában olyan volt e jószabású, ezüstsujtásos, kékruhás, fényescsizmás urak között, mint valami szegény vándorlegény. Hanem a szeme és a homloka!

Mondom előbbrelépett s megszólalt, rekedtes hangján:

— Az urak, ha jól értettem, mint úriemberek, gavallérok s nem mint katonák jöttek hozzám, kényesen féltett becsületük ügyében.

— Úgy van! Úgy van!

— Ezért tehát természetes, hogy én is pusztán mint úriember s nem mint katona és előljárójuk válaszolok. Tessék tehát fesztelenül s kényelmesen állni.

Avval előhúzta tubákos szelencéjét s jellegzetes mozdulatával szippantott egyet belőle, majd szemüvege mögül körülhordozván tekintetét a hadvészülte arcokon, melyeken a nemes harag s a kor hatalma volt, így folytatta szavait:

— Örülök az urak nyilatkozatának, mer ez annak bizonyossága, hogy e tisztikarban megvan az, ami a

katonának egyik nélkülözhetetlen főerénye: a finom becsületérzés. Mindamellett meg kell tudni az uraknak, hogy amit most cselekszenek: arra a haditörvények szerint, amelyeknek önök már hadbavonulásukkal alávetették magukat, háborúban, ellenség előtt — nagy büntetés van szabva. Még pedig minél többen s mennél solidarisabban lépnek így fel parancsnokuk ellen: annál súlyosabb büntetés! Ha most békeidő lenne, készségesen megverekedném valamennyiőjükkel. Szerencsémnek tartanám! S ha túléljük a háborút: rendelkezésükre állok. De ez most nem járja. Ott az ellenség: avval kell megverekednünk! És így önök e fellépésükkel azon kényszerhelyzetbe hoztak, hogy vagy a haditörvények teljes szigorát tegyem fogadtatba önök ellen, vagy pedig; amit ezennel megleszek; az urakat egytől egyig megkövessém.

Csönd. Elképedés, fejbakará, feszengés.

— Meg vannak-e most velem elégedve? — kérdezte ezekután Artur, avval a híres, Görgey-féle félmosollyal.

— Ii... iigen, igen.

— Tehát Isten önökkel! Gondolkozzanak a törtek felett. Gondolják meg azt, hogy a finom becsületérzésen kívül másik főerénye a katonának: a föltétlen, a gépszerű engedelmesség. Ha az önök buzgó hazafisága s önfeláldozása nem bir azon fokra emelkedni, hogy önök a hon veszedelme pillanatában gép legyenek a gépvezető kezében, sőt pontosan szolgáló részei a hadviselésre alkalmas gépnek: akkor minden finom becsületérzésük és minden buzgó hazafiságuk éppen semmi hasznára nincs, sőt egyenesen akadályára van a hadviselésnek, győzelmünknek, a

haza megmentésének. S akkor jobb lenne, ha sohase jöttek volna ide, a hazát szolgálni! Tehát viszontlátásra a csatában!

Kókadtabban és zavarodottabban még nem tántorgott ki küldöttség a fogadóteremből mint ezek a derék, gömöri magyarok.

— Hát ezt jól megmondta! — dörmögte az egyik mokány százados, a pipáját tömögetve.

— És igaza van, a teremtésit! — tette hozzá egy másik.

Az öreg Szentmiklóssy őrnagy, a vicispán, megállott a pályaház kapujában, jó nagy lélekzetet szívott s odaszólt a népének:

— No a csillagodat, gömöri becsület, ekkora úr se tromfolta le még az úriságodat!

A kopaszranyírt, kopott brigadéros pedig, akinek a köpenye hátán még most is ott tapadt két szál szalmatörök a hajnali, rövid alvás óta; félperc mulva száraz hangon diktált tovább egy parancsot:

— ...hasonlóképpen nem találtam helyén a honti zászlóalj hatodik századának ügyeletes tisztjét sem. Ismélldés esetén, mivel helyét ellenség előtt hagyta el alantasaival együtt, üresen hagyván állomása hosszú szakaszát: azokkal együtt föbelövetem...

Odakint sütött a nap s két öreg Württemberg-huszár itatta a lovát.

...Kora délután beküldött Kazinczy Miklósfalvára, a főhadiszállás intendatúrájára. Pozsonyból ugyanis mindent hoztunk, csak robbantópatronunk nem volt. Már pedig nekünk éppen úgy fel kellett készülnünk a rombolásra is, mint az építésre.

Lehettem még vagy negyedmérföldnyire Miklós-falvától, amikor nagy portelleget s hatalmas zsidongás zaját hozta felém a szél.

Ügetésbe ugrattam Terrier-t s kevéssel utóbb, hatalmas, örvendező ujjongásba csöppentem bele.

Kossuth érkezett meg a táborba!

Énekelve, égigérő porban vonult a vele jött had, a parendorfi táborhely felé. Magam csak egy jólfelszerelt új honvédszászlóaljzat, két század zöldesákós Vilmos-huszárt, sok, pótlásra szánt újoncot, harminchat ágyút s a kaszások egész tengerét láttam. És zászlókat, zászlókat, zászlókat...

Ez a had valóban harsogóan lelkes volt. Szakadatlan éljenzése, a szabadság és Kossuth Lajos neve körül kavargott.

Lassan, nehezen jutottam el a főhadiszállásig.

Ott akkor szállott le egy hosszú kocsisorról vagy harminc, vadászruhás, vadászpuskás férfi. A legtöbbjének vadászkalapja volt, egyrészüknék pedig Kossuth-kalapja. De abban minden kalap megegyezett, hogy pirosrafestett kakas- vagy vörös strucc toll libegett rajta.

— Éljenek a képviselők! Éljen a honvédelmi bizottság! — zendült meg egy jótorkú ember az éppen ott elvonuló, csőszmordályos, meg kaszás népfölkelők közül.

Dörgő éljenzés volt rá a válasz, a portengerben izzadó, de lelkes, pirosarcú magyarok soraiból.

A miklósfalvi főhadiszállás előtt — ezt csak akkor vettem észre — ott állott Móga tábornok, egész csapat törzstiszt között. És ott állott egy szürke baka-

köpenyes, Kossuth-kalapos, honvédatillás férfi is. Az arcát jóideig nem láttam, mert az üdvözlésképpen feltartott karja, mellyel a csapatokat köszöntötte, eltakarta az arcát.

Móga törzstisztjeiből is csak kettőt ismertem.

Ivánka ezredest és Görgey ezredest. Egyébiránt utóbb tudtam meg, hogy a dandárparancsnokokat már délben haditanácsra hívta volt meg Móga s annak végeztével indult el velük Kossuth fogadtatására, a községen túl elterülő mezőre.

A képviselők közben mind leszállottak a kocsikról, leverték egymásról a port s összeverődve várták, hogy rés nyíljon az emberekkel teleáradt utcán, amilyen Kossuthig és Mógáig juthatnak.

Egy mellettem szorongó s a megriadt lovát nyugtatgató huszártrombitás magyarázta néha-néha, hogy melyik, kicsoda.

Az egyik piros-strucctollas képviselőre azt mondotta, hogy Kubinyi. Egy másikra, hogy: Nyáry Pál. Egy harmadikról úgy vélte, hogy Madarász József. Egy törpetermetűre pedig azt mondta, hogy az alighanem: Madarász László. Ma sem tudom, igaz volt-e, valóban ezek állottak-e, a többi, ismeretlen vadászuhanás között, de ezt a kicsit jól megnéztem.

Akkora vörös strucctolla volt, hogy a kalapja fölött áthajolva, a végével a vállát verte a kisembernek. Szakálla mindegyiknek volt, de egyiké se akkora, mint ezé. Szinte az egész mellét elborította. A csizmáján csaknem félaraszos magassarkot viselt, de még így is csak a füléig ért a többi, középtermetű embernek.

Mondom, ma sem tudom, ő volt-e, vagy sem, de akkor is hihetetlennek tartottam. Mert elképzelhetetlennek tűnt, hogy ilyen kis törpe szőrebernek lenne akkora hatása és hatalma a képviselőház fölött, amely előtt akárhányszor még Kossuth Lajos is meghajlik.

Évekkel utóbb hallottam, hogy Madarász csakugyan aprótermetű ember volt. De azt ma sem tudom, hogy valóban az lett volna, akire ott Miklósfalván mutatott a huszártrombitás. Sőt azt sem tudom, vajjon valóban járt-e Madarász a lajtamenti hadak között.

Az azonban bizonyos hogy amikor a kaszások egy későbbi csapata odakiálltotta a vadászurak felé, hogy éljen a honvédelmi bizottmány, hát ez a kisember úgy harsant vissza, mint a tülökszó:

— Éljen a nép! Éljen a szabadság! Éljen a respublica!

Ekkora hangot igazán nem sejtett volna senki, ebben a kis szakállemberben.

De mondom: akkor se nagyon hittem s ma sem tudom, hogy valóban Madarász László, a nagyhírű szélbali vezér lett volna az az ember.

A menet végén már csak a szekerek következtek s a szorosság tágulni kezdett.

A képviselők odahúzódtak Mógáékhoz s végül azok is megmozdultak, hogy bemenjenek a mögöttük levő kastélyszerű épületbe, ahol a főhadiszállás volt.

Akkor, fordulás közben láttam meg először Kossuth Lajost. Igen. Őt nem lehetett volna eltéveszteni. Daliás, lenyűgözőmosolyú, eszményiszépségű férfi volt, aki százezer ember közül is kitetszett volna. Nem volt magasabb a középtermetűeknél, de minden szem-

villanása, mozdulata, lépése magárahúzta az ember tekintetét. Furcsa, ha azt mondom, de ezt éreztem akkor is, majd jóval később Kápolnánál is, még később Gödöllőn és Budán is, hogy: valami báj, világosság és tisztaság sugárzik belőle. Furcsa, de mégis azt kell róla mondanom: bűbáj volt benne.

Pedig akkor még nem is hallottam a szavát, a híres, orgonazengésű hangját.

... A főhadiszálláson persze semmit sem végezhettem el.

Mindenki Kossuth körül forgott.

Aminthogy akkor már egész Magyarország körülötte forgott.

Mikor hazafelé indultam, ragyogott a főhadiszállás valamennyi ablaka.

Legbelső szobában haditanács volt.

Később, a brucki úton poroszkálva, ahogy sorjában kiragyogtak fölöttem a csillagok, még mindig ez a csodálatos ember járt az eszemben. Csak húsz lépésről láttam ott Miklósfalván, de soha senki sem tett rám még ilyen hatást. Vagy az is lehet, hogy a környezetének forró rajongása érintett meg.

Csak egyet nem értettem most sehogy sem. Hogyan retteggett ennek a világosságot és jóságot sugárzó embernek a hatalmától, hatásától és sikereitől — Széchenyi? Hiszen ebből az emberből árad a nemesség és tiszta jószándék! Nincsen ebben egy szemernyi sem a fölforgatók lázító lényéből. Mindenki vele van, mindenki vele érez, mindenki az ő igéit lesi és mindenki, őt követi. Lehetetlen, hogy egy egész nemzet tévedjen!

Fölnéztem a csillagos égre. S eszembe jutott Széchenyi gyötrött feljajdulása: lángbetűkkel vonul majd végig az égen, Kossuth Lajos neve.

Rémkép!

Ez a név olyan szelíd s oly lágy szeretettel hangzik a magyar nép ajkán, hogy nem vörös és véres lángbetűkkel, hanem legfeljebb fénybetűkkel vonulhat végig, a csillagos firmamentumon.

Másnap délután minden szolgálatmentes tisztet Parendorfba rendelték.

Össze is gyülekeztünk vagy nyolcszázan. Húszféle egyenruhánkban, nyüzsgésünkben olyanok lehettünk, mint a bábeli nagyvásár.

Azt mondták, hogy Kossuth kíván hozzánk szólni, tehát csoportosuljunk Kossuth szállása elé.

A tábor tisztjeitől hallottuk, hogy a képviselők egész délelőtt a csapatokat járták, „áruló” vagy megbízhatatlan tisztek után szimatoltak és — szónokoltak. Különösen a kis szakállas sürgött, jegyezgetett és harsogott sokat. Mindenült hangoztatták, hogy fődolog a lelkesedés. Vagy ahogy ők mondták: ha a „had lelkesülve van, a poklok sem állhatnak velünk szembe!”

—No, lelkesedésben nincs hiány! — örvendezett egy barnavöröshajtókájú hadnagy, a kassai Preussenbakáktól. — A parendorfi tábor valóban lelkesülve van.

Végre morajlás futott át a beszélgető, szivarozó, pipázó és burnótozó tisztek között.

Riadó éljen követte.

Mindenki Kossuth ablakai felé fordult.

S csakugyan ott állott a sugárzószemű ember. A magyarság talprakeltője. A most már minden hatalmat kezében tartó, honvédelmi bizottmány elnöke.

Meglengette, majd letette fekete-strucctollas kalapját s beszélni kezdett.

S megint furcsa, ha azt mondom emberhangról, hogy: harangzengésű orgona. De nincs rá hasonlat. Az ember nem is a szavakat hallotta, nem a mondatokat értelmezte, hanem csak itta, nyelte ezt a csodálatos és jó áradást. Gondolatai úgy ömlöttek át az emberbe, mint valami pezsdítő, aranyszínű bor. Mintha beszédének nem is lettek volna külön, egymástól elválasztott mondatai. Egyetlen, meleg áramlás volt az egész. Lehetetlen elmondani, milyen volt a beszéde. De az embernek hol a szíve bizsergett, hol meg a meleg és hideg futkározott a hátán váltokozva. Még talán a legjobb meghatározás az, ha azt mondom: muzsika volt. De sohse hallott, sohse sejtett, boldogító és részegítő muzsika. Nem hallottam Demosthenest, Cicerot, Savonarolát, Kapisztrán Jánost, Luthert vagy Petőfit, sem az öt világrész történetének leghíresebb szónokait, de azt hiszem, köztük is, valamennyiük között is, elérhetetlen és egyedülálló volt ez a bűvöshangú rhetori mód és emberi organum.

Amit mondott: egyszerűen átfolyt az emberbe.

Parendorfi beszédében ismertette a nyári országgyűlés megnyitása óta bekövetkezett eseményeket. És egyszerre másként láttunk mindent. A magyar kormány és magyar törvényhozás egyetlen hibát sem kö-

vetett el e gondolatsorban. Viszont az uralkodó mögött álló kezek, ármányt ármány után szöttek ellenünk. Jellachich, Rajachich, Puchner, Urban, Barnutiu és Stur árulása, oly világos okfejtésben tárult elénk, hogy nem lehetett kétségünk a magyar vezetők makulátlanságában, hibátlan magatartásában és eszményi nemességében. Az októberi eseményeknél már villámlott ez a beszéd. Lamberg legyilkolása gyalázat volt, de sajnálatraméltó számtani következménye az addigi, vérlázító arculesapásoknak. S ezekután még azt az arcátlanságot is megtette a bécsi hatalom, hogy Jellachich legutóbbi kinevezéséhez megkísérelte a törvényesség látszatának megjátszását. Mivel Vay Miklós báró nem volt hajlandó a kormányalakításra, Batthyánytól pedig nem tudták megszerezni az ellenjegyzést Jellachich magyar királyi biztossá való kinevezéséhez, egy szerencsétlen öreg, magyar katonával: Récsey Ádámmal iratták azt alá, akit evégből — minden alkotmányos jog felrúgásával — váratlanul kinevezték miniszerelnökké. Mint azóta kiderült, szégyén Récseynek sejtelve sem volt arról, mire használták fel gyanútlanágát, de mihelyt megtudta, nyomban tiltakozott ellene. Se Jellachich nem királybiztos tehát, se az országgyűlés nem hajlandó tudomásul venni felosztatását! Mert törvényteleniségekre nem lehet törvényességet építeni.

Ezekután felolvasta Kossuth, a főparancsnokká kinevezett Windisch-Grätz felszólítását, amelyben ez, a „lázkodó“ magyar csapatoknál szolgáló régi tiszteket haladéktalan kilépésre s a császári zászló alatt való jelentkezésre hívja fel. Amennyiben pedig ennek a

felhívásnak záros határidőn belül nem engedelmeskednének: a hitszegés, zászlóelhagyás, árulás és felség-sértés bűnébe esnek s eszerint veszik el büntetésüket.

E német nyelven felolvasott felhívást, dühös morajlás követte. Az előbbieket után valóban nyugodtan olvashatta fel Windisch-Grätz fenyegetéseit Kossuth. Akkor már minden szív az ő szívével dobbant s minden agy az ő agyával gondolkozott. Már semmit se láttunk, csak véres és aljas igazságtalanságokat meg egy halálrahajszolt magyar politikai pártot, melynek minden bűne az, hogy rajong a szabadságért, meg a maga szenvedő, elesett fajtájáért.

Ebben a dühös és izzó hangulatban olvasta föl Kossuth a magyar választ. Ezt ő, azután Pázmándy a képviselőház elnöke és Csányi, a dunántúli magyar hadseregnek a nádor által kinevezett, királyi kormánybiztosa írta alá. Szövege ma is megvan. Leglényegesebb része így szól:

Herczegséged főhadi kormányzóvá való kinevezése, Wessenbergtől, ki nem magyar minister, van ellenjegyezve. Herczegséged tudja, hogy eszerint semmi esetre nincs feljogosítva, mikép magának a magyar sereg fölött, valamely hatalmat igényelni merészkedjék, úgyhogy ilyes szándék Magyarország részéről semmi által elő nem idézett ellenségeskedést foglal magában hazánk iránt. Ezen ellenségeskedés még nagyobbodik azáltal, hogy herczegséged a megfutamlott pártútó hadosztaílyait parancsnoksága alá vette és így magát Magyarország alkotmányos trónja, annak állami tétele és törvényei ellen való pártútús vezérévé tette. Herczegségedet Isten és az ő örök igazsága, a nép jog és az emberiség nevében felhívjuk, hogy jóasértő szándékúval hagyjon föl: a pártútó Jellachichnak Ausztriába futott seregét fequvereztesse le és 24 óra alatt ama biztosítást adja, hogy Magyarország ellen semmi ellenséges lépést megkísérteni nem akar. A fenyegető haditörvényt illetőleg gondolja meg herczegséged, hogy Isten és a világ történet ítélszéke előtt, az emberiség átkát vonná magára az, ki a XIX. században a barbárság hasonló példáját idézné elő!

A továbbiakban a trón iránti kötelességre hivatkozva szólította fel a válasz Windisch-Grätzet, hogy a trón főnnállhatása érdekében hagyja abba Bécs ostromát.

A tisztikar viharosan helyeselte a választ s közte éppen Rufius báró lelkesedett a legjobban.

Végül azt kérdezte Kossuth a tisztektől, készek-e a magyar királyi kormány által kinevezett főparancsnoknak engedelmeskedni? Mert aki nem érzi az erre való készséget, az távozzék a táborból.

Mindössze az öreg Holtsche s vagy tíz tiszt jelentkezett. Holtsche is sajnálkozva lépett ki, mert mint mondotta, a magyar ügynél igazabb ügyet sohse szolgált s ha magyar volna: itt érezné helyét.

Még félóra mulva is zúgott, zümmögött az egész tájék az elszéledő tisztek hangos, helyeslő beszédétől.

... Estére értünk haza, áradozva.

S másnap reggel egy fehérszászlós nemzetőrszázados, meg Ivánka Imre ezredes — Windisch-Grätz egykori segédtsíztje — lovagolt át az örsvonalon, az osztrák táborba.

Vitték Windisch-Grätznek a magyarok választ.

Kossuth közelsége villanyáramként járta át a csapatokat. Még a brucki előörsdandár is csak róla beszélt.

Huszonötödikén délben hallottuk, hogy a tábort is végigjárta. Egyes nemzetőrszászlóaljok még a zászlójukat is háromszor hajtották meg előtte.

Akkor már nálunk is szólásmóddá vált a képviselők — nem tudom kitől eredt, de a magyar nyelvvel hadilábon álló — örvendező megállapítása, hogy a had lelkesülve van.

Valóban lelkesedett.

És hitte rendületlenül, hogy már semmire sincs szüksége. A világszabadság harcosai a pusztá lelkesedésük forróságával is szétolvasztják s nemes haragjuk villámaival sújtják porba a zsarnokságok hadseregeit.

Aznap délután parancsot kaptam, hogy szádommal vonuljak Pozsonyba. Újabb parancsot ott kapok majd a Bárczay-dandártól.

Kazinczy százada Bruckban maradt a Görgey-brigádnál, én meg egész délután mentem az embereimmel és szekereimmal Pozsony felé. Útközben jelentkeztem a köpcsényi kastélyban tanyázó Bárczay-dandár tábornoki irodájában.

Késő este érkeztem a pozsonyi hajóhídhöz.

A századot a Vízikaszárnyába vezettem.

Onnét a Sissány-házba siettem.

Az emeleti ablakok világosak voltak még, hát bekopogtam a kapun, a hozzáláncolt vasbuzogánnyal.

A portára siető öreg inastól megtudtam az örömhírt: a feleségem még itt van!

Négyesével ugrottam át az emeleti lépcsőket.

Két perc múlva a karomban tartottam az asszonykám.

Főnt voltak még s Eliz asszony nagynénijével, meg egy hóféhérhajú, mosolygó kanonok-hácsival kártyáztak. A Brücke-játék járta akkoriban.

Leiningenné persze hallani sem akart arról, hogy átmenjünk a Zöldfába. Térült-fordult, intézkedett s mire merő tisztességből ellentmondhattunk volna, már a Vízikaszárnnyába is elszalasztott valakit avval az üzenettel, hogy ha valamiért keresnének: a Sissány-házban találunk szálláson.

Szelídebb, nemesebb teremtest sohase ismertem ennél a kis grófnénál.

S az a néhány nap, amelyet ott töltöttünk nála, ma is fényesség az emlékezetemben. Volt egy aranyhajú, hároméves, selypítő kislánya, meg egy háromhónapos kislánya. Ezek közül forgott az egész ház. A palota akkori gazdája, Leiningen-Westerburg Károly gróf, akkor már hónapok óta verekedett a bányászati bízaföldeken a győri tizenkilences, Schwarzenberg-czred harmadik zászlóalja — az én egykori zászlóaljam — élén, Damjanich alezredes híres brigádjában.

Nem sok ideig lehettem köztük, hiszen alig másfél napig maradhattam Pozsonyban s annak java-része is a kaszárnnyában telt el, de az a néhány óra: az életté vált harmónia volt. Pedig a két kis gyermek, a „rossz Liza“-ként emlegetett, aranyhajú kislány, meg a pólyás fiúcska — akit a Leiningen-család hagyományos nevére Armin-ra kereszteltek — gyötrő erővel ébresztette föl bennem a vágyat, a magam rég nem látott pici fia után.

A második estén színházban voltunk. Erkel: Hunyady László című operáit adták.

Hazafelé jövet Római Flórián honvédutással lépegettünk együtt kislány. Búsan számolt be a délután

érkezett pesti lapok híreiről. Vértfagyasztó román kegyelenségekről írtak. Zalatna iszonyatos szétdúlása, a Brády-család kannibáli lemészárlása valóban legszégyenletesebb lapja az emberiség tizenkilencedik századbeli történetének. Osztrák csapatok s lázadó havasi fölkelők szállották meg Lugost is.

Azután az alföldi és pestkörnyéki cholera-járvány pusztításaira fordult a szó. A lapok szerint már Esztergomban, Fejérvárt, sőt Győrött is felütötte a fejét.

— Talán majd a fagy segít! — sóhajtott a Flóris atya. — Nem emlékezem, hogy ez a szörnyű betegség télvíz idején is továbbdúlt volna valaha.

Valamelyik torony harangja megkondukt s követte ezt a többi. A tizenegyórát verték.

Megállított ez a zengés. Mert az első négy hang a magyar Hymnus hangjait szólaltatta meg.

A sarki lámpa alatt állottunk. S most ugyanez a négy hang zengett össze egymással. Rómer Flóris arcáról eltűnt a ború. Áhitat és megnyugvás világította meg a vonásait, ahogy fölneézett a sötét magasságba.

— Ez, igen, ez az imádság önt bizalmat az emberbe! Kölcseny imája, a pozsonyi tornyok harangmuzsikájában.

— De hát, hát hogy lehet ez? — álmélkodtam. — Hogy lehet ilyen bámulatos véletlen?

— Nem véletlen — mondotta Flóris atya. — Erkel Ferenc itt tanult muzsikát. Gyermekek és ifjú-évei itt feltek el, ezeknek a harangoknak mindennapos zengésében. S nem csoda, ha utóbb, amikor muzsi-

kában akarta megszólaltatni a szegény hazánkért fölszálló imát: a pozsonyi harangok áhitata szólalt meg a lelkében. S jó ezt hallanunk, mikor vészek hánynak bennünket. Mindig megtelik a szívem tőlük, áhitattal, reménységgel.

A Sissány-házból éppen akkor rontott ki Zsigmond Guszti, amikor a kapujához értünk.

— Végre — lihegte — már egy órája kereslek!

Kezet csókolt az asszonyoknak s két mondattal tudtomra adta, hogy nyargonc jött Köpcsényből és parancsot hozott. A hidászszázad induljon reggel Köpcsénybe. Három utászszázad máris vonul Bruckba, a negyedik pedig ugyancsak Bárczay brigadéros rendelkezésére áll.

Hozzátette még, hogy Windisch-Grätzhez küldött hadi követeinket a herceg elutasította. Gögös válasza csak ennyi volt: Mit Rebellen unterhandle ich nicht! — Még arcpirítóbb az a minden hadiszokást fölrugó gazság, hogy a küldetéséből visszatérő Ivánkát, a horvát hadtest táborán való áthaladtában Jellachich elfogatta. Így csak Dobay pozsonyi nemzetőrszázados térhetett vissza.

— Aljasság! — hördültem föl.

— Az! — tüzeskedett a kis hadnagy. — S azt hiszem, ezek után megrohanjuk Windisch-Grätz hadát! Parendorf, Bruck és Köpcsény fölháborodva dühög. A század indulására nézve különben intézkedtem. A szerelvény teljes. Még robbantótöltések is érkeztek távollétünk alatt.

Az asszonyok dideregtek, hát fölküldöttem őket. Zsigmond intézkedései azonban olyan körültekintőek

voltak, hogy alig egy-két részletre kellett intézkednem s így csakhamar fölmehettem magam is.

Akkorra már határozott Klára is. Nem maradhat tovább Pozsonyban, a reggeli hajóval indul Komáromba, onnét meg Kisbérre.

A kis grófné hiába tartóztatta.

Szegény, szomorú, édes párom!

Éjfélig csomagolt apró, fürge kezeivel.

Még sötét volt, amikor elbúcsúztam tőle. Nem tudtam mennyi időre szól ez a búcsú, úgy is fordulhatott, hogy örökre, de nem sírt.

Száraz szemmel ölelt át és csókolt meg hosszan, hosszan, utoljára. Csak akkor csillantak meg könnyek a szemében, a pislogó gyertyafényben, amikor én már az ajtóban voltam.

Lábujjhegyen lépkedtem le a grádicsokon a kapubolt alá, de valahol mégis fölsírt álmából az aranyhajú kis Leiningen-leányka.

S ez a gyereksírás, amely az én szöszke kölykömet juttatta az eszembe, olyat szorított a szívemen, hogy a kaputól szinte rohanva mentem a laktanyáig.

Hétkor együtt állott a századunk.

Mire elindulhattunk s kiértünk a hídhöz, lezárták az átkelést.

Akkor indult a pesti hajó s a középső hídtagokat ki kellett kapcsolni, hogy átmelessen a résen.

A kikapcsolt hat hajónyi tag lassan mozdult el a helyéről, de azután gyorsan úszott az állórész mellé, a hidaslegények erős köteleinek húzása alatt.

A gőzös füstölögve jött lefelé. A „Béla“ volt. Ugyanaz, amely a márciusi országgyűlés küldöttségét vitte volt bécsi diadalútjára. S ugyanaz, amely győzelmesen hozta vissza őket a király ígéretével. Ugyanaz, amelyen akkor ott állott még Rajachich karlócai püspök, néhány horvát úr, meg a tót képviselők csoportja. Végül ugyanaz a hajó, amely fölött szivárvány ragyogott föl Dévénynél.

Most komor dohogással úszott a hídnyílás felé.

Előreléptettem az állótagokon, csaknem a megszakításig.

És néztem, néztem azt a sötétruhás asszonyt, aki ott állott a korlátnak dőlve a fedélzeten.

Tíz- vagy tizenötlépésnyi távolságban suhant át előttem.

Piciny kendője meglibbent s féltő kiáltása úgy csapódott hozzám, mint valami árva sikoltás.

— Isten vele, Isten védje, Lelkem-uram! Imádkozom ám!

— Isten áldjon, én édes angyalom! — sóhajtottam vissza, utánaintva. — Védjen meg téged, a kicsit, anyámat, öcsémet meg a szegény Magyarországot...

A hidasok vonni kezdték köteleikkel a mozgótagot, helyére húzták, megrögzítették, én hátraintettem a pozsonyi part felé s a szürkeruhás, sötétcsákós század ömleni kezdett a hídon át Köpcsény felé.

— — — — —

Bárczay ezredes, a köpcsényi dandár parancsnoka még aznap délután hívatta a brigád osztály-, zászlóalj- és ütegparancsnokait. Meg engem.

A köpcsényi kastély nagytermében adta ki intézkedéseit az előnyomulásra.

A brigadérosunk a Sándor-huszárok ezredese volt. Kurtanyakú, zömök, erős férfi, akin csak úgy feszült a Sándorok zöld atillája, téglapiros nadrágja. A Sándor-huszárok különben felvidéki, javarészt tót legények voltak s mivel világoskék csákójukkal, zöld mentéjükkel s atillájukkal meg piros nadrágjukkal ők tarkállottak leginkább az egész ármádiában, tréfásan Stigliceknek nevezték őket.

Bárczay németül rendelkezett, majd pedig magyarul is megismételte a parancsokat.

Móga tábornok harcintézkedése szerint, a magyar királyi dunántúli hadseregnek három oszlopban kellett átlépnie a Lajtát. A jobbszárnyon a Bárczay-dandárnak; a középen a Görgey-, gróf Lázár- és Karger-dandárokból álló seregzömnek; balról pedig a javarészt lovasságból álló Répássy-dandárnak. Ennek kellett biztosítania dél felől a magyar hadakat esetleges meglepetések ellen.

A Bárczay-dandár előretörésének útvonala: Köpcsény — Prellenkirchen — Petronell — Fischamend — Mannswörth — Schwechat — Bécs volt.

A zöm-dandároké, amelyeknek élén a Görgey-brigádnak kellett előretörnie: Bruck — Schwadorf — Schwechat — Bécs.

A Répássy-dandaré, amennyire emlékezem: Mannersdorf — Götzendorf — Ebergassing — Himberg — Bécs.

A Köpcsényből való elindulás után, a Bárczay-dandár lovassága egy részének Hainburg felé kellett

kerülnie, hogy összeköttetést tartson a Dunán felfelé haladó „Mészáros“ nevű gőzössel, amely néhány ágyúval a fedélzetén, hadinaszáddá alakult át. Petronelltől kezdve azonban ismét egyesült a két oszlop, a további előretörésre.

A hidászszáznak meg az utánunk ugyancsak Köpcsénybe rendelt Krucsay hadnagy első fél utászszáznak, a hainburgi oszlophoz csatlakozva kellett előrejutnia Petronellig, majd a hidászoknak Fischamendig. Krucsay másik fél százada a Bárczay-zömmel haladt, hogy eltávolítsa az esetleges akadályokat és járhatóvá tegye az utat.

A hidászszázad megadott feladata: a fischamendi híd járhatóságának biztosítása volt, mind az előnyomulás alatt, mind pedig azután. A harc befejeztéig mindenesetre ott kell maradnunk. Bécs fölmentése esetén előrevonnak, kudarc esetén pedig végig kitartva, az utóvéd visszavonulása után nekünk kell szétrombolnunk a hidat.

Végül még arra emlékezem, hogy a dandár csoportosításában az élzászlóalj a második pesti önkéntes zászlóalj volt, mert annak parancsnokával külön is tanácskozott Bárczay.

Bennünket elbocsátott s csak öt szólította magához:

— Herr Major Graf von Guyon!

— Hier! — fordult meg a szedelőzködő tiszttek között a nagyobbik Splényi-lány ura s az én gerencepusztai ismerősöm. Sáros bakaköpeny, sáros csizma és barna honvédatilla volt rajta.

Guyon persze nem ismert meg. Csoda is lett volna, ha megismer a két év előtti, percnyi találkozás után. Egyébként is annyi minden történt azóta! Hol volt már a Bakony, a bakonybéli bencésapátság csöndje, a festőecset, a papodi vadászat és a pénzeszküti kastély vitaalkozó, meg muzsikáló társasága? A Splényi-baroness ura, ez a villogószemű írországi gróf most itt van e szedett-vedett táborban, nyakigsárosan, kard csörömpöl az oldalán, barna honvédatilla feszül a testén és holnap fegyverrel ront a császár katonáira. És nem tudom, vajjon a pénzeszküti kastélyban nem a császár-király győzelméért imádkozik-e a felesége anyja: a finomarcú, csillagkeresztes dáma.

Délután a köpcsényi nagyvendéglőben unatkozunk s hallgattuk a község pajtaiban táborozó, komáromi kaszások énekét.

Valaki talált néhány öreg ujságot s azokból olvasott különböző, javarészt ismert híreket. Emlékezem: a Kossuth Hírlapja, meg az Ungar című lap régi számai voltak.

Az Ungar arról adott hírt egyebek között, hogy a pesti háziasszonyok tele vannak panasszal. A szolgák ugyanis, a szabadságvívmányokra hivatkozva, gyűlésen határozták el, hogy a rendes vasárnapi kimenőn kívül, hetenként még két estére követelnek kimenőt, bérük csökkentése nélkül. A lap szerint a pesti cselédek között valóságos zendülés van készülődésben, e követelés kierőszakolása céljából.

Ez a hír: nem világrengető eseményről szólt. De jellemző volt, a szabadságszólalom hatására.

A Kossuth Hírlapja hírei közül már csak arra

emlékezem, hogy a lap meleg dicséretben részesítette a budai polgárságot. A budaiak, városi közgyűlésükön, Balazsi tanácsnok indítványára, testvéreikké fogadták a zsidókat, hangoztatván, hogy mindennemű polgári jogokat és kötelességeiket megosztják velük. Szabad lesz nekik telket vásárolni s az ujonckötelezettséget is kiszabják rájuk. A lap avval a lelkes kiáltással zárta le hírét, hogy Isten éltesse a budai tanácsot!

A hírből nyilvánvaló volt, hogy a zsidók befogadása még korántsem jutott nyugópontra.

— — — — —

Október huszonnyolcadikán hajnalban átléptük a határt és benyomultunk Ausztriába. A dandár országgyűlési biztosa — akit aznap láttunk először — kalapját lengetve ment végig a határ mentén s lelkesítő szavakat kiáltott felénk. Azt mondotta, hogy a világszabadságért küzdő bécsi forradalomnak viszünk segítségét. A csapatok éljeneztek.

Valamivel arrább egy kaszás-zászlóaljzat avval lelkesített, hogy a népek testvériségének elve teszi kötelességünnké a szabadság bécsi hőseinek fölmentését s hogy egész Európa szeme rajtunk van.

Ott is megéljeneztek.

A mögöttünk vonuló tüzérüteg katonáit a világforradalom hőseinek nevezte s fogadkozott, hogy az emberiség történelme aranybetűkkel emlékezik majd meg, a magyar nép mai magasztos példamutatásáról.

A tüzérek éljeneztek.

Közben pedig a Sándor-huszárok zenekara szakadatlanul játszott a Rákóczi-indulót.

Áthaladtunk Hainburgon. Petronellen besoroltunk a dandarzöm oszlopába. A lakosság, hazaiba bújva, némán nézte vonulásunkat.

Itt hosszú pihenőt tartottunk, a pesti önkéntes zászlóalj meg a Stiglicek ütközetelőőrseinek védelme mögött. Hátaíróról előjöttek a szekerek, húst, kenyeret, bort osztottak róluk és főzéshez fogott a tábor. Egyes századok, főként az előlhaladók azonban zúgolódtak, mert a hátrábblévők elhordották az ő porciójukat is s míg nekik negyedadag is alig jutott, addig emezek a rosszullétig teleették magukat.

Délután továbbmasíroztunk, anélkül, hogy addig ellenséget láttunk volna. A menet egyre vontatottabb lett.

Estefelé Petronell és Fischamend között állottunk meg, s ott is éjszakáztunk. Csípős szél fúj. Balkéz felől egész éjjel hatalmas tűz lobogott. Úgy hírlett, hogy a mieink rakták Karlsdorf mellett a bécsieknek való jeladásképpen.

Másnap, huszonkilencedikén a Fischáig cammogtunk előre.

A Sándor-huszárok egyik osztálya, valamint a Guyon-zászlóalj átment Fischamend községen s a folyón túl levő dombon állította föl örsvonalát. Én is előrevittem századomat, a folyó hídjáig.

A dandár többi csapata Fischamend előtt maradt és táborba szállott.

Csak a híd mellett ment tüzelőállásba két háromfontos sugárágyú.

Úgy tudtuk, azért vonulunk ily vontatottan, mert a bécsiek kitörését várjuk. A lengyel Bem József vezetése alatt álló bécsi forradalmárokkal ugyanis teljes

összhangban megy minden s győzelmünk bizonyos, mert a kirohanó bécsiek meg a mi seregünk között két tűz közé kerül Windisch-Grätz.

Hideg volt, szél fújt, de a csapatok vidáman főzögettek.

Nekünk hidászoknak és utászoknak, eléggé szél-től védett helyet kínált a folyó félig kiszáradt medre. A többi csapatok azonban csaknem egész éjszaka dideregtek. Mert ebben a helyzetben maradtunk éjjelre is.

Jobbra tőlünk, a Dunán, a „Mészáros“ hadigőzös horgonyzott füstölögve.

A tőlünk balra előnyomult seregzöm, élén a Görgey-brigáddal, tudomásunk szerint, Stix-Neusiedel-ig vagy Schwaradorfig jutott előre s ott éjjelezett.

Hajnalban dér hullott. A vászonruhás honvédszászlóaljnak legénysége korán fölkelte fáztában s a bokáit csapkodta össze és a karjaival kaszálgatott a teste körül, hogy fölmelegedjék.

A kaszások azonban tovább aludtak, hosszúszőrű birkabőrszubáikban és lőszőrbőlvert, vastag szüreikben.

Azután kivilágosodott az a nap, amelyre még ma is piruló arccal gondolok vissza.

A schwechatí szégyen napja.

Eleinte úgy látszott, hogy az ellenség továbbra is kitér s estére csakugyan elérjük Bécset. Hiszen egyes dombhullámok tetejéről már jól látszott a Stephensdom tornya.

Minden kürt indulót harsogott, minden dob me-
nelet vert.

Fölállott a híd mellett a Sándor-huszárezred zenekara is és rázendített a Rákóczi-indulóra. A Fischa mögött éjszakázott csapatok a Sándorok tartalékosztálya, a barnavöröshajtókájú kassai Preussen-bakák, a pesti honvédtüzérek egyik ütege, meg a nemzetőr- és kaszáscsapatok éljenezve vonultak át a hídon, hogy az előrsön állott Guyon-zászlóaljhoz csatlakozzanak.

Guyon önkéntesei és a székely határőrzászlóalj ellenállás nélkül nyomultak Bécs felé, de déltájban Mannswörth előtt ágyútűzbe kerültek.

Attól kezdve hol hevesebben, hol meg elhal- kulva brummogott az ágyúszó.

De egyelőre még minden: előremozgott. Elkésett emberek, egy-egy lemaradt szekér, meg a seregzöm felől parancsokkal Bárczay ezredeshez igyekvő nyar- goncok.

Félórával utóbb egy sebesült, karlövéses székely határőrt hozott visszafelé öt kaszás. A sebesült vidá- man baktatott s nem értettem, miért buzgólkodnak körülötte — öten. De mivel messze voltam tőlük egy kisebb halmon, amelyről azt hittem, látok róla vala- mit, nem tudtam meg miért van e díszkiséret. De annyi bizonyos, hogy a buzgó kaszások valósággal tülekedtek nagy segítőkészségükben s boldog volt az, aki a székelynek legalább a köpenyescsüskét foghatta.

Utóbb már egy szekér is jött. Két sebesült fe- küdt rajta. Ezeket már vagy húszan kísérték. Köztük két Preussen-baka is.

A hídnál álló embereim váltottak velük néhány

szót s a menet ismét továbbfolytatta útját a hídon és Fischamenden át, hátrafelé.

Sehogy se tetszett ez a dolog. Odahagytam a hal-
mot s visszamentem a hídhoz, melynek az ártérben
levő szélső pillérei övén, nyugodtan főztek a hidászok.

Ugyanakkor egy Sándor-huszár vágatott felénk
s Krucsay hadnagyot kereste. Krucsay utászainak
előre kellett menniök az ellenségtől már elfoglalt
Mannswörthbe.

Ettől a huszártól tudtuk meg, hogy Guyon őrnagy vakmerő bátorsággal lelket öntött az ágyúzás-
tól mindjárt kezdetben megrendült pesti második
önkéntes zászlóaljba s ez visszadobta a Mannswörth—
Schwechat vonalában álló ellenség balszárnyát. Ekkor
megint ingadozás támadt. Guyon németül és angolul
ordítva tüzelte újabb előretörésre embereit. S az ön-
kéntesek, látva őrnagyuk rettenthetetlen példáját, neki-
mentek a községnek is. Ott súlyos utcai harcra került
a sor, de az önkéntesek után harchavetett székely ha-
tárőrök rohama meghozta a sikert. Mannswörth tehát
a mienk, ám továbbjutni nem tudunk, mert az ellenség
egyre nagyobb erőket von a balszárnyára. Most már
a nemzetőröket és kaszásokat is előrerendeli Bárczay
ezredes.

Krucsay hadnagy utászhajói elindultak s eltűntek
Mannswörth felé.

Ekkor fordulhatott meg a csata sorsa.

Egyre sűrűbben kezdtek visszafelé szállingózni az
első csatakerülők.

Eleinte még elhittem nekik különböző ürügyei-
ket. Egyik csoport azt mondotta, lőszerért küldték

hátra, a másik azt magyarázta, hogy a sebesültek számára kell szállást készítenie Fischamendben. Mikor azonban egy feldúltarcú lovasnemzetőr-csoport üggett át rajtunk s azt magyarázták, hogy Petronellbe, a főhadiszállásra igyekeznek, mert Répássy dandárát visszaverték, Görgeyét pedig bekerítette az ellenség s erről kell Móga tábornokot és Kossuthot tudósítaniok: föltámadt bennem a legsötétebb gyanú.

A főhadiszállás sohse volt Petronellen, hiszen az a seregzőm, tehát a Lázár-dandár mögött ment előre. Szóval: hazudtak a buzgólkodó hősök. Hősök? Ugyan: menekülő nyulak.

— Te Vilmos — vélekedett Zsigmond Guszti is — itt valami disznóság van!

— Én is éppen ezt gyanítom. Vissza kell fordítanunk ezeket a szállingózókat.

Mire ezt kimondottuk, már porzott a Mannswörthöt eltakaró dombhullám s percek alatt csak úgy áradtak a kaszások. Komáromiak, győriek, veszprémiek összekeveredve.

Kardot húztunk Zsigmonddal s eléjük dobtunk:

— Állj! Állj! Vissza!

De akkor már csak úgy özönlöttek. Még a kalapjukat se vették föl rohanásukban, ha lerepült a fejükről.

Magunkhoz ordítottuk az embereinket is. S karddal, fegyverrel igyekeztünk útjukat állani. Hanem ez a felbomlott, riadt had kikerült minket, körülfolyt mint az ár és rohant, rohant a hídon át, a pokolba.

Kardlapozni kezdtük őket:

— Vissza! Vissza a teremtésit!

De akin végighúztunk a kardlappal, az az arcunkba bögte:

— Árulás! Árulás! Vége mindennek!

Tehetetlenek voltunk velük szemben.

Dühünkben, szégyenünkben és kínunkban az az ötlete támadt Zsigmondnak, hogy vessünk egy gerendát sorompóként a híd nyugati végére.

Egyik szakaszunkat föl is állítottuk sűrű négy-szögbe a hídfő előtt, s ennek szuronyai mögött földobtuk a gerendát a két hídkarfa végére.

Annyit el is értünk, hogy a ránközönlő, összetorlódo embercsűrhe meghorkant egy pillanatra. De csak egy pillanatra.

Azután szétvált s a hídtól kétoldalt leügetett a Fische árterébe, fölrugdalta a hidászok fortyogó főzőedényeit, legázolta tüzeinket, átlábolt a sekélyvizű medren s a túlsó partra fölkapaszkodva, folytatta gyorslábú vágatását.

Egyetlen porfelhő volt az egész környék. S ebből a porfelhőből csak annyit lehetett hallani, hogy: — Árulás! Árulás!

Ha nem lett volna olyan gyalázatos ez a példátlanul gyáva megfutamodás, homéri kacagásra fakadhattunk volna.

Zsigmond Guszti végigvágott egy szűrös atyafin:

— Vissza a mindenségit!

Az atyafi rémült arccal mutatott hátra:

— Dejsz ott ellenség van!

— Éppen azért, a csillagát!

Az atyafi oldaltugrott és sebesen inalt le a merbe.

Úgy ordítottunk, mint az állatok.

— Gyávák! Gyalázatosak! Bítangok!

Most már kékruhás nemzetőrök is sűrűn rohantak a kaszások között.

Egy megtorlóldó csoportra ráüvöltöttem:

— Vissza!

— Nem lehet! Ott lúnek!

— A betyár mindenit kenteknek! Katonák maguk?

— Dehogysis könyörgöm! Nemzetőrök! Honti nemzetőrök!

Megrendültem. Leeresztettem a kardomat.

A hontiak Görgey dandárában voltak. Ezek az emberek messze balról verődtek erre. De hiszen akkor, Úristen! — már nemcsak a Bárczay-dandár, hanem a centrum is megbomlott!

— Nem bírunk velük! — lihegte keserű haraggal Zsigmond. — Kutyák! Gyáva kutyák!

S reménytelenül és egyre rekedtebben cséptük a szűrőket, köpenyeket, gubákat. Ezek porzottak, de a gazdáik föltarthatatlanul futottak tovább, kondérba, tűzbe, vízbe, tarlón, mezőn át — világgá...

És így jártunk a csürheként rohanó Preussenbakákkal s a két felbomlott pesti önkéntes zászlóalj áradatával is. Sokan fegyver, szerelvény nélkül rohantak, hogy csak úgy rengett a föld. És ez az áradás már nem nézett utat, hidat, csak zihált, ordított és menekült.

— Vége mindennek! Árulás! Árulás! A bécsiek

összejátszottak Windisch-Grätzzel! Jaj, végünk! Meneküljön, aki tud!

Mannswörthtől, Schwechattól és Zwölfaxingtól egészen a Fischáig, egyetlen porfelhő volt a világ. S ebben a porfelhőben menekült az egész magyar sereg.

Pedig mint utóbb kitűnt, az osztrákok még csak nem is üldözték őket.

Azok, akik eddig jöttek, egyébiránt csak a leggyorsabblábuak s javarészt tartalékban állott csapatok voltak. A nagyja még messze volt. Guyon még ott vagdalkozott néhány székellyel meg Sándor-huszárral Mannswörth alatt, hogy föltartóztassa a rohanókat, egy-két ágyúnk még tüzelt is, de nekem már nem volt reménységem olyan földi hatalomban, amely gátat vethetett volna ennek a gyalázatnak.

Pedig hol volt még a vége, teremő Úristen? Mikor ez csak az eleje, egészen az eleje volt.

Hiszen az is még egészen az elején volt, amikor egy hosszú kocsisor vágatott a híd felé. Hintók és egyszerűen elhajtott löszeres-szekerek hosszú sora, tele emberekkel. Még a hintók lépcsőin, szekerek főrhéncsein is hármásával szorongtak.

Ezek persze megtorpantak a híd előtt s ordítva követelték, hogy dobjuk le a sorompót.

— Ki itt a parancsnok? Ki itt a parancsnok? — ordította egy vöröstollas, vadászruháas úr. — Hogy merte eltorlaszolni a hidat?

Átfúrtam magam az embereim között:

— Én vagyok!

— Azonnal el azt a gerendát!

Állottam, mint aki bálvánnyá változott.

A szekerek és hintók tele voltak pirostollas képviselőkkel, azok mind ordítottak s az öklüket rázták.

— Ki ön? — üvöltötte tajtékozva az a bizonyos lapátszakállú.

— A hidász-század parancsnoka!

— Megparancsolom, hogy engedjen a hídra! Nem látja, hogy képviselők vagyunk? Ki adott rá parancsot, hogy etorlaszolja?

— Senki! A becsület!

— És ezzel örülten veszélyezteti a hadsereg és az ország legmagasabb érdekeit!

— Meg kell kísérelnem a vakrémület meggátlását!

— Szerencsétlen! — tajtékozott a kis szakállas. — Föl sem érheti, milyen fontos megbizatással kell hátraszáguldanunk! Eresszen, vagy főbelövetem! A honvédelmi bizottmány nevében parancsolom!

Egy szemhúnyásig az a gondolatom volt, hogy mi lenne, ha lependeríteném a szekérről ezt a tajtékozó kis embert s odataszítanám a második kocsi ágaskodó lovai elé, de azután egy vágató vetágyút láttam fölbukkanni a kocsisor végén. A tüzéséget meg kell menteni.

Leeresztettem a kardomat, intettem s a hidászok félredobták a gerendát.

A kocsisor meglódult, de mindegyikről az öklök erdeje fenyegetőzött felém meg a kis Zsigmond hadnagy felé.

— Meggondolatlan emberek! — ordították a képviselők. — Nem tudják, mit tesznek! Meg akarjuk állítani a futókat s erre utunkat állják! Lelket kell öntenünk a hadba, mert nem volt lelkesülve! A tisz-

tek közömbössége hatástalanítja minden szónoklatunkat! Árulás!

Már csak vállat vontunk ezekre. Miféle beszéd? Hol akarják megállítani a futókat? Hiszen a Fischa és a Lajta között nincs is valamirevaló alkalmas vonal.

S arra se hederítettünk, hogy a tovadübörgő fogatokról még hátrafelé is fenyegettek bennünket.

De két szakaszt mindenesetre hátraküldtem a víz keleti partjára, hogy közrefogják a saját szerszámos-, szerelékes- meg málhás-kocsijainkat. Mert a menekülők már azokat ostromolták, hogy kezükbe kerítvén mind, szekereken folytathassák a menekülésüket. Oda-küldöttem Zsigmondot is.

Azután átment néhány üteg a hídon. A mozdonyokon és ágyúkon zötyögő tüzerek kiabálták le az embereinknek, hogy Görgey támadását Móga tábornok késleltette, mert a Répássy-dandár lemaradt s annak fölvonulását kellett volna bevárni. A Görgeytől jobbra harchoz fejlődött Lázár-dandár zászlóaljai már az első osztrák ágyúgolyókra szétugrottak s Görgey hasztalan igyekezett a pelyvaként szélmálló honti, nógrádi és gömöri nemzetőrzászlóaljakat is föltartani. Az ellenség ezekután lovasságát a sereg fedetlen balszárnva ellen küldte, de rohamára már szükség se volt. Sőt Görgey elől is Mannswörth felé csoportosította erőit és hamarosan visszadobta Guyonékat is. A többit elvégezte a vakrémület.

— Legjobb volna megdöglenni! — dühöngött a kis Zsigmond, mialatt szakadatlanul tartott körülöttünk az özönlés. Magam már túl voltam akkor a dühöngé-

sen. Tompa fásultság vett rajtam erőt. Nem volt már más véleményem, csak az, hogy: gyalázat, gyalázat, gyalázat.

Arra ocsudtam föl, hogy egy huszárok közt robogó hintó sodródik felénk a tömegben. A huszárok kardlappal vertek utat a hintónak.

— Utat Utat! Az elnök úr!

Kossuth Lajos kocsija volt.

Összeszorult a szívem. És Zsigmond Gusztai példájára, de egészen gépiesen és lélektelenül kezdtem én is helyet tágitani a menekülőkkal tömött hídon.

Kossuth, szegény, rekedt volt és megrendült. Állott a hintóban, félkezével a kocsibak vastámlájába kapaszkodva és beszélni próbált. De csak félmondatoig jutott a süket áradatban. Harag, könyörgés, szégyen és megrendült csalódottság hangzott a szavában.

Magán a hídon csupán lépésben tudott ájtutni. A hídon s a híd alatt két oldalt, a vízben gázolva, szakadatlanul özönlött a fejevesztett embercsorda.

— Magyarok! Hallgassatok rám! A hon szerelmére kérlek! Állj! Állj! Nyomorultak! Vissza! Hallgassatok rám! Én szólok hozzátok: Kossuth Lajos!

A torlódó tömeg fölkapta a fejét, megélezte és rohanva inalt tovább. S ez az éljenzéssel párosult elszánt futás kísérte tovább Kossuth kocsiját, a porfelhőbe borult községen át.

És láttam a lóról bukott Mógát egy lőszeres-szekéren, nyargaló vezérkarával, láttam a komorarcú Csányit, Bárczayt, a szégyentől megnémult Guyont, Almássy őrnagyot, a bicegve gyalogoló, tépettköpenyű Gózon századost, Sándor-huszárokat és újabb ütege-

ket, borjú és szerelvény nélkül menekülő Preussen-bakákat és nemzetőröket, Krucsay hadnagyot és felbomlott félszázadát, barna vászonatillás honvédeket szégyenkező zászlójukkal... és káromkodó Miklós-huszárokat és megint szekereket és Wasa-bakákat és arcokat, arcokat, arcokat, amelyeken mind ugyanaz az értelmetlen és megdöbbenet vagy fásult és közömbös kifejezés vonaglott.

Csak sebesült nem igen jött köztük.

Végül már csak huszárok jöttek. Ezek egyik-másikának porlepte arcán fekete barázdákat szántott a szégyen könnye, de a legtöbbje merev fapofával ült a nyergében, vagy káromkodott.

Két huszár Gózon századosról beszélt.

— Szegény, tán ott is maradt! Mer a csürhéje nem ment utána!

— Pejg azt hittem, az megfordítja a csatát. Ahogy előrerohant a szántáson vagy ötven lépést a zászlóval s ott belevágta a zászlót a barázdába oszt hátraordított: — Ide magyar, itt a zászlód, itt dögülj meg, de ne retirálj!

— Lehetett is mán akkor ezekkel beszéni! Csürhe, hát csürhe! Csak farbarúgás való ennek, nem zászló meg fegyver!

Azután apadni kezdett az áradás.

Délután négy óra felé már csak szállingózók jöttek. Akkor már a „Mészáros“ gőzös is elfüstölgött a Dunán Pozsony felé.

Hogy mögöttünk Fischamenden túl mi volt, azt nem tudtuk. Az embereink közül egyesek úgy vélekedtek, hogy a legfáradtabb menekülők talán meg-

pihennek ott legalább. De az bizonyos volt, hogy a képviselők megállás nélkül, a lovak közé csapkodva vágattak tovább Petronellnek s hogy Kossuth Lajos, a fischamendi osztrák postastáción lovakat váltva, ugyancsak továbbhajtott. Még akkor is remélte szégyén, hogy valahol megállítja a futókat.

A sápadt őszi nap aláhajlott a felhők mögött.

Most hat nemzetőr bukkant föl s baktatott a híd felé. Olyan árvák voltak, mint egy megkopasztott libafalka. Akkor már valami keserű humor kerekedett bennem, hiszen ezek után úgys főbelövöm magam, mert mindenki arculköphet bennünket, magyarokat.

— Hát kentek kicsodák itt az óperencián túl? — kérdeztem dühös-vidáman a hat, fegyvertelen lödörgőtől.

— Meneküllők, instállom — mondották megállva.

— Meneküllők? Derék. Aztán hovávalósiak kentek?

— Veszprémmegyeiek. Rátótiak, instállom.

— Rátótiak? Veszprémmegyeiek? Derék. Aztán van kenteknek pofájuk ahhoz, hogy hazamenjenek? Hogy az asszonyaik söprűvel fogadják kenteket s a képükbe köpjenek?

Az atyafiak megvakarták a fejüket s hallgattak.

— Mert én is veszprémmegyei vagyok. De én nem merek hazamenni.

Hosszan hallgattak és nyeltek.

Végre megszólalt a legnagyobb bajuszú:

— Veszprémmegyeinek teccik lennyi?

— Annak. Pápai vagyok. De többet nem lát a megyém.

Megint hallgattak.

Majd újra megszólalt a nagybajuszú.

— Hátha lehetne még becsületünk? Mit tehetnénk hozzá? Hogy megint lehessen?

— Mit? Szedjenek maguknak fegyvert, borjút, hever itt elég s menjenek az embereim közé.

— Igenis, hadnagy úr, merhogy veszprémnek teccik lenni.

Hosszú idő után még egy ember jött! Nemzetőr. Az könnyezett szegyenében. Vargánya őrmester volt. A Schwarzenberg-bakák tavalyelőtt obsitolt tizedese.

Megismert s parancsot kért. Őt is bevettem a századomba. Gödröt ásott az út mentén s beleállott.

Azután nagyon hosszú ideig nem jött senki. Meglazítottam a híd pallóit.

És utolsónak, mielőtt még kiszedtük volna a híd vaskapcsait is, három lovas léptetett felénk a mezőn. Ezek nem dübörögtek, nem vágattak, nem ügettek, nem futottak.

Lépésben jöttek. Lassan és keserűen.

A lovaik fáradtan, csatakosan botladoztak a szántás rögei között. A lovasok közül kettő kókadtt fejjel ült a nyeregben, de a harmadik fölemelt fejjel nézegetett szét az alkonyat páráiba boruló tájon. Ez úgy ült a nyeregben, mint valami érzéketlen bálvány.

Ők voltak az utolsó magyarok.

Vargánya őrmester lövésre emelt fegyverrel állott föl a gödréből és rájuk kiáltott:

— Holberdó!

Az első lovas intett s rekedten felelte:

— Magyarok! Görgey ezredes! Görgey főhadnagy és Schulz főhadnagy!

— Pacért! — kiáltotta Vargánya, utat engedve a lovasoknak.

A névre fölfigyeltem s megállítottam az első pillér tövének emelt csákányt, a mellettem álló hidász kezében.

A híd meglazított pallóin dobogni kezdtek a paták.

Azután megállott a balszélső lovas a hídon. Éppen énfölöttem, a balparti mederszél fölött. És hátraszólt Vargánya felé:

— Ki itt a parancsnok?

— Valami pionérhadnagy úr! A nevit nem tudom.

S erre fölszóltam én és jelentkeztem.

A bálványderekú lovas leszólt:

— Te vagy Vilmos?

És sóhajtott.

— Kossuth? — kérdezte most.

— Már régen áthajtatott. Azóta tán Pozsonyba ért.

— Móga tábornok úr?

— Lóról bukott, de él.

Újból csönd lett.

— Mi a parancsod? — kérdezte utóbb.

— Nem kaptam parancsot. Mindenki csak átrohant a hídon. De tudom, mit kell tennem. Az utolsó magyar után rombolom a hidat.

— Akkor mindjárt hozzáfoghatsz. A Fischától nyugatra nincsen már magyar.

Egy szemhúnyásig csönd volt. Az egyik ló türelmetlenül pált az első lábával.

— Szörnyű volt ez a nap! — szólottam föl. — Ekkora gyalázat még nem érte a magyar fegyvert. Ordítani szeretnék szégyenemben.

— Hát még én! — dörmögte Görgey. — De az vigasztal, hogy nem a magyar fegyvert érte gyalázat. Csak a forradalom fegyverét. A világszabadságért villogtatott fegyvert. Holnap azonban már Magyarországért harcolunk. Végre csak Magyarországért. S abban nem ér gyalázat, mert tudjuk, miért kell viaskodnunk.

— S úgy véled, ott helyt áll ez a pelyva-nép?

— Helyt kell állania. Vagy haljon meg. Én hiszem, hogy helyt áll. A forradalomra nem esküdtünk. Az nekünk semmi. Jelszó, káprázat, buborék. De Magyarországra esküdtünk. S Magyarország: minden. Egyetlen tája a világnak, ahol élhetünk.

— Szóval: nincs vége mindennek?

— Vége? Vége csak ennek a bécsi kalandnak van. S talán a forradalomnak. Ezt eldobta a hadsereg. De Magyarországot, meg a reá tett esküt nem vetheti el. Lehet, hogy felényire olvad a feldunai hadsereg. Talán csak hadtestre, vagy még annyira se.

— És az győzhet?

Tompán kongott le a hídról a szó:

— Győzhet. De ha nem győzne is, megváltja új jogát a földhöz. És a becsülethez. Mert az az

acéllávert hadtest hű marad. A győzelemig vagy megsemmisülésig.

A sötét lovas ott fönt a hídon, a párás alkonyati ég alatt, most fölemelkedett a nyergében s megegyeszer végigtekintett a szélről zörgő tájon.

Azután elindította a lovát, csákójához legyintette a kezét s úgy szólt le utoljára:

— Ez a híd Bécsbe csábított volna. Idegen torlaszokra. Nincs már szükségünk rá. Verd széjjel pajtás! Vagy még jobb, ha levegőbe röpíted!

A három lovas ledobbant a hídról s nagy csönd lett utána.

Az egyik főtartógerendára rászereztem két robantószelencét. Azután végighúztam a gyújtókanócot a hídon át. Az embereim is átmentek a hídon és elindultak Zsigmond hadnagy mögött a szekerekkel.

Már csak magam maradtam a híd közelében.

Meggyújtottam a puskaporral meghintett, szurkos zsinórt s a szélső házig rohantam. Ott meghúzódtam egy fa mögött s visszanéztem.

A zsinóron lobogva rohant az apró láng, a híd túlsó vége felé.

De nagy csönd volt még.

Fönt az égen két vadlúd húzott a Fertő felé s árván geggintett a magasban.

Most tűzfény lobbant a sötétben, a híd fölágaskodott és dörrenve, dübörögve omlott a medrébe.

Sóhajtottam s kiléptem a fa mögül.

És elindultunk az éjszakában — Magyarország felé.

(VÉGE).

FORRÁSOK

E könyv megírása során az alábbi műveket használtam forrásul:

Az általános történeti részhez:

Asztalos—Pethő: A magyar nemzet története. (Bp, Dante, 1932)
Ágoston Péter: A magyar világi nagybirtok története. (Bp, Grill, 1913)

Ballagi Géza: A nemzeti államalkotás kora. (Bp, 1897)

Breit József: Magyarország 1848-iki függetl. harcának története. (Bp, 1930)

Beöthy Zsolt: Bevezető tanulmánya, Széchenyi válogatott műveihez.

Friedjung H.: Der Kampf um die Vorherrschaft in Deutschland. (Stuttgart, 1912)

Friedjung H.: Österreich von 1848—1860. (Stuttgart)

Friedreich István: Gróf Széchenyi István élete. (Bp, 1908)

Gracza György: Kossuth élete és művei.

Gelich Richard: Magyarország függetlenségi harca. I.—III. (Bp, 1889)

Hegedűs Lóránt: Kossuth Lajos, legendák hőse (Bp, 1928)

Hegyaljai Kiss Géza: Kossuth. I.—II. (Miskolc, Magyar Jövő, 1928)

Helfert: Geschichte Österreichs vom Ausgange des Wiener Oktoberaufstandes. (Bécs, 1869)

Hentaller Lajos: Kossuth és kora. (Bp, 1894)

„ „ Görgey mint politikus. (Bp, 1889)

Iványi-Grünwald Béla: Bevezető tanulmánya, Széchenyi „Hitel“-éhez.

Jókai—Bródi—Rákosi V.: Negyvennyolc. — A szabadságharc története képekben. (Bp, Révai, 1898)

Károlyi Árpád: gróf Batthyány Lajos főbenjáró pöre. — Magyarország újabbkori történetének forrásai. (Bp, Magyar Tört. Társ., 1932)

Kemény Zsigmond br.: Gróf Széchenyi István.

” ” ” A két Wesselényi.

” ” ” Forradalom után.

” ” ” Még egy szó a forradalom után.

” ” ” hirlapi cikkei.

Kossuth Lajos: Irataim az emigrációból. (Bp, 1880—82)

Kováts Alajos: A zsidóság térfoglalása Magyarországon (Bp, 1939)

Kovács Lajos: A békepárt a magyar forradalomban. (Bp, 1883)

Madarász J.: Emlékirataim. (Bp, 1883)

Petőfi Sándor: Összes költeményei.

Pethő—Julier: Görgey. (Bp, Genius, 1930)

Pilch Jenő: A magyar katona vitézségének ezer éve. II. kötet. (Bp, Franklin, 1933)

Salamon Ferenc: A közösügyek és a forradalom. (Budapesti Szemle, XXVI—XXVII. kötet)

Steier Lajos: Görgey és Kossuth. (Bp, Genius)

” ” Beniczky Lajos emlékiratai. — Magyarország újabbkori történetének forrásai. (Bp, Magyar Tört. Társ., 1927)

Szekfü Gyula: Három nemzedék. (Bp, Élet, 1920)

Szeremlei S.: Magyarország krónikája az 1848/49-iki forradalom idejéből. (Bp, 1867)

Szeremlei S.: A Honvédelmi Bizottmány keletkezése. (Pest, 1867)

Szilágyi S.: A magyar forradalom története. (Bp, 1880)

Szilágyi—Márki: A magyar nemzet története. X. kötet. (Bp, Athenaeum, 1898)

Szemere B.: Graf L. Batthyány, A. Görgey, L. Kossuth. (Hamburg, 1859)

A részletekhez:

Vukovich Sebő: Emlékirataim.

Aizinger László: Pozsony. (Bp. Révai, 1940)

Csányi Károly: Győr részletes kalaúza.

Dornyay Béla: Bakony.

” ” Pápa és környéke részletes leírása.

Görgey Artur: Mein Leben und Wirken in Ungarn im Jahre 1848/49. (Lipce, 1852)

id. Görgey István: 1848/49-ből, élmények és benyomások. (Bp, 1885)

” ” Görgey Artur ifjúsága és fejlődése a forradalomig. (Bp, Magyar Tud. Akad., 1916)

Ismeretlen szerző: Eletrajzok a magyar szabadságharcból. — Magyar, osztrák, orosz, horvát, szerb, román és tót szereplők élete. (Kézirat. — Vágó Aladár polg. isk. igazgató, Szigetszentmiklós, kéziratgyűjteményéből. Szerző 1870 után írta)

Kapossy Lucian: Pápa város egyetemes leírása. (Pápa, 1905)

M. Kayser M.: Veszprém és környéke. (Veszprém, 1926)

Kéry Gyula: A szabadságharc története napi krónikákban. (Bp. Franklin, 1899)

Klapka György: Nationalkrieg in Ungarn und Siebenbürgen. (Lipcse, Wigand, 1851)

Klapka György: Memoiren. (Lipcse, 1853)

Kozma György: A leveldi Kozma-család története (Bp, 1940)

A magyar nemzeti őrseregnek kötelező szabályai. (Pest, orsz. nemzetőrségi tanács, 1848)

Marczali Henrik: Leiningen-Westerburg Károly gróf levelei és naplója (Bp, 1910)

Réz Mihály: Magyarország és Ausztria közjogi viszonya (Bp, 1922)

Söröss Pongrácz: A pannonhalmi szent Benedek-rend története. (Bp, 1905)

Széchenyi István gr.: Hitel.

„ „ „ Világ.

„ „ „ Stádium.

„ „ „ Kelet népe.

„ „ „ Politikai programtöredékek

„ „ „ hirlapi cikkei.

Szijj Ferenc: Komárom a XIX. században. (Komárom, 1941.)

Sz. Gy.: Tüzér voltam negyvennyolcban. — Egy honvéd köz-tüzér élete. (Bp, Nemzeti Könyvtár, 1942)

Tóth Lajos: Pápa megyei város multja, jelene és környéke. (Pápa, 1930)

Wesselényi Miklós br.: Balítéletekről.

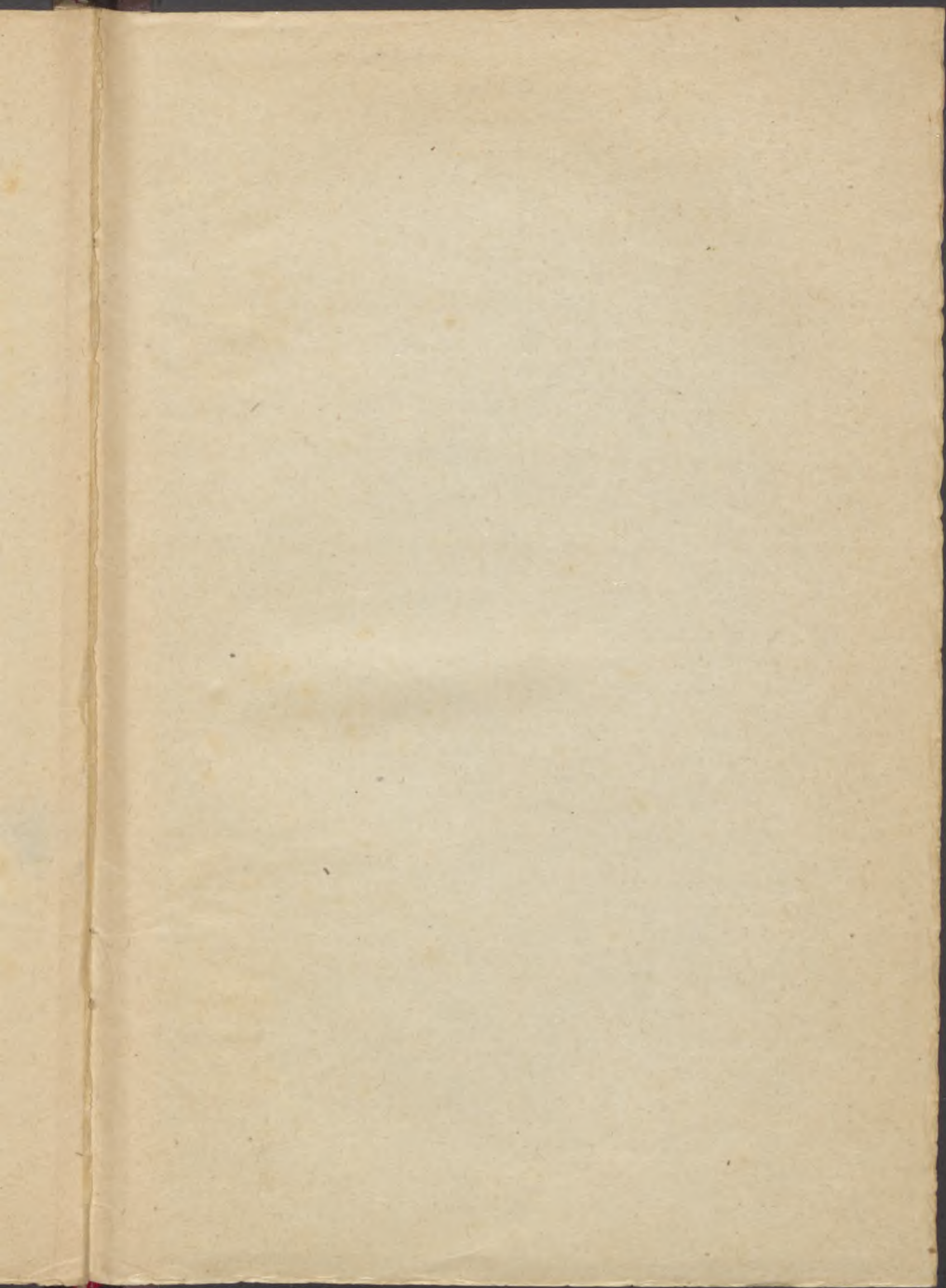
„ „ „ Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében.

Ezekon kívül: Pesti Hirlap, Márczius Tizenötödike, Kossuth Hirlapja, Reform, Radical Lap, Népelem, Ungar című lapok 1848. évi számai. Ausztria és Magyarország térképei, 1850—1872. (Bécs, Artaria), Dunántúl és Alsóausztria katonai térképei.

Végül: családi szájhagyományok, honvéd-nagyapám életéről.

v. S. Gy.

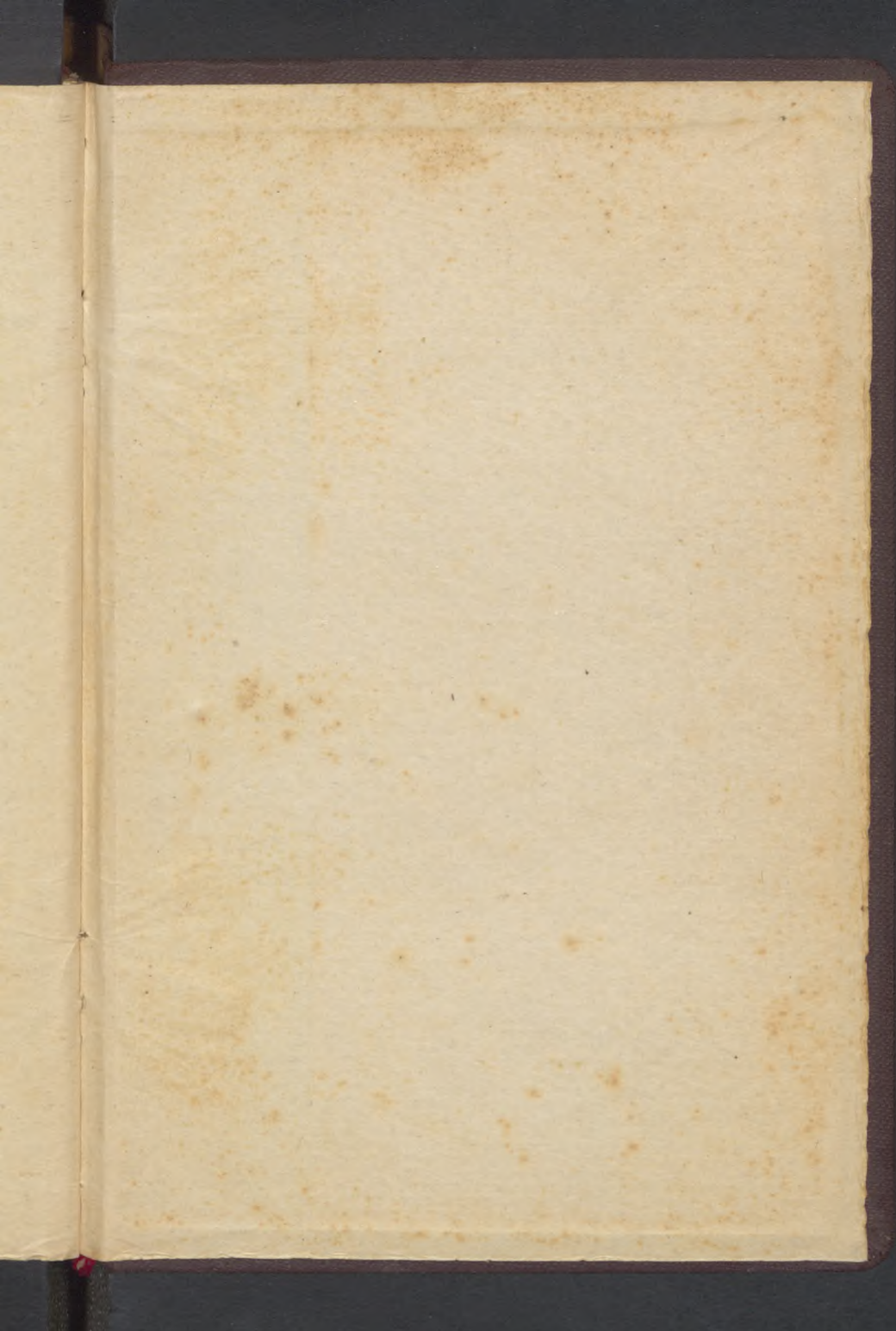

185

0125

(6)

Somogyvári
A
Hadtest hű
marad

M
.....
147.305
.....
OSZK